

ONUR SÖZÜ

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Programı'nda Doç. Dr. Abdulkadir BAHARÇİÇEK danışmanlığında hazırlamış olduğum “Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları – Bürokrasi Etkileşimi” başlıklı doktora tezini genel ve bilim ahlakı ilkeleri çerçevesinde hazırlamış olduğumu onurumla doğrularım.

19.01.2010

Gökhan TUNCEL

ÖNSÖZ

Avrupa’da sanayileşme süreciyle hızlanan ekonomik gelişme Batıdan başlamak üzere dünyanın pek çok yerinde sosyal, siyasal ve kültürel alanda değişim ve dönüşüm yaşanmasına neden olmuştur. Avrupa’da ortaya çıkan bu değişim ve dönüşüm on yedinci yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti’ni de büyük ölçüde etkilemeye başlamıştır. Osmanlı Devleti varlığını sürdürebilmek amacıyla Avrupa’daki gelişmelere ayak uydurmak için yoğun bir çabanın içerisine girmiştir. Osmanlı Devleti duraklama, gerileme ve yıkılma döneminde ekonomik, siyasal, sosyal, idari ve kültürel alanda büyük bir değişim yaşamıştır. Bu değişim süreci Osmanlı’nın devamı niteliğinde olan Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş ve gelişim sürecinde devam etmiştir. Osmanlı’nın son dönemlerinde ortaya çıkan kamu bürokrasisi, devlet ve toplum üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Kamu bürokrasisi Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş aşamasında etkinliği ve alternatifsizliği nedeniyle önemli bir konuma sahip olmuştur. Kamu bürokrasisi ülkenin ekonomik, siyasal ve sosyal hayatını yönlendirme hususunda, uluslararası sistemdeki gelişmeler dışarıda bırakılırsa, 1990’lı yıllara kadar iktidarı kendi dışında kimseyle paylaşmama eğiliminde olmuştur.

Uluslararası sistemde ve ülke içerisinde meydana gelen ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeler, Batı toplumlarından farklı da olsa ülkede sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Osmanlı’nın son dönemlerinde ortaya çıkan bu kuruluşlar ekonomik, sosyal ve siyasal alanda kamu bürokrasisiyle ilişki içerisinde bulunmuşlardır. Osmanlı’nın son dönemlerinden 1990’lı yıllara kadar kamu bürokrasisi ile sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkide kamu bürokrasisinin tek belirleyici olduğu gözlenmiştir. 1990’lı yıllardan sonra kamu bürokrasisi ile sivil toplum kuruluşları arasındaki tek yönlü ilişkinin karşılıklı etkileşime dönüştüğü gözlemlenmiştir. Yapılan bu araştırmada kamu bürokrasisi ve sivil toplum kuruluşları arasındaki etkileşimin gelişim süreci ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Doktora tez konusunun seçiminde ve yazım aşamasında bana her türlü desteği sağlayan danışman hocam Doç. Dr. Abdulkadir BAHARÇİÇEK başta olmak üzere, Doç. Dr. Selma KARATEPE, Doç. Dr. Ahmet KARADAĞ, Yrd. Doç. Dr. Hasan BURAN, Yrd. Doç. Dr. Selahattin BAKAN, Yrd. Doç. Dr. İlhan ERDEM ve Öğr. Gör. Oğuzhan GÖKTOLGA’ya teşekkürü borç bilirim.

ÖZET

Dünyada ve Türkiye’de hızlı nüfus artışı ve göç olgusu ile birlikte kentli nüfusta önemli bir artış olmuş ve de olmaktadır. Kentli nüfusun artışı kırdaki toplumsal yapıdan ve ilişkiler açısından farklı bir yapı ve ilişkiler ağının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kentlerde ortaya çıkan farklı toplumsal yapı ve ilişkiler ağı içerisinde bazı nedenlerden dolayı insanlar kendilerine yeni aidiyet kapıları arama ihtiyacı duymaya başlamıştır. Kır ortamındaki aile, komşuluk, akrabalık bağlarının oluşturduğu birincil ilişkiler ağının oluşturduğu toplum yapısından farklı özelliklere sahip kentsel ortamda ortaya çıkan ilişkiler ağının biçimlendirdiği yeni tür örgütlenmeler ortaya çıkmıştır. Sivil toplum örgütleri, kentsel ortamda ortaya çıkan ve ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanda faaliyet gösteren çok yönlü örgütlenmelerdir. Batıda ortaya çıkan sivil toplum kuruluşlarının ekonomik ve siyasal alandaki bazı işlevleri Türkiye’nin kültürel değerlerine yabancı olsa da sosyal ve kültürel alandaki işlevlerinin Türk toplumunun kültürel değerlerine yabancı olmadığı görülmektedir.

Türkiye’de sivil toplum kuruluşları ortaya çıkış ve gelişim sürecinde birçok kişi, grup, kurum ve kuruluşla ilişki içerisinde olmuş ve de olmaktadır. Türkiye’nin yönetim yapısında önemli bir yeri bulunan kamu bürokrasisi, sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkış ve gelişim süreçlerinde yoğun bir ilişki içerisinde bulunduğu kurumlardan biridir. Sivil toplum kuruluşları ile kamu bürokrasisi arasındaki ilişki ve etkileşim; sadece ilişki ve etkileşimde bulunan bu kurum ve kuruluşları değil Türkiye’nin siyasal, ekonomik ve sosyo- kültürel hayatında yer alan birçok kişi, grup ve kuruluşu önemli ölçüde etkilemiştir. Bu çerçevede sivil toplum kuruluşları ile kamu bürokrasisi arasındaki etkileşim konusu Türkiye’nin toplum ve siyaset yapısının geleceğini belirleyebilecek öneme sahip bir konumdur. Türk kamu bürokrasisinin siyaset kurumuyla olan ilişkisinin demokratik kurallara göre yeniden düzenlenmesinde sivil toplum kuruluşlarına önemli görevler düşmektedir. Yapılan bu araştırma bir yönüyle Türk demokrasi tarihinin farklı bir yönden yeniden değerlendirilmesi amacı da taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Bürokrasisi, Sivil Toplum Kuruluşları ve Etkileşim

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI - KAMU
BÜROKRASİSİ ETKİLEŞİMİ**

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan: Gökhan TUNCEL

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Abdulkadir BAHARÇİÇEK

Malatya - 2010

ABSTRACT

With the rapid population increase and immigration phenomenon in the world and Turkey, there has been a considerably increase in the urban population. The increase in the urban population has led to a different structure and a network of relations than that of rural population. People started to feel the need of a new belonging ways due to some reasons in the different social structure and the network of relations arising in the urban. New kinds of organizations shaped by the network of relationships in the urban environment which is different from the social structure defined by primary relationships of family, neighborhood and kinship in rural environments have aroused. Non-government organizations are multi functional organizations emerged in urban environment and working in economical, political, social, cultural areas. Although some functions in the area of economy and society of the western Non- government organizations are alien to the cultural values of Turkey, it seem that their social and cultural functions are not alien to the cultural values of Turkish society.

Non- government organizations in Turkey have been in close relations with many people, group, institutions and bodies during their emergence and development processes. Public bureaucracy which has an important place in the management structure of Turkey is one of the bodies with which Non- government organizations have close relation during their emergence and development processes. The relationship and interaction between the NGOs and public bureaucracy have enormously affected not only these institutions which are in relation and interaction but also many people, groups and institutions in the political, economical and socio-cultural arena of Turkey. In this conjunction, the issue of interaction between public bureaucracy and Non- government organizations has an important place to determine the future of social and political structure in Turkey. There are important responsibilities for the Non- government organizations in the adjustment of the relations between the Turkish public bureaucracy and political institutions according to democratic rules. In one respect, this study aims to evaluate Turkish democracy history from a different perspective.

Key Words: Public Administration, non- government organization and interaction

TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI - KAMU BÜROKRASİSİ ETKİLEŞİMİ

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI

ONUR SÖZÜ

ÖNSÖZ

ÖZET

ABSTRACT

KISALTMALAR

KISALTMALAR.....6

ÖNSÖZ7

1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ8

1.1. Araştırmanın Amacı.....8

1.2. Araştırmanın Kapsamı9

1.3. Araştırmada Kullanılan Kavramların Tanımları9

1.4. Araştırmanın Yöntemi10

1.5. Araştırmanın Denenceleri10

1.6. Araştırmanın Sunuş Sırası.....10

**2. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ TANIMI, ORTAYA ÇIKIŞI,
TARİHSEL GELİŞİMİ, FAALİYET ALANLARI VE SINIFLANDIRILMASI ..11**

2.1. Sivil Toplum Kavramının Tanımı, Kapsamı ve Sivil Toplum - Devlet İlişkisi ...11

2.1.1. Sivil Toplum Kavramının Tanımı.....11

2.1.2. Sivil Toplum Kavramının Kapsamı13

2.1.3. Sivil Toplum - Devlet İlişkisi15

2.2. Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Tarihsel Gelişimi.....18

2.2.1. Sivil Toplum Kavramıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar ve Sivil Toplum
Kuruluşlarının Tarihsel Gelişimi.....19

2.2.1.1. Sivil Toplum Kavramıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar19

2.2.1.1.1. Sivil Toplum Kavramına Devlet Eksenli Yaklaşım	20
2.2.1.1.2. Sivil Toplum Kavramına Birey Eksenli Yaklaşım	21
2.2.1.1.3. Sivil Toplum Kavramına Marksist Yaklaşım	22
2.2.1.2. Dünyada Sivil Toplum Kuruluşlarının Tarihsel Gelişimi	23
2.2.2. Türkiye’de Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Tarihsel Gelişimi	28
2.2.2.1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Sivil Toplum Kuruluşları	28
2.2.2.2. Cumhuriyet Döneminde Sivil Toplum Kuruluşlarının Tarihsel Gelişimi	34
2.2.2.2.1. 1923 - 1946 Dönemi	34
2.2.2.2.2. 1940- 1980 Dönemi	37
2.2.2.2.3. 1980 Sonrası	42
2.3. Sivil Toplum Kuruluşlarının Ortaya Çıkışları İçin Gerekli Ön Koşullar	46
2.3.1. Toplumsal Farklılaşmanın Varlığı	47
2.3.2. Hukukun Üstünlüğü veya Hukuk Devletinin Varlığı	47
2.3.3. Toplumsal Örgütlenmenin Varlığı	48
2.3.4. Gönüllü Birliktelik	49
2.3.5. Toplumsal Düzeyde Kendi Siyasetini Belirleme Gücü	49
2.3.6. Yönetimlere Karşı Baskı Oluşturabilecek Bir Yapının Varlığı	50
2.4. Sivil Toplum Kuruluşlarının Faaliyet Alanları	51
2.4.1. Kamu Yönetiminin İlgilenmediği Bir Alanda Faaliyette Bulunma	52
2.4.2. Kamu Yönetimi İle Ortak Faaliyette Bulunma	54
2.4.3. Kamu Yönetimine Ulaşmada Aracı Bir Kurum Olarak Faaliyette Bulunma	55
2.5. Sivil Toplum Kuruluşlarının Sınıflandırılması	57
2.5.1. Coğrafi Alan Esasına Göre Sivil Toplum Kuruluşları	57
2.5.1.1. Yerel ve Bölgesel Ölçekte Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Örgütleri	58
2.5.1.2. Ulusal Ölçekte Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Örgütleri	59
2.5.1.3. Uluslararası Ölçekte Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Örgütleri	59
2.5.2. Kuruluş Yapılarına Göre Sivil Toplum Kuruluşları	60
2.5.2.1. Yarı Resmi Örgütlenmeler	61
2.5.2.2. Kuruluş Yapılarına Göre Bağımsız Sivil Toplum Kuruluşları	62

2.5.2.3. Kuruluş Yapılarına Göre Bağımsız Olan Uygulamada Başka Kurum ve Kuruluşlara Bağımlı Kalan Sivil Toplum Kuruluşları	62
2.5.3. Kuruluş Amaçlarına Göre Sivil Toplum Kuruluşları.....	63
2.5.3.1. Siyasi Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşları	63
2.5.3.2. Ekonomik Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşları.....	65
2.5.3.3. Sosyal ve Kültürel Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşları	66
2.5.3.4. Dini Sivil Toplum Kuruluşları	67
2.5.3.5. Çevre Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşları	68
3. TÜRK KAMU BÜROKRASİNİN ORTAYA ÇIKIŞI, TARİHSEL GELİŞİMİ, TÜRK YÖNETİM SİSTEMİNDEKİ YERİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ.....	69
3.1. Kamu Bürokrasi Kavramının Tanımı, Tarihsel Gelişimi ve Genel Özellikleri ...	70
3.1.1. Kamu Bürokrasi Kavramının Tanımı.....	70
3.1.2. Tarihsel Gelişimi.....	71
3.1.3. Genel Özellikleri.....	75
3.2. Türkiye’de Kamu Bürokrasisinin Tarihsel Gelişimi, Türk Yönetim Sistemindeki Yeri ve Genel Özellikleri	76
3.2.1. Türkiye’de Kamu Bürokrasisinin Tarihsel Gelişimi.....	77
3.2.1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem	78
3.2.1.2. Tek Parti Dönemi	83
3.2.1.3. 1946 – 1980 Dönemi	86
3.2.1.4. 1980 Sonrası Dönem	89
3.2.2. Türkiye’de Kamu Bürokrasisinin Gelişiminde Uluslararası Sitemin Rolü.....	92
3.2.3. Türk Yönetim Sisteminde Kamu Bürokrasisinin Yeri ve Önemi.....	93
3.2.4. Türk Kamu Bürokrasisinin Genel Özellikleri	99
3.2.5. Türk Kamu Bürokrasisinin Sınıflandırılması	101
3.2.5.1. Yapısal Sınıflandırma.....	101
3.2.5.1.1. Merkezi Bürokrasi.....	102
3.2.5.1.2. Yerel Bürokrasi	104
3.2.5.2. İşlevsel (Etkinlik Açısından) Sınıflandırma	105
3.2.5.2.1. Askeri Bürokrasi.....	106

3.2.5.2.2. Yargı Kurumları	110
3.2.5.2.3. İçişleri Bakanlığına Bağlı Üst Bürokrasi	112
3.2.5.2.4. Diğer Kamu Kurumlarındaki Üst Bürokrasi	112
4. TÜRKİYE’DE KAMU BÜROKRASİSİ İLE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI ARASINDAKİ ETKİLEŞİM SÜRECİ.....	114
4.1. Kamu Bürokrasinin Sivil Toplum Kuruluşlarına Genel Yaklaşımı	116
4.2. Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişim Sürecinde Kamu Bürokrasinin Etkisi.....	121
4.2.1. Siyasi Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimine Kamu Bürokrasisinin Etkisi	123
4.2.1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem	125
4.2.1.2. Tek Parti Dönemi	129
4.2.1.3. Çok Partili Dönem.....	132
4.2.1.4. 1980 Sonrası Dönem	137
4.2.2. Ekonomik Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimine Kamu Bürokrasisinin Etkisi	148
4.2.2.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem	149
4.2.2.2. Tek Parti Dönemi	150
4.2.2.3. Çok Partili Dönem.....	152
4.2.2.4. 1980 Sonrası Dönem	154
4.2.3. Sosyal ve Kültürel Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimine Kamu Bürokrasisinin Etkisi	162
4.2.3.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem	162
4.2.3.2. Tek Parti Dönemi	164
4.2.3.3. Çok Partili Dönem.....	166
4.2.3.4. 1980 Sonrası Dönem	167
4.2.4. Dini Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimine Kamu Bürokrasisinin Etkisi	172
4.2.4.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem	173
4.2.4.2. Tek Parti Dönemi	176
4.2.4.3. Çok Partili Dönem.....	177
4.2.4.4. 1980 Sonrası Dönem	179

4.2.5. Çevre Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimine Kamu Bürokrasisinin Etkisi	182
4.2.5.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem	183
4.2.5.2. Tek Parti Dönemi	184
4.2.5.3. Çok Partili Dönem.....	184
4.2.5.4. 1980 Sonrası Dönem	185
4.3. Türk Kamu Bürokrasisinin Gelişim Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Yeri ve Önemi	187
4.3.1. 1923- 1946 (Tek Parti) Dönemi.....	190
4.3.2. 1946 – 1980 Dönemi.....	196
4.3.3. 1980 Sonrası Dönem	199
5. KAMU BÜROKRASİSİ – SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI ARASINDAKİ ETKİLEŞİMİN GELECEĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	210
5.1. Kamu Bürokrasisi Açısından Değerlendirilmesi.....	216
5.2. Sivil Toplum Kuruluşları Açısından Değerlendirilmesi	223
5.3. Türkiye Siyasetinin Geleceği Açısından Değerlendirilmesi	227
5.3.1. İç Siyaset Açısından Değerlendirilmesi	230
5.3.2. Dış Siyaset Açısından Değerlendirilmesi.....	234
5.4. Türkiye'nin Sosyo- Kültürel Yaşamı Açısından Değerlendirilmesi	237
6. BULGULAR, ÖNERİLER, GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	240
6.1. Bulgular.....	240
6.2. Öneriler	242
6.3. Genel Değerlendirme ve Sonuç.....	244
KAYNAKÇA	246

KISALTMALAR

- AB: Avrupa Birliği
ABD: Amerika Birleşik Devletleri
ADD: Atatürkçü Düşünce Derneği
AİHM: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP: Anavatan Partisi
BM: Birleşmiş Milletler
CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
ÇYDD: Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği
DHKP-C: Devrimci Halk Kurtuluş Partisi- Cephesi
DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP: Demokrat Parti
DTP: Demokratik Toplum Partisi
İHH: Uluslararası
İKV: İktisadi Kalkınma Vakfı
MGK: Milli Güvenlik Kurulu
MGV: Milli Gençlik Vakfı
MÜSİAD: Müstakil Sanayiciler ve İşadamları Derneği
NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
TBB: Türkiye Barolar Birliği
TÇV: Türkiye Çevre Vakfı
TİKKO: Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu
TİSK: Türkiye İşverenler Sendikası Konfederasyonu
TMMOB: Türkiye Mimarlar ve Mühendisler Odası
TZMO: Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası
TOBB: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TTB: Türk Tabipler Birliği
TUSKON: Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu
TÜSİAD: Türkiye Sanayiciler ve İşadamları Derneği

ÖNSÖZ

Dünyada ve Türkiye’de hızlı nüfus artışı ve göç olgusu ile birlikte kentli nüfusta önemli bir artış olmuş ve de olmaktadır. Kentli nüfusun artışı kırdaki toplumsal yapıdan ve ilişkiler açısından farklı bir yapı ve ilişkiler ağının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kentlerde ortaya çıkan farklı toplumsal yapı ve ilişkiler ağı içerisinde bazı nedenlerden dolayı insanlar kendilerine yeni aidiyet kapıları arama ihtiyacı duymaya başlamıştır. Kır ortamındaki aile, komşuluk, akrabalık bağlarının oluşturduğu birincil ilişkiler ağının oluşturduğu toplum yapısından farklı özelliklere sahip kentsel ortamda ortaya çıkan ilişkiler ağının biçimlendirdiği yeni tür örgütlenmeler ortaya çıkmıştır. Sivil toplum örgütleri, kentsel ortamda ortaya çıkan ve ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanda faaliyet gösteren çok yönlü örgütlenmelerdir. Batıda ortaya çıkan sivil toplum kuruluşlarının ekonomik ve siyasal alandaki bazı işlevleri Türkiye’nin kültürel değerlerine yabancı olsa da sosyal ve kültürel alandaki işlevlerinin Türk toplumunun kültürel değerlerine yabancı olmadığı görülmektedir.

Türkiye’de sivil toplum kuruluşları ortaya çıkış ve gelişim sürecinde birçok kişi, grup, kurum ve kuruluşla ilişki içerisinde olmuş ve de olmaktadır. Türkiye’nin yönetim yapısında önemli bir yeri bulunan kamu bürokrasisi, sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkış ve gelişim süreçlerinde yoğun bir ilişki içerisinde bulunduğu kurumlardan biridir. Sivil toplum kuruluşları ile kamu bürokrasisi arasındaki ilişki ve etkileşim; sadece ilişki ve etkileşimde bulunan bu kurum ve kuruluşları değil Türkiye’nin siyasal, ekonomik ve sosyo- kültürel hayatında yer alan birçok kişi, grup ve kuruluşu önemli ölçüde etkilemiştir. Bu çerçevede sivil toplum kuruluşları ile kamu bürokrasisi arasındaki etkileşim konusu Türkiye’nin toplum ve siyaset yapısının geleceğini belirleyebilecek öneme sahip bir konumdadır. Türk kamu bürokrasisinin siyaset kurumuyla olan ilişkisinin demokratik kurallara göre yeniden düzenlenmesinde sivil toplum kuruluşlarına önemli görevler düşmektedir. Yapılan bu araştırma bir yönüyle Türk demokrasi tarihinin farklı bir yönden yeniden değerlendirilmesi amacı da taşımaktadır.

1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu başlık altında araştırmanın yapılma amacı, kapsamı, araştırmada kullanılan anahtar kavramların tanımı, araştırmada kullanılan bilimsel yöntemler, araştırmada kullanılan denenceler ve araştırmanın sunuş sırası hakkında genel bilgiler verilmektedir. Verilen bu bilgiler bir yönüyle araştırmanın genel bir özetini ortaya koymaktadır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Gelişmiş batı demokrasisinde önemli bir yeri bulunan sivil toplum kuruluşları ve kamu bürokrasisi bu araştırma kapsamında önce ayrı ayrı daha sonra da karşılıklı ilişkiler çerçevesinde ele alınmaya çalışılmaktadır. Sivil toplum kuruluşları ve kamu bürokrasisi, çoğulcu ve katılımcı demokratik yönetim sistemi içerisinde aktif bir rol üstlenmiş iki önemli aktör olarak kabul edilmektedir. Bu kurum ve kuruluşlar demokratik ve katılımcı siyasal sistemin oluşması ve sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için hayati bir öneme sahiptir.

Katılımcı bir yönetim için oldukça önemli bir yere sahip sivil toplum örgütleri ve devlet yönetiminde köklü bir geçmişe sahip olan kamu bürokrasisinin Türkiye'nin siyasi tarihindeki yerinin belirlenmesi ve bu iki kurumun karşılıklı etkileşim sürecinin ortaya konması bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Yapılacak olan araştırma ile öncelikle sivil toplum kavramının tanımı, Batıda ve Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının tarihsel gelişimi, ortaya çıkması için gerekli ön koşullar ve faaliyet alanları belirlenmekte ve sınıflandırması yapılmaktadır. Türkiye'de kamu bürokrasisi ile ilgili genel bilgiler verildikten sonra sivil toplum kuruluşları ile kamu bürokrasisinin ilişkilerinde birbiri üzerindeki etkileri irdelenecektir. Bu iki kurumun birbiri üzerinde karşılıklı etkileşimleri sonucu ortaya çıkan durumlar bu etkileşime giren kurum ve kuruluşlar açısından değerlendirilecektir. Yapılan bu değerlendirme doğrultusunda ilgili kurumlar arasında ortaya çıkan etkileşim sürecinin Türkiye'nin toplumsal, siyasal ve sosyo- ekonomik yapısında ne gibi değişimlere ve dönüşümlere neden olduğu genellemeler yapılarak ortaya konmaya çalışılacaktır.

1.2. Araştırmanın Kapsamı

Araştırma alanı Türkiye ile sınırlandırılmıştır. Araştırmada Türk siyasi tarihinde sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkması ve yaygınlaşması süreci tarihsel bir yaklaşımla, neden sonuç bağlamında ele alınmaktadır. Türk devlet geleneğinde önemli bir yer tutan kamu bürokrasisi de sivil toplum kuruluşları gibi tarihsel bir çerçevede ele alınmaktadır. Araştırma kapsamında ele alınan sivil toplum kuruluşlarından kasıt, kar amacı gütmeyen ve kamu gücünden ayrı bir alanda değişik amaçları gerçekleştirmek için gönüllülük esasına göre örgütlenerek oluşturulan sivil kuruluşlardır.

Araştırma kapsamında sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkış nedenleri, ortaya çıkması için gerekli ön koşullar, kuruluş amaçları ve faaliyet alanları belirlenmektedir. Sivil toplum kuruluşları hakkında bu genel bilgiler verildikten sonra araştırma kapsamında, Türkiye’de ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanda faaliyet gösteren kuruluşların kamu bürokrasisi ile doğrudan ve dolaylı ilişkileri tarihsel bir yöntemle ele alınmaktadır. Kamu bürokrasisiyle sivil toplum kuruluşlarının Türkiye’nin siyasal hayatındaki yerleri ve oynadıkları roller karşılıklı etkileşim çerçevesinde örneklendirilerek ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

1.3. Araştırmada Kullanılan Kavramların Tanımları

Sivil Toplum: İnsanların gönüllü bir biçimde katıldığı, amaç açısından farklılıklar içeren bir örgütlenme biçimidir.

Bürokrasi: İş bölümü, otorite hiyerarşisi, yazılı kurallar, yazışmaların ve faaliyetlerin dosyalanması, gayrişahsilik, disipline olmuş bir yapı ve resmi pozisyonlardan oluşan bir örgüt biçimidir.

Kamu Bürokrasisi: Devlet yönetiminde çeşitli idari görevleri yerine getirmek için modern devletler tarafından yönetilen ve çeşitli kamu kuruluşundan oluşan örgütler bütününe verilen addır. Hiyerarşik bir biçimde organize edilmiş ve atama yoluyla işbaşına gelen memurların oluşturduğu devlet daireleri tarafından yürütülen sevk ve idaredir.

Etkileşim: İletişim sonucu tarafların birbirlerini karşılıklı olarak etkileyerek değişikliğe neden olma işidir.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada tarihsel ve betimsel araştırma yöntemleri kullanılmaktadır.

1.5. Araştırmanın Denenceleri

D.1. Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkış sürecinde ve faaliyet alanlarının belirlenmesinde kamu bürokrasisinin belirleyici bir rolü olmuştur.

D.2. Sivil toplum kuruluşları ile kamu bürokrasisi arasındaki etkileşim sürecinde siyaset kurumu önemli bir yere sahiptir.

D.3. Türkiye’de sivil toplum kuruluşları ile kamu bürokrasisi arasındaki etkileşimin yönü, ülkenin demokratikleşme sürecini önemli ölçüde etkilemiştir.

D.4. Türkiye’de sivil toplum kuruluşları kamu bürokrasisi ile olan ilişkilerinde kendi iç dinamiklerini kullanmak yerine, uluslararası sistemin aktörlerini etkin olarak kullanma eğilimindedir.

1.6. Araştırmanın Sunuş Sırası

Araştırmanın birinci bölümünde araştırma hakkında genel bilgiler verilmektedir. Bu bölümde araştırmanın amacı, kapsamı, araştırmada kullanılan anahtar kavramların tanımı, araştırmada kullanılan bilimsel yöntemler, araştırmada sınanmakta olan denenceler ve araştırmanın sunuş sırası hakkında kısa bilgiler verilerek araştırma hakkında genel bir özet yapılmaktadır.

Araştırmanın ikinci bölümünde sivil toplum kuruluşları ve kamu bürokrasi ile ilgili tanımlamalara ve bu iki kurumun dünyada ve Türkiye’de ortaya çıkış ve gelişim süreçlerine tarihsel bir yaklaşım kapsamında yer verilmektedir. Yine bu bölümde bu iki kurumla ilgili sınıflandırma çalışmaları yapılmaktadır. Bu kurum ve kuruluşların Türkiye’nin siyasal yaşamındaki yeri ve önemi de bu bölümde ele alınmaya çalışılmaktadır.

Araştırmanın üçüncü bölümünde Türkiye’de sivil toplum kuruluşları ile kamu bürokrasisi arasındaki etkileşim tarihsel bir çerçevede neden sonuç bağlamında ortaya konulmaktadır. Bu bölümde Türkiye’nin siyasi tarihi başka bir açıdan ortaya konmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın son bölümü olan dördüncü bölümde ise araştırma hakkında genel bir değerlendirme yapılarak Türkiye’nin demokratikleşme süreci ile ilgili genel sonuçlar ortaya konularak yeni araştırma konuları ile ilgili önerilerde bulunulmaktadır.

2. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ TANIMI, ORTAYA ÇIKIŞI, TARİHSEL GELİŞİMİ, FAALİYET ALANLARI VE SINIFLANDIRILMASI

Bu başlık altında sivil toplum ve sivil toplum kuruluşlarının tanımı, ortaya çıkış ve gelişim süreçleri tarihsel olarak ortaya konmaya çalışılmaktadır. Ayrıca bu başlık altında, sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanları belirtilmekte ve bu kuruluşların değişik yönlerden sınıflandırılması yapılmaktadır.

2.1. Sivil Toplum Kavramının Tanımı, Kapsamı ve Sivil Toplum - Devlet İlişkisi

Bu başlık altında sivil toplum kavramının tanımı, kapsamı ve sivil toplum kavramının anlam kazanmasında ve tanımlanmasında önemli bir yere sahip olduğu düşünülen devletle ilişkisi ele alınmaktadır.

2.1.1. Sivil Toplum Kavramının Tanımı

Toplumların ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel ortamlarında meydana gelen değişim ve dönüşümler yeni kavram ve kurumların ortaya çıkmasına, gelişip yaygınlaşmasına neden olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde Batı toplumunda yaşanan değişim ve dönüşüm beraberinde sivil toplum kavramının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Batıda ortaya çıkan sivil toplum kavramının tanımı ve kapsamı konusunda siyaset bilimi düşünürlerinin üzerinde anlaştıkları tek bir tanım bulunmamaktadır. Sivil toplum kavramına düşünürler, içerisinde yaşadıkları zaman ve mekana göre farklı anlamlar yüklemişlerdir. Bu düşünürler; içinde yaşadıkları toplumun tarihsel geçmişine, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yapısına göre sivil toplumu oldukça farklı bir şekilde ele almışlardır. Sivil toplumu kimi siyasal düşünürler kutsal sayılabilecek kadar önem atfedilen bir kavram veya kurum olarak görürken kimi düşünürlerin sivil toplumu resmi ideolojilerin ve etkin siyasal elitlerin toplum tarafından içselleştirilmesini sağlama aracı olarak gördüklerine şahit olunmaktadır (Bayramoğlu, 2000: 29).

Sivil toplum kavramı konusunda yapılmış olan tanımlara geçmeden önce sivil kavramının kökenine bakılması yararlı olabilir. Kelime olarak Fransızca olan sivil (civil); medeni, uygar, nazik ve kibar anlamına gelmekte ve daha çok seçkinciliği ve

zarafeti içermektedir (Doğan, 2000: 20). Şerif Mardin sivil kavramının kökenini, şehir yaşamının beraberinde getirdiği hakları ve yükümlülükleri ifade ettiğini özellikle vurgulamaktadır. Sivil toplum kavramı ile ilgili yapılmış olan bazı tanımlamalar, içerik ve işlev açısından sınıflandırılarak ele alınabilir.

İdris Küçükömer kavramı kelime anlamına dayandırarak, toplumsal ihtiyaçların giderilebildiği bir toplum olarak anlamlandırmıştır (Küçükömer, 1994: 133). Buna benzer bir tanımda sivil toplum, hiçbir güç tarafından zorlamaya maruz kalmayan ve iyi bir yaşama arayışında olan bir toplum olarak tanımlanmaktadır (Doğan, 2000: 27). Sivil toplum, kendi kendini oluşturan, kendi desteklerine sahip, devletten özerk, özel alan ile devlet arasında aracı niteliğinde varlığını sürdüren yapıyı tanımlamak (Sarıbay, 1997: 90) için de kullanılabilir. Benzer bir tanımlamaya Hegel'de de rastlanıyor ancak, sivil toplumun geleceği ile ilgili öngörüsüyle Hegel, bu tanımlamadan ayrılmaktadır. Şöyle ki Hegel sivil toplum kavramını aile ile devlet arasında bir aşama olarak kabul etmektedir. Bu alanda bireyler, toplumsal sınıflarla her türlü toplumsal kurum ve kuruluşun sivil toplumu oluşturduğunu var saymaktadır. Sivil toplumun devlet içinde eritilip bütüncül bir yapının oluşacağı öngörüsüne sahip olan Hegel, idealist bir devletin varlığını savunduğu için sivil toplumu bir geçiş süreci olarak görmektedir (Doğan, 2000: 23,24).

Sivil toplum kavramını işlevsel olarak ele alan düşünürlerden bazılarının tanımlarını özetlemeye çalışabiliriz. Sivil toplum; siyasal iktidarı önemli ölçüde etkileyen, onu parçalayan ve iktidarın tabana yayılması işlevini gören bir olgu olarak tanımlanabilir (Erdoğan, 1998: 6). Benzer bir tanımda sivil toplum kavramından siyasal toplumun dışında kalan ancak siyasal toplumu etkilemek ve siyasal topluma ulaşmak için çalışan grup ve sınıfları kapsayan bir kavram (Avcı, 2000: 41) olarak bahsedilmektedir. Sivil toplum; bireylerin, grupların ve çeşitli kurum ve kuruluşların bazen birbirleri ile uzlaşan bazen çelişen inanç, kanaat ve çıkarlarını korudukları ve yaşayış tarzlarını korumak için birlikteliğe ihtiyaç duydukları toplumsal ortamı tanımlamak için kullanılan bir kavram olarak kabul edilmektedir (Yayla, 1998: 124,125). Montesquieu ve Machiavelli sivil toplum kuruluşlarını ara yapı ve tabakalar olarak ifade edilen örgütlenmeler olarak kabul etmişlerdir (TKİB, 1993: 39). Marx ise sivil toplum kavramını, 18. yüzyılda ortaya çıkan sermaye birikimini ve özel mülkiyeti

moral olarak onayan, siyasal alanı ekonomik alandan ayıran yasal kuramsal düzenlemeler sayesinde ortaya çıkan ve burjuva sınıfının ürünü olarak kabul edilmesi gereken bir kavram olarak tanımlamıştır (Sarıbay, 2001: 123).

2.1.2. Sivil Toplum Kavramının Kapsamı

Sivil toplum kavramının kapsamı kavram tanımlamalarındaki gelişmeye paralel olarak gelişme (genişleme) eğilimi göstermiştir. Sivil toplum kavramı anlamsal düzeydeki genişleme sürecini işlevsel düzeyde de göstermiştir. Sivil toplumun gelişim süreci ele alındığında 18. yüzyıla kadar sivil toplum kavramının devlet ve siyasal toplum kavramları ile eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Özellikle Antik Yunan düşünürlerine göre sivil toplumun, devlet ve siyasal toplumdaki ayrı ve farklı bir gücü temsil etmediğini düşündüklerinden bu kavramı Aristo “Politike Koinoia”, Çiçeron ise “Societas Civilis” olarak kullanmıştır (Tosun, 2001: 30).

Bireylerin ekonomik yaşamda elde ettikleri fırsatların ipotek altına alındığı geleneksel kapalı toplumsal yapıların toplumların sivilleşmesinin önünde engel teşkil ettiği ileri sürülmüştür. Bireylerin ekonomik alandaki kazanımlarının hem nitelik hem de nicelik yönünden artması sivil toplumun ortaya çıkmasında ve gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu çerçevede sivil toplumun devletten ve siyasal toplumdaki farklı olduğu gerçeği ve onun karşıtı olarak (Doğan, 2000: 23,24) anlam kazanma eğilimi, Batı toplumunda ortaya çıkan sanayileşme süreciyle beraber işlerlik kazanmaya başlamıştır. Geniş halk kitlelerinin ekonomik yaşamda belli bir güce ulaşmasıyla başlayan ve bu kitlelerin elde ettikleri bu ekonomik gücü sosyal ve siyasal alana kaydırmasıyla devam eden süreçte sivil toplumun geliştiği görülmüştür.

Sivil toplum kavramı, halkın kendi kendisini yönetme geleneğinin ortaya çıktığı endüstrileşmiş Batı toplumlarında daha farklı bir anlam kazanmıştır. Zamanla Batı toplumlarında sivil toplum kavramı, siyasal sistem içerisindeki demokratikleşme arayışlarının birçok ana temasını kuşatan ve ona rehberlik eden bir kavram olarak kabul edilmiştir (Tosun, 2000: 29). Batı toplumlarında demokratikleşmenin gelişmediği ve kökleşmediği sanayi devriminin ilk dönemlerinde sivil toplum kavramının özünü özel mülkiyet oluşturduğu için (Avcı, 2000: 34,35) bu kavram daha çok burjuva sınıfının oluşturduğu toplumu ifade etmek için kullanılmıştır. Ama zamanla sivil toplum kavramı

ekonomik gelişme ve dönüşümden nasibini alarak daha geniş kitleleri de kapsayan yeni anlamlar kazanmaya başlamıştır (Bumin, 1981:8).

Sivil toplum kavramı süreç içerisinde, geleneksel anlamından oldukça farklı, yeni bir anlam kazanmaya başlamıştır. Bu süreçte sivil toplum; kent yaşamı ve ticari faaliyetlerin geliştiği, çoğulcu bir yapıya sahip, merkezi siyasal iktidara karşı ayrı bir alan olarak aracı görevi gören ve aile sınırları dışında gerçekleşen, bireylerin ve sosyal grupların kendi amaç ve değerlerini serbest olarak ifade edebildikleri alanı yansıtmaya başlamıştır (Tosun, 2001: 36, Sarıbay, 2001: 221). Sivil toplum kavramındaki bu kapsam genişlemesi toplumdaki birçok unsurun sivil toplum içerisinde kabul edilmesini sağlamıştır. Sosyal, kültürel ve ekonomik amaçlı sivil örgütlenmeler yanında siyasal amaçlı örgütlenme ve yerel yönetim örgütlenmeleri sivil toplum kapsamında kabul edilmiştir. Bu durum, sivil toplum kavramının çok geniş bir alanı kapsama kapasitesi taşıdığı gerçeğini (Yayla, 1998: 124, 125) ortaya koymasından oldukça önemlidir.

Bazı düşünürler toplumda var olan örgütlenmeleri üç farklı grupta sınıflama eğilimine girmiştir. Bu sınıflandırmaya göre; devlet birinci sektörü, iş dünyası ikinci sektörü, kar amacı gütmeyen örgütlenmeler ise üçüncü sektörü oluşturmaktadır (Jareg, Kaseje, 1998: 819). Modern demokratik topluma geçiş süreciyle beraber, sivil birey modern toplumun temelini oluşturan ana öğelerden biri olarak kabul edilmeye başladı. Sivil bireyler bir araya gelerek oluşturdukları toplumun siyasal ve ekonomik gücünü tanımaya başladı. Ortak iradeyle oluşturdukları devlet karşısında kendilerini sivil kavramıyla tanımlayan birey ve gruplar devlet yönetimini şekillendirme yolları arayışına girdiler (Yaman, 2000: 8,9). Bu arayış sivil toplum kuruluşlarının siyasi alandaki yürütmeye başladığı faaliyetlerin içeriğini doldurmaya başladı. Siyasi amaçlar için kurulan sivil toplum kuruluşlarının bir kısmı siyasal bir harekete dönüşerek siyasi iktidarı elde etmek için çalışırken, diğer bir kısmı da parlamento dışı muhalefet olarak işlevini sürdürmeyi tercih etmiştir. Özellikle uluslar arası etkileşim ağları ve sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri ve düzgüsel söylemleri bağlamında yeniden düşünülmesi gerekliliği konusunda sivil toplumla ilgili yeni yaklaşımlar ve düşünceler ortaya konulmaktadır. Yirminci yüzyılın son yıllarında iletişim alanında ortaya çıkan gelişmeler, küresel - yerel etkileşim alanına yerleşmiş bir sivil toplumun oluşumuna ilişkin sorunların sadece ulusal toplum ve ulus devlet sınırlarında değil, bu sınırları da

aşarak uluslar arası bir boyutta düşünülmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır (Keyman, Sarıbay, 1997: 12).

2.1.3. Sivil Toplum - Devlet İlişkisi

Sivil toplumun devletle olan ilişkisi, sivil toplum kavramının ortaya çıkması ve gelişmesi sürecinde belirleyici bir konuma sahip olmuştur. Başta ABD olmak üzere gelişmiş Batı toplumlarında demokratik bir yönetim geleneğinin oluşmasında sivil toplum kavramı önemli bir role sahip olmuştur. 1990'larda Sosyalist bloktaki çözülmeye beraber ortaya çıkan yeni siyasi yapılanmada ortaya çıkan sorunlar, beraberinde devlet sivil toplum ilişkilerine yönelik ilginin artmasına neden olmuştur. Bu nedenle, devlet (ve onun güvenlik güçleri, yargı, yönetim, üretim ve kültürel organları) ile devlete ait olmayan (piyasa tarafından düzenlenen, özel denetim altında bulundurulmuş veya gönüllülük esasına göre örgütlenmiş) sivil toplum alanı arasındaki ayırım ve devletle bu kuruluşların ilişkisinin hangi düzeyde ve nasıl olması gerektiği sorusu güncelliğini korumuştur (Keane, 1988: 9,21).

Sivil toplum - devlet ilişkisi konusuna sivil toplumun kavramsal olarak tanımlanma ve kapsamının belirlenmesine çalışılan önceki başlıklarında yüzeysel olarak değinildi. Sivil toplumla devlet veya siyasal toplum ilişkisinin ele alınabilmesi için öncelikle her iki kavramla neyin kastedildiğinin daha doğrusu hangi alanların kapsama alanlarına girdiğinin ve sınırlarının ortaya konulması gerekmektedir.

Sivil toplumun siyasi toplumu içine alacak kadar geniş bir kapsama alanına sahip olduğu düşüncesinde olan bazı düşünürlere göre, siyasi toplumdan kastedilen sivil toplum içerisindeki hakim sınıfların oluşturdukları toplumdur (Küçükömer, 1994: 133). Hegel'e göre ise bu düşüncenin tersine sivil toplum kavramı, ideal devlete geçiş sürecinde ortadan kalkacak bir yapıyı tanımlamada kullanıldığı için dar bir alanı ve süreci kapsamaktadır. Üçüncü bir sivil toplum düşüncesine göre ise, sivil toplumun devleti ele geçirme amacının olmadığı ve devlete rağmen varlığını sürdürme eğiliminde olan bir yapıdan bahsedilmektedir. Sivil toplumun farklılığı ve çoğulculuğu hem de nisbiliği barındırıyor olması, herhangi grup, topluluk ve bireyin çıkarlarının tümünü temsil etme arayışından uzak olması (Sarıbay, 2000: 59, Diamond, 1994: 6,7) devletle birlikte ama ondan ayrı bir yaşam sürmesini sağlamaktadır. Sivil toplumu siyasi

toplumun karşıtı olarak gören (Yayla, 1998: 125) dördüncü bir düşünce yaklaşımından da söz edilebilir.

Sivil alan kamusal alan kavramları, sivil toplumun sınırlarının belirlenmesi konusunda ele alınması gereken iki önemli kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Sivil alan ile kamusal alan ayrımı ilk olarak Hegel tarafından sistemleştirilmiştir. Hegel'e göre devletin denetiminde olan alan kamusal alanı, devletin denetimi dışındaki alan ise sivil toplum alanını oluşturmaktadır (Kalaycıoğlu, 1997: 111, 112). Bu kavramsal ayrım daha sonraki süreçte özel alan kamusal alan ayrımı ile ifade edilmiştir. Batı toplumlarında özel alan; aile, piyasa ve bireysel yaşamı kapsarken kamusal alan ise hukukun egemen olduğu siyasal toplumu kapsamaktadır (Çaha, 1999: 7). Sivil toplumla ilgili yapılan tanımlamalardan ve sivil toplum kavramının kapsamının belirlenmesi çalışmalarından herhangi bir toplumda sivil bir alanın veya sivil bir toplumun oluşabilmesi için devletten ayrışabilen bir alanın, sivil destek ve sivil bir kimliğin olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Sivil toplumun ortaya çıkması için gerekli görülen şartlar içerisinde, bireylerin bilinçli bir şekilde kendilerini ifade edebilme yetisine sahip olması sivil toplumun sürdürülebilirliği için gerekli görülmüştür. Buradan sivil toplumun nüvesini bireyselleşmenin gelişim sürecine bağlamak yanlış olmaz (Çaha, 2000: 9).

Bu çerçevede sivil toplum devlet ilişkisi ele alınırken bireyin ekonomik alanda önemli bir atılım sağladığı burjuva toplumundan bahsedilmesi gerekmektedir. Batıda coğrafî keşifler ve buhar gücünün kullanılmaya başlanmasından sonraki süreçte gelişen ticari ilişkiler, dünyada sosyal ve siyasal alanda büyük değişim ve dönüşümlere öncülük edecek olan, burjuva sınıfının doğmasına sebep olmuştur. Burjuva sınıfının bu dönüştürücü etkisini sivil toplum devlet ilişkisi arasında da göstermeye başlamıştır. Burjuvazi ile krallık ve derebeylik gibi klasik devlet yapıları arasındaki ilişki sonucunda klasik devletlerin yerlerini, amaçları burjuva sınıfının çıkarlarını korumak olan ulus devletler almaya başlamıştır. Bu süreçte burjuvazinin sivil toplumu temsil ettiği veya sivil toplumu kendi çıkarları için kullandığı kabul edilebilir. Burjuvazinin sivil toplumu temsil etmeye başlamasıyla, devlet sivil toplum ilişkisinde sivil toplum lehine bir güç yapılanması ortaya çıktığı kabul edilmektedir.

Dünyada modern anlamda anayasacılık hareketlerinin başlangıcı kabul edilen İngiltere'deki Magna Karta ile kralın yetkilerinin kısıtlanması ile başlayan süreç, ABD Anayasası'nın kabulü ve Fransız İhtilali ile devam ederek devlet sivil toplum ilişkilerinde devletin belli kurallarla sınırlandırılmasını sağlamıştır. Sivil toplumun güçlendiği toplumlarda, çok hukuk az devlet formülü doğrultusunda devletin hukuk sınırları içerisinde faaliyet göstermesi gerektiği sıkça ifade edilmiştir. Bu tür bir toplumda her türlü düşünce ve inanç dikey ve yatay olarak örgütlenebilmiştir. Çok sesli bir toplum ve saydam bir devlette, devletin toplumu değil, toplumun devleti denetlemesi söz konusu olmuştur. Toplumda ortaya çıkan sorunların üzerinin örtülmediği ve bu sorunların açıkça tartışıldığı bir siyasi yapı oluşmaya başlamıştır. Devlet, her türlü düşünce ve inancın tartışılmasını ve örgütlenmesini sağlama konusunda öncülük etmiş ve bu tür bir devlet barış tekniğinin hem kendisi hem de bekçisi olma durumunda olmuştur (Selçuk, 1999: 73).

Sivil toplum gönüllü, kendi kendini oluşturan, kendi kaynaklarına sahip, devletten özerk, özel alan ile devlet arasında aracılık görevi yapan örgütlü bir sosyal yapılanma olarak ele alındığı bir toplumda, yasal düzen veya ortak kurallar dizisi gibi özgürlüklerin ve özerkliklerin kurumsallaşmış bir temele oturması gerekmektedir. Bu durum, hem devlet iktidarının sınırlanmasına hem de siyasi iktidarın hukuka bağlı kaldığı süre içerisinde gücünün meşruluğunu savunmasına yardımcı olur. Dolayısı ile sivil toplum devletten özerk olmayı içerir, ama ondan yabancılaşmayı zorunlu kılmaz. Başka bir deyişle sivil toplum; devlet iktidarına karşı dikkatli, ama saygılıdır (Sarıbay, 2000: 58,59).

Modern toplum sonrası ortaya çıkan postmodern dönemde meydana gelen ekonomik ve sosyal alandaki gelişmeler kamusal alan ile özel alan, devlet ile sivil toplum arasındaki klasik sınırların ortadan kalkmasını beraberinde getirmiştir. Sivil toplumla devlet arasındaki klasik sınırların kalkmasının en önemli nedenlerinden birisi; sivil toplum kuruluşlarının güçlenmesi sonucu, daha önceleri sadece devlet tarafından yerine getirilen ekonomik, sosyal ve kültürel birçok faaliyetin bu kuruluşlar tarafından yerine getirilmeye başlanmasıdır. Ayrıca, kendi ayakları üzerinde duracak bir güce ulaşan sivil toplum kuruluşları siyaset alanına sıklıkla müdahale etme imkanına da kavuşmuştur. Bu durum, klasik modern dönemdeki sivil toplum devlet veya özel alan

kamusal alan arasındaki sınırlarının yeniden ele alınmasını gerekli kılmıştır. Sınırlardaki bu değişim bu ikili arasındaki karşılıklı ilişkide de kendisini göstermiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan uluslar arası sistemin aktörleri olan kurum ve kuruluşlar, modern ulus devletinin mutlak ve nihai otorite olduğu anlayışını aşındırarak sivil gelişmeleri destekleme eğilimi içerisinde olmuştur. Devletçi yapıların başarısız olması postmateryalist değerler adı verilen yeni değerlerin yükselmesini beraberinde getirmiştir. Bu değerler doğrultusunda bireyin ve sosyal alanda yapılan faaliyetlerin önemi ve yeni değerler çerçevesinde ortaya çıkan sivil toplum kuruluşlarının da sayısı artmıştır. Bu gelişmeler geleneksel özel alan - kamusal alan ayrımını da etkilemiştir. Geleneksel düşünce yapısında sivil toplumun özel alanla ilgili olduğu düşüncesi yerini sivil toplum kuruluşlarının kamusal alanda da etkili olabileceği düşüncesine bırakmak durumunda kalmıştır. Bu gelişim süreci ile birlikte aktif ve katılımcı bir sivil toplum anlayışı ortaya çıkmış ve sivil toplumun ulusal sınırlar içindeki kamusal alanı aşarak uluslar arası ölçekte faaliyet göstermesini sağlamıştır (Yılmaz, 2001: 324). Sivil toplum kuruluşlarının niteliksel alandaki güçlenmelerinin yanında sayısal olarak da hızlı bir artış göstermesi ve yaygınlaşması kamu gücünün bu kuruluşlar üzerindeki denetiminin azalmasına neden olmuştur. Ayrıca, yerel ve ulusal alanda faaliyet gösteren birçok sivil toplum kuruluşunun uluslar arası sistemin etkili aktörlerinin desteğini alması, bu kuruluşların ulus devlet yapılarının denetiminden çıkarak birçok alanda özgür ve etkin bir faaliyet göstermesini sağlamıştır (Turan, 1998: 208).

2.2. Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Tarihsel Gelişimi

Birçok siyasi düşünür sivil toplum kavramını 18. yüzyıl Batı toplumunun bir arada nasıl yaşayabileceğini anlamaya yönelik çözümleme aracı olarak kabul etmiştir. Batı toplumu için bu kadar önemli olan bu kavramın tarihsel gelişim süreci her toplumda farklı özelliklere sahip olmuştur. Ancak Batı toplumundaki sivil toplumun gelişim sürecinde ortaya çıkan benzerlikler sivil toplumun gelişim süreciyle ilgili bazı genellemelerin yapılmasına yardımcı olmuştur. Bu çerçevede sivil toplumun gelişim sürecindeki ilk aşama, sivil toplumun devlet veya kamusalla bir bütün olmaktan kendisini kurtararak özerklik kazanması süreciyle ortaya çıkmıştır. İkinci aşamada ise, bağımsız toplulukların kendilerini devlete karşı savunmalarının meşruiyet kazanmasına

karşılık gelen aşamadır. Üçüncü aşama, sivil toplumun içerdiği özgürlüğün toplumsal çatışmaların kaynağı; devlet müdahalesinin bu çatışmaları önleyici unsur sayıldığı bir anlayışı yansıtan aşamadır. Dördüncü ve son aşamada ise, üçüncü aşamaya tepki olarak devlet müdahalesinin sivil toplumu ortadan kaldırayabileceğinin düşünüldüğü ve bunun önlenmesi için özgür bir sivil toplumun oluşturulması gerekliliğinin savunulduğu aşamadır (Sarıbay, 2000: 58).

Sivil toplumun genel olarak bu aşamaları geçirdiği kabul edilse dahi her toplumun bu aşamaları aynı süreç içerisinde geçirmesi söz konusu değildir. Aynı dönemlerde yukarıda belirtilen sivil toplumun gelişim aşamalarındaki sıralamadan farklı bir gelişim gösteren toplumların bulunması, gelişim aşamalarının topluma göre farklılaşacağını göstermektedir. Bundan da öte aynı toplumda bulunan farklı grup ve kuruluşların farklı aşamaları savunduklarına bile şahit olunabilir. Örneğin; Türkiye’de sivil toplum kuruluşları dördüncü aşamayı savunurken bürokrasi üçüncü aşamayı savunup ona göre siyaset geliştirmektedir.

2.2.1. Sivil Toplum Kavramıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Tarihsel Gelişimi

Dünya’daki sivil toplum kuruluşlarının tarihsel gelişimi ele alınmadan önce siyasi düşünürlerin sivil toplum konusundaki yaklaşım farklılıklarının ortaya konulması ve kavramın sınıflandırılmasına çalışılacaktır. Bu sıralama konunun daha anlaşılabilir bir hale getirilmesini sağlayacaktır.

2.2.1.1. Sivil Toplum Kavramıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar

Batıda ortaya çıkan sivil toplum kavramının ele alınmasında devlet, toplum ve birey ilişkileri önemli bir merkez olarak kabul edilmiştir. Sivil toplum kavramına devlet eksenli yaklaşımlarla, birey eksenli yaklaşımlar arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlara toplumsal gelişmeleri materyalist bir düşünce temelinde açıklamaya çalışan ve farklı bir sivil toplum yaklaşımına sahip Marksist yaklaşım da eklenmiştir. Bu üç görüş, modern demokratik yaşamda etkin bir rol üstlenmiş olan sivil toplum kuruluşlarının gelişim sürecine önemli katkılarda bulunmuştur.

2.2.1.1.1. Sivil Toplum Kavramına Devlet Eksenli Yaklaşım

Devlet eksenli sivil toplum düşüncesinin daha anlaşılır olabilmesi için öncelikle devleti yücelten düşünürlerin tarihsel kökenine kısaca göz atılması gerekmektedir. Bu çerçevede, toplumun en ince titreşim noktasına kadar ulaşan bir devlet anlayışını ortaya atan ilk düşünür Platon olmuştur. Platon mükemmel bir devlet arayışı içerisinde (Çaha, 1999: 10,16). Devlet eksenli düşünce, Kıta Avrupa'sı geleneğinin temelini oluşturan Eski Yunan ve Roma İmparatorluğunun siyasi düşüncesinin devamı niteliğindedir (Erdoğan, 1998: 214). Machiavelli ve Bodin, Ortaçağ'da tanrısal iktidarın yeryüzündeki temsilcisi olan ve Papa'nın şahsında somutlaşan siyasi iktidarı bu kez güçlü bir kralın şahsında, ulus devletin temsilcisi olan bir kimliğe büründürmüşlerdir.

Avrupa'da devleti mutlak otorite olarak gören siyasi yaklaşımlara sahip düşünürlerden bir diğeri Thomas Hobbes'tir. Hobbes'le liberal temalardan hareketle mutlakiyetçi bir yapıya yönelen bir diğeri düşünür de J.J. Rousseau olmuştur. Rousseau, barış içinde yaşamak ve kendi mülkiyetlerini korumak için bireyler, kendi rızalarıyla gerçekleştirdikleri sözleşme gereği özel ve farklı iradelerini kuşatıcı ve kapsayıcı olan genel iradeye devretmesi gerektiği görüşünü benimsemiştir (Çaha, 2000: 27,31).

Sivil toplum kavramını klasik anlamda kullanan ilk düşünür Hegel'dir. Hegel, sivil toplum ile siyasi toplumu (devlet) birbirinden ayırmıştır. Hegel'e kadar sivil toplum kavramının siyasi toplumu da kapsayacak bir anlamda kullanıldığı bilinmektedir. Ancak, Hegel modern demokrasilerde anlaşılan anlamıyla sivil toplum kavramını kullanmamıştır. Bunun iki nedeninden bahsedilebilir. Bu nedenlerin birincisi, yaşadığı dönemin ve ülkenin (Prusya) şartlarına uygun olarak devlet üzerine vurgu yaparak sivil toplumu devletin varlığına bağlı kılmasıdır. İkincisi, kendisinden sonra Hegel'i takip edenlerin piyasa ekonomisinin sivil toplum için önemini yeterince kavrayamamış olmalarıdır (Yayla, 1998: 125,126).

Hegel; aile, sivil toplum ve devlet ayrımını yapmış ve sivil toplumun devlet ile aile arasındaki etik bir alanı kapsadığını belirtmiştir. Hegel'e göre, devlet ve aileyle ilgisi olmayan bütün unsurlar sivil toplumun kapsamı alanı içerisinde (Sarıbay, 2000: 11). Hegel, dünya tarihinde yalnızca devlet kurmuş halkların varlığından söz edilebildiğinden ve devletin ahlaki alemin en son ve en yüksek kuruluşu olduğunu savunmaktadır. Devlette nesnel ahlakın en önemli ögesi olarak gördüğü özgürlüğün egemen olması gerekliliğinin de göz ardı edilmemesi gerektiğini savunmaktadır.

Özgürlüğün egemenliğe yansımalarının siyasal özgürlüğü de gerektireceğini belirterek, özgürlük yetkisinin devlete ait olduğunu, devletin onu verebileceği gibi alabileceğini veya denetleyip sınırlandırabileceğini savunmaktadır (Sevil, 1999: 80).

Eski Yunan düşünündeki yüce devlet tasavvuru, Roma İmparatorluğu döneminde devam ettirilmiştir. Modern devletin kuruluş sürecinde etkili olan siyaset düşünürlerinin de bu türden bir devlet tasavvuruna sahip çıktıkları görülmüştür. Devlet merkezli bu düşünce yapısında devletten ayrı ve ona rağmen var olabilecek bir sivil toplumun varlığı kabul görmemiştir. Düşünsel anlamdaki devlet merkezli toplumsal yapılanmadan ayrı olarak işlevsel anlamda da sivil örgütlenmelere müdahil bir devletin varlığını savunan görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşü benimseyenlere göre, sivil toplum çeşitli meslekleri, değişik çıkarları temsil eden şirketleri ve kurumları kapsamakta; özel çıkar, farklılık ve çatışma alanı olmaktadır. Bu çıkarlar sistemini ve alanını, sivil toplum alanını düzenleyen tarafsız bir güce yani devlete gereksinim vardır (Eryılmaz, 2002: 22). J.J.Rousseau ve Hegel sivil toplum ile devletin sınırlarını belirlerken cinsiyet ve maddi anlamda güç konusuna da vurgu yapmayı ihmal etmemişlerdir. Bu iki düşünür; kadın, çocuk ve özürülülerin olan özel alan (sivil toplum alanı) ve erkeklere ait olan bir kamusal alanın varlığından söz etmişlerdir (Çaha, 1999: 50).

2.2.1.1.2. Sivil Toplum Kavramına Birey Eksenli Yaklaşım

Bireyi merkeze alan bu düşüncede devlet araç olarak kabul edilmektedir. Bu düşünce yapısının modern anlamda ilk oluşumunun teorisyenleri İskoç toplum felsefecileridir. Bu felsefeciler; Francis Hutcheson, John Millar, Hugh Blair, Adam Ferguson ve Adam Smith gibi Anglo- Sakson geleneğinin düşünürleri olmuştur (Erdoğan, 1998: 206). J. Locke, siyasal otoritenin bireysel özgürlüklerin kamusal alandaki güvencesi olması gerektiği görüşünü savunmaktadır. Birey eksenli sivil toplumun oluşturulmasını savunan Hayek, ekonomik yaşama devletin müdahalesinin, zorlama ve haksızlığa neden olacağını ileri sürmektedir. Bu düşünürler serbest piyasa şartlarının oluşturulamadığı bir toplumda sivil toplumun etkinliğinden söz edilmesinin oldukça güç olduğunu belirtmektedir.

Demokratik cumhuriyetle yönetilmeyen devletler tekdüze bir toplum amaçlar ve bu toplumun oluşması için siyaset üretir. Bu tür yönetimlerde hukuk, siyaset ve kültür

kurumları tepeden inmece bir yaklaşımla hareket ettiği için, politikaların içerik tartışmasından çok biçimsel tartışması yapılır. Halk toplam bir öge olarak kabul edilmekte ve bu ögenin içindeki farklılıklar göz ardı edilmektedir (Çaha, 1999: 27-47). Birey eksenli sivil toplum düşüncesini savunan düşünürlerin toplumda öncelikle ekonomik düzenin liberal bir düşünce çerçevesinde oluşturulması gereği üzerinde ısrarla durdukları görülmektedir. Liberal düşüncede, piyasanın oluşması toplumsal yapıda sivil toplumun etkin bir şekilde ortaya çıkmasını beraberinde getirecektir, görüşü savunulmaktadır.

2.2.1.1.3. Sivil Toplum Kavramına Marksist Yaklaşım

Hegel'den sivil toplum sorununu devralan Marx farklı bir bakış açısıyla sivil toplum kavramına yaklaşmaktadır. Marksist literatürde sivil toplum, devletten ayrı ve toplumsal yaşamın tüm alanlarının belirleyicisi olarak görülmektedir. Marx'a göre sivil toplum 18. yüzyıl Avrupa'sında burjuvazi ile gelişim göstermiştir. Marx devleti egemen gücün bir kurumu olarak kabul etmiştir. Devlet sivil toplumdaki çatışmaları uzlaşmaya çeviren bir üst kurumsal sentez değil, sivil toplumun bir yansımasıdır. Yani sivil toplum ne ise devlet de odur. Sivil toplum devletin şahsında kaybolmaz, aksine yeniden üretilir. Çünkü, sivil toplumda güçlü olan ve üretim araçlarına hakim olan sınıf; devleti ve onun normlarını da belirlemekte ve sivil toplumun işleyiş kurallarını kendi lehine çevirmektedir (Çaha, 2000: 38).

Marksist düşünce devlet, sivil toplum ve bürokrasiden oluşan üçlü yapıyı kabul etmektedir. Ancak sivil toplum ile devlet arasındaki çatışma anlamsızdır. Çünkü devlet genel yararı değil hakim sınıfın özel yararını temsil etmektedir. Devletle sivil toplum arasında organik bir bağın bulunduğunu belirtmektedir. Sivil toplum, burjuva sınıfı egemenliğinin üretildiği bir alandır. Dolayısıyla sivil toplum, burjuva sınıfının devlet üzerindeki denetimini üretmektedir (Eryılmaz, 2002: 23). Marx, sivil toplumun burjuvazi ile gelen bir yapı olduğu ve devlet ile sivil toplum arasında fark olmadığını savunur. Maddi varlık koşulları tüm tarihin gerçek kaynağı ve sahnesidir (TKİB, 1993: 40). Üretim araçlarına sahip olanların devlete sahip olduklarını, devlete sahip olanların da sivil toplumu istedikleri gibi yönlendireceklerini savunur. Marx ayrıca, sivil toplum, sivil toplum kuruluşları gibi tartışmalar, potansiyel rakiplerini siyasetten uzak tutmak ve

sınıf mücadelesinin önüne engeller çıkarmak gibi amaçları gerçekleştirmek için kullanılmaktadır, görüşünü dile getirmektedir (Maga, 2001: 14).

Maksist literatürde sivil toplum ile ilgili ayrıntılı tartışmalar İtalyan düşünür Antonio Gramsci tarafından ortaya atılmıştır. Gramsci'yle birlikte sivil toplum kavramı toplumsal gelişmenin yorumlanmasında Marksist literatürde de olumlu anlamda kullanılmaya başlanmıştır (Yılmaz, 2001: 332). Marx'ın aksine Gramsci sivil toplumun altyapısal bir alan değil, üst yapısal bir alanı oluşturduğunu ileri sürmüştür. Gramsci sivil toplum kavramını, bir sosyal grubun toplum üzerindeki üstünlüğünün kültürel ayağı olarak kabul etmiştir. Üstünlüğün biri politik diğeri kültürel olmak üzere iki ayağı bulunmaktadır. Politik ayağını devlet, kültürel ayağını da sivil toplum oluşturmaktadır. Devlet sürekliliğini sağlamak için üstünlüğün sertlik yani zor ve ceza boyutunu oluştururken, sivil toplum üstünlüğün ikna boyutunu oluşturmaktadır. Bu anlamda üstünlük sadece politik liderleri ve örgütlenmeleri kapsamaz, aynı zamanda sivil toplum örgütleri ve yöneticilerini de kapsar. Sivil toplum yaygınlaşmasında Gramsci, entelektüellere büyük önem vermektedir. Marx'ın kapitalist toplumun dönüştürülmesi için öne çıkardığı ploreteryaya sınıfının yerine Gramsci entelektüel sınıfı yerleştirmektedir (Çaha, 2000:38,40).

Gramsci'ye göre, liberal toplumlarda sivil toplum ve politik toplum arasında bir uyum bulunmaktadır. Hakim sınıf, politik topluma olduğu gibi sivil topluma da hükmetmektedir. Liberal rejimde bunların ikisinden de vazgeçilemez. Hakim sınıf diğer sınıflar üzerindeki etkinliğini yer ve zamana göre her iki toplum aracılığı ile göstermektedir. Liberal rejimlerde görülen sivil toplum - politik toplum uyumu toplumda ortaya çıkan önemli hegemonya krizlerinde bozulabilir. Sivil toplum ve politik toplum arasındaki uyumun bozulmasının önemli siyasi sorunlara neden olacağını belirten Gramsci, sivil toplum - siyasi toplum arasındaki uyumun bozulması toplumu faşizm ya da sosyalizm sisteminin ortaya çıkmasına neden olacağını ileri sürmüştür.

2.2.1.2. Dünyada Sivil Toplum Kuruluşlarının Tarihsel Gelişimi

Batıda ortaya çıkan toplumsal gelişmelerin doğu toplumlarında olmamasından dolayı, sivil toplumun batıda gelişim gösterdiği dönemlerde doğu toplumlarında batıdaki anlamda sivil toplumdaki bahsetmek oldukça güçtür. Hindistan'da 1900'lü yıllarda sivil itaatsizlik kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bu kavram, her türlü

gayri ahlaki kanuna karşı direnmeyi ve direnişin, kanuna muhalefetin sivil yani şiddet dışı bir tarzda olmasına işaret eder. Sivil itaatsizlik batıdaki sivil hareketlerden hem köken hem de örgütlenme ve faaliyet bakımından oldukça farklı bir yapıya sahiptir (Thoreau, Gandi, 1999: 74).

Sivil toplum konusunda doğu toplumları ile batı toplumları arasında farklılıklar olduğu yadsınamaz bir gerçek iken, sivil toplumun ortaya çıktığı batılı toplumlarda da sivil toplumun gelişim süreci ülkeden ülkeye farklılıklar göstermiştir. Örneğin, Kıta Avrupa'sı ile Anglo-Sakson ülkeleri karşılaştırıldığında, Anglo –Sakson ülkelerinde girişim gücünün devlet yerine bireyde ve sivil toplum kuruluşlarında olması ve ayrıca devlet yapılanmasının aşırı merkezîyetçi olmaması toplumdaki çoğulculuğun ve iktidarın parçalı olmasını sağlamıştır (Yılmaz, 2001: 270, 295).

Eski Yunan'da şehrin gelişmesi ve vatandaşlık bilincinin oluşması sürecinde polisin var olması sivil toplum ve uygarlık süreci için bir gelişme olarak ortaya çıkarken bu gelişmelere Roma Hukuku ile tüzel kişilik kavramı eklenmiş ve bu kavram sivil toplum alanının gelişmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Diğer yandan batı toplumunda yaşanan feodalite, kilise, kral-burjuva ilişkileri de iktidarın müdahale alanı dışında bazı alanların varlığının kabulünü kolaylaştırmıştır (Yılmaz, 2001: 329).

Avrupa'da ortaya çıkan Rönesans ve Reform hareketleri sosyal ve siyasal birçok olayın altyapısını oluşturduğu gibi sivil toplum düşüncesi de bu iki hareketten önemli ölçüde etkilenmiştir. Öncelikle bu hareketler Avrupa'da özgürleşmenin sembolü olarak kabul edilmiş ve bu hareketlerin siyaset alanında birçok gelişim ve değişim sürecinin ortaya çıkmasına ve gelişmesine neden olduğu görülmüştür. Bu çerçevede, Hollanda ve İngiltere'de dini azınlıklar toplumda siyasi muhalefetin öncüsü konumuna gelmişlerdir. Bu dönemde, değişen anlayışa paralel olarak; düşünce, ifade, dernek kurma özgürlüğü ve mülkiyet güvencesi gibi konular ön plana çıkmıştır (Yılmaz, 2001: 26). 1787 yılında İngiltere'de Köleliği Yok Etme Cemiyeti adlı bir sivil örgüt kurulmuştur. 1841 yılında Madenciler Sendikası kurulmuştur. Bu sendikanın kurulması fikrini ilk ortaya atan kişi sosyalist düşünür Robert Owen olmuştur. Bu sendika daha sonraki süreçte İngiliz İşçi Partisine dönüşmüştür (Heywood, 2007: 84, 388).

Sivil toplum kavramının siyaset literatürüne girmesi ve siyaset sahnesine etkin bir görev üstlenmesi Avrupa Sanayi Devrimi ile başlamıştır. Sanayi devrimi sonrasında

ortaya burjuva sınıfı çıkmıştır. Bu sınıfın en önemli özelliği ekonomik yönden güçlü olmasıdır. Burjuva sınıfının yükselmesi toplumda sekülerleşmenin belirginleşmesini ve bireyin cemaat kültürünün etki alanı dışına çıkmasını sağlamıştır. Sivil toplum etrafındaki tartışmalar, onyedinci yüzyılın sonlarıyla onsekizinci yüzyılın başlarına denk gelen geleneksel siyasal yapıdaki değişimlerin paralelinde ortaya çıkmıştır (Çaha, 2000: 23). Sivil toplum - politik toplum ayrımı siyasi düşünce tarihine kapitalizmin doğuşu ile birlikte, burjuva düşünürleri tarafından kazandırılmıştır (Bumin, 1981: 11).

Onyedinci yüzyılın sonlarından itibaren siyasal yapı üzerindeki tartışmalardan devlet merkezli ve birey merkezli iki siyasi düşünce geleneğinin ortaya çıktığından daha önce bahsedilmişti. Bu geleneklerden devlet merkezli tarafta N. Machiavelli, J. Bodin, T. Hobbes, J. J. Rousseau ve G. W. F. Hegel yer alırken, birey merkezli tarafta ise J. Locke, C. L. Montesquieu, A. Smith, I. Berlin ve F. A. Hayek gibi düşünürler yer almıştır. Bu iki geleneğin dışında gelişen üçüncü bir çizgiyi ise Marksist düşünce oluşturmuştur. Sivil toplum devlet ilişkisine ilişkin tartışmalar bu düşünce akımı içinde Marx ve Gramsci tarafından ileri sürülmüştür (Çaha, 2000: 24).

Sivil toplum kuruluşlarının gelişmesi ile liberal düşüncenin gelişimi arasında yakın bir ilişki olduğu görülmüştür. Ancak, liberalleşme eğilimleri de toplumdan topluma farklılıklar göstermiştir. Örneğin ilk liberal gelişme İngiltere’de görülmüş ve devrimci bir değişim yerine zahmetli, soğukkanlı araştırmalar ve dikkatli yasama ve yargı faaliyetleri sayesinde gerçekleşmiştir. Fransa’da ise devrimci, ani ve kanlı olmuştur. Almanya’da ise liberal canlanma akademik nitelikte olmuş ve halka kök salmamıştır. Ulusal birlik sorunu Alman düşüncesinde liberal anayasa sorununu gölgelemiştir. Sivil özgürlükler ancak Alman yargı düzeninde yer bulmuştur. Böylece Almanya’da liberalizm siyasi olmaktan çok hukuksal olmuştur (Sabine, 1991: 62-64). Yukarıda belirtilen liberalleşme süreçlerindeki farklılıklar sivil toplum kuruluşlarının gelişme sürecinin içinde bulunduğu topluma göre değişim göstermesinde etkili olmuştur.

Liberal ekonomik sistemin hayata geçirildiği modern demokratik toplumlarda, yönetimler rekabet eden partilere, azınlık haklarına, çoğunluk kuralının, muhalefetin varlığına, alternatif yönetim modelinin yarışmasına ve denetim sisteminin çalıştırılmasına uygun bir yapıdadır (Tosun, 2001: 99). Bireysel girişimin gelişmesiyle

gönüllü örgütlenmeler ve bu örgütlenmelere katılım giderek artmıştır. Bireylerin gönüllü katılımına konu olan bu kuruluşlar daha özgür örgütlenmenin olacağı siyasal ve ekonomik bir yapının oluşumuna katkıda bulunmuşlardır. Bu yapılanma devletin faaliyet alanını daraltmaya başlamıştır (Kalaycıoğlu, 1997: 113). Bu gelişmeler sivil toplumun burjuvaziyle gelişeceğini ön gören Marx'ın (Marx, 2004: 116) haklı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Onsekizinci yüzyıldan sonra sivil alan, bireylerin devletten izin almadan girebildiği toplumsal etkinlikler olma yolunda ilerlemiştir (Akat, 1979: 215). 1886 yılında kadınların kamusal alana dahil olmasını savunan Kadın Hakları Cemiyeti kurulmuştur (Heywood, 2007: 388).

1900'lü yılların başından itibaren Avrupa'da ortaya çıkan siyasal olaylar sivil toplum kuruluşlarının gelişimini ve yaygınlaşmasını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu dönemde Rusya'da ortaya çıkan siyasi devrim ve sonrasında Avrupa'daki savaş ortamı birçok ülkede baskıcı rejimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrasında sosyalist ve faşist rejimlerin yönetiminde sivil topluma yaşama şansı vermeyen siyasal bir ortam ortaya çıkmıştır. Bu dönemde sivil toplum kuruluşları ABD'de etkin bir şekilde faaliyet göstermişlerdir.

II. Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş Batı ülkelerinde ve ABD'de gerek iç politika gerekse dış politika kararlarının alınması ve uygulanması sürecinde sivil toplum kuruluşlarının etkin olduğu söylenebilir. İletişim araçlarındaki gelişmeler medyanın dünyada önemli bir güç haline gelmesi ülke yönetimlerinin politikaları üzerinde kamuoyu baskısının artmasına neden olmuştur. Kamuoyu baskısı kendisini temsili yönetimlerden katılımcı yönetimlere geçiş sürecinde daha belirgin bir şekilde hissettirmeye başlamıştır.

ABD'de iç ve dış siyaset konusunda sivil toplum örgütlerinin çok etkin olduğu gözlenmektedir. Özellikle ABD toplumunun yapısal özellikleri ve uygulanan liberal ekonomi politikaları bu ülkedeki sivil toplum kuruluşlarının sayısını ve etkinliğini artırmıştır. Bu ülke yönetiminin sivil toplum kuruluşlarının yönlendirmesi doğrultusunda sağlandığını belirten görüşlere de sıklıkla rastlanmaktadır. 1968 yılına gelindiğinde önce ABD'deki öğrencilerin çıkardığı olaylar, Fransa'da daha da büyük katılımlı işçi olaylarının başlangıcını sağlamıştır. Fransa'dan da dünyanın birçok ülkesine yayılan bu olaylar kapitalist ekonomik sistemi sarsmıştır. Ancak bu olayların

ekonomik temelden farklı sosyal ve kültürel bir temelinin olduğundan sıklıkla bahsedilmiştir. Ayrıca bu olayları Touraine sahne değişikliği olarak özetlemiştir (Touraine, 1998: 254). Daha önceleri dünya siyaset sahnesinde yer almayan sessiz çoğunluğun siyasi iktidarlara karşı her konuda muhalefet eden bir yapıya bürünmeleri 68 olayları ile beraber başlamıştır.

ABD ve Avrupa'da 1980- 1984 yıllarında bireyselleşme akımına tepki olarak komüniteryen bir akım ön plana geçmiştir. Bu akım bireyci anlayışı eleştirmiş ve aracı sivil toplum kuruluşlarını öne alan bir görüşü savunmuştur. 1990'lı yılların başında sosyalist sistemde meydana gelen değişimler ve merkezi bürokratik devlet yapısındaki başarısızlıklar sivil toplum kuruluşların öneminin artmasına katkıda bulunmuştur (Yılmaz, 2001: 252,324). 1989 yılında Berlin Duvarı'nın çökmesi dünyada önemli bir değişimin başlamasına neden olmuştur. Özellikle Doğu Bloku ülkelerindeki sivilleşme, demokratikleşme, devlet dışı baskı gruplarının ve çıkar örgütlerinin güçlenmesi, yeni açılımın önemli etkenleri olarak (Kahraman, 2002: 47) kabul edilmiştir.

Avrupa ülkelerinde ABD'deki kadar etkin olmasalar da sivil toplum kuruluşlarının etkinliğinden söz edilebilir. Özellikle AB ile bütünleşme süreci içerisinde sivil toplum kuruluşlarının daha aktif çalışabilmeleri için gerekli düzenlemeler yapılmaktadır. ABD, İzlanda, İsveç ve Danimarka gibi ülkelerde gönüllü kuruluşlara üyeliğin, seçmen yaşındaki nüfusun %80- 90'ını kapsadığı, buna karşın Türkiye'de bu oranın %10'lar civarında olduğu görülmektedir (Kalaycıoğlu, 1997: 127).

Küreselleşme süreci, beraberinde hemen her konuda sivil toplum kuruluşunun kurulmasını ya da var olan sivil toplum kuruluşlarının hemen her konuyla ilgilenmesini sağlamıştır. Bu süreçte ortaya çıkan yeni sosyal hareketlerin amaçları, klasik anlamda sanayi toplumlarının baskın amaçlarıyla önemli farklılıklar içermektedir. Endüstriyel demokrasi sağlık, ekonomik iyileşme üzerinde dururken bu yeni hareketler vurguyu kültür ve yaşam kalitesi konusunda yapmaktadırlar. Ulusal sınırlar, sınır ötesi alanda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının artan bir biçimde ilgi alanı içine girmeye başlamıştır. Bu yeni hareketlerin ideolojisinin özgürlükçü liberteryan unsurlar içermesiyle kendisinden önceki hareketlerden farklı olduğu ve kişinin yaşamını etkileyen siyasi ve sosyal kararlara katılmasını savunduğu görülmüştür. Bu hareketlerin değişik şekillerde baskıcı yaklaşımlara karşı muhalefet ettiği bilinmektedir. Bu

çerçeve, çevreci hareketlerin ekonomik büyümeye, kadın hareketinin var olan kadın erkek ilişkilerine, barış hareketinin silahlanma çalışmalarına zıt olduğu gözlenmektedir. Ayrıca, bu hareketler sivil birer örgütlenme ve çıkar talep etmenin ötesinde temel bir sosyal değişme talep etmektedirler (Yılmaz, 2001: 379).

2.2.2. Türkiye’de Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Tarihsel Gelişimi

Türkiye’de sivil toplum kavramının kullanılışı, tarihsel kökeni ve gelişim süreci Batı toplumundan oldukça farklıdır. Sivil toplum kuruluşları Avrupa’nın ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel yaşamına önemli bir katkı sunmasına karşın Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının ülkenin toplumsal yaşamına önemli bir katkı sunduğu söylenemez. Ancak, Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının gelişim sürecinin ortaya konması ülkenin demokratikleşme sürecine ışık tutacak bir potansiyele sahip olduğu (Sarıbay, 2001: 120) için bu kuruluşların tarihsel gelişiminden kısaca bahsedilecektir.

Türkiye’deki sivil toplum kuruluşlarının tarihsel açıdan Cumhuriyet öncesi dönem ve Cumhuriyet dönemi ayrımı ile iki ayrı dönemde ele alınması birçok kolaylığı da beraberinde getirecektir. Türkiye’de sivil toplumun kapsamının belirlenebilmesi için bu kuruluşların tarihsel gelişiminin ülkedeki muhalif hareketlerle ilişkilendirilerek ele alınması gerekmektedir (İnalçık, 1997: 74). Ayrıca ülkedeki sivil toplum kuruluşlarının gelişim sürecinin açıkça ortaya konulabilmesi için, Türk siyasal yaşamında sınıfsal ilişkilerin iç içe girdiği iki karmaşık cephe çizgisinin çözümlenmesi gerekmektedir. Bunlardan biri, devletçi - seçkin cephe; diğeri, geleneksel liberal cephedir. Bu iki sınıfsal cephe Türk siyasal hayatındaki pek çok olayın ve sürecin anlaşılmasında anahtar rol oynamıştır ve de oynamaktadır.

2.2.2.1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Sivil Toplum Kuruluşları

Türk siyasi tarihi ve siyasi hayatında etkin rol oynayan kurumların Cumhuriyet öncesindeki gelişim süreçlerinin ele alınması toplumsal olayların ve gelişmelerin daha iyi kavranması için bir gerekliliktir. Bu nedenden dolayı Türkiye’deki sivil toplum kuruluşları ile ilgili yapılan bir araştırmada öncelikle, altı yüz yıllık bir geçmişe sahip Osmanlı dönemindeki sivil toplum kuruluşlarının gelişim süreci ortaya konmaya çalışılmalıdır. Osmanlı - Türk siyasetinde etkin olan üç unsurdan söz edilebilir. Bu

unsurlar; millet sistemi, loncalar ve din kurumudur. Gerileme döneminde bu unsurlara ayanlar da eklenebilir. İlk bakışta birer sivil toplum kaynağı olabilecek bu unsurlar geniş çaplı bir inceleme ile ele alındığında, devlete göbek bağı ile bağlı kaldıkları, devletle ilişkilerinde devleti önceleyen bir yaklaşım geliştirdikleri, kısacası hakim yönetim yapısı içinde devletten özerkliklerini sağlayamadıkları için bu toplumsal unsurların Batı tarzı sivil topluma kaynaklık edemedikleri söylenebilir (Tosun, 2001: 208,209).

Osmanlı toplumunda sivil toplum batıdaki gibi tarihsel, toplumsal ve felsefi bir içeriğe sahip bir kavramla ifade edilmemiştir. Ancak Osmanlı toplumunda da sivil toplum işlevi gören bazı kurum ve kuruluşlardan söz edilebilir. Osmanlı toplumunda, sivil toplum kavramı, siyasi iktidar-devlet dışı alan olarak değil, askeri alanın dışı veya karşıtı olarak kullanılmıştır (Alkan, 1998:84). Sivil toplum kuruluşlarının sosyal alandaki faaliyetlerini sistematik bir şekilde yerine getiren vakıf sisteminden bahsedilebilir. Osmanlı'da din kurumu içerisinde sivil bir örgütlenmenin kaynağı olan tarikatlar sosyal alanda önemli işlevleri yerine getirmiştir. Osmanlı sosyal hayatının en önemli unsurlarından biri olan bu tarikatların VII. yüzyılın sonlarından itibaren kurumsallaştığı gözlenmiştir (Berkes, 2002: 90). Bu unsurlar, batı toplumlarında görülmeyen bir yapılanmaya sahip olduğu gibi sosyal alanda pek çok faaliyet alanında hizmet sunmuştur. Osmanlı'da sosyal alanda işlev gören sivil yapılanmalara siyasi alanda uzun bir süre rastlanmamıştır.

Türk siyasal yaşamında bireysel anlamda ilk sivil girişim örneği, Osmanlı'da 1847 yılında vatandaşların bireysel sorunlarını bir dilekçe ile hükümete iletmeleridir (Kalaycıoğlu, Sarıbay, 1995: 33,40). 1856 Kırım Savaşı sonrasında Osmanlı'da sivil örgütlenmenin ilk örnekleri olarak kabul edilen dernekler kurulmuştur (Gönel, 1998: 3). Islahat Fermanları ve onların arkasından gelen I. Meşrutiyet daha çok devlet memurluğundan yetişme birkaç kişinin çökmekte olan devleti kurtarmak için düşünebildiği ve genellikle batıdan aktardığı girişimden ibarettir (Soysal, 1986: 20). 1860'lı yıllarda sivil toplum kuruluşları fiili olarak ortaya çıkmış ve varlıklarını sürdürmeye başlamıştır. Aslında 1860'lı yıllar genel anlamda; örgütlenme, basın, kamuoyu, muhalefet ve yönetimin yeniden yapılanması konularında yeni bir başlangıcın

ipuçlarını vermekteydi. Ancak bu konularda yasal düzenlemeler, II. Meşrutiyet’le birlikte yapılmaya başlanmıştır (Alkan, 1998: 49).

19. yüzyılda cemaat kültüründeki aşınmanın artmasıyla birlikte, bireyin toplumsal yapıda bir değer olarak görüldüğü bireyselleşme ve bireyselleşmenin daha da artmasına neden olan akılcı ve seküler bir toplumsal gelişim sürecine girilmesi sağlanmıştır. II. Meşrutiyet’in ilanı ile siyasal partilerin kurulması 19. yüzyılın sonlarına doğru, özellikle yeraltı örgütleri olarak ortaya çıkan ve gelişen siyasal derneklerle birlikte gönüllü bireysel siyasal davranışların sonucu olan siyasal gruplaşmaların ortaya çıkması Tanzimat’la oluşan değişimlerin temel sonuçları olmuştur. Tüm bu gelişmeler sivil toplumun oluşum ve gelişimini hazırlayan şartların, 19. yüzyıl ortalarında oluşmaya başladığını göstermektedir. Ancak Osmanlı’da sivil toplumun gelişimi düzenli ve istikrarlı bir şekilde olmamıştır. 1876 Anayasası’ndaki tasarım bozukluklarından yararlanan II. Abdülhamit sivil toplumu denetim altında tutmuş ve geleneksel saltanat geleneğini yeniden yaşama geçirmiştir (Kalaycıoğlu, 1997: 115).

Tanzimat dönemi ile birlikte, bürokratlar padişah yerine devletin hizmetkârı olmaya başladı. Eski dönemin iki önemli gücü olan yeniçeriler ve ulema tasfiye edildiği için bürokrasiyi denetleyecek padişah dışında başka bir kuvvet kalmamıştır. Bu nedenle Tanzimat bürokratları, otoriter bir yönetim anlayışının temsilcisi oldular. Ayanlarla birlikte değerlendirildiğinde, imparatorlukta yaşanan iktidar parçalanmasından doğan boşluğun ayan ve bürokratlar tarafından doldurulduğu söylenebilir (Tosun, 2001: 135). II. Meşrutiyet’in yürürlüğe girdiği 23 Temmuz 1908 tarihinden itibaren hızlı bir dernekleşme sürecine girilmiştir. Üç aylık kısa bir dönem içerisinde 78 yeni dernek kurulmuştur. Bu hızlı dernekleşme süreci yaklaşık bir yıl devam etmiştir. II. Meşrutiyet’in ilk beş yılı siyasal ve toplumsal örgütlenmenin kurumsallaşması açısından önemli bir dönem olmuştur (Alkan, 1998: 107,117).

II. Meşrutiyet dönemine kadar fiili olarak gelişen örgütlenme, Kanun-i Esasi’de bir temel hak ve özgürlük olarak yer almamıştır. Ancak, II. Abdulhamit döneminde konu, şirket veya ortaklık kurma hakkı içinde değerlendirilmiştir. II. Meşrutiyet’in ilanından yaklaşık bir yıl sonra 1909 yılında Kanun-i Esasi’de yapılan değişiklikle Osmanlı yurttaşlarının toplanma hakkı anayasal güvenceye kavuşmuştur. Dernek kurma konusunda belirli düzenlemeler yapılmıştır. Cumhuriyet’in ilanından yaklaşık bir yıl

sonra, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda, Türklerin Kamu Hukuku başlıklı bölümünde dernek kurma hakkına yer verilmiştir (Yücekök, 1998: 46).

II. Meşrutiyetle bir anda toplumsal bir olgu olarak ortaya çıkan dernekleşme büyük ölçüde 1901 yılında çıkartılan Fransız Dernekler Kanunu'ndan esinlenerek hazırlanmıştır. Dernekleşme bağlamında 1908 sonrasında gözlenen en önemli değişiklik, devlet ile toplum arasında aracı kurumlardan biri olan siyasal partilerin doğuşudur (Tosun, 2001:245). 16 Ağustos 1909 yılında kabul edilen Dernekler Yasası'nın ardından özellikle siyasal örgütlenmelere üye olma hakkını ve bu örgütlerin çalışma koşullarını zorlaştırıcı düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler özellikle bürokraside çalışanları kapsayıcı bir nitelik taşımaktaydı (Alkan, 1998: 51, 54). Ülkenin sosyal hayatına hareketlilik getiren ilk sendikal örgütlenmeler bu yasa çerçevesinde kurulmuştur. 1908 yılında iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki yönetimi ülkedeki sendikacılık hareketlerini baskı altına almıştır. Daha sonraki süreçte Cumhuriyet döneminin ilk anayasasında işçilere sendikalaşma hakkı verildiyse de 1925 Takrir-i Sükun Kanunu ertesinde sendikal hayat bir süre sessizliğe bürünmüştür (Gönel, 1998: 6).

1902'de toplanan II. Jön Türk Kongresi'nde iki farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır. Ahmet Rıza, Ziya Gökalp öncülüğünde bir grup aydın reformların yukardan aşağıya ve devlet eliyle yapılmasını öngörürken, Prens Sabahattin öncülüğündeki diğer bir grup ulusal bir burjuva sınıfı oluşturulması için, bireysel teşebbüslerin geliştirilmesi ve merkezi yönetimin zayıflatılması gerektiğini ileri sürmüştür. Prens Sabahattin'in önerisi toplumsal ve siyasal yapının bütüncül denetimden uzaklaşmasını ön gördüğü için sivil toplumcu düşüncenin çekirdeği olarak kabul edilmiştir (Tosun, 2001: 236, 238). Bu kongreden Ahmet Rıza'nın savunduğu görüş zaferle çıkmış ve bundan sonraki süreçte bu düşünce ülke yönetimini ele alacak olan İttihat ve Terakki'nin politikalarında oldukça etkili olmuştur. II. Meşrutiyet'le başlayan özgürlük havası beş yıl gibi kısa bir süre içinde sona ermiştir. Önce İttihat Terakki'nin tek parti rejiminin baskıcı ortamı, sonrasında I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ilan edilen sıkıyönetim rejimi ülkedeki özgürlük ortamını bütünüyle ortadan kaldırmıştır. Bu süreçte özgürlük yerini muhalefetin susturulduğu, gönüllü siyasal girişimin köreldiği, devletin ekonomik,

toplumsal ve siyasal yaşama tüm ağırlığı ile egemen olmaya çalıştığı bir ortama bırakmıştır (Kalaycıoğlu, 1997: 117).

Tanzimat sonrasında bir yandan aydınlar ve bürokratlar diğer yandan küçük burjuvazinin sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkış sürecinde etkin oldukları görülmüştür. II. Abdulhamit'in otoriter bir yönetim sergilemesi, dernek ve diğer sivil toplum örgütlerinin kurulmasını ve yaygınlaşmasını olumsuz yönde etkilemiştir. Sınırlı sayıda kurulan sivil örgütlerin toplumsal ve siyasal yaşamda yasal yollardan faaliyet göstermelerine izin verilmediği için, bu dönemde gizli örgütlenmeler toplumsal ve siyasal yaşamda daha etkin bir rol oynamıştır (Alkan, 1998: 85, 94). II. Abdulhamit döneminde, dernekleşme ve bireysel gönüllü girişim artık bir yeraltı faaliyeti halini almak zorunda kalmıştır. Devletin gücünü dengelemek, denetlemek ve dolayısıyla sınırlamak bu dönemde meşru olmayan, yasak faaliyetler olarak kabul edilmiştir. Bu süreçten ülkedeki sivil toplum kuruluşlarının gelişimi ciddi bir darbe almıştır. II. Meşrutiyet'in kısa süren 1908- 1912 yılları arasındaki özgürlük ortamında yeniden oluşan özgürlük ortamında gönüllü kuruluş ve siyasal partilerin ortaya çıkışına kadar sivil toplum kuruluşları gayrimüslim azınlıklar ve Levantenlerin kontrolündeydi. Bu durum ülkenin ekonomik hayatında bu toplumsal grupların etkin olmasıyla yakından ilgili bir durumdur (Kalaycıoğlu, 1997: 116). Bu dönemde büyük şehirlerdeki toplumsal gelişmeler kadınların sosyal hayata dahil olmasına altyapı hazırlamıştır. 1908 yılında İstanbul ve Selanik'te Tefayyüz Cemiyeti Hayriye-i Nisvan, Nisvan-ı Osmaniye ve Müdafa-i Huku-ı Nisvan adlı kadın cemiyetleri kurulmuştur (Berkes, 2002: 446). 1911 yılında Kadın Haklarını Savunma Derneği'nin yayın organı olan Kadın Dünyası çıkartılmaya başlanmıştır (Ahmad, 1995: 124).

II. Abdulhamit yönetimi devletin faaliyet alanını sivil toplum aleyhine büyük ölçüde genişletmiştir. Ülkenin bu dönemde dağılma sürecine girmesi, devletin sürekliliğinin sağlanması ve toprak bütünlüğünün korunması düşüncesinin ön plana çıkmasına ve ülkedeki sistemin merkezileşmesine neden olmuştur. Siyasal yapıdaki bu merkezileşme devletin görüntü itibarıyla yasal olarak çalışan modern bir devlet izlenimi vermesini sağlamıştır. Bu dönemde anayasa, yasalar, kamu bürokrasisi ve bağlı kurumlar ortaya çıkmıştır. Ancak yasaların her vatandaşa eşit olarak uygulanması söz

konusu değildir. Siyasal iktidar için otoriteye sadakat en önemli değerdir (Kalaycıoğlu, 1997: 115,116).

I. Dünya Savaşı'nın bitimi ile birlikte sivil ve siyasal örgütlenmeler konusunda herhangi bir yasal düzenleme bulunmadığı için her türden dernek kurulduğu görülmüştür. Siyasal ve sosyal alanda örgütlenme konusu II Meşrutiyet döneminde Anayasanın 120. maddesinde düzenlenmiştir (Görel, 1998: 3). 1913 yılında İttihat ve Terakki'nin siyasal iktidarı ele geçirmesiyle örgütlenme haklarının kullanılmasına önemli engeller getirilmeye başlanmıştır (Tunaya, 1984: 372,375). İttihat ve Terakki siyasal iktidarı tam olarak ele geçirmek için sivil toplum kuruluşlarından kurtulma çabasına girmiştir. Ayrıca, iktidarın denetiminde yeni bir dernekleşme süreci başlatılması için çalışmalar yapmıştır (Alkan, 1998: 113). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulması ve başarıya ulaşmasına karşı toplumdaki tepkisellik dini amaçlı dernek ve örgütlerin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. İttihat ve Terakki Batılılaşma çerçevesinde bir düşünceyi savunuyor görüldüğünden kendisine karşı olan tepkiler ve akımların dini referans almasını sağlamıştır. Bu kapsamda ortaya çıkan dini örgütlenmeler ülkenin siyasal ve sosyal hayatında önemli bir dönüm noktası olacak olan 31 Mart Ayaklanmasını düzenlemiştir.

Osmanlı'da olağanüstü siyasal ve toplumsal bunalım ve belirsizlik dönemlerinin sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkması veya sayılarının artmasına katkı yaptığı görülmüştür. Osmanlı- Rus, Balkan savaşları sürerken ve I. Dünya Savaşı sonrasında birçok sivil toplum kuruluşu ortaya çıkmış ve bu kuruluşların sayıları önemli bir artış göstermiştir. Ayrıca siyasal sistemde ortaya çıkan demokratik eğilimlerin yoğunlaştığı dönemlerde de sivil toplum kuruluşlarının sayılarında artış görülmüştür (Alkan, 1998: 128). Tanzimat sonrasında merkezi bürokratik yapısını güçlendiren devlet, bir yandan bu kuruluşları ekonomik, siyasal ve idari nedenlerle desteklemiş, hatta özel kanunlarla kuruluşlarını sağlayacak ortamlar oluşturmuş, öte yandan da onları vesayet ve denetim altında tutmak istemiştir. Bu denetimin özellikle, dernek, sendika, meslek odaları gibi bazı sivil toplum kuruluşu üzerinde daha da yoğunlaştığı gözlenmiştir (Gönel, 1998: 3).

2.2.2.2. Cumhuriyet Döneminde Sivil Toplum Kuruluşlarının Tarihsel Gelişimi

Türkiye’de Osmanlı döneminden beri, siyasal düşüncüyü şekillendiren keskin bir toplum devlet karşıtlığından söz edilebilir. Osmanlı’da devlet geleneği içerisinde çoğu zaman toplumun, “devlete karşı fesat”ın kaynağı olduğu düşüncesi hakim olmuştur. Bu düşüncenin Kurtuluş Savaşı ve sonrasında Cumhuriyet’in ilanı ile ortadan kaldırıldığı ileri sürülse de gerek tek partili siyasal hayatta ve gerekse çok partili siyasal hayatta toplum devlete karşı fesadın kaynağı olarak görülmeye devam etmiştir (Sarıbay, 2000: 57). Türkiye Cumhuriyeti’nde devletin kontrolü dışında ortaya çıkan her türlü siyasi ve sosyal faaliyete şüpheyle yaklaşmış ve bu faaliyetleri yürüten kişi, grup ve kuruluşlar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Türkiye’de Cumhuriyet’in kurulmasıyla başlayan süreç geliştirmekte olan ülkelerde genellikle benimsenen kalkınma ve milli kimlik politikalarıyla benzer özellikler göstermiştir. Geliştirmekte olan diğer ülkeler gibi Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında siyaseti ve yönetimi anlama konusunda kalkınma ideolojisi çok önemli bir unsur olarak kabul edilmiştir. Geliştirmekte olan ülkelerde, ulus oluşumunu ve sosyo-ekonomik alanda gelişimi sağlamak için kalkınma temel amaç olarak kabul edilmiştir. Bu amaç, siyasi eğilimleri farklı da olsa birçok siyasi düşünce tarafından kabul görmüştür. Tanımlanan ulusal bir kimlik etrafında toplumu yeniden yapılandırma politikaları ülkenin sömürge olmaktan kurtulmasının bir dürtüsü olarak kabul görmüştür. Aynı zamanda ulusal kimlik oluşturulması, modernleşme politikası çerçevesinde farklı etnik ve kültürel özelliklere sahip toplumlarda farklılıkları giderme ve benzerlikleri artırma ihtiyacından kaynaklanmıştır (Eryılmaz, 2002: 126).

2.2.2.2.1. 1923 - 1946 Dönemi

Geliştirmekte olan ülkelerde, modernleşme ve kalkınma sürecinde başarılı sonuçlar elde etmek için kamu sektörüne daha çok güvenilmesi ve bu sektörün daha etkin bir çalışma yapması gerekliliğine inanılmıştır. Bu gelişim süreci içerisinde, büyük çaplı siyasi istikrarsızlıklar ortaya çıktığı gibi, bu süreç yönetilenlerle yöneticiler arasında geniş bir siyasi boşluğun ve siyasi kurumlara cephe alan güçlü bir bürokrasinin doğmasına neden olmuştur. Türkiye’de 29 Ekim 1923 tarihinde çoğunluğunu askerlerin oluşturduğu ulusalcı önderlik Cumhuriyet’i kurdu ve yeni bir Türkiye ile yeni bir Türk

oluşturma süreci başlatılmış oldu (Ahmad, 1995: 9). Cumhuriyet'in kuruluşunda önemli bir rol oynayan kamu bürokrasisi, ülkenin ekonomik, siyasal ve sosyal hayatının gelişim sürecinde belirleyici bir konumda olmuştur.

1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Türkiye'de anayasa arayışlarında en önemli duraklardan birisi olarak kabul edilir. 1924 Anayasası'nın önemi, sadece onun Cumhuriyet'in ilk anayasası olmasından ya da hem tek partili hem de çok partili dönemde uygulanmış olmasından kaynaklanmamaktadır. Onun temellerini oluşturan siyasal anlayışın Türkiye'deki etkinliğini halen devam ettirmesi bu anayasanın önemini anlamada yardımcı olmaktadır. 1924 Anayasasına ve anayasanın yürürlükte olduğu döneme hakim olan ideoloji "solidarist korporatizm"dir. Sınıfsız, çatışmasız, dayanışmacı bir toplum modelini öngören bu ideoloji, sadece bu anayasa dönemini şekillendirmekle kalmamış, genel anlamda ülkede egemen olan paradigmayı da belirlemiştir (Arslan, 2002: 15,17).

Türkiye'de merkezi temsil eden devletçi-seçkin cephe batılılaşma düşüncesi ve simgesi çerçevesinde oluşmuştu. Osmanlı'da aydın kesimini de temsil eden merkezi bürokrasi, toplumda kendiliğinden oluşan başka sınıfların desteğinden yoksun olduğu için toplumsal, ekonomik ve siyasal değişmeyi devletin gücüne dayanarak gerçekleştirme yolunu seçmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte Türkiye'de devletçi bir ekonomi uygulanmaya başlamıştır. Devletçilik uygulaması sonucu ulusal bir sermaye ve girişimci sınıf meydana getirilmeye çalışılmıştır. Hızlı bir gelişim göstermese de işadamları ve teknokratlardan oluşan böyle bir sınıf, Türk toplum yapısında yerini almaya başlamıştır. Bu bir anlamda asker - sivil bürokrat elitine karşı ekonomik gelişmeyle birlikte filizlenmeye başlayan yeni bir toplumsal ve siyasal elitin ortaya çıkmasıdır (Yücekök, 1998: 29,30).

Devletçi ekonominin uygulamaya başlanması sürecinde Cumhuriyet döneminin ilk anayasasında işçilere sendikalaşma hakkı verilmiştir. Ancak 1925 Takrir-i Sükun Kanunu ertesinde siyasal yaşamda meydana gelen olumsuz gelişmeler sendikal yaşamın da bir süre sessizliğe bürünmesine neden olmuştur. Yine aynı şekilde 1924 Anayasası'nın 70. ve 79. maddeleriyle toplantı ve dernek haklarına yer verilmiştir. Ancak hükümete dernekler üzerinde sıkı bir denetim yetkisi verilmesi derneklerin etkinliğini önemli ölçüde kısıtlamıştır (Gönel, 1998: 4,6).

1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun dernekler hakkında özgürlükçü ve demokratik hükümler getirmesine karşın, siyasal partiler için ayrı bir kanun olmadığından, Takrir-i Sükun ve Hıyanet-i Vataniye kanunlarının kısıtlayıcılığı içinde 1938 yılına kadar 20 yıllık süre içinde dernekleşme oldukça güdük kalmıştır. Cumhuriyet dönemi ilk Cemiyetler Kanunu tek partili rejiminin ruhuna uygun olarak sınırlandırıcı bir örgütlenme anlayışıyla hazırlanmıştır (Alkan, 1998: 57). Bu dönemde siyasal ve sosyal hayat o kadar daraltılmıştır ki 1929'da Resimli Ay gibi sol görüşlü insanların çıkardıkları edebiyat dergisine dahi izin verilmemiştir.

1930 yılından itibaren Avrupa'da gelişen faşizmin etkisiyle ülkedeki sivil toplum kuruluşları sıkı bir denetim altına alınmışlardır. Yine bu dönemde var olan sivil toplum kuruluşlarının sayıca azaltılması için çalışmalar yapılmıştır. Bu süreç II. Dünya Savaşı süresince de devam etmiştir. 1933- 1938 yılları arasında yapılan yasal düzenlemelerle sendikalaşma ve grev hakkına kesin yasaklar getirildi. 1935 yılında genel olarak derneklerin kapatılması ya da faaliyetlerinin denetim altına alınmasından sonra yeni bir yasalaşma süreci başlamıştır (Alkan, 1998: 126), (Gönel, 1998: 6). 1935 yılında milli devletin ana özelliği, millet - devlet - parti özdeşliğiyle özetlenebilecek bir duruma gelmiştir (Köker, 1990: 79). Toplanan CHP parti kongresinde, devlet parti özdeşliği resmen ilan edilmiştir. İçişleri Bakanı CHP'nin genel sekreteri ve valiler de CHP'nin il başkanları oldu. Bölge müfettişleri hem parti hem de hükümet işlerini denetlemekle görevlendirildiler. Bütün millet CHP'nin üyesi sayıldı. Bu durum 1939 yılına kadar sürdü. 1939 yılında parti ile bürokrasi arasındaki sıkı ilişki birazcık da olsa yumuşatılmaya çalışıldı.

Devlet yönetiminde öncelikle hakimiyetin millete ait olduğu kamu bürokrasisi tarafından iddia edilmekte iken, temsili demokrasinin işletilmeye çalışıldığı dönemlerde iktidarın devlet yönetimini elinde bulunduran kesimin elinden gitme olasılığının belirmesi genel kabul gören bu ilkenin göz ardı edilmesine neden olmuştur. Özellikle 1930'lu yıllarda halka rağmen halk için ifadesiyle özetlenen bir yönetim tarzı benimsenmiştir (Köker, 1990: 73). Tek parti döneminde kamu bürokrasisinde görev alan memur kesiminin meclisteki milletvekillerinin çoğunluğunu oluşturduğu gözlenmiştir. Aynı şekilde hükümette görev alanların çoğunluğunu da asker ve sivil bürokratlar oluşturmaktaydı (Eryılmaz, 2002: 140). Tek parti döneminde CHP'de ve

kamu bürokrasisinde görev alanların İttihat ve Terakki’de görev almış asker kökenli bürokratlarla sivil bürokratların çoğunlukta oldukları görülmektedir. 1925 - 1944 yılları arasında bürokrasinin askeri kanadı cumhuriyetin lider kadrosunun çoğunluğunun askerlerden oluşması ve bu dönemde ordunun siyasetle ilgilenmesine kesinlikle karşı olan Mareşal Fevzi Çakmak’ın genel kurmay başkanı olması askeri bürokrasinin fiili olarak devlet yönetimine müdahil olmasını engellemiştir.

1920’li yıllarda uygulanmaya başlayan kalkınma ya da modernleşme ve batılılaşma politikalarının beklenti dışı sonuçları 1940’lı yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Toplumsal hareketlilik ve siyasal katılımın genişlemesi eski tür örgütlenmeler yanında yeni sivil toplum kuruluşlarının (hemşehrilik, çevre ve insan hakları vb. derneklerin) ortaya çıkmasına neden olmuştur (Tosun, 2001: 273). 1939 yılında uygulanmaya konması öngörülen planlamalarda ekonomi alanında devlet müdahalesinin sınırlandırılması ve özel sektör faaliyetlerinin daha önemli bir duruma getirilmesi amaçlanmaktaydı. Ancak hükümet değişikliği ve II. Dünya Savaşı’nın başlaması 1940’ların başında tamamen farklı bir politika sürecinin oluşmasını sağlamıştır. Bu dönemde Ticaret Bakanlığının kurulması devlet- özel sektör çekişmesini artırmıştır. Özellikle bürokratik denetim mekanizmaları girişimci kesim üzerinde oldukça olumsuz bir etki yapmıştır (Buğra, 1997: 163,164).

Teknolojik ve kültürel anlamda modernleşmeye öncelik verilirken siyasi anlamda modernleşmeye ya da demokratikleşmeye pek yer verilmemiştir. Modern siyasetin en önemli kurumlarından biri olarak kabul edilen siyasi partilerin olmadığı 1923- 1946 yılları arasında sivil toplumun diğer kuruluşlarının varlığından söz edilmesi oldukça zordur. 1942- 1945 yılları arasında kamu görevlileri arasından iş dünyasına geçenlerin sayısında büyük bir artış olmuştur. Bu dönemde bazı kesimler bürokrasiden iş dünyasına geçene büyük bir tepki duymuş ve hatta bu kişiler için gerekirse İstiklal Mahkemeleri gibi bir mahkeme kurulmasını bile teklif etmişlerdir (Buğra, 1997:166).

2.2.2.2.2. 1940- 1980 Dönemi

Siyasal yaşamdaki bazı radikal değişikliklere (çok partili döneme geçiş gibi) rağmen, anayasanın değiştirilmemesi ve otoriter siyasal davranışların devam etmesi, anayasaya hakim olan Rousseau’cu ve korporatist düşüncenin içselleştirilmiş siyasal bir tercih olduğunu göstermektedir. Bu siyasal tercihte sadece dönemin siyasi zorlukları

etkili olmamıştır. Osmanlı - Türk geleneğinden gelen toplumcu unsurun, kapsayıcı, bireye önem vermeyen otoriter bir milli kültürün devlet üzerinde etkin olmasına zemin hazırlamıştır (Arslan, 2002: 25,26).

II. Dünya Savaşı sonrasında dünyadaki birçok ülkede rejim değişikliği yaşanırken Türkiye gibi bazı ülkelerde var olan sistemin yeniden değerlendirmeye tabi tutulduğu gözlenmiştir (Üstüner, 2000: 185). Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin çok partili yaşama geçmesinde dışsal faktörlerin önemli olduğu açıkça görülmektedir. Ancak, asker - bürokrat seçkinler, toprak sahipleri ve burjuvazi arasında kurulan siyasi ittifak, kamu bürokrasisinin gücünü aşındırmış ve statükonun korunmasını imkânsızlaştırmıştır. Özel sektördeki gelişmeler devletin keyfi uygulamalarını engelleme eğiliminde olan örgütlenmelerin sayısının artmasını sağlamıştır (Ahmad, 1995: 148).

Devletin desteğiyle ekonomik açıdan iş çevrelerinin belirli bir güce erişmesi, çok partili yaşama geçiş nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. 1940'lı yılların başında devlet eliyle ve desteğiyle güçlenen ve büyüyen girişimci sınıf, liberal bir ekonomide her türlü engelden uzak, kendi girişimciliğini kendisi planlamak ve yönetime katılmak istegindeydi. Bu alanlarda bürokrasiden artık komut almayıp gerekirse onlara komut vermek istiyordu. Bunu sağlamanın yolunun iktidar değişikliği ile olacağını düşünmekteydi (Yücekök, 1998: 38). Ayrıca bu dönemde çıkartılan Varlık Vergisi'nin tek partiye olan muhalefetin gelişmesine ve muhalefetin tek bir parti etrafında toplanmasına büyük bir etkisi olmuştur (Kalaycıoğlu, 1997: 118).

II. Dünya Savaşı sonrası iç ve dıştaki sosyal ve siyasi gelişmelerin hızlı bir seyir izlemesi, Cumhuriyet kurumları ile toplumsal yapı arasındaki uçurumun büyük ölçüde kapanmasına neden olmuştur. Toplumsal alandaki bu gelişme Türkiye'de çok partili demokrasiye geçişi kolaylaştırdı. 1946 Cemiyetler Yasası da böyle bir anlayışın kanıtı olarak görülebilir. Özellikle, kapitalist gelişme sonucunda ulusal burjuva sınıfının gelişimi ve devletten kopmak istemesi; sivil- asker bürokrat ve aydın kesimlerde oluşan çıkar atomizasyonu sivil toplum kuruluşlarında patlamaya yol açmıştır (Yücekök, 1998: 43).

İç ve dış faktörlerin etkisi sonucunda çok partili yaşama geçiş süreci 1946 seçimleriyle başlamıştır. Çoğulcu (plüralist) bir toplum düzeninden korkan ve gerek

genç cumhuriyeti koruma kaygısı ve gerekse topluma karşı duyulan güvensizlik nedeni ile olsun, iktidarın paylaşılmasını istemeyen bir anlayışın 1946'da yıkıldığından bahsedilebilir (Yücekök, 1998: 154). Ancak bu anlayışın tamamıyla ortadan kalktığı konusundan kimse emin değildi.

Çok partili yaşama geçiş sürecinin, ülkedeki sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkış sürecini de olumlu yönde etkilediği görülmüştür. 17 Ekim 1946'da İnsan Hakları Derneği kurulmuştur. Ülkenin siyasal ve bürokratik yapısının olumsuzluklarını en aza indirmek için, dernek azalığı ve müteşebbis heyeti başkanlığı görevlerine Fevzi Çakmak getirilmiştir. Dernek kurucuları daha sonra yaptıkları açıklamalarda, Fevzi Çakmak'ın siyasi ve bürokratik kariyerinden faydalanmak için böyle bir uygulamaya gittiklerini belirtmişlerdir. Daha sonra CHP yönetimi bu derneğe karşı Birleşmiş Milletler İnsan Hakları ve Özgürlükleri Koruma Grubunu kurmuştur. İnsan Hakları Derneği'nin faaliyetleri, çok partili hayata geçildikten sonra Cemiyetler Kanunu üzerinde yapılan değişikliklerle siyasi alana doğru kaymıştır. Ancak daha sonra DP tarafından yapılan düzenlemelerle sınıf esasına dayanan partiler ve bunları destekleyen derneklerin faaliyetlerine son verilmiştir (Yeşil, 2001: 100,101).

1947 yılında sendikalara grev yasağı ve siyaset yasağı olmasına rağmen kısıtlı da olsa örgütlenme hakkı verilmiştir (Gönel, 1998: 6). Bu tarihe kadar çok sıkı bir denetim altında tutulan sosyal ve siyasal katılma haklarının 1946 İkinci Cemiyetler Kanunu ile gerçek bir özgürlüğe kavuşması amaçlanmıştır. 1950 yılından itibaren başlayan ve Türkiye'nin o zamana kadar görmüş olduğu en hızlı kapitalistleşme süreci sonunda toplumda giderek farklılaşan sosyal sınıfların ortaya çıkması ve bu toplumsal sınıfların toplumu kaçınılmaz olarak çoğulcu bir düzeye getirmeye çalışmıştır (Yücekök, 1998: 75).

1950'li yıllarda dernek sayısındaki artış ve onu destekleyen toplumsal hareketliliğe karşı, hem hukuksal hem de fiili olarak var olan ortamın parlamento dışından gelecek muhalefete karşı hoşgörülü olduğu söylenemez. Özellikle Cemiyetler Kanunu'ndaki sınırlamaların kaldırılması faaliyetlerinde yeni kurulan derneklere veya sendikalara bir muhalefet odağı olarak yaşama olanağını sağlamıştır (Tosun, 2001: 274). 1950 sonrası toplumsal hareketliliğin ve uzmanlaşmanın artması, siyasal katılımın yaygınlaşması dernekleşme eğilimlerini hızlandırmıştır (Gönel, 1998: 4). Bu yıllarda

köyden büyük kentlere yoğun bir göç başlamıştır. Köyden kente göç 1960'lerden itibaren hemşehricilik ya da mahalli düzeyde bağlılık derneklerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Yücekök, 1998: 192). Özellikle 1961- 1971 ile 1973- 1980 yılları arasında Türkiye'de bir gönüllü siyasal katılım patlaması olmuştur (Kalaycıoğlu, 1997: 118). 1980'lerden sonra bu türden derneklerin sayısı ve toplumdaki etkinliği daha da artmıştır (Buğra, 1997: 322). Türkiye'de 1950'li yıllardan sonra meydana gelen toplumsal farklılaşma beraberinde ülkedeki sivil örgütlenmeleri sayısal olarak artırmıştır. Ancak bu örgütlerin temel referansını devlete konma düşüncesinin oluşturduğu görülmüştür. Bundan dolayı yeni çıkan grupların yüzü devlete dönük olmuş ve devletten ayrışan bir çıkara yönelmemişlerdir (Tosun, 2001: 274).

Türkiye'de 1960 yılına gelindiğinde, 27 Mayıs askeri müdahalesi olmuştur. Bu darbe küçük rütbeli subaylar tarafından yüksek komuta kademelerine karşı gerçekleştirilmiştir. Bu bakımdan darbe 1908 Jön Türk Devrimi geleneği içinde yer alıyordu. Amaç sadece hükümetin değiştirilmesi değil toplumsal temel bazı değişiklikler yapmaktı. Bu değişiklikler 1960'ların başında Türklerin ilk kez demokratik siyasal yaşama katılmalarına izin veren yeni ve liberal bir anayasa aracılığıyla başlatıldı. Sendikalara grev hakkı verildi, sosyalistlerin siyasal parti kurmalarına ve toplumsal konularda eleştiriler yapmalarına izin verildi. Bütün bu uygulamalar Türk toplumu için oldukça yeni sayılabilirdi (Ahmad, 1995: 20). Bu serbestlik döneminde ortaya çıkan sol örgütlere karşı komünizmle mücadele adı altında oluşturulan derneklerin sayısı daha önceki döneme göre onbeş kat artmıştır (Yücekök, 1971: 151).

1961 sonrasının düzen anlayışı, Türkiye'de sorunların ancak merkezden yerele doğru işletilecek olan demokratikleşmeyle çözüleceğine dayanıyordu. Bu yaklaşımın doğal sonucu, devletin daha da bürokratikleşmesi ve merkezileşmesi olmuştur. Bu olgu sivil toplum kuruluşlarının örgütlenmesine de yansımıştır. Yarı resmi sivil toplum kuruluşları olarak kabul edilen meslek örgütlenmeleri her il ve bazı ilçelerde örgütlenme yoluna gitmişlerdir. 1971 yılından sonra 1630 sayılı yasa ile dernekler ve meslek odaları üzerindeki devlet denetimi daha da artmıştır (Tosun, 2001: 283). 1961 yılından itibaren sendikal örgütlenme konusunda ciddi adımlar atılmıştır (Gönel, 1998: 6). Ancak, 1971 askeri müdahalesi, kamu bürokrasisinin belirlediği sınırların dışına çıktığı gerekçesiyle, sendikaları etkisizleştirmeye çalışmıştır.

1960- 1971 döneminde dernek başına düşen nüfusun azalması, örgütlenme düzeyinin yükseldiğini göstermektedir. Dernek başına düşen nüfus 1950 yılında 20.868 iken 1968 yılında bu sayı 1088'e düşmüştür. Bu dönemde dernek sayıları yaklaşık olarak 20 kat artmıştır. Ayrıca 1965 yılında siyasi partilere özgü bir yasa çıkartılarak siyasi partilerin Dernekler Kanunu kapsamından çıkartılması sağlanmıştır (Tosun, 2001: 279,281). 1968 yılında dünyanın pek çok yerinde ortaya çıkan olayların benzerlerine Türkiye'de de rastlanmaktadır. Ancak 68 olayları esnasında siyasal yaşamdaki hareketliliğin sivil toplum kuruluşlarının gelişim sürecine beklenen katkıyı yaptığı pek söylenemez.

Türk siyasal hayatında 1965 öncesi dönemde vakıf türü örgütlenmeleri sivil toplum kuruluşu saymak oldukça güçtür. Çünkü, vakıflar kişilerden çok mal ve parayı bir araya getirme amacı gütmekteydiler. Ancak 1965 yılında yapılan değişikliklerle vakıfların sivil toplum kuruluşu olma yolunda önemli adımlar atılmış ve 1980'li yıllardan itibaren fiili olarak sivil toplum kuruluşu gibi faaliyet göstermeye başlamışlardır (Alkan, 1998: 61).

1970'li yılların en önemli özelliklerinden biri de, geleneksel siyasi elit olan asker - sivil bürokratla ikincil siyasi eliti oluşturan girişimcilerin artık pek çok konuda işbirliği yapabilmeleridir (Yücekök, 1998: 40). 12 Mart 1971 muhtırası ve sonrasında Anayasa'da önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler bürokrasi ve siyasi iktidar ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Bu değişiklikler, kamu hürriyetlerini önemli ölçüde daraltmış ve sivil toplum karşısında devleti güçlendirmiştir (Eryılmaz, 2002: 151). Askeri müdahale meslek odalarının kamu bürokrasisine ilişkin yetkilerini geri almış ve 1961 Anayasası'nın tanıdığı özgürlüklerin kullanımını da sıkı bir denetim altına almıştır. Bu tür bir denetimin olduğu bu dönemde oda yöneticilerinin hükümete yakın kişilerden olmasına özen gösterilmiştir (Buğra, 1997: 331). Toplumsal sınıflar ve özellikle güçlenen burjuvazinin Türkiye'de demokratik açılımların öncüsü olmaktan uzak olması ve bu sınıfın desteklediği siyasal iktidarların da ekonomik krizleri çözebilecek toplumsal uzlaşmayı sağlamak ve toplumsal kutuplaşmayı engellemek konusunda yetersiz kalması nedeniyle kararların uygulanması askeri yönetime düşmüştür (Koray, 1994: 196).

2.2.2.2.3. 1980 Sonrası

1961 Anayasası ve devlet otoritesi 1970'lerin sonlarına gelindiğinde önemli ölçüde zaafa uğramıştı. Kamu bürokrasisi bunun sorumlusu olarak siyasi kadroları görmekteydi. 1980 yılında ordunun iktidarı ele almasıyla birlikte vesayetçi bürokratik değerler yeniden güç kazanmaya başlamıştır. 1980'lerde güçlü bir merkezi yönetim karşısında, türdeş olmayan, ilkel / geleneksel bağlarla örgütlenmiş, sanayileşmeye çalışan ve çok hızlı bir biçimde nüfus artışı olan ve kentleşen bir toplumda; bu topluma uygun bir siyasal sistem bulunmamaktaydı (Tosun, 2001: 301).

1980 askeri müdahalesi ile Türk toplumu siyasetten arınma sürecine sokuldu. Bu süreçte devlet, toplumun hemen her alanını totaliter bir biçimde denetim altına aldı. Üç yıl sonra yapılan genel seçimlerle birlikte devletin toplumdaki yeri yoğun bir şekilde tartışılmaya başlandı. Bu tartışmaların ortak vurgusu, devletin topluma müdahalesinin geriletilmesi gerekliliğiydi. Sorun daha geniş bir çerçevede ele alındığında, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Doğu toplumlarında bireyi devlete karşı koruyacak örgütlenmelerin yani sivil toplum kuruluşlarının olmayışındaydı (Sarıbay, 1997: 95). 1980'de yönetimi ele geçiren askeri bürokrasi, toplumdaki aşırı kutuplaşma ve siyasallaşmanın sorumlusu olarak gördüğü siyasal parti ve sendikaların faaliyetlerini yasaklamıştır. Yine bu süreçte sivil toplum, basın- yayın, meslek kuruluşları, üniversiteler vb. örgütlenmeler üzerindeki merkezi yönetimin etkinliğini ve denetimini artırıcı düzenlemeler yapma yoluna gidilmiştir. (Tosun, 2001: 301,307).

1982 Anayasası, devletin üstün ve aşkın niteliğine vurgu yapmış dolayısıyla devleti sivil toplum karşısında siyasal yönden güçlendirecek mekanizmalara ağırlık vermiştir. Devletin siyasal ve ideolojik yanına yapılan vurgu, kamu bürokrasisinin merkeze olan bağlılığını artırmış ve hem de sivil toplum üzerindeki rolünü güçlendirmiştir (Eryılmaz, 2002: 152). 1982 Anayasası 1958 Gaullist Fransız Anayasası'nı temel alan otoriter bir anayasadır. Bu anayasanın amacı, ne pahasına olursa olsun siyaseti sistemden tasfiye etmek olmuştur (Ahmad, 1995: 23).

1982 Anayasası, serbest ve gönüllü kuruluşlar bir yana, yarı resmi organlar olan Mimarlar ve Mühendisler Odası, Barolar, Tabip Odaları vb. kuruluşları kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları şeklinde ifade etmiştir. Bu ifadeler yanında bu örgütlenmelerin etki ve işlevlerini de azaltmıştır (Tosun, 2001: 301,307). 1982 Anayasası meslek gruplarının örgütlerini siyasi alanda kontrol altında tutma konusunda

1971'den daha ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Bu dönemde toplumun bütünüyle depolitizasyon sürecine sokulmak istenmesi, dernek yaşamını felce uğratacak önlemler alınmasını sağlamıştır (Buğra, 1997: 332)

12 Eylül Müdahalesi sürecinde, toplum kesimlerinin özerk biçimde örgütlenmelerini ve özgün çıkarlarını ifade etmeye yönelik her girişimi kuşkuyla karşılama düşüncesi, dernek faaliyetlerini düzenleyen kuralların belirlenmesinde önemli bir yer tutmuştur. Hükümet, bürokrasi ve sivil toplum kuruluşlarını izleme sorumluluğu bulunan İçişleri Bakanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü bu kuruluşların faaliyetlerini kolaylaştırma yerine sınırlama ve sıkı bir denetim uygulamasına yönelmekteydi. Öyle ki, bir derneğin kurulması ve faaliyete geçirilmesi için istenen ayrıntılı belgelendirmeler ve işlemler dernek kuruluşundan çoğu kez vazgeçilmesini sağlamıştır (Turan, 1998: 201,201). Bu dönemde Türk -İş dışındaki bütün sendikalar kapatılmış, açık kalan bu sendikanın faaliyetleri kısıtlanarak sendika yönetimi sıkı bir denetim altına alınmıştır.

Dernek kurma özgürlüğü ile toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına yönelik geniş sınırlamalar getiren 1982 Anayasası'nın bu yaklaşımı, büyük ölçüde 12 Eylül öncesi kargaşa ortamından bu tür özgürlüklerin sorumlu tutulmasından kaynaklanmıştır. Özellikle dernekçiliğin hiç beklenmedik durumlarda beklenmedik kutuplaşmalar ortaya çıkarması ve bu kutuplaşmaların devletin güvenlik güçleri arasına kadar sokulması da bu tepkinin oluşmasında ve kapsamının genişletilmesinde önemli bir rol oynamıştır (Soysal, 1986: 124). Bu dönemde burjuva sınıfının askeri bürokrasiye destek olarak siyasal ve sosyal hayatın daraltılmasına yardımcı olduğu gözlenmiştir. Bu desteğin altında kökeni 1960'ların sonlarına uzanan burjuva sınıfıyla askeri bürokrasi arasındaki işbirliği yatmaktadır (Tosun, 2001: 295).

1980 sonrası hızlı nüfus artışı ve çarpık kentleşmenin ortaya çıkarttığı toplumsal ortamda sivil toplum kuruluşlarının sayısı önemli bir artış göstermesine rağmen, bu örgütler ortaya çıktıkları yerleşim merkezlerindeki yerel kültürü sahiplenme hususunda iyi bir durumda değillerdi. Dolayısıyla, kamusal alanın oluşturulması ve korunması için yerel bir işbirliği içerisinde faaliyet göstermek pek mümkün olmuyordu. Buna bağlı olarak kamusal alanı ilgilendiren ve kişisel olmayan örgütsel çabalarla yerel yaşam standardının yükseltilmesi çalışmalarına bu dönemde çok rastlanmamıştır (Uğur, 1998: 82).

1983 yılında yapılan genel seçimlerden sonra özelde Türkiye genelinde de doğu toplumlarının en önemli sorunlarından biri olarak, bireyin devlet karşısındaki zaafiyetleri konusu tartışılmaya ve bireyi devlet karşısında koruyacak yapılanmadan ve özellikle sivil toplumdan bahsedilmeye başlanmıştır. Türkiye’de katılımcı demokratik bir yönetimin kurulması, sivil toplumun varlığı ile özdeş olduğu görüşleri de her platformda öne sürülmüştür (Sarıbay, 2001: 119). 1980’li yıllarda, Türkiye’de modernleşme, ulusal kimlik, ulusal dayanışma gibi büyük ve kapsayıcı, diğer bir deyişle toplumun tümünü ilgilendiren konulardan çok; hava kirliliği, sağlık, turizm, çevre, insan hakları, dini haklar ve kadın hakları gibi sadece belli başlı grupları bağlayan spesifik konular üzerinde yoğunlaştığı gözlenmiştir. Bu kavramların çoğu, gerçekte devlet katında değil toplum katında ve toplumsal gruplar eşliğinde gündeme gelmiştir (Çaha, 1998: 874).

1980’lerde kentsel gelişmeye bağlı olarak sivil örgütlenmelerde; dinsel, mezhepsel ve hemşehricilik bağları gibi birincil bağların temel alındığını bunun sonucu olarak üyelerini belirli alanlara mahkum etme eğilimi taşıyan örgütlerin sayılarının arttığı görülmüştür. Merkezi yönetimin tepkisinden çekinerek içe kapanan örgütler yerine, toplumsal sorumluluk ruhu taşıyan, toplumla bireyleri birbirinden ayıran değil, yakınlaştıran örgütlenmelerin yaygınlaşması demokratikleşme açısından gerekli iken bu türden sivil toplum kuruluşlarının kurulması ve bu kuruluşlara katılım konusunda olumsuz sonuçların çıkmasında halkın çekingenliği ve bundan kaynaklanan bilgisizliği önemli bir rol oynamıştır. 1980’li yıllarda etnik ayrımcılık fobisi yüzünden birçok gönüllü kuruluş ve derneğe güvensizlik ve şüphe ile yaklaşılmıştır. 1990’ların ortalarından itibaren dinsel amaçlı örgütlenmeler de bu güvensizlik ve şüphenin kapsamı içerisine girmişlerdir (Tosun, 2001: 322,323).

1980’li yıllarda ülkenin ekonomik, siyasal ve sosyal hayatında yaşanan önemli değişmelerin yanında, Özal hükümetleri döneminde yurt dışında öğrenim görmüş genç bürokratlara görev verilmesi sonucu, bürokraside pragmatist yönetim tarzına doğru bir yönelme olmuştur (Özen, 1996: 26). Bu dönemde Bakanlar Kurulu’nun onayıyla bazı vakıf ve derneklere kamuya yararlı vakıf ve dernek statüsü kazandırılarak bu tür vakıflara ve derneklere bazı ayrıcalıklar tanınmıştır (Gönel, 1998: 5,6). Tek bir partinin meclisteki çoğunluğu elinde bulundurduğu Özal dönemi, sivil inisiyatifin askeri

bürokratik elite rağmen siyaset yapma imkanı bulduğu bir dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde siyasi istikrarın sağlanması sivil toplumun gelişmesine önemli bir katkı sunmuştur.

Genel olarak Cumhuriyet dönemi anayasaları vatandaşlara dernekleşme özgürlüğü tanımış olmalarına rağmen, bütün anayasalar bu özgürlüğün mutlak bir hak olmadığını ve çeşitli nedenlerle kısıtlanabileceğini belirten hükümlere yer vermiştir. Bu bağlamda en özgürlükçü anayasa 1961 Anayasası iken, en kısıtlayıcı anayasa ise 1982 Anayasası olmuştur (Turan, 1998: 198). 1982 Anayasası siyasi partilerle sivil toplum örgütleri arasında olması gereken göbek bağını kesmiştir (Çağlar, 1998). Siyasi partilerle sivil toplum kuruluşları arasındaki bağın yeniden kurulması için 1995 yılında anayasa değişikliği yapılmıştır. Ancak gerek uyum yasalarının çıkartılamaması ve gerekse toplumun siyasi kültüründeki yetersizlik bu değişikliğin sivil örgütlenme konusunda beklenen sonuçları sağlamasını engellemiştir.

Türk toplumunda var olan bazı özelliklerin sivil toplum örgütlenmesinin sayı ve etkinlik yönünden olumlu bir gelişme göstermesini engellediği göz ardı edilmemelidir. Bu konuda 1990- 1991 yıllarında 44 ülkeden Michigan Üniversitesine toplanmış olan bilim adamlarının yaptığı Dünya Değerler Araştırması bulguları örnek olarak gösterilebilir. Türkiye’de elde edilen bulgularla gelişmiş batı ülkelerindeki bulgular karşılaştırıldığında, Türkiye’de ciddi boyutlarda hoşgörüsüzlük ortamının bulunduğunu, bireysel güvenin son derece düşük olduğunu, toplumsal ve siyasal kurumlara güvensizlik duyulduğunu, siyasal etkinlik duygusu ve siyasete olan ilginin demokrasinin işleyişine katkıda düşük bir düzeyde kaldığı belirlenmiştir (Sarıbay, 2000: 64,65).

Siyasi nedenlerle, örgütlenme yaşamını özgürleştirmeye yönelik anayasa değişiklikleri 1995 yılına kadar geciktirilmiştir (Turan, 1998: 202). Özellikle 2000’li yıllarda AB’ye giriş süreci çerçevesinde temel hak ve özgürlükler çerçevesinde Anayasa’da gerekli değişikliklerin yapılması yönünde önemli adımlar atılmıştır. Anayasa değişikliği ile birlikte gerekli uyum yasalarının çıkartılması ve bu yasaların uygulanması çalışmaları önceki dönemlere göre önemli gelişmeler göstermiştir. AB’nin yetkili organları yanında Avrupa’da faaliyet gösteren birçok sivil toplum kuruluşu da Türkiye’deki gelişmeleri yakından izlemektedir. AB tarafından belirlenen kriterler çerçevesinde Türkiye’deki sivil toplum kuruluşlarının kurulma ve faaliyetleri

konusunda olumlu gelişmeler olduğu gözlenmektedir. Ancak, güçlü bir tarihi geçmişi olan seçkin-bürokrat kesimin bu gelişim sürecini yavaşlattığı da gözden kaçmamaktadır.

Siyasi gelişmeler dışında toplumda meydana gelen sosyo - ekonomik gelişmeler örgütlenme konusunda önemli bir etki yapmıştır ve de yapmaktadır. 3 Kasım 1996 tarihinde Susurluk'ta meydana gelen trafik kazası sonucunda ortaya çıkan bazı kamu görevlilerinin ve siyasetçilerin kanun dışı işlerle uğraştığı kanısı sivil toplum kuruluşlarının toplum üzerindeki etkinliğinin artmasına neden olmuştur. Özellikle kitle iletişim araçları kullanılarak bu konuda kamuoyu oluşturulması sağlanmıştır. Türkiye'nin demokratikleşme ve modernleşme sürecine sivil toplumu yasal düzenlemelerle oluşturulamayacağı gerçeğinden bakılırsa, sürekli olarak yapılan düzenlemelerin sivil toplum açısından başarılı olduğu söylenemez. Yasal düzenlemeler sonunda sivil toplumdan çok bürokratik toplum denebilecek yeni bir modele ulaşılmıştır (Tosun, 2001: 259).

Özellikle Türkiye gibi AB'ye giriş sürecini Batı toplumlarıyla bütünleşme kapsamında önemli bir aşama olarak gören ülkelerde sivil toplum kuruluşları ile devlet arasındaki ilişkinin uluslararası bir boyut kazanmakta olduğu görülmektedir. Bu açıdan Türkiye'de faaliyet gösteren birçok sivil toplum kuruluşunun uluslararası sistemden aldığı bir gücün varlığından söz edilebilir. Bu durum küreselleşme sürecinin artan etkisinin yoğun olarak hissedildiği bu dönemde sivil toplum kuruluşları ile ulus devletler arasındaki ilişkinin hangi boyutta ele alınması gerektiği konusunda ipuçları vermektedir.

2.3. Sivil Toplum Kuruluşlarının Ortaya Çıkışları İçin Gerekli Ön Koşullar

Modern anlamda sivil toplum ve sivil toplum kuruluşlarının bir toplumda ortaya çıkabilmesi için bazı ön koşullara ihtiyaç vardır. Sivil toplumun ortaya çıkış süreci ele alındığında ülkede var olan ekonomik yapı asıl belirleyici unsur olarak öne çıkmaktadır. Ekonomik yapıdaki değişimin yönü, üretim araçlarındaki değişime ve bu araçların toplum içerisindeki dağılımına göre önemli değişiklikler göstermektedir. Özellikle yönetici sınıf dışında ekonomik yönden güçlenen başka bir grubun varlığı sivil toplumun oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Ekonomik alandaki değişime koşut

olarak kültürel, etnik ve siyasi farklılıkların varlığı da sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır ve de oynamaktadır.

2.3.1. Toplumsal Farklılaşmanın Varlığı

Demokrasinin geliştiği sosyal ortam ele alınırken esas olarak iktidarın etki alanı dışında ve iktidara karşı durabilecek ara grupların varlığından söz edilebilir. Bu süreçte öncelik, siyasi iktidarların keyfiliklerinin önlenmesi ve sonrasında da siyasi iktidarın halkın ve yönetilenlerin rızasına dayanması yönünde geliştirilen anlayışın geliştirilmesidir. Sivil toplumun var olabilmesi için devletin her alana müdahale etmemesi ve devletten ayrı özerk bir alanın bulunması gerekli görülmektedir (Yılmaz, 2001: 323,324).

Sivil toplum kuruluşlarının oluşmasında ve gelişmesinde ekonomik alanda serbest ve devlet müdahalesinden olabildiğince uzak bir yapının bulunması gereklidir. Çünkü bireylerin ekonomik gücü, sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkış ve gelişim sürecinde belirleyici bir rol oynamıştır. Kısaca, serbest piyasa ekonomisi sivil toplum için tek başına yeterli olmasa dahi gereklidir. Sivil toplum kuruluşlarının liberal ekonomilerin uygulandığı devletlerde ortaya çıktığı ve geliştiği düşünüldüğünde siyasi iktidardan ayrı bir ekonomik alanın varlığı sivil toplum kuruluşları için olmazsa olmaz bir durum olduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Ekonomi alanında devletten farklı bir alanın ortaya çıkması sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda da devletten ayrı ve ona rağmen yeni sivil alanların ortaya çıkmasını sağlayacağı görülmüştür.

2.3.2. Hukukun Üstünlüğü veya Hukuk Devletinin Varlığı

Sivil toplumun ortaya çıkması için toplumsal farklılığın gerekli olduğu düşüncesi yanında sivil toplumun varlığını sürdürmesi ve geliştirebilmesi için hukukun üstünlüğü düşüncesinin genel kabul görmesi ve kamu gücünü elinde bulunduranlar tarafından bu düşüncenin uygulamaya geçirilmesi ve korunması gerekmektedir. Sivil toplum içinde hem devlet hem de vatandaşlar hukukun üstünlüğüne bağlıdır. Herhangi bir toplumda çoğu sosyal ve siyasi etkinlikler, hukukun üstünlüğünün genel kabul gördüğü ve devletten bağımsız olan özerk kurumların varlığını sürdürdüğü bir ortamda gerçekleşir (Erdoğan, 1998:210).

Devlet hukuka bağlanınca, güvenliğin birey odaklı olduğu demokratik sivil toplumun ön gerçeklerine doyurucu bir yanıt verilmiş olacaktır. Bu bağlamda haklar ve özgürlükler yöneticiler tarafından lütfedilmez. Devletin görevi hukuk içerisinde onları güvence altına almaktır (Selçuk, 1999: 320). Hukuk üstünlüğü kültürünün gelişmediği toplumlarda temel hak ve özgürlükler kapsamında ele alınan örgütlenme özgürlüğünün, anayasalarda ve ilgili kanunlarda yer alması çok şey ifade etmeyebilir. Çünkü hukuk kültürünün toplumda gelişmemiş olması güç ve iktidar kavramlarının etkinliğini artırmaktadır. Güç ve iktidar kavramlarının ön plana çıktığı toplumlarda da hukuk ve yargı kurumları geri plana itilmektedirler. Hukuk ve yargı kurumlarının geri plana itildiği toplumlarda farklılaşmadan ve sivil toplum kuruluşlarının etkinliğinden söz edilmesi oldukça zordur.

Hukuk devleti kavramının bir ülkede uygulanabilir olması için öncelikle anayasal bir düzenin kurulması ve bu anayasanın bireyleri devlete ve yönetime karşı koruyabilecek bir yapıda olması gerekmektedir. Anayasaların özünde ve ruhunda kişi hak ve hürriyetlerini güvence altına alması sivil toplumun gelişmesi için hayati bir önemi haizdir. Anayasalarda maddi olarak varlığını sürdüren bir özgürlük, uygulamada bazı güçlüklerle karşılaşabilmektedir. Örneğin, Türkiye’de Anayasa’nın haklar ve özgürlükler düzenini değerlendirirken hürriyetin sınırlandırılmasında kullanılan başkalarının hürriyeti kavramı bulunmaktadır. Bu kavramdan ne anlaşıldığı önemlidir. Başkalarının hürriyetinin sınırı ifadesi, devletin ve milletin çıkarlarını da kapsayacak şekilde genişletildiğinde, özgürlüklerin sınırlandırılması kolaylaşmakta, çoğu kez de keyfileşmektedir. Milli çıkarın uygulamada neyi gerektirdiği ve kimler tarafından tanımlanacağı her zaman tartışılmaktadır (Arslan, 2002: 24).

2.3.3. Toplumsal Örgütlenmenin Varlığı

Sivil toplum; birçok kişi için devlet yaşamının getirdiği sınırlamalar dışında oluşturabildikleri ilişkiler, bağlılıklar ve özel bağlılık biçimleri yardımıyla elde edebildikleri kimlik duygusu ve özerkliği tadabildikleri yaşam alanıdır. Sivil toplum örgütleri devletten bağımsız bir biçimde bireylerin kendi aralarında örgütlenmesiyle ortak çıkar ya da isteklerini ifade etmelerinin temelini oluşturduğu kurumlar olarak, dünyanın bir çok yerinde, otoriter ya da baskıcı devlet yönetimlerinin bulunduğu yerler

de dahil olmak üzere, farklı alanlara çekilerek varlıklarını fiilen sürdürürler (TKİB, 1993: 39,40).

Toplumda farklılığın ve hukukun üstünlüğünün varlığı bireylerin ve grupların istek ve düşüncelerini kamuoyuna duyurmalarında yeterli olmamaktadır. Özellikle çeşitli grupların çıkarlarının korunması konusunda yargı kurumları tek başına hareket edebilecek yetki alanına sahip olmamaktadır. Bireyin ve toplumun bazı kesimlerinin isteklerini ve görüşlerini açıklama ve çıkarlarını koruma sürecinde örgütlenme gerekliliği bulunmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının oluşturulması ve geliştirilmesi için toplumun içinde bulunduğu şartlar belirleyici bir rol oynamaktadır. İletişim araçlarının geliştiği günümüzde bilimsel yönetim teknikleri ve yönetim sistemleri doğrultusunda sivil toplum kuruluşlarının örgütlenmelerini yeniden yapılandırdıkları veya var olan yapılarını gözden geçirdikleri gözlenmektedir.

2.3.4. Gönüllü Birliktelik

Sivil toplum; gönüllü ve kendiliğinden örgütlenmiş, kendi kendini sürdürebilen ve devletten özerk bir şekilde var olan, paylaşılan ortak değerlere sahip, hukuki bir düzen içinde işleyen örgütlü sosyal yaşam alanı olarak ele alınmaktadır (Diamond, 1991: 208). Sivil toplumu devlet kurumundan ayıran en önemli özelliklerden birisi, katılımı gönüllüğün esas alınmasıdır. Sağlıklı bir sivil toplumun oluşması, onun devletten ayrışmasına bağlı olduğu kadar, sosyal aktörler ve bireyler arasındaki ilişkilerin oluşum şekline de bağlıdır. Bireylerin gönüllü olarak değil de belli zorunluluktan veya zorlamadan kaynaklanan herhangi bir nedenden dolayı bu örgütlere katılımı sivil toplum kuruluşlarının gönüllülük esasını zedeler. Türkiye’de meslek odalarına katılımı zorunluluğun olması ve devletle olan ilişkisi bu kuruluşların tam manasıyla sivil toplum kuruluşu sayılmamasına neden olmuştur.

2.3.5. Toplumsal Düzeyde Kendi Siyasetini Belirleme Gücü

Demokratik yönetimlerde halkın güçsüzlüğü yöneticilerin varlık nedeni değildir ve de olmamalıdır. Siyasal gücün varlık nedeni her tür eylemin halkla birlikte ortak olarak düzenlenmesinden ibarettir. Bu anlamda bireylerin toplumu ilgilendiren kararlara katılımı her iki tarafın da yararına olacaktır (Türkbağ, 2002: 64). Demokratik bir siyasal sistemin oluşması için siyasi iktidarın el değiştirmesi veya tek elde

toplanmasının önüne geçilmesi yeterli görülmemektedir. Bu siyasal sistemin istenen şekilde oluşması ve varlığını sürdürebilmesi için, siyasi iktidarın gücü dengeli bir şekilde dağıtılmalıdır. Bu dağıtımın demokratik sistemin beklentilerine cevap verecek bir şekilde olabilmesi için sivil toplum kuruluşlarının sayılarının ve etkinliklerinin artması gerekmektedir.

Sivil toplumun unsurları olarak otonom bireyin ve toplumsal grupların hukuk devletine katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Egemen otorite tarafından yönetilmeyi beklemekten ziyade kendi kendilerini yönetme alışkanlığı ve yeteneği kazanmış olan sivil toplum kuruluşlarının gelişimi, katılımcı bir yönetim için oldukça önemlidir. Uzunca bir süre kendi kendilerini yöneten topluluklar merkezi otoritenin yetki ve hareket alanının sivil toplumun aleyhine olacak şekilde büyümesine karşı kayıtsız kalamazlar. Çünkü, kendi işlerini kendileri görmeye alışmış bir topluluğun, hukuku kendi amaçlarına araç olarak veya kendilerine egemenlik aleti olarak kullanmak isteyen yöneticilere karşı direnme olasılığı, yaşamları her şeyiyle yöneticilere bağımlı olan toplulukların direnme olasılığından daha büyüktür (Yayla, 1998: 128).

Kendi kendini yönetemeyenler, başkaları tarafından yönetilmeyi beklemelidirler. Ülke sorunlarını çözemeyecekleri izlenimi veren siviller, askerlerin işe karışmasına davetiye çıkartıyor demektir. Siyasal partiler, üniversiteler, sendikalar gibi sivil kurumlara halkın saygı duymadığı veya toplumsal bunalımdan sivil önder ve kurumlar aracılığıyla çıkabilmesi umudunun azaldığı durumlarda ordunun işe karışma olasılığı artar. Ekonomik koşullar askerlerin siyasete karışmasında önemli bir parametre olarak karşımıza çıkmaktadır. Sivil seçkinlerin güçsüzlüğü ve beceriksizliği, asker seçkinlerin önemini büyütür. Karşı koyacak, denge oluşturacak bir gücün ya da güçlerin yokluğu, askeri darbeleri ve askere dayalı yönetimleri kolaylaştırır. Güçlü partilerin, sendikaların, derneklerin, etkili ve bağımsız kitle iletişim araçlarının bulunmayışı karşısında iyi örgütlenmiş tek güç olarak ordunun önemi çok artmaktadır. 1985 yılında dünyada var olan 56 askeri diktatörlüğün hepsinin de geri kalmış ya da gelişmekte olan ülkelerde bulunması rastlantı olmasa gerektir (Kışlalı, 1996: 281,283).

2.3.6. Yönetimlere Karşı Baskı Oluşturabilecek Bir Yapının Varlığı

Yönetimlere karşı baskı oluşturulabilmesi ya da en azından baskı oluşturabilecek bir yapının sürdürülebilmesi için öncelikle sivil toplum kuruluşlarının iç yapılanmalarını

demokratik bir şekillenme doğrultusunda yapmaları gerekmektedir. Devletten özerkliğini sağlamış olsa bile, kendi içindeki çoğul iktidar yapıları arasındaki demokratik yöntemleri kurumsallaştırmamış bir sivil toplum kuruluşu demokratik yönetim konusunda topluma katkı sunmaktan uzaktır (Tosun, 2001: 150,151). Sivil toplum kuruluşları toplumsal tabanda yaşanan sorunları kamusal tartışmaya taşıma, bu sorunların çözümü için baskı yapma işlevi taşımalarıdır. Kendi içerisinde sivil bir özellik taşımaları ve örgütlenmesi tepeden inme bir yapılamayla değil tabandan tavana doğru bir yapılanmayla oluşturulmalıdır (Avcı, 2000: 42,43).

Sivil toplum kuruluşlarının yönetimlere karşı uyguladıkları baskı yöntemlerinin etkin olabilmesi için bazı özellikleri taşımaları veya bu özellikleri kazanmaları gerekmektedir. Ekonomik yönden devlet dışından bir kaynaktan beslenen sivil toplum kuruluşları sosyal ve siyasal hayatta daha etkin olmaktadır. Devletten özerk bir ekonomik yapıya sahip kuruluşların etkinliğinde ekonomik güç önemli bir etken olarak göze çarpmaktadır. Kuruluşun üye sayıları, üyelerinin statüleri, örgütlenme yapıları ve politikalarını belirleme süreçleri yönetim karşısındaki durumlarının belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Sivil toplum; devlet gücünün vesayeti altında olmayan özgür dernekler ve örgütlü toplulukların bulunduğu bir alandır. Sivil toplum; toplumsal farklılıkların özgürce ifade edildiği, örgütlü topluluklar yoluyla kendini yapılandırabildiği ve bu örgütler aracılığıyla erdemlerini eşgüdümlediği alanda bulunur. Sivil örgütlerin bir bütün olarak devlet politikasının gidişatını önemli ölçüde belirleyebildiği veya onu etkileyebildiği yerde sivil toplumdan söz edilebilir (Erdoğan, 1998: 207).

2.4. Sivil Toplum Kuruluşlarının Faaliyet Alanları

Sivil toplum konusu ele alınırken, “Sivil toplum nedir?” sorusuna cevap verilmesinden önce, “Sivil toplum niçin gereklidir?” sorusuna cevap verilmesi daha önemlidir (Sarıbay, 2001: 138). İletişim, ulaşım, eğitim, teknoloji vb. alanlardaki gelişme ve ilerlemeler sivil örgütlenmeyi ve bu örgütlerin faaliyet alanlarını olumlu yönde etkilemiştir (Alkan, 1998: 94). Sivillik kavramı geniş anlamıyla ele alındığında, bütün insanların benzer hak ve yükümlülüklerle sahip olduğunu kabul etmek, başkalarının hak ve çıkarlarını da en az kendisinininkine kadar korumaya ve dolayısıyla

bireysel ve yerel çıkarları ortak bir iyi etrafında uzlaştırmaya hazır olmak (Erdoğan, 1998: 212) anlamına gelmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının bu kapsamda ele alınması, bu kuruluşların faaliyet alanlarının neleri kapsadığını daha iyi anlatabilecektir. Sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanları kamu yönetimi ile olan ilişkileri çerçevesinde de ele alınabilir. Sivil toplum kuruluşları, temsili demokrasiye dayanan bir kamusal alan içerisinde yeni çalışma alanları bulabilir. Bu alanlar; kamunun ilgilenmediği bir alan olabileceği gibi, kamu ile ortaklaşa faaliyette bulunulacak bir alan veya toplumdaki değişik grupların isteklerini yerine getirmek için yapılacak bir çalışma alanını da kapsayabilir (Tekeli, 2000: 93,94).

Bu çerçevede sivil toplum kuruluşlarının üç farklı faaliyet alanından bahsedilebilir. Bunların birincisi, kamu yönetiminin ilgilenmediği bir alanda faaliyet göstermesi; ikincisi kamu yönetimi ve sivil toplum kuruluşu veya kuruluşları ile ortaklaşa faaliyette bulunma; üçüncüsü ise birey ve grupların isteklerinin yerine getirilmesi için kamu yönetimine ulaşmayı sağlayan ve ona baskı yapan aracı bir kuruluş olarak faaliyet göstermesidir.

2.4.1. Kamu Yönetiminin İlgilenmediği Bir Alanda Faaliyette Bulunma

Sivil toplum kuruluşlarının modern toplumlarda genel olarak devlet iktidarını meşrulaştırma, despotizme karşı güvence, demokrasiye geçişi kolaylaştırıcı bir etki ve uygarlık göstergesi olarak işlev gördüğü birçok kişi tarafından kabul edilmektedir (Erdoğan, 1998: 224,227). Ancak bu kuruluşların sahip olduğu ve gözden kaçırılmaması gereken önemli bir işlevi daha bulunmaktadır. Her şeyden önce sivil toplum kuruluşları bireylerin bireysel ya da toplumsal çıkarlarını, taleplerini ve sorunlarını dile getirmek üzere kurdukları gönüllü faaliyet ve kaynaklardan beslenen devletten özerk kuruluşlardır. Sivil toplum kuruluşları, vatandaşların aile veya devlet tarafından temsil edilemeyen ortak çıkarları korumayı amaçlamaktadır (Bratton, 1994: 56).

Sivil toplum kuruluşları, bireyin siyasal ve sosyal alandaki katılım isteğini artırıp gündelik yaşamın çok çeşitli boyutlarına yayılmış benzer çıkarları bir araya getirebilir. Geniş bir kapsamda siyasi partilerin iktidar olana kadar yaptığı faaliyetler göz önünde tutulduğunda, siyasi partiler birer sivil toplum kuruluşu olarak kabul edilebilir (Tosun, 2001: 161,164). Siyasi partilerin sivil toplum kuruluşu olarak kabul edilmesi durumunda sivil toplum kuruluşlarının toplumsal olan her konuyla ilgilendiği açıkça görülecektir.

I. Dünya Savaşı sonrasında Batıda sosyal devlet ilkesinin gelişmeye başlaması devletin görevlerinin artmasını sağlamıştır. Devletin görevleri teknolojik gelişmelerden dolayı sayıca arttığı gibi kapsam olarak da genişleme eğilimi göstermiştir. Bu çerçevede devletin bazı işleri yerine getirmek için fazlasıyla büyük (hantal) bir örgütlenmeye sahip olduğu dile getirilmiştir. Bu hantal yapı çoğu zaman yapmakla yükümlü olduğu işleri bütünüyle yapamamasına veya zamanında yapamamasına neden olabilmektedir. Bu olumsuz durumlara daha çok sıkı bir merkezîyetçi yapılanmaya sahip devletlerde rastlanmaktadır. Bu olumsuzlukların giderilmesi için devletin yetkilerinden bazılarının merkezden yerele kaydırılması veya devletin ekonomik ve sosyal alandaki bazı görevlerinin sivil toplum kuruluşları tarafından yerine getirilmesi konusu üzerinde sıklıkla durulmaktadır. Devletin görevlerindeki artışa paralel olarak özellikle ABD toplumunda sivil örgütlenmeler devletin görevinde olan işler de dahil olmak üzere birçok konuda faaliyet göstermeye başlamıştır. Özellikle bölgesel ve yerel bir alanı ilgilendiren işlerin görülmesi ve bu alanlarda ortaya çıkan sorunların giderilmesinde sivil örgütlenmeler önemli görevler üstlenmiştir. Bu nedenle ABD’de sivil toplum kuruluşları, devlet yönetiminin temel taşları olarak kabul edilmektedir (Tocqueville,1994: 83,85).

Sivil toplum kuruluşları ülkedeki politik kültürün gelişmesi ve bu politik kültür üzerine kurulmuş anayasal bir sistemin oluşturulması ve bu kuruluşların anayasal sistemin önemli denetim unsuru konumuna sahip olması; çok ciddi haksızlıkların olduğu, yasal yolların denenmiş ve tüketilmiş olduğu dönemlerde devreye girerek kamuoyu oluşumu yoluyla bu haksızlıkların giderilmesini sağlayabilmektedir. Ayrıca anayasal düzenin işlerliğinin tehlikeye düştüğü olağandışı bazı durumlarda bazen sivil örgütlenmenin kapsamını genişleterek bazen de sivil itaatsizlik uygulamalarına başvurarak durumun normale dönmesi için gerekli çalışmaları yapabilecek bir potansiyele sahip oldukları gerçeğine Türkiye’de ve uluslar arası alanda rastlanmıştır (Sarıbay, 2000: 29).

Sivil toplumun devletten beslenen alan dışında kalan toplumsal unsurlardan oluşması durumunda, sivil toplumu oluşturan toplulukların düşüncesinde sivil toplum ile devlet ayrımının kesin sınırlarının belirgin olması gerekmektedir. Semboller siyasal kültürün düşünsel kurguları olarak bireylere içinde buldukları dünyayı anlamlandırma

araçlarını sağlar; onları aynı zamanda bağlı oldukları topluluğun özel anlamına bağlar (Sarıbay, 2001:121). Sivil toplum kuruluşları ulus devletlerin sürekli üzerinde durduğu ulusal bir bilinç ve kimlik ortaya çıkarma süreçlerinden farklı yerel ve alt kimliklerin ve kültürlerin varlığını kabul ettirmek ve bu kimlik ve kültürlerin sürdürülebilir olmasını sağlamak için büyük bir çaba sarf etmektedir. Bu açıdan bakıldığında sivil toplum örgütleri ulus devletlerde merkezi bürokrasinin olumsuz baktığı bir düşünceyi yaygınlaştırmaya çalışmaktadır.

2.4.2. Kamu Yönetimi İle Ortak Faaliyette Bulunma

Sivil toplum kuruluşları ortaya çıktığı ve etkin olduğu toplumda, katılım düzeyini yükseltme, demokratik tutumları geliştirme, çıkarların ve taleplerin şekillendirilmesi görevini yerine getirmeye çalışmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının bu tür faaliyetleri toplumdaki kutuplaşmaların yumuşatılmasına, yeni siyasal kadroların yetiştirilmesine, siyasal partilerin yapılarının demokratikleştirilmesine, bilginin toplumun geniş kesimlerine yayılmasına önemli bir katkı sunmaktadır (Tosun, 2001: 179,180). Sivil toplum kuruluşlarının sunduğu bu katkı, siyasal iktidarlar için hayati bir önem taşıyan siyasal ve toplumsal alanda istikrarın sağlanmasını ve bu istikrar ortamının sürdürülmesini sağlayacak potansiyele sahiptir.

Yönetimde sınırlılık ve katılımcılık siteminin uygulanması, sivil örgütlenmelerin önemli görevler üstlenmesini sağlamıştır. Siyasi iktidarın gücünün dengelenmesi ve bu gücün denetim altında tutulması bu görevler arasında sayılabilir. Sivil toplum kuruluşlarının bu görevleri yerine getirmede başarılı olabilmeleri için sayısal olarak çok, devletten bağımsız ve ekonomik yönden kendi ayakları üstünde durmak için yeterince kaynağa sahip olmaları gerekmektedir (Yayla, 1998: 129). Katılımcı bir yönetimin olduğu toplumlarda siyasal kültürün gelişmiş olması, beraberinde birçok farklılığın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ancak bu farklılıklar, ayrışma ve mücadele aracı olarak kullanılmamalıdır. Aksine bu farklılıklar toplumun zenginliği ve üretkenliğinin temel taşı olarak kabul görmelidir. Bu farklılıklardan ortaya çıkan sivil toplum kuruluşları bu tür toplumlarda birçok kamu hizmetinin yerine getirilmesinde devlet kurumlarıyla beraber bazen de tek başına faaliyette bulunmaktadır. Bu faaliyetler bir bölge veya ulusal sınırlar içindeki ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamı ilgilendirebileceği gibi uluslararası alanı da ilgilendirebilmektedir. Örneğin, aile

planlaması, ana çocuk sağlığı vb. konularında sivil toplum kuruluşları Sağlık Bakanlığı gözetiminde işbirliği yaparak birlikte hizmet verebilmektedir (Turan, 1998: 207).

1996 haziranında yapılan Habitat II Konferansında sivil toplum kuruluşlarının yerel yönetimlerle işbirliği yapması ve var olan işbirliğini geliştirmesi önerisi getirilmiştir (Tosun, 2001: 325). Türkiye’de 1990’lı yıllardan sonra ulusal sınırlar içinde kamu yönetimi ile sivil toplum kuruluşları işbirliği yoluyla birçok alanda faaliyet yürüttüğü gözlenmiştir. Ancak asıl önemli gelişme Türkiye’nin AB’ye giriş sürecine dahil olmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu süreçte devlet organlarının sivil toplum kuruluşlarından yardım talebindeki sıklık dikkat çekmektedir. Türkiye’de yerel yönetimler yerel, ulusal ve uluslararası ölçekte faaliyet gösteren sivil örgütlerle altyapıya yönelik ve sosyal içerikli birçok projeye birlikte başarıyla imza atmıştır.

2.4.3. Kamu Yönetimine Ulaşmada Aracı Bir Kurum Olarak Faaliyette Bulunma

Genel ve yerel seçimlerde oy kullanmak, toplu dilekçe vermek, siyasal sorunların çözümü amacıyla toplantı, gösteri, yürüyüş hazırlamak ve yapmak, yasal olan veya olmayan grev, boykot, toplantı, gösteri, bina işgali, trafik engellemesi ve nihayet siyasi suikast, bombalama eylemlerine varıncaya kadar geniş bir alana yayılmış siyasal katılma eylemleri bulunmaktadır (Kalaycıoğlu, 1997: 125). Siyasal katılma eylemlerinde siyasal katılım sürecine katılan kişi, grup veya kuruluşların istek, görüş ve çıkarları doğrultusunda yönetimin etkilenmesi amaçlanmaktadır.

Siyasal katılma eylemlerinin istenen etkiyi gösterebilmesi için demokrasi kültürünün gelişmiş olması ve örgütlü bir toplum yapılanmasının bulunması gerekmektedir. Sivil toplum kuruluşları buldukları toplumlarda demokrasi kültürünü yerleştirme veya bu toplumlarda var olan bu kültürü daha ileriye götürme konusunda önemli katkılarda bulunmaktadır. Sivil toplum kuruluşunun demokratik özelliklere sahip olması büyük ölçüde kendi içyapılarıyla, işleyişleriyle ve siyaset yapma usulleriyle ilişkilidir. Bu nedenle öncelikle sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri, yöntemleri ve amaçlarına bakılmalıdır. Eğer bu kuruluşlar uzlaşmaz çıkar gruplarını temsil etmez, antidemokratik amaç ve yöntemleri kullanmaz ise bulunduğu toplumdaki demokrasi kültürünün gelişmesine katkıda sağlayabilir (Tosun, 2001: 149).

Sivil toplum kuruluşları, siyasal ve ekonomik yaşamda son derece önemli işlevleri yerine getirmekte ve bireyi devlet karşısında korumayı amaçlamaktadır (Aklan, 1998: 83). Devlet içerisinde hiyerarşik yapılanmanın bireyin üst yönetime doğrudan ulaşmasını engelleyecek derecede büyümesi sivil örgütlenmelerin önemini daha da artırmıştır. Bireyler, kendileriyle aynı düşünce ve değerlere sahip veya ortak çıkarı bulunan insanlarla bir araya gelerek oluşturdukları sivil toplum kuruluşları aracılığı ile hiyerarşik yapılanmanın en tepesinde yer alan siyasi iktidara talep ve isteklerini ulaştırmaya çalışmıştır. Sivil örgütlenmelerin güçlü olduğu demokratik toplumlarda siyasi iktidarlar politika yaparken karar alma süreçlerinin birçok aşamasında bu örgütlenmelerden gelen talep ve istekleri dikkate almak zorunda kalmaktadır. Demokratik toplumlarda siyasal iktidarın tek başına çok fazla önemsenmesi çoğu zaman yanlış anlaşılmalara neden olabilir. Gelişmiş toplumlarda; siyasi toplum dışında kalan ve sivil örgütlenmeler tarafından kullanılan iktidar alanlarından söz edilebilir. Demokrasi kültürünün genel kabul gördüğü toplumlarda sivil alanın güçlenmesi ve sivil toplumun bir araya gelmesi ile güçlü gerçek bir iktidar alanı kurulabilir (Kadıoğlu, 2000: 136).

Sivil toplum kuruluşları devletten özerk kendi iktidar alanlarını kurabildikleri sürece birey veya grupların merkezi ve yerel yönetimlere ulaşmasında aracı kurum olarak görev yapabilmektedir. Sivil toplum kuruluşları ayrıca gelişmiş ülkelerde halkın bilinçlenmesi ve birçok konuda üyelerinin toplumda daha etkin ve başarılı bir birey olma yolunda aracı eğitim ve öğretim kurumu olarak da görev yapmaktadır. Temel demokratik değerlerin ve kültürün zayıflığı ya da yokluğu, sivil toplumun yeterince gelişmemesi, insan haklarının yeterince gelişmemiş olması, farklılıkların istenmemesi vb. unsurlar demokratikleşmenin önündeki engeller olarak sayılabilir (TKİB, 1993: 25,26).

Demokratik toplumlardaki siyasi iktidarlar, iki yönden iktidar alanlarını kaybetme riski taşımaktadır. Bunlardan ilki sivil toplum kuruluşlarının güçlenmesi ile siyasi iktidarların yetkisinde bulunan bazı işlerin bu kuruluşlar tarafından yerine getirilmeye başlanması sonucu ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş Batı toplumlarında eğitim, sağlık, sosyal yardım vb. konularda sivil örgütlenmeler kamuyla rekabet edecek ve hatta birçok konuda kamuyu geçebilecek projelere imza atmaktadırlar. Türkiye’de de son

yıllarda sivil örgütlenmelerin bu tür çalışmalarının arttığı gözlenmektedir. Sivil örgütlenmelerin siyasi iktidarların iktidar alanlarını sınırlayan ikinci faaliyetleri ise, siyasi iktidarların aldığı kararlarda sivil toplum kuruluşlarının vatandaşla yöneticiler arasında aracılık faaliyetini yürütmesidir. Sivil toplum örgütleri siyasi iktidarların her konuda keyfi kararlar almasının önünde engel olmakta ve vatandaşın istek ve taleplerini siyasi iktidarlara ulaştırarak vatandaşın alınan kararlara katılımını sağlamaktadır.

2.5. Sivil Toplum Kuruluşlarının Sınıflandırılması

Sivil toplum kuruluşları kavramı geniş anlamda düşünüldüğünde, kazanç amacı olmayan, örgütlü ve kendi kendini yöneten örgütlenmelerden oluşan kuruluşlar olarak ele alınabilir. Bu çerçevede; üyelik birlikleri, kulüpler, sağlık hizmeti sunan örgütler, eğitim kurumları, sosyal hizmet acenteleri, adanmış gruplar, vakıflar, kendi kendine yardım grupları ve benzeri örgütler sivil toplum kuruluşları içerisinde sayılabilir. Ayrıca basın kuruluşları, insan haklarını korumaya ve bireylerin kamusal yaşama katılmaları için çalışan örgütler de sivil toplum kuruluşlarına eklenebilir (Salamon, Anheier, 1997: 60).

Sivil toplumu oluşturan bireyler; ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanda kendi amaçlarını gerçekleştirmek için çeşitli şekillerde birleşmektedir. Bunların bir kısmı hukuksal açıdan tüzel kişilik kazanmışlardır. Bazıları ise tüzel kişilikleri olmayan bir kısım yurttaş girişimleri gibi dar alanlı veya geçici süreli sorunlar için bir araya gelen bireylerin oluşturdukları örgütlenmelerdir (Gönel, 1998: 2). Dünyada var olan bu yapılanmalardaki farklılıklar yadsınamaz bir gerçektir. Bu yapılanmalardaki farklılıkların sınıflandırılması birçok yönden yarar sağlayabilir. Özellikle sivil toplum kuruluşlarının kuruluş amaçları, faaliyet alanı ve devletle olan ilişkisi çerçevesinde sınıflandırılması, bu kuruluşlarla ilgili yapılan çalışmalarda önemli kolaylıklar sağlayacaktır. Genel hatlarıyla sivil toplum kuruluşlarının coğrafi alana, kuruluş yapısına ve kuruluş amaçlarına göre sınıflandırılabilir.

2.5.1. Coğrafi Alan Esasına Göre Sivil Toplum Kuruluşları

Toplumdaki ayırım ve dışlama olgularının yaygınlaşması siyasi düşünürlerin çoğu tarafından küreselleşme sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir.

Kapitalist ekonomik sistemin uygulandığı ülkelerde alt gelir grubunun, sınıf ayrışmasının bir sonucu olarak kendisini dışlanmış hissetmesi, ulus devletlerde azınlıkların ve etnik kimliğe sahip grupların baskı altında tutulmaya çalışılması vb. ekonomik, siyasal ve sosyal nedenler merkezi yönetim tarafından dışlanmış kişi ve grupların istek ve taleplerini ifade etmeyi amaçlayan sivil örgütlenmelerin sayısının artmasına neden olmuştur. Bu tür sivil örgütlenmeler yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası alanda faaliyetlerini sürdürmektedir. Özellikle ulus devletlerin zayıflaması ve katı merkezîyetçilikten uzaklaşması alan esasına göre yapılan örgütlenmelerin sayı ve etkinliğini arttırıcı bir etki yapmaktadır.

Yerel sahiplenme kültürü, eleştirel ve katılımcı yurttaşlık kültürünün oluşmasının ilk basamağı olarak kabul edilmektedir (Tosun, 2001: 331). Bireylerin toplumsallaşma ve siyasallaşma sürecinde gösterdikleri başarıda, yetiştikleri çevrenin büyük bir katkısı olduğu genel kabul gören bir düşüncedir. Toplumsallaşma ve siyasallaşma sürecine katılımda bireyler çevresel durumlara göre farklı özellikler göstermektedir. Özellikle ülkelerin gelişim ve ilerleme sürecinde ortaya çıkan göç, kentleşme ve kentleşme olguları yeni örgütlenmelerin ortaya çıkmasına veya var olan örgütlenmelerin nitelik ve niceliklerinin değişmesine neden olmaktadır.

Sivil örgütlenmeler amaçlarının gerçekleştirilmesi amacıyla belli bir coğrafi alan içerisinde faaliyetlerini yerine getirilir. Sivil toplum kuruluşlarının coğrafi alan esasına göre; yerel ve bölgesel düzeyde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları, ulusal düzeyde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları olarak sınıflandırılması mümkündür.

2.5.1.1. Yerel ve Bölgesel Ölçekte Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Örgütleri

Yerel alanda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları, faaliyet alanları belli bir yerleşim birimini ya da bölgeyi kapsayan kuruluşlardır. Köy, kasaba, ilçe veya kent ölçeğinde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları bu tür kuruluşlar içinde yer almaktadır. Bu tür sivil toplum kuruluşları tek bir amaç için kurulabileceği gibi genel amaçlı kuruluşlar da olabilirler.

Türkiye’de kentleşme sürecinde kırdan kente göçen insanlarda kentliliğin gerektirdiği özellikler tam olarak görülmemiştir. Bu durum kente göçen insanların köyle bağlantılarını bir anda kesmelerini engellemiştir. Bunun bir sonucu olarak bu insanlar,

hem geldikleri yerleşim birimlerinde hem de yaşadıkları kentlerde yerel nitelikli ve çok amaçlı sivil toplum örgütleri kurmaya başlamıştır. Bu tip örgütlenmeler gelişmiş ülkelerde belli yerleşim yerlerinin tanıtımını veya kültürünü yaşatma amacıyla kurulmaktadır. Türkiye’de büyük kentlerde kurulan hemşehri dernekleri bu tür örgütlenmelerdendir. Bu derneklerin, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatı ilgilendiren birçok konuda çok değişik işlevler gördüğü bilinmektedir. Bu tür örgütlenmeler belli bir coğrafyada yaşayan insanlara veya bu coğrafyada var olan değerlere yönelik çalışmalar yapmaktadır. Bu örgütlerin faaliyetleri belli bir coğrafi alanla sınırlandırılmaktadır.

2.5.1.2. Ulusal Ölçekte Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Örgütleri

İnsanların eğitim ve kültür düzeylerindeki gelişme, içinde yaşadıkları toplumda kendilerini etkileyen kişi, kurum ve kuruluşlara olan ilgilerini artırmıştır. Bu ilgi modern demokratik toplumlarda farklı alanlarda sivil örgütlenmelerin doğmasına neden olmuştur. Farklı amaçları gerçekleştirmek için kurulan bu tür örgütlerin birçoğu ulusal ölçekte faaliyet gösterme eğilimindedir.

Kitle iletişim araçlarının gelişmesi örgütlerin yerel ve bölgesel düzeyden ulusal düzeye doğru genişleme içerisine girmelerini beraberinde getirmiştir. Merkezi yönetimlerin politikaları üzerinde etkin olunabilmesi bu tür örgütlenmelerin büyüklüğü ile yakından ilgili olması birçok konuda sivil toplum örgütlerinin ulusal boyutta örgütlenmelerini gerekli kılmıştır. Bu tür örgütlenmeler ulusal boyutta bir merkez öncülüğünde şubeler şeklinde örgütlenmektedir. Bu tür örgütlenmeler çeşitli iletişim kanallarını kullanarak birçok konuda etkin faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Türkiye’de, çevresel amaçlar için kurulmuş olan TEMA, Türkiye Çevre Vakfı, siyasal ve sosyal amaçlı İnsan Hakları Derneği, ekonomik amaçlı TÜSİAD, MÜSİAD vb. örgütlenmeler bu türden sivil toplum kuruluşlarına örnek olarak verilebilir.

2.5.1.3. Uluslararası Ölçekte Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Örgütleri

Küreselleşme kavramının sadece ekonomik faaliyetleri içeren bir kavram kabul edilmemelidir. Bu kavramın kültürel, sayısal, sosyal ve yönetsel alanda, toplumla ilgili karar odaklarının ulusal sınırlar dışına çıkmasını anlatmakta olduğu da görülmelidir. Şüphesiz, ulus-devlet üstü kuruluşlar (BM, NATO, Dünya Bankası ve IMF gibi) öteden

beri faaliyet göstermektedir ve ulus devletleri bağlayıcı kararlar almaktadır. Ancak küreselleşme ile birlikte, ulusal sınırlar dışında verilen kararların miktarı ve etkinliği ciddi bir biçimde artmıştır (Şaylan, 1999: 258). Bugün dünyada insan hakları, demokrasi, çevre, nükleer güç ve barış hareketi gibi uluslar ötesi sivil toplum kuruluşları ortaya çıkmıştır. Bu kuruluşlar devletlerin politikalarını etkiledikleri gibi, devletlerin ve uluslararası kamuoyunun ve kuruluşların yönlendirilmesini de sağlamaktadır. Uluslararası sivil toplum kuruluşları devletlerin vatandaşları üzerinde egemenlik hakkını istedikleri gibi kullanmalarına önemli kısıtlamalar getirmektedir (Yılmaz, 2001: 324).

Gelişmiş ülkelerdeki sivil toplum kuruluşlarının gelişim süreçlerindeki aşamalara bakıldığında, bu kuruluşların ulaştığı en son aşamanın uluslararası alan olduğu görülmektedir. Ulaşım ve iletişim alanındaki gelişmeler uluslararası sistemde var olan öğelerin sayısını ve etkisini artırmıştır. Sivil toplum kuruluşları uluslararası sistemde sayıları ve etkinlikleri artan en önemli öğelerden birisi olarak kabul edilebilir. Bu kuruluşlar faaliyetlerini kendi başlarına yapabildikleri gibi çoğu zaman uluslararası diğer kurum ve kuruluşları kullanarak yerine getirme eğilimi içerisine girmektedir. Uluslararası kurumların dünya üzerindeki etkinliklerini artırması sivil toplum kuruluşlarının farklı alanlardaki etkinliklerini de artırmıştır.

Bu örgütlenmeler daha çok sosyal yaşamı, insan haklarını ve dinsel amaçları faaliyet alanları olarak seçerek uluslararası ölçekte faaliyet göstermektedir. Bu tür örgütlenmelerin daha çok uluslararası sistemde etkin bir rol almak isteyen ulus devletler tarafından desteklendiği de belirtilmektedir. Green Peace, Sınır Tanımayan Gazeteciler, İHH ve dini amaçlı bazı örgütlenmeler bu türden sivil toplum örgütü olarak sayılabilirler.

2.5.2. Kuruluş Yapılarına Göre Sivil Toplum Kuruluşları

Belirli amaçları gerçekleştirmek için kurulan örgütlerin kuruluş süreçlerinin geniş bir çerçevede değerlendirilmesi, bu örgütleri kuran kişi ve kurumların bilinmesi ve ona göre sınıflandırılması sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinin değerlendirilmesi sürecine katkı sunabilir. Bu amaçla sivil toplum kuruluşlarının; siyasi iktidarlara, uluslararası veya ulusal düzeyde faaliyet gösteren kurum ve kuruluşlarla olan yapısal ve işlevsel bağlarının ortaya çıkarılması için kuruluş yapılarına göre bir sınıflandırma yapılmalıdır. Ancak unutulmaması gereken önemli bir konu da bu tür örgütlenmelerin

yasal ve fiili anlamda yapısal ve işlevsel durumları, içinde buldukları toplumun siyasal, sosyal ve kültürel yapılarına bağlı olarak farklılıklar gösterebilir. Bu nedenle, yapılan bu sınıflandırmalar kesinlik ifade etmemektedir.

2.5.2.1. Yarı Resmi Örgütlenmeler

Sivil toplum kuruluşları gibi işlev gören bazı kuruluşların kuruluş süreci ve örgütsel yapıları yasal düzenlemelerle belirlenmiş ve bu örgütlere bazı meslek sahiplerinin veya bireylerin üye olma zorunluluğu getirilmiştir. Barolar, Tabip Odaları, Ticaret ve Sanayi Odaları vb. örgütlenmeler bu tür örgütlenmelerdir. Bu tür örgütlerin sivil toplum kuruluşu sayılıp sayılmayacağı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu tür örgütlenmeler kuruluş şekilleri ve amaçları yönünden sivil toplum kuruluşlarından oldukça uzak görünmektedirler. Ancak faaliyetlerine bakıldığında birçok konuda sivil toplum kuruluşu gibi hareket ettikleri görülmektedir.

Türkiye’de bu tür örgütlenmelere sıklıkla rastlanmaktadır. Cumhuriyet’in kurulduğu ilk yıllarda uygulanan devletçi ekonomi politikaları bu tür örgütlenmelerin sayısını artırmıştır. Bu kuruluşlar sahip olduğu yetki ve sorumluluklar, devletle olan ilişkileri, üyelik koşulları ve gelir kaynakları açısından farklılıklar göstermektedir. Meslek odaları, ilgili meslek sahiplerinin üye olmaları zorunlu olan birer kamu hukuku tüzel kişisidir. Meslek dernekleri ise odalardan farklı olarak üye olma zorunluluğu bulunmayan kuruluşlardır (Gönel, 1998: 8). Ayrıca uzmanlaşma türü örgütlenme yerine coğrafi alan esasına göre örgütlenen sanayi ve ticaret odalarına da üye olma zorunluluğu bulunmaktadır.

Türkiye’deki ticaret ve sanayi odaları üzerinde yapılan çalışmalar, hükümetlerin ve kamu bürokrasisinin bu örgütler üzerindeki etkinliğini ve politik patronaj ilişkilerinin yaygınlığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bu çalışmalar, Cumhuriyet dönemi boyunca devletle odalar arasındaki ilişkinin durağan bir çizgiye oturtulmadığı ve istikrarsız bir süreçte devam ettiği görülmektedir. Türkiye’de oda kategorisi pek çok farklı türde örgütlenmeyi içermektedir. Doktorlar, mühendisler, avukatlar gibi profesyonel grupların örgütleri, sanayi ve ticaret odaları ve ticaret borsalarıyla aynı yasal düzenlemelere tabi durumdadır. Bütün zorunlu üyeliğe dayanan örgütleri bir şemsiye altında toplayan bir kuruluş olan Odalar Birliği’nin kuruluşu 1950’li yıllara gitmektedir (Buğra, 1997: 325).

1950'li yıllardan sonra bu tür örgütlenmelerin Türk siyasal yaşamındaki önemi giderek artmıştır. Özellikle bu süreçteki iktidar muhalefet mücadelelerinde taraf olarak siyasi yapıdaki hareketliliklere katkıda bulunmuşlardır. Bu nedenle bu kuruluşların 1982 Anayasası'nda çok dar bir alanda faaliyet göstermelerine müsaade edilmiştir (Bora, 2001: 265,270). Ancak, 1990'lı yıllardan itibaren gerek ekonomik yönden güçlenmeleri gerekse konjonktür gereği Türkiye'nin siyasal yaşamında önemli bir yere sahip olmaya başladığı görülmüştür.

2.5.2.2. Kuruluş Yapılarına Göre Bağımsız Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum kuruluşları, belirli amaçları gerçekleştirmek için gönüllülük esasına göre kurulmuş örgütlenmelerdir. Bu tür örgütlenmeler kuruluş yöntemi bakımından sivil toplumun özü olan gönüllülük esasını ön planda tutar. Siyasi partiler (iktidara gelene kadar), sendikalar, dernekler, vakıflar, kulüpler vb. örgütlenmeler bu türden sivil toplum örgütü olarak sayılabilir. Bu tür örgütlenmelerin toplumda ortaya çıkması ve faaliyetlerine devam edebilmesi için uygun toplumsal altyapı ortamının bireylere sunulması gerekmektedir. Öncelikle toplumda bağımsız sivil toplumun oluşması ve gelişmesi için, serbest piyasa şartlarına sahip ekonomik yaşamın bulunması, katılımcı demokrasi yapılanmasının oluşturulması ve örgütlenme kültürünün gelişmiş olması gerekli görülmektedir. Katı bir merkeziyetçiliğe sahip olan ve katılımcılık kültürünün gelişmemiş olduğu toplumlarda; siyasal iktidarlar ve kamu bürokrasisi bu tür bağımsız örgütlenmelere iyi bir gözle bakmaz ve örgütlenmelerini ve faaliyetlerini sürekli engellemeye çalışır.

2.5.2.3. Kuruluş Yapılarına Göre Bağımsız Olan Uygulamada Başka Kurum ve Kuruluşlara Bağımlı Kalan Sivil Toplum Kuruluşları

Liberal ekonomik yapının ve modern demokratik kuralların hakim olmadığı veya bu yapının çarpık ve kuralların farklı bir şekilde olduğu toplumlarda sivil toplum kuruluşlarının kuruluş süreçlerinde ve faaliyetlerini sürdürme aşamasında çok değişik durumlarla karşılaşılır. Özellikle ekonomik bağımsızlığı olmayan veya güdümlü olarak kurulan bazı örgütlenmeler sivil toplum kuruluşu olarak kabul edilse de bu kuruluşların amacı başka kurum ve kuruluşların yaşamasını veya gelişmesini sağlamaktır. Bu tür örgütlerden bazıları kanunun çizdiği alanda bir siyasal partinin veya siyasi iktidarın

altyapısı veya payandası olarak işlev görmektedir. Bu örgütlerin politikalarının belirlenmesinde örgüte üye olan veya örgütte yönetim görevi alan kişilerden daha ziyade bağlı oldukları siyasal ve yönetsel kurum ve kuruluşların etkinliği söz konusudur. Bu tür örgütlenmelere özgür bir siyasal ortamın olmadığı, demokrasi kültürünün gelişmediği toplumlarda sıkça rastlanmaktadır.

Siyasi iktidarı elde etmek için çalışan birçok siyasal parti kendilerine hareket genişliği ve etkinlik artışı sağlayabilmek için çeşitli türde örgütlenme yoluna gitmektedir. Bu tür örgütlenmeler sivil toplum örgütü tipi örgütlenmeler olmalarına karşın bazen illegal faaliyetlerde de bulunmaktadırlar. Türkiye’de 1980 öncesinde öğrenci ve gençlik olaylarında bu türden sivil toplum örgütlenmelerinin kullanıldığı sıklıkla ileri sürülmektedir (Birand, 1984: 45,46). Bu tür sivil toplum örgütlerinin ikinci bir kısmını ise, şiddeti ve terörü kendisine siyaset tarzı olarak seçmiş olan yasa dışı faaliyetlerde bulunan örgütlerin propagandasını yapma, bu örgütlere eleman ve maddi kaynak kazandırma ve bu örgütlerin kamuoyunda meşruiyet kazanmasını sağlama amacıyla kurulan sivil toplum örgütleri oluşturmaktadır. Yerel, bölgesel, ulusal ve uluslar arası alanda faaliyet gösteren ve resmi kuruluş amacı ile yerine getirdiği işlevleri arasında önemli farklılıklar olan birçok sivil toplum örgütüne rastlanmaktadır. Son yıllarda küresel boyutta terörle mücadele kapsamında yürütülen operasyonlarla bu tür sivil örgütlerin daha fazla gündeme geldiği görülmektedir.

2.5.3. Kuruluş Amaçlarına Göre Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum kuruluşları belli amaçları gerçekleştirmek için kurulmaktadır. Bu tür örgütlerin kuruluş amaçları belli bir konuyla sınırlı olduğu gibi, çok geniş bir yelpazeye dayanan amaçlara sahip kuruluşlar da bulunmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının amaçlarındaki farklılık ve çeşitlilik, bu tür örgütlenmelerin sayısının artmasına neden olmuştur ve de olmaktadır. Kuruluş amaçlarına göre sivil toplum örgütleri genel olarak şu şekilde sınıflandırılabilir.

2.5.3.1. Siyasi Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşları

Temelde demokrasi iki asgari koşulun varlığını gerekli kılmaktadır. Bu koşullar; insan hak ve özgürlüklerinin en geniş biçimde tanınıp güvence altına alınması ve yönetilenlerin yönetime herhangi bir biçimde katılıp yönetim sürecine etki

edebilmesidir (Türkbağ, 2002: 62). Demokrasi halkın kendi kendini yönetmesi olmasına rağmen çağdaş dünyada, halkın kendi kendini yönetmesi fiilen mümkün değildir. Çağdaş dünyada doğrudan yönetime katılması bir yana halk seçimlerde yöneticileri seçmenin ötesinde etkili olamamaktadır. Ayrıca toplum devletin çoğu işlerini anlayıp değerlendirme yeteneğine de sahip değildir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde demokrasi bilincinin ve kültürünün düşük olmasından dolayı katılımcı yönetimden bahsetmek oldukça zordur. Son yıllarda gelişmiş ülkelerde ise, siyasete ilgisizlik ve seçime katılımın düşük olması halkın siyasi tercih sürecinde sorunlar yaşadığını göstermektedir. Bu ilgisizliği gidermek ve katılımcı bir yönetim anlayışını hakim kılmak için arayış içerisine girilmiştir. Bu çerçevede siyasi kararlarda ilgili kesimlerin karar alma sürecine bilgi ve görüşleriyle katılmasına uygun yeni yapılanmaların sağlanması yönünde müzakereci demokrasi istekleri belirlemiştir. Bu tür bir katılımcı demokratik yönetimde en önemli görevlerden birini sivil toplum kuruluşları üstlenmiştir (Yılmaz, 2001: 19).

Sivil toplumun oluşumunda en önemli etkenlerden birisi siyasal yapılanmalardaki değişimlerdir. Sivil toplumun kökeninde var olan siyaset kurumu ile olan yakın ilişki içerisinde olması, modern demokratik toplumlarda siyasi amaçlı birçok sivil toplum örgütünün oluşmasına neden olmuştur. Kuruluş amacı siyasi konularda faaliyet yürütmek olan sivil toplum kuruluşları dışında farklı amaçlarla kurulmuş olan sivil toplum kuruluşları da siyasi iradenin kendi faaliyet alanları ile ilgili konularda alacağı kararlar nedeniyle, siyasi iradeyle çeşitli yollardan ilişki içerisine girerek siyasal süreci etkileme yoluna gidebilmektedir.

Sivil toplum kuruluşları bütün siyasal sistemlerde yasal ve yasadışı bir şekilde var olabilir. Sivil toplum kuruluşlarının, içinde yaşadıkları toplumdaki siyasi yapılanma ve politikalara karşı olan düşünce ve davranışları, toplumdaki topluma değişiklikler göstermektedir. Bu çerçevede sivil toplum kuruluşları siyasal alanda farklı toplumlarda farklı işlevleri yerine getirebilir. Örneğin; otoriter sistemlerde sivil toplum kuruluşları sistemin demokratikleşmesi sürecini zorlarken, demokratik sistemlerde sivil toplum demokrasiden uzaklaşmaya engel olur (Erdoğan, 1998: 16,17). Siyasi amaçlı kurulan sivil toplum örgütlerinin birçoğu gelişmiş Batı ülkelerinde ortaya çıkmış olmasına karşın bu kuruluşlar küreselleşme süreciyle beraber, tüm dünyayı faaliyet alanları içine

alma eğilimi göstermeye başlamıştır. Özellikle modern demokrasinin olmazsa olmaz şartlarından sayılan insan hakları, düşünce ve ifade özgürlüğü vb. konularda bu örgütlerden bazıları önemli çalışmalar yapmaktadır.

Türkiye’de siyasi amaçlı birçok sivil toplum örgütü kurulmuştur. Bu kuruluşların birçoğu, kötü devlete karşı iyi toplumu üstün kılmak ve demokratlaşmayı bu yolla gerçekleştirme yönünde olan keskin düşünceleri savunmaktadır. Bu düşünce, devleti ve toplumu soyut varlıklar olarak görme eğilimindedir. Oysa ne devlet ne de toplum soyut varlıklardır. Devlet ile toplum arasında birebir karşılıktan da söz edilemez (Sarıbay, 2001: 148). Türkiye’de siyasi alanda demokratik kurallar ve kültürün tam olarak yerleşmemiş olması siyasi amaçlı sivil toplum örgütlerinin de batıdaki gibi faaliyette bulunmasını engellemektedir.

Siyasi amaçlı sivil toplum örgütlerinden bahsedildiğinde siyasi partilerden bahsedilmesi de gereklidir. Çünkü, sivil toplum kavramı geniş anlamında ele alındığında siyasi partiler en önemli siyasal amaçlı örgütlenmeler olarak kabul edilmektedir (Gönel, 1998: 2). Hatta birçok sivil toplum örgütü belli bir aşamadan sonra partileşme sürecine girerek siyasi yaşamdaki yerini almıştır. Bunun örnekleri dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de olmuştur ve de olmaktadır. Önemli bir sivil toplum kuruluşu olan Yeşiller hareketi dünyanın birçok ülkesinde partileşerek doğrudan siyaset sahnesine katılması bunun en çarpıcı örneklerinden birisidir.

2.5.3.2. Ekonomik Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşları

İnsan faaliyetlerinin örgütlenmesinin en etkili ve hakkaniyetli tarazlarından birisi pazar ve gönüllü mübadele sisteminin oluşturduğu ekonomik alandır (Samuels, 1993: 9). Sivil toplum örgütlerinin ortaya çıkış süreçlerine bakıldığında öncelikle siyasi kurumlarla ve yönetimlerle olan ilişkiler doğrultusunda aşama kaydettikleri yönünde yanılığa düşülebilmektedir. Oysa sivil toplumun ve sivil örgütlenmelerin temelinde bireyin ekonomik yönden güçlenmesi yatmaktadır. Muhalefet kültürü ve farklılıkların ön plana çıkartılarak faaliyetlerini sürdüren sivil toplum kuruluşlarının sürekli kamuoyu önünde bulunması, ekonomik ve sosyal amaçlı kurulan sivil toplum örgütlenmelerinin geri planda kalmasına neden olmuştur. Oysa ki, ekonomik ve sosyal amaçlı sivil toplum

kuruluşları; yerel, ulusal ve uluslararası siyaset sahnesinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır ve de oynamaktadır.

Dünyada meydana gelen değişim ve gelişimler sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanlarının yeniden belirlenmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanlarının yeniden belirlenmesi ekonomik ve sosyal yaşamda etkin olmaya başlamıştır. Dünyada Sosyalist Devrim sonrasında iş ve sosyal yaşam alanında faaliyet gösteren önemli örgütler ortaya çıkmıştır. Bu tür örgütlenmeler ülkelerin ekonomik, siyasi ve kültürel yaşamını temelden etkilemiştir. Bu tür örgütlenmelerin en önemlileri sendikal örgütlenmelerdir. Ayrıca işverenler de kendi çıkarlarını korumak için birçok örgüt kurmuştur.

Türkiye’de de sendikalar ve işveren dernekleri kurulmuştur. Ancak Türkiye’de gelişmiş batı ülkelerinden farklı olarak ekonomik yaşamda yer alan ögelerin birçoğu için sosyal bilimcilerin ortak gözlemi, devletin toplum karşısında var olan egemenliğini ekonomik alanda da koruduğudur. Bu durum ülkedeki ekonomik amaçlı sivil toplum kuruluşlarının siyasal sürece olan etkisini olumsuz yönde etkilemektedir.

2.5.3.3. Sosyal ve Kültürel Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum kuruluşları, temsil ettikleri grupların çıkarlarını iktidarları ve siyasetçileri etkileme yoluyla kullanma esasına dayalı baskı gruplarından amaçları yönünden ayrılırlar. Sivil toplum kuruluşlarında mesleksel çıkarlar sağlama amacı bulunsa da kamusal ya da toplumsal alanda çalışma ve hizmet görme düşüncesi ağır basmaktadır. Kamusal alanda hizmet gören dernekler, kamusal ya da toplumsal amaca yönelmiş vakıflar kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve işçi, işveren sendikaları bu kapsam içerisinde. Bu kuruluşların bir bölümü baskı grubu olarak sayılsalar da, yerel alanlarda kamusal hizmetler görebilir; siyasal, toplumsal ve ekonomik içerikli projeler üretebilir. İnsanlara sağlıklı bir çevrede yaşama ortamının sağlanması ve kentlerin güzelleştirilmesi için çalışabilir, sanatsal etkinliklerde bulunabilirler, ayrıca siyasal karar süreçlerine katılarak demokratik çoğulculuk ve katılımcılık ilkesini yaşama geçirebilirler. Böylece yerel yönetimlerde katılım hakkı örgütsel alanda siyasal partiler ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla; bireysel alanda kişilerin referandumlarda oy kullanması, yerel meclislere temsilci seçebilmesi, kimi koşullarda temsilciyi azledebilmesi, bu meclislerde izleyici olarak bulunabilmesi,

bilgilenmesi, soru sorabilmesi ve dilekçe hakkını kullanabilmesi yollarıyla gerçekleşir (Aliefendioğlu, 1999: 244).

Son yıllarda gerek ulusal ölçekte ve gerekse uluslararası alanda sosyal amaçlı birçok örgüt kurulmuştur. Bu örgütlerin faaliyet alanı eğitimden sağlığa, yiyecekte konuta birçok alanı kapsamaktadır. İşçi ve işveren dernekleri hem ekonomik amaçlı hem de sosyal amaçlı örgütlerden sayılabilir. Kooperatifler ve şirketler ekonomik amaçlı, kültür ve güzelleştirme dernekleri gibi örgütlenmeler de sosyal amaçlı sivil toplum örgütü olarak nitelendirilmektedir (Gönel, 1998: 2).

Küreselleşme sürecinin yerel değerlerin, kimliklerin ve kültürlerin yaşatılması konusunda yapılan çalışmalardaki artışı beraberinde getirdiği kabul edilmektedir. Ulusal düzeyde ulus devletler küreselleşme sürecinin etkilerini azaltabilmek ve uluslaşma sürecini daha ileriye götürebilmek için ellerinden geleni yapmaktadır. Ancak, küreselleşme sürecinin ulus devletlerin büyük tehlike olarak kabul ettiği yerel ve etnik unsurların kendi değerlerini, kimlik ve kültürlerini ön plana çıkarma girişimlerinin artmasını da beraberinde getirdiği yadsınamaz bir gerçektir. Yerel ve etnik unsurların kültürlerinin ortaya çıkartılıp yaşatılması konusunda sivil toplum örgütleri önemli görevler üstlenmişlerdir. Bu tür sivil toplum örgütleri uluslararası sistemin aktörlerinin desteğini de alarak faaliyetlerini sürdürdükleri görölmektedir.

2.5.3.4. Dini Sivil Toplum Kuruluşları

Dini amaçlı örgütlenmelerin kuruluş amaçları dört başlık altında toplanabilir. Birincisi, toplumda herhangi bir dine inananların sayısının artması bu insanların bir arada olmalarını sağlayabilecek bir örgütlenmeyi gerekli kılabilir. İkincisi, insanlar inandıkları dinin yayılmasını sağlamak için örgütlenebilirler. Üçüncüsü, inandıkları dine veya değerlere yönelik saldırıları bertaraf etmek için örgütlenebilirler. Dördüncüsü, inandıkları dinin sosyal hayata yönelik uygulamalarını yerine getirmek için insanlar örgütlenebilir (Dursun, 1992: 32- 34).

Yerel ölçekten uluslararası alana kadar birçok alanda faaliyet gösteren dini amaçlı örgütlenmelere rastlamak mümkündür. Bu örgütlenmeler ekonomik ve sosyal yardım araçlarını kullanarak gelişmemiş veya gelişmekte olan ölkelerde yoğun olarak faaliyette bulunmaktadır. Ayrıca yerel veya ulusal alanda faaliyet gösteren dini yapıların korunması, yenilenmesi ve yeni yapıtların kazandırılması için birçok sivil

toplum kuruluğu da kurulmuğuur. Halkı Müslüman olan ülkelerin birçoğunda cami yaptırma ve yaşatma derneklerine diğere dinlere mensup insanların yaşadığı yerlerde de diğere dinlere ait yapılara yönelik faaliyette bulunmayı amaçlayan kuruluşlara rastlanmaktadır. Özellikle tarihten gelen vakıf geleneği İslam toplumu için sosyal içerikli önemli bir sivil toplum kuruluğuu ağının oluşmasını sağlamıştır.

Dini sivil toplum kuruluşlarının ikinci faaliyet alanı din ve vicdan özgürlüğünün devlet baskısından uzak tutularak teminat altına alınması çalışmalarıdır. Din ve inanç özgürlüğü ile düşünce özgürlüğü siyasal alanla aynı düzlem içerisinde ele alınmaktadır ve demokratik toplumlarda birey istediği düşünceye, inanca, dine, rasyonel veya irrasyonel her yapıya bağlanma, girme, ifade etme, açıklama, o bağlamda sosyal ve siyasi örgütlenmeye katılma hakkına sahiptir (Öktem, 2002: 198).

2.5.3.5. Çevre Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşları

Teknolojik gelişmelerle birlikte ortaya çıkan ekolojik dengedeki bozulmalar çevre konusundaki duyarlılığın artmasına neden olmuştur. Özellikle gelişmiş ülkelerde çevre konusunda kamuoyu duyarlılığı artma eğilimi göstermiştir ve de göstermektedir. Çevre bilincinin artması, iletişim araçlarının yaygınlaşması ile birleşince çevre konusunda bölgesel ulusal ve uluslar arası sivil toplum kuruluşlarının yaygınlaşması kaçınılmaz olmuştur.

Çevre amaçlı kurulan sivil toplum kuruluşları, var olan doğal ve tarihi güzelliklerin korunması için çalışmalar yapmalarının yanında çevre kirliliğinin azaltılması konusunda önemli çalışmalar yapmaktadır. Özellikle büyük çaplı çevre kirlenmelerinin ve nükleer atıkların dünyanın doğal dengesini bozmaya başladığı dönemlerden itibaren bu örgütlerin faaliyetlerinde önemli artışlar olmuştur. Bu kuruluşlar kendilerini uluslararası alanda kabul ettirmeyi başarmışlardır. Bu başarı, bu örgütlerin yerel ve ulusal alanda da kendisini göstermeye başlamıştır. Özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir kalkınma konusunda birçok çalışma yapılmıştır. Teknolojik yatırımların yapılmasında ve işletilmesi süreçlerinde çevre duyarlılığı yükselmiştir. Bu konuda yasal düzenlemeler yapılmıştır. Çevre konusunda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının bu konudaki katkısı yadsınamaz bir gerçektir.

3. TÜRK KAMU BÜROKRASİNİN ORTAYA ÇIKIŞI, TARİHSEL GELİŞİMİ, TÜRK YÖNETİM SİSTEMİNDEKİ YERİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Bu başlıkta Türk kamu yönetiminin ve kamu bürokrasisinin tarihsel arka planı temelinde Türk kamu yönetiminin ve kamu bürokrasisinin Türk toplum ve siyasal yaşamındaki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Türk kamu yönetimi ve kamu bürokrasisinin genel özellikleri genel hatlarıyla ortaya konulduktan sonra sivil toplum kuruluşlarıyla olan ilişkisinin düzeyi ve gidişatı ile ilgili bilgiler verilmektedir.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren bireylerle örgütler, örgütlerle örgütler arasındaki ilişkilerin yoğunluğu artmıştır ve de artmaktadır. Bu ilişkiler örgütsel yapının bir unsuru ve toplumsal hayatın değişik bir görünümü olarak, belirli bir kayıt düzeni içinde rutin olarak işlemektedir (Eryılmaz, 2002: 5). Bu ilişkiler toplumların geçmişleri, coğrafi konumları, sosyo ekonomik durumları ve siyasi yapılanmalarına göre önemli farklılıklar göstermektedir. Bu açıdan gelişmiş Batı demokrasilerinde var olan kurum ve kuruluşların etkinlikleri ile az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerdeki etkinlikleri karşılaştırıldığında önemli farklılıklar bulunduğu açıkça görülecektir.

Gelişmekte olan ülkeler içerisinde bulunan Türkiye’de siyasal ve yönetsel kurum ve kuruluşların yapılanması gelişmiş Batı ülkeleri ile önemli farklılıklar göstermektedir. Türkiye’de kamu yönetiminin ve kamu bürokrasisinin sivil toplum kuruluşları üzerinde etkinliğinin anlaşılabilmesi için öncelikle kamu yönetiminin ve bürokrasi kavramlarının tanımlanması, modern demokratik toplumlarda kamu yönetiminin ve kamu bürokrasisinin devlet yönetiminde olması gereken konumunun belirlenerek, bu toplumlarda yasama organı ve siyasi iktidarla olan ilişkisinin ortaya konulması gerekmektedir. Bu anlamda herhangi bir toplumu ve toplumsal örgütlenmeleri ve bu örgütlenmelerin birbirleriyle olan ilişkilerini anlama çalışmalarının, siyaset kurumundan bağımsız olarak düşünülmesi ve ele alınması olası değildir (Mahçupyan, 2000: 124).

3.1. Kamu Bürokrasi Kavramının Tanımı, Tarihsel Gelişimi ve Genel Özellikleri

Bürokrasi kavramı ilk defa Fransa'da ortaya çıkmış ve 1745 yılında Fransız fizyokrat iktisatçı Vincent de Gournay bu kavramı kullanan ilk kişi olmuştur. Modern anlamda bürokrasi kuramına en önemli katkısı ise Alman sosyolog Max Weber yapmıştır. Bürokrasi kavram ve kurum olarak çok karmaşık ve uzun bir süreç geçirmiştir. Günümüzde bürokrasi yapısal olarak oldukça büyümüş ve işlevsel alanda önemli görevler üstlenmeye başlamıştır. Françoise Drefyus; "Bürokrasi'nin İcadı" adlı kitabında, demokratik devletlerin yeni bir kurumu olan ve uzun bir süreç içinde kurulmuş olan bürokrasi kurumunu bir aynaya benzetmektedir. Bu özelliği dolayısıyla bürokrasi tarihin her evresinde, kaynaklandığı toplumun ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel özelliklerini yansıttığını belirtmektedir (Drefyus, 2007: 26). Demokratik toplumlarda siyasal ve yönetsel hayatın önemli bir kurumu olan bürokrasi kurumunun kavram tanımlaması, tarihsel gelişimi ve genel özelliklerine bu başlık altında değinilmektedir.

3.1.1. Kamu Bürokrasi Kavramının Tanımı

Sosyo-ekonomik gelişme, toplumsal ihtiyaçlar, ideolojik ve siyasal baskılar, devletin görev alanını genişletici ve yapısını büyütücü bir etki yapmıştır. Devletin üstlendiği hizmetler zamanla kamu bürokrasisi denilen bürokratik örgütler tarafından yerine getirilmeye başlanmıştır (Eryılmaz, 2002: 2). Bürokrasi kavramı kurumsal anlamının yanında yönetimin farklı özelliklerini yansıtan anlamlar da kazanmaya başlamıştır. Bu kapsamda bürokrasi kavramı, yönetimin yapısal ve işlevsel yönünü açıklama yanında, yönetsel işlerde ortaya çıkan sorunların kaynağı olarak olumsuzluğu da ifade etmede kullanılmaktadır. Bürokrasi kavramı; rasyonel bir örgütlenme, örgütsel yetersizlik, memurlar düzeni, kamu yönetimi, memurlar yönetimi, modern bir toplum yapısı olarak ele alınmaktadır (Heywood, 2007: 506).

Max Weber bürokrasiyi, her biri uzmanlaşmış bir fonksiyonu yerine getiren çok sayıda birey arasındaki işbirliğinin sürekli örgütlenmesi (Aron, 1994: 156) olarak tanımlarken, ideal tür kavramıyla da bürokrasinin daha iyi anlaşılmasına çalışmıştır. Weber'e göre insan sayısındaki artış toplumsal örgütlenmelerin her türünde bürokrasiyi

zorunlu kılmaktadır. Marshall'a göre bürokrasi, yetkili idareciler topluluğu ile belli bir idare sisteminde belli prosedür ve işlerden oluşur (Marshall, 1999: 85). Başka bir tanımda bürokrasi, aynı amaca yönelmiş çok sayıda kişinin ve işin fonksiyonel bir şekilde örgütlenmesiyle vücut bulan hiyerarşik yapıdaki örgüt (Dursun, 1992: 13) olarak tanımlanmıştır.

Bürokrasi; devletin örgütleyici çalışmalarının, toplumdan çıkarak toplumun üstünde yer alan ayrıcalıklı kişilerce yürütülmesi faaliyetidir. Toplumunu sınıfsal açıdan ele alan siyasal düşünceye göre ise bürokrasi; burjuva devletin örgütleyici çalışmalarının seçimli, sorumlu azledilebilir olmayan ayrıcalıklı ve kalıcı bir memur ordusu eliyle yürütülmesinde somutlaşan özgün bir yönetim biçimidir. Başka bir tanımlamada ise bürokrasinin hiyerarşik yönüne vurgu yapılarak bürokrasi, sistemi kurullarla tanımlanan ve belli bir amacı gerçekleştirmek için bir araya gelmiş bulunan bütünleşmiş hiyerarşik yapı olarak tanımlanmaktadır.

Bürokrasi kurumu idari işleri yürütme, siyasi tavsiyelerde bulunma ve siyasi istikrarın korunmasını sağlama işlevlerini yerine getirmekle görevlidir. Yasama organınca saptanan kamu politikalarının uygulanması sürecini kamu yönetimini oluşturmaktadır (Haspolat, 2001: 7). Demokratik toplumlarda siyasal işlerin seçime ve temsile dayalı bir sistem çerçevesinde siyaset adamları, idari işlerin ise atanmış memurlar veya kamu yönetimi tarafından yürütüldüğü bilinmektedir. İdari ve siyasal işler ayrımının kesin bir ölçütü olmamakla beraber kararın önem derecesi bunu belirlemektedir. Toplumsal alanda temel tercihleri siyasal organlar yaparken kamu bürokrasisi ise alınan bu kararları uygulayacak kararları almak ve bunları uygulamakla yetkili ve yükümlüdür (Örnek, 1994: 22,24). Kamu bürokrasisini devletin vitrini (Berner, 1998:3) olarak görenler de vardır.

3.1.2. Tarihsel Gelişimi

Bürokrasinin ortaya çıkışı ile ilgili olarak tarihçiler ve siyaset bilimciler çok farklı görüşlere sahiptir. Kimi düşünürler bürokrasinin modern devletin oluşumu ile ortaya çıktığını belirtirken kimi düşünürler M.Ö. üçbin yılında Eski Mısır'da Nil nehri havzasında Firavunların hiyerarşik olarak örgütlenmiş bürokratik bir yapı kurarak hanedanlıklarını sürdürdüklerini ileri sürmüştür. Ayrıca bu döneme yakın bir dönemde Çin'de de bürokratik bir yapılanmadan bahsedilmektedir. Daha sonraki dönemlerde

Roma İmparatorluğunda, Fars medeniyetinde, Bizans'ta, İslam medeniyetinde bürokratik bir yapılanmadan bahsedilmektedir. Bu medeniyetlerin bürokratik yapılanma ve işleyişte birbirlerini etkilemiş oldukları sıklıkla belirtilmektedir.

Bürokrasi tarihsel olarak her toplumda ve ülkede kendine özgü, karmaşık ve kesintili bir süreç geçirmiştir (Drefyus, 2007: 20). Modern anlamda bürokrasinin ortaya çıkışı ise Sanayi Devrimi sonrasında Batı Avrupa'da ekonominin, özellikle ticaretin gelişmesinin sonucu burjuva sınıfının ortaya çıkışıyla yakından ilgilidir. Burjuva sınıf kendi çıkarlarını koruyacak güçlü ve merkezileşmiş bir devlet yapılanmasının oluşumu için yoğun bir çaba harcamıştır. Güçlü ve merkezîyetçi devlet yapısı da modern anlamda bürokratik yapılanmayı beraberinde getirmiştir. Bu dönemde devlet yönetimleri veya krallıklar merkezileşmiş, adli ve vergi kurumları ve askeri iktidarlar tek elde toplanmaya başlamıştır. Ayrıca kamusal hizmetlerin nitelik olarak gelişmesi ve alan olarak genişlemesi kamu bürokrasisinin örgüt olarak büyümesine ve bu kurumlarda çalışanların sayıca artmasına neden olmuştur. Bürokrasinin kurumsal yapısını ve işlevsel özelliklerini temelden etkileyen merkezileşme süreci modern ulus devletlerin ortaya çıkışına kadar devam etmiştir (Drefyus, 2007: 31).

Avrupa'da ortaya çıkan modern devletlerin gelişim süreçlerindeki farklılıklar kendisini bu ülkelerde ortaya çıkan bürokratik yapılarda da göstermiştir. Aynı dönemlerde İngiltere, Fransa ve ABD'deki bürokratik yapılanmaların çok farklı bir gelişim süreci izlediği görülmektedir. Bu ülkelerdeki farklılaşmanın büyük ölçüde sınırlı yönetime geçiş sürecindeki farklılıklardan kaynaklandığı belirtilmektedir. İngiltere'de 13. yüzyılda Manga Carta ile başlayan kralın yetkilerinin sınırlandırılması Fransa'da 17. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu ülkelerde bürokratik alandaki kurumsallaşma öncelikle mali alanda oluşmuştur. 13. yüzyılda İngiltere'de mali konularda görev yapan memurluk sistemi oluşturulmuştur. Aynı dönem Fransa'da ise krala sıkı sıkıya bağlı idari ve mali işlerle görevlendirilmiş bir grup ortaya çıkmıştır. İngiltere'de demokratikleşme alanında ortaya çıkan tedrici gelişmeler Fransa ve Prusya'da çok farklı bir seyir izlerken özellikle Fransa'da demokratikleşme süreci kısa süreli ve sertlik içeren bir süreç izlemiştir.

Avrupa'da 17. yüzyıla gelinceye kadar mali ve idari bürokraside çalışanların sayısal olarak arttığı gözlenirse de bürokrasi konusunda çok köklü bir değişiklik

olmamıştır. 17. yüzyılda Fransa'da merkezi idare önemli değişimler ve dönüşümler geçirmiştir. Bu değişim ve dönüşümün sonucu olarak siyasal, yönetsel ve yargısal alanda modern örgütlenmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. İngiltere'de yargıçların kralın değil yasanın hizmetinde olması gerektiği düşüncesi 13. yüzyılda ortaya çıkmış iken, Fransa bu düşünceye 18. yüzyılın sonlarında ulaşabilmiştir. Yargı alanındaki bu gelişme idari alan için söz konusu olmamıştır. İdari işlerde görev alan kişiler bu dönemde sadece kralın hizmetkarı olarak görev yapmaya devam etmiştir (Drefyus, 2007: 30- 40).

18. yüzyıla gelindiğinde bürokrasinin Avrupa'daki gelişim sürecinde farklılıklar yaşanmasına rağmen ABD'de birçok yönden benzerlik gösteren bir gelişim süreci yaşanmıştır. Bu dönemde kamu görevlerine atama koşulları 1787 ABD Anayasasında ve 1789 ihtilali sonrasında oluşturulan Fransız Anayasasında yer almaya başlamıştır. İngiltere ve Fransa'da kamu görevlilerinin atanması ve görevden alınmasında yasal düzenlemeler esas alınmaya başlamışken, bu dönemde ABD'de seçim kazanan parti yandaşlarının kamu kesiminde görevlendirilmesi ve diğer parti destekçilerinin görevden alınması konusunda başkana yetki verilmişti. Bürokrasi kavramı ilk olarak Fransa'da devrin Ticaret Bakanı ve fizyokrat iktisatçı Vincent de Gournay tarafından bu dönemde kullanılmıştır (Eryılmaz, 2002: 11).

1789 Fransız İhtilali ile kamu görevlerine girmede imkan ve yeteneklerine göre her yurttaş eşittir ibaresi getirilmiş ve kamu görevlerine girişte sınıfsal ve ırksal farklılıklar ortadan kaldırılmıştır. İngiltere'de ve ABD'de kamu bürokrasisinde görevlendirilen kişilerin işe girişlerinde liyakat dışındaki ön koşullar ortadan kalkmaya başlamıştır. ABD'de ortaya çıkan ve fordist üretim olarak adlandırılan seri üretimle beraber özel sektörde hiyerarşik örgütlenme, bürokratik yapılanmanın farklı bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Yeni bir bilim olarak Yönetim Bilimi, kamu ve özel yönetim yapıları ve işlevleriyle ilgili bilimsel çalışmalar yaparak, yönetimin yeni ilkeler çerçevesinde örgütlenmesini sağlamıştır.

1900'lü yılların başında Almanya'da (Weimar Cumhuriyeti) kamu bürokrasisinin çok güçlü olduğu ve bu kurumun sadece idari işleri yürütmekle kalmayıp bakanların yerine siyasi işleri de yürütmekte olduğu, Weber tarafından özellikle belirtilmiştir (Schimidt, 2002: 119,120). Bu dönemde olağanüstü savaş dönemleri hariç tutulduğunda, kamu bürokrasisinin sivil kanadında çalışanların sayısında sürekli bir artış

olmuştur. Bu artış devletlerin üstlendikleri görevlerin kapsamının genişleme eğiliminde olmasından kaynaklanmaktadır. Ulus devletler kamu örgütlerinin büyümesine, hiyerarşik katmanların artmasına, profesyonel orta ve üst sınıf yöneticilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kamu yönetimindeki örgütsel büyüme ve çalışanların sayısının artması kamu bürokrasisinin toplum üzerindeki etkisini artırmıştır.

19. yüzyılın ortalarında işçi sınıfının siyasi bir güç olarak ortaya çıkmaya başlaması kapitalist ekonomilerin uygulandığı ülkelerde devletin görev tanımlarını önemli ölçüde değiştirmiştir. Sosyal devlet ilkesi çerçevesinde yeniden örgütlenmeye çalışan Avrupa devletleri kamu bürokrasisinde çalıştırdıkları insanların sayısını büyük miktarda arttırmıştır. Bu artış, Rusya'da meydana gelen Ekim Devrimi sonrası Sosyalist ekonomik sistemin uygulanmaya başlaması ile farklı bir anlam kazanmıştır. Üretim araçlarının devletleştirildiği ve üretilen maddi değerlerin eşit olarak paylaşıldığı sosyalist ekonomiyi savunan ülkelerde katı ve dışa kapalı bir bürokratik yapı oluştu. Bu bürokratik yapı demokratik Batı toplumlarındaki bürokrasiden yapı ve işlev olarak oldukça farklı özellikler gösterdi. Bu bürokratik yapının çöküşünün başlangıcı olan Berlin Duvarı'nın yıkılışına kadar, bu bürokratik yapı dünya siyasetinde önemli bir rol oynamıştır.

Kamu bürokrasisinde çalışanların artışı ve devletin piyasada işletmecilik yapması, neoliberal bir akımın ortaya çıkmasını beraberinde getirdi. 1980'li yıllarda ortaya çıkan Yeni Sağ olarak nitelendirilen neoliberal ekonomik görüşü benimseyen partilerin ABD ve İngiltere'de iktidara gelmesi, kamu işletmelerinin özelleştirilmesi ve devletin ekonomiden elini çekmesini amaçlayan bir dizi politikaların uygulamaya geçirilmesini sağladı. Bu süreçte kamuda çalışanların sayısının azaltılması ve özel sektörde uygulanmaya başlanmış olan bazı yönetim yöntem ve tekniklerinin kamuda da uygulanmasına çalışılmıştır. Kamu bürokrasisinde çalışanların verimli ve etkin bir yönetim yapısına kavuşturulması için kalite yönetimi, toplam kalite yönetimi vb. özel sektör yönetim uygulamaları kamu sektörüne uyarlanmaya başlanmıştır. Vatandaşın bir müşteri olarak görüldüğü bu sistemde kamu çalışanlarının diğer vatandaşlara karşı herhangi bir üstünlüğü olmadığı ve onlar var olduğu için kendilerinin de var olduğu görüşü kabul ettirilmeye çalışıldı.

Avrupa’da devletlerin ekonomik birliktelikleriyle başlayan ve siyasi birlikteliğe doğru yönelen AB projesi uygulamaya geçti. Sosyalist bloğun çöküşü ile AB projesi daha bir önem kazandı. AB kamu bürokrasi konusunda neoliberal ekonomik görüşü benimseyerek bu görüşlerini genişleme sürecinde aday ülkelere benimsetmeye çalışmaktadır. Türkiye’nin adaylık sürecinde AB’nin özellikle askeri ve sivil bürokrasinin siyasal hayatı baskı altında tutmasını eleştirdiği görülmektedir.

3.1.3. Genel Özellikleri

Yönetimin kendisi, kendi içinde kapalı ve içinde bulunduğu toplumsal çevreden koparılarak ayrılmış bir faaliyet alanı değildir. Kamu yönetimi ve dolayısıyla kamu bürokrasisi, içinde bulunduğu toplumsal çevre ile karşılıklı ilişki ve etkileşim içinde bulunmaktadır. Bu durum kamu bürokrasisinin içinde bulunduğu topluma ve döneme göre farklı özellikler göstermesine neden olmaktadır. Bürokrasinin genel bazı özelliklerinden söz edilmektedir. Bu özellikler; hiyerarşik yapı (ast üst ilişkisi), görevin sürekliliği, rasyonelite (akılcılık), yasallık, emir komuta, tekdüzelilik, uzmanlığa dayalı katılım, gizlilik, gayri şahsilik (soyutluk) ve uzmanlığa dayalı meşruluktur. Bu özelliklerin ortaya konması, Weber’in ideal tip olarak adlandırdığı ve çağdaş bir devlet yapılanmasında kamu bürokrasisinin olması gereken konumunu belirlemesi açısından oldukça önemlidir. Bu kapsamda kamu bürokrasisinin genel özellikleri aşağıda özetlenmeye çalışılmıştır:

- Kamu bürokrasisinin kuruluş amacı kamusal hizmetlerin yerine getirilmesidir.
- Kamu bürokrasisinde bütünlüğün sağlanabilmesi için hiyerarşik bir yapılanma bulunmaktadır.
- Kamu bürokrasisi siyasal yansızlığa (tarafsızlığa) sahip olmalı, vatandaşlar arasında ayrımcılığa gitmemelidir.
- Atama yetkisi doğrudan veya dolaylı olarak, siyasal irade tarafından kullanılmaktadır.
- Kamu bürokrasisi en nihayetinde siyasi bir karaktere sahiptir. Kamu bürokrasisinin yaptığı işlerden siyasi iktidar sorumlu tutulur.
- Kamu bürokrasisinde çalışanlar kişilerin ve partilerin değil devletin görevlileridir. Kamu bürokrasisinde süreklilik esastır.

- Kamu bürokrasisine girişte ve yükselmede liyakat esastır.
- Kamu bürokrasisinde çalışanlar çağın gereklerine uygun bir donanıma sahip olmak zorundadırlar.
- Kamu bürokrasisi yasama organının çıkarttığı yasal düzenlemelerin uygulayıcısıdır.
- Kamu bürokrasisi yöneldiği amaçlara başarıyla ulaşmak için görev tanımlamalarını açık bir şekilde yapmalı, insan kaynaklarını da akılcı bir şekilde örgütlemelidir.
- Teknolojik gelişmelerle birlikte uzmanlık ihtiyacının arttığı durumlar bürokratların önemini artırmıştır. Bu durum da kamu bürokrasisinin siyasi iktidarlara karşı elinin güçlenmesine neden olmuştur (Eryılmaz, 2002: 16,17).
- Bürokrasinin kişisellikten uzaklaşması durumunda rasyonel anlamda gelişim göstereceği muhakkaktır. Resmi işlerde irrasyonel ve duygusal öğelerin ayıklanması durumunda, ideale o denli yaklaşması söz konusudur (Weber, 1986: 206).

3.2. Türkiye’de Kamu Bürokrasinin Tarihsel Gelişimi, Türk Yönetim Sistemindeki Yeri ve Genel Özellikleri

Türk toplumu tarihsel olarak devlet geleneği konusunda kadim bir geçmişe sahiptir. Devlet geleneğinin köklü olduğu Türk toplumu birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan ve jeopolitik konumu itibari ile doğu- batı, kuzey- güney istikametinde geçiş güzergahında bulunan Anadolu topraklarını ele geçirmesiyle bu geleneklerinde önemli değişiklikler olmuştur. Selçuklular, beylikler ve Osmanlı döneminde yerleşik bir düzene geçiş süreci başlamıştır. İstanbul’un fethedilmesi ve buranın başkent yapılması Türklerin milletleşmesi ve bürokratik anlamda devletleşmesi konusunda tarihi dönüm noktalarından biri olmuştur (Fazlıoğlu, 2005: 7).

Osmanlı döneminde oluşmaya başlayan Türk kamu bürokrasisi, büyük değişiklikler yaşasa da genel özelliklerini Türkiye Cumhuriyeti’ne taşımıştır. Klasik Osmanlı bürokrasisi Tanzimat’ın ilanı ile büyük bir değişim sürecine girmiştir. Bu dönemden sonra kamu bürokrasisi yapısal olarak büyümeye ve bu kurumda çalışanların

sayısı artmaya başlamış ve toplumun modernleşmesi ve batılılaşması sürecinde topluma öncülük etmiştir. Ancak toplumun modernleşmesi ve batılılaşması konusunda önemli bir misyon üstlenen kamu bürokrasisinin niteliğinde önemli değişim ve dönüşümler olmaya başlamıştır. Kamu bürokrasisi Tanzimat sonrasında devleti koruma ve kurtarma konusunda kendini görevli saymıştır. Devleti koruma ve kurtarma görevi birinci önceliği olan kamu bürokrasisi bu özelliğini Türkiye Cumhuriyeti'nde daha da belirginleştirmiştir.

Osmanlı'nın gerileme dönemlerinin sonuna kadar devleti başka devletlerin saldırılarına karşı koruma söz konusu iken, Osmanlı'nın dağılma sürecine girmesiyle devletin, kendi tebaasına karşı korunması söz konusu olmaya başlamıştır. Balkan Savaşı'nda bu bölgede yaşayan yerel halkın ve Ortadoğu'da Arapların bağımsızlıklarını ilan etmesi devletin korunması düşüncesinin kamu bürokrasisinin en önemli özelliği haline gelmesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Osmanlı'da başlayan devleti korumaya dayalı tarihi bu süreç, Türkiye'de Osmanlı döneminden bu yana siyasal düşünceyi şekillendiren devlet toplum karşıtlığının oluşmasına da neden olmuştur (Sarıbay, 1997: 88).

Türkiye'de kamu bürokrasisinin geçmişten gelen devleti kurtarma misyonunu Cumhuriyet dönemine de taşıması, kamu bürokrasisinin genel özelliklerinin biçimlenmesinde, devlet yönetimindeki etkinliğinde ve devletin halkla olan ilişkisinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Türkiye'de kamu bürokrasisinin bu genel ve belirleyici özelliğini ortaya koyduktan sonra kamu bürokrasisinin tarihsel gelişimini, Türk yönetim yapısındaki yerini ve genel özelliklerini daha kapsamlı bir şekilde ele alabiliriz.

3.2.1. Türkiye'de Kamu Bürokrasisinin Tarihsel Gelişimi

Türk kamu yönetiminin ve kamu bürokrasisinin anlaşılabilmesi için öncelikle kamu yönetimini ve kamu bürokrasisini oluşturan toplumsal değerlerin bilinmesi gerekmektedir. Türk toplumunda ahengi ve etkinliği bozabileceği endişesiyle katılımcılığı reddetmeye yatkın, hiyerarşik nitelikte bir yapının olduğuna işaret eden genel bir kanının olduğunu ortaya koyan birçok araştırma bulunmaktadır. Türk insanı kamucu yani devletçi bir düşünceye sahiptir. Türk toplumu için kamu kavramı,

bütünüyle devletin denetimine ait olan bir alan olarak algılanagelmiştir (Sarıbay, 2000: 48).

Türk kamu bürokrasisi ile ilgili olarak bu genel düşüncenin daha iyi anlaşılabilmesi için kamu bürokrasisinin tarihsel arka planına bakmak gerekmektedir. Bu kapsamda Türk kamu bürokrasinin tarihsel gelişimi dört ayrı dönemde ele alınmaktadır. Birinci dönem modern anlamda Türk kamu bürokrasisinin ortaya çıktığı ve devlet yönetiminde etkinlik kazandığı Cumhuriyet öncesi dönemdir. Bu dönemde kamu bürokrasisinin genel özelliklerinin birçoğu yeni kurulan Cumhuriyet döneminde de kendisini hissettirmiştir. İkinci dönem siyaset ve kamu bürokrasisinin girift bir yapıda olduğu ve bir bütünlük arz ettiği tek parti dönemidir. Üçüncü dönem ise siyasi iktidarla kamu bürokrasisinin amansız bir mücadeleye neden olan çok partili hayata geçildiği 1946 – 1980 arası dönemdir. Dördüncü ve son dönem ise küreselleşme sürecinin etkisi ile kamu bürokrasisinin yeni bir kalıba sokulmaya çalışıldığı 1980 sonrası dönemdir.

3.2.1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem

Osmanlı Devleti'nin klasik anlamda ekonomik, siyasi ve idari yapılanmanın temelini toprak sistemi (tımar) oluşturmaktaydı. Bu sistem, Osmanlı için hayati bir öneme sahip savaşa hazır asker beslemenin en uygun yollarından birisiydi. Bu sistemin bozulması, Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasi yönden oldukça ağır sorunlarla karşılaşmasına neden olmuştur. Tımar sisteminin varlığı, Batıda sanayi ve ticari gelişme sonucu ortaya çıkan siyasi, ekonomik ve idari dönüşümün en önemli aktörü olan, burjuva sınıfının ortaya çıkmasına engel olduğu için (Karpat, 2000: 120) Osmanlı'da bürokrasinin Batıdan oldukça farklı bir gelişim süreci geçirmesine neden olmuştur.

Coğrafi keşiflerle başlayıp sanayi devrimi, rönesans ve reform süreciyle devam eden Avrupa'daki askeri, siyasi ve ekonomik alandaki gelişmeler Osmanlı'nın Avrupa karşısında zayıf düşmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin gerileme ve dağılma sürecine girmesi devlet yönetiminin ve kurumlarının yeniden yapılanmasını gerekli kılmıştır. Osmanlı'da yeniden yapılanma sürecine öncelikle askeri alanda başlanmış, eğitim ve hukuk alanında devam edilmiştir. Ancak, ilk dönem yapılan yeniden yapılanma veya ıslahat hareketleri bir bütünlük içerisinde olmaktan çok uzaktı. Avrupa'da teknik alanda ortaya çıkan gelişmenin kısa sürede Osmanlı'ya monte

edilebileceği düşünülüyordu. Ayrıca, bu dönem ıslahat hareketlerini yürüten yöneticilerin çoğu, kendi geleneklerinden uzaklaşmanın ve ahlaki yozlaşmanın varlığını, Osmanlı'nın gerilemesinin ana nedeni olarak görüyorlardı. Yeni Osmanlılar Avrupa'da ortaya çıkan siyasi ve idari (meclis, bürokrasi vb.) oluşumların İslam dininin kuralları içerisinde var olduğunu ve bu düzenlemelerin kendi geleneklerine uygun düzenlemeler olduğunu ileri sürmüştür.

Osmanlı Devleti'nde III. Selim, II. Mahmut ve II. Abdulhamit dönemleri devlet yönetiminde ve toplumda en kapsamlı değişimlerin ve dönüşümlerin yaşandığı dönemler olmuştur. Bu dönemde elit kesimin devlete olan ilgisi artmış ve bu kesim kamu bürokrasisinde görev almaya başlamıştır (Findley, 2007: 232). Yine bu dönemlerde yapılan çalışmalar modern anlamda Türk kamu bürokrasisinin oluşumuna önemli katkılar sağlamıştır. Ancak yapılan bu ıslahat çalışmaları Avrupa'da ortaya çıkan ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alandaki altyapı üstyapı bağlantısından kopuk, tepkisellik üzerinden yürütülen bir süreç olmuştur. Osmanlı'nın modern anlamda merkezîyetçi bir devlete geçiş sürecinde Mısır'ın 1830- 1839 yılları arasında Mehmet Ali Paşa tarafından işgal edilmiş olmasının büyük bir katkısı olmuştur (Ortaylı, 2005: 51). Padişahın yetkilerinin sınırlandırılması özelliğini taşımasından dolayı, Türkiye'nin Manga Cartası olarak kabul edilen (Küçükömer, 1969: 56,57) Sened-i İttifak'a karşı tepki olarak bürokrasinin işlere mutlak suretle el koymasını ifade eden Gülhane Hattı Hümayun ilan edilmiştir (İnalçık, 1996: 343,344).

Tanzimat'ın ilanıyla Osmanlı Devleti'nin en köklü ve kapsamlı yeniden yapılanma ve ıslahat hareketi başlamıştır. Bu dönemde kamu bürokrasisi sayısal olarak büyük bir artış göstermekle kalmamış bu sınıfın devlet yönetimindeki ağırlığı da önemli bir artış göstermiştir. Tanzimat dönemi reform çalışmaları tek merkezden yürütüldüğü ve yukarıdan aşağı doğru bir eğilim gösterdiği için, merkezîyetçilik ve bürokratikleşme Tanzimat yönetiminin en genel özelliği olmuştur (Eryılmaz, 1992: 12). Osmanlı'da yaşayan ve devlet yönetiminde önemli bir yeri olan yerel nüfuz sahiplerinin varlığına rağmen Tanzimat bürokratları merkezi yönetimi güçlendirmek gibi zor bir işi gündemlerine almıştır. Bütün bu zorluklara rağmen Anadolu'da ve Rumeli'deki parçalı yapının devamı devletin bekası önünde engel oluşturabileceği için merkezîleşmenin, ve güçlü bir devletin varlığının, bir zorunluluk olduğunun farkına varmış olan kamu

bürokrasisindeki gençlik, tarihte eşine ender rastlanabilecek bir üretkenlik ve olgunluk örneği göstermiştir (Ortaylı, 2005: 29,30). Tanzimat hareketi kendisinden sonraki birçok siyasi, düşünsel ve sosyal hareketin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. I. ve II. Meşrutiyet'in ilanı ile Türkiye Cumhuriyeti'nde varlıklarını sürdüren Sayıştay, Danıştay, belediye ve il özel idareleri, bakanlıklardan memur rejimine kadar birçok kamu kurumu ve yasal düzenleme bu dönemin eseridir.

Avrupa'da Fransız İhtilali sonrası çıkan ulus devlet yapıları ve milliyetçilik düşüncesi Osmanlı Devleti'nde Balkanlar ve Ortadoğu başta olmak üzere ayrılıkçı akımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrılıkçı akımların faaliyetlerindeki artış doğal olarak devleti koruma refleksinin çalışmasına ve sıkı bir merkezîyetçi yönetimin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Klasik anlamda saray yönetiminin bu sorunların çözümünde başarısız olması siyasal ve idari olarak yeni düşüncelerin, sınıfların ve örgütlenmelerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı'da Anadolu ve Kafkasya'dan gelen gençlerin devşirme usulüyle oluşturulan saray bürokrasisinin yerini almaya başladığı, çevrenin merkeze (bu kavramlar Türk siyasetinde ilk kez Şerif Mardin tarafından kullanılmıştır) yöneldiği bir süreci başlatmıştır (Ortaylı, 2005: 69).

Osmanlı Devleti'nin askeri alandaki başarısızlıkları, siyasi, ekonomik ve idari birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Osmanlı ekonomisinin ve idari yapısının bel direği olan tımar sisteminin çökmesi ve devletin toprak kaybının süreklilik arz etmesi devletin düzenli ordu sistemine geçmesine neden olmuştur. Düzenli orduya geçilmiş olması devlet için yeni bir ekonomik külfeti de beraberinde getirmiştir. Askeri alandaki başarısızlıkların devamı askerin iç siyasete müdahale etmeye başlamasını ortaya çıkarmış ve bir zamanlar Avrupa'yı titreten Osmanlı ordusu, kendi hükümdarı ve sivil halkından başka kimseyi korkutamaz hale gelmiştir (Akyıldız, 2006: 18).

1768 yılında ilk olarak reform hareketleri orduda uygulanmaya başlamış, bu durum, devletin diğer kurumlarını ve toplumu dönüştürme sürecinde orduya öncülük rolü verilmesine neden olmuştur. Ordunun dönüşümde öncü rolü oynamaya başlaması iç siyasetteki etkinliğini artırmış ve ordunun etkisi ile devlet sıkı bir merkezîyetçi yapıya doğru yol almıştır (Rustow, 2007: 372). Ancak daha sonraki süreçte ordunun iç siyasete bu denli karışması birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Hatta belli bir dönem sonra

ülkede hukuk devletinin ortaya çıkması için öncelikle yapılması gereken çalışmanın, kapıkulu sınıfının ortaya çıkarttığı siyasal ve kültürel ortamın kalıntılarının temizlenmesi olduğu ileri sürülmüştür (Ortaylı, 2005: 102).

Osmanlı Devleti'nden eğitim için veya yasakçı ortamdan kaçmak amacıyla Avrupa'ya özellikle de Fransa'ya giden Jön Türkler ve Genç Kalemler gibi, genç nesil orada devletin kurtarılması konusunda faaliyetlerini devam ettirmiş ve buldukları yerden devlete ve topluma yön vermek istemişlerdir. Avrupa görmüş bu insanların çoğu daha sonraki dönemlerde ülkeye dönerek basın hayatında veya kamu bürokrasisinde görev almış ve ülkenin siyasal ve düşünce hayatında önemli bir rol üstlenmiştir (Arai, 2003: 23,77). Bu genç neslin Türkçe olarak çıkarttığı Takvim-i Vakaya adlı gazete devletle halk arasında köprü vazifesi görmüştür (Ortaylı, 2005: 46).

Osmanlı'daki askeri ve sivil bürokrasinin ülkenin coğrafi anlamda bütünlüğü konusunda çalışmalar yaparken toplumsal anlamda bütünlüğü sağlama konusunda yetersiz ve başarısız olduğu görülmüştür (Todorova, 2007: 74). Toplumsal bütünlüğün sağlanması konusunda kamu bürokrasisinin başarısızlığı, Cumhuriyetin ilanından sonra da kendisini göstermiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde gerek Balkanlar'da ve gerekse Arap dünyasında yaşayan yerli nüfus, yerel bazı faaliyetler hariç, yönetime katılmama eğiliminde olmuştur (Todorova, 2007: 87).

Osmanlı'nın son dönemlerinde sıkı bir merkezîyetçi yönetim uygulamasına geçilmiş olmasına karşın Tanzimat'ın ilanı sonrası ve özellikle II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası siyasi ve sosyal alanda oldukça özgür bir ortam oluşturulmuştur. Bu dönemlerde İstanbul, İzmir, Selanik ve Bursa gibi büyük şehirlerde hareketli bir sosyal yaşam bulunmaktadır (Yayla, 2005: 26). II. Meşrutiyet sonrası dönem Balkan Savaşı çıkıncaya ve İttihat ve Terakki kadroların yasakçı bir yönetim sergilemesine kadarki süre, sivil örgütlenme ve basın açısından oldukça özgür ve verimli bir dönem olmuştur.

Osmanlı'da reform veya modernleşme adı altında yapılan çalışmalar zorlu bir süreçten geçmiştir. Siyasi, idari ve sosyal alandaki klasikleşmiş kurumlardan bazıları toptan bazıları ise kısmen kaldırılmıştır. Kaldırılan kurumların yerine yenilerinin ikame edilmesi sürecinde gecikmeler olmuş, bazen de bu değişimler muhafazakar yapıya takılmıştır. Bu süreçte yaşanan olumsuzluklar yönetimde otorite boşluğunun ortaya

çıkmasına neden olmuştur. Otorite boşluğunun olduğu dönemlerde bazı batılı ülkeler ülkedeki azınlıkları kullanarak devleti zaafa uğratmaya çalışmıştır (Ortaylı, 2005: 55).

Azınlıklar eskisinden farklı olarak modern düşüncelerden, özellikle milliyetçilik akımından, etkilenecek bilinçli bir şekilde hareket etmeye başlamıştır. Kamu bürokrasi, Balkanların elden çıkmasından sonra İslamcılık düşüncesi çerçevesinde Müslüman tebaanın birlik içerisinde kalmasını amaçlamıştır. Ancak, Arapların bulunduğu toprakların kaybedilmesinden sonra milliyetçilik ön plana çıkmaya başlamıştır. I. Dünya Savaşı ve sonrasında verilen Kurtuluş Savaşı süresince Anadolu'da yaşayan gayri müslim azınlıklarla olan ilişkinin yönü ve dış ülkelerin bu azınlıkları kullanma eğilimi kamu bürokrasisinin sahip olduğu milliyetçi refleksin daha bir anlam kazanmasını sağlamıştır.

Osmanlı kanunları incelendiğinde, her yerde bürokrasinin bilinçli olarak takip ettiği politika, reayayı himaye etmektir. Himaye temel bir devlet siyasetiydi. Bu himaye devletin sürekliliğinin kaynağı olan halkın korunmasıyla sağlanmaktaydı. Tüm Osmanlı toplumu mutlak otorite sahibi olan hükümdara bağlı iki sınıftan oluşmaktaydı. Bunların birincisi; hükümdar otoritesini temsil eden askeri sınıf, düzenli ordu, bürokrasi ve ulemadan oluşmaktadır. İkincisi; üretimle uğraşan ve vergi veren halktır. Osmanlı devletinde hükümdarın otoritesine zarar vermeyeceğine inanılan her türlü sivil toplum örgütlenmesine izin verilmekteydi (İnalçık, 1997: 78,79).

Avrupa'dan Osmanlıya Tanzimat'tan sonra girmeye başlayan yönetim yapılanmasında kıta Avrupa'sında ortaya çıkan ve gelişen kamu yönetimi yapılanması örnek olarak alınmıştır (Örnek, 1994: 11). Tanzimat döneminde genel olarak girişimcilik yabancılara terk edilirken, Müslüman kesim bürokraside görev alma yarışına girmiştir. Ticaret ve iş yaşamı ikinci sınıf bir meslek olarak görülmeye başlanmıştır (Buğra, 1997:66,67). Bugüne gelindiğinde günümüz Türkiye'sinde var olan kamu yönetiminin ve kamu bürokrasisinin geçmiş yüzyıllardan gelen değerlerin birikimini ve izlerini taşıdığı rahatlıkla görülebilmektedir (Mardin, 1983: 24). Bu bağlamda Osmanlı devlet idaresinin merkezîyetçi ve otoriter bir yapıya sahip olduğu genel kabul gören bir durumdur. Osmanlı Devletinin feodalite rejimine geçmeksizin kuvvetli bir merkezîyetçi yapıya kavuşması, dönemdeki Avrupa devletlerinden Osmanlı Devletini ayıran önemli özelliklerden birisidir (Abadan, 1959: 29).

3.2.1.2. Tek Parti Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti'nin, Tek Parti dönemi yöneticilerinin aksi propagandalarla reddetme eğiliminde olmalarına karşın, siyasi, idari, ekonomik ve kültürel olarak Osmanlı'nın devamı niteliğinde olduğu genel kabul gören bir durumdur (Yayla, 2005: 24,25). Siyasi olarak yeni bir rejim Cumhuriyet kurulmuş olsa da meclis sistemi Osmanlı döneminde ağır aksak olarak işletilmeye başlamıştı. Siyasal ve sosyal alanda kurulmuş pek çok örgütlenme bulunmaktaydı. Ortaylı'nın deyimi ile Cumhuriyet kadroları bir ortaçağ toplumu ile değil, son asrını modernleşme sancıları ile geçiren İmparatorluk kalıntıları ile yola çıkmıştır (Ortaylı, 2005: 32).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadroları düşünce, felsefe ve meslek bakımından Osmanlı döneminde yetişmiş insanlardan oluşmaktaydı (Yayla, 2008: 23). Tanzimat'la beraber mali ve diplomatik işlevlerin önem kazanması sivil bürokrasinin siyasi karar alma mekanizmalarında aktif bir rol üstlenmesini sağlamıştır. Bu süreçte ortaya çıkan sivil bürokratlar Cumhuriyet'in ilanı sonrasında askeri bürokrasi ile birlikte yeni sistemin üst yönetici kesimini oluşturmuştur (Heper, 1973. 12). Mustafa Kemal'in yanında görev alan askerlerin çoğu İttihat Terakki'nin askeri bürokratlarıydı (Yayla, 2008: 23).

Türk kamu bürokrasisinin insan unsurunun Osmanlı'dan miras kalması yanında sahip olduğu yönetim geleneği Osmanlı patrimonyal geleneğin devamıdır (Heper, 1977: 58). Cumhuriyet dönemiyle beraber bürokrasinin iki açıdan gücünü daha da artırdığı kabul edilmektedir. Birincisi, askeri ağırlıklı kamu bürokrasisinin Kurtuluş Savaşı'nda öncülük yapması ve daha sonra iktidara el koyması olgusu; ikincisi ise, toplumda yüksek statüye sahip ve modernleştirme etkeni olan laik, batılı eğitim görmüş kişilerin başka iş alanı olmaması nedeni ile bürokrat olmaları olgusudur (Şaylan, 1974: 74,75). Cumhuriyet'in ilk yıllarında bürokrasiyi tehdit edecek başka bir güçlü sınıf bulunmamaktaydı ya da en azından potansiyel toplumsal gruplar tasfiye edilmişti, bu seçkin bürokratik grup halkı güdülecek bir sürü gibi görmekteydi (Kongar, 1992: 143).

Yeni kurulan ulus devlete uygun bir halk ortaya çıkartılması öncelikli amaç olarak ortaya konulmuştur. Bu dönemde kamu bürokrasisinin pozitivizmin etkisinde kaldığı da düşünüldüğünde toplum mühendisliği çalışmaları artmıştır. Kamu bürokrasisi

bir taraftan muhalefet potansiyeline sahip kesimleri ortadan kaldırma ve sindirme politikalarını hayata geçirmek suretiyle yeni kurulan rejimin koruyuculuğunu yapmaktaydı. Diğer taraftan çerçevesi kamu bürokrasisi tarafından belirlenen yeni bir ulus oluşturmaya çalışmaktaydı.

Kemalist elit Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra yapılan inkılaplarla Batılılaşma hareketinin esas itibarıyla tamamlanmış olduğu, geri kalan kısmının er geç kendiliğinden tahakkuk edeceğine inanmıştır. Bu sınıfa göre esas dava bunların korunması ve halka mal edilmesidir. Bu hususta gerekirse şiddete başvurulmalıdır (Bulut, 2005: 6). 1923- 1930 yılları arasındaki dönem yeni rejimin ayakta kalması için yasağcı ve sert bir yönetim sergilenmiştir. Toplumda yeni rejimin ana ilkelerini belirleyen siyasi, sosyal ve kültürel alandaki devrimlere karşı oluşabilecek muhalefet yok edilmeye çalışılmıştır. Bunun için Takrir-i Sükun Kanunu çıkartılmış, İstiklal Mahkemeleri kurulmuş Osmanlı'dan kalma her türlü sivil örgütlenme ortadan kaldırılmıştır.

1930- 1940 yılları arası yeni rejim kendisine bir kimlik oluşturma çalışmalarına girmiştir. Bu çerçevede Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu kurulmuştur. Tarih alanında Türklerin yaşadığı İslam evresi atlanarak İslam öncesi Türk tarihi, Anadolu tarihi konularında çalışmalar yaptırılmıştır. Dil konusunda Türkçenin dünya dilleri arasındaki yeri, yapısı, sadeleştirilmesi ve yabancı kelimelerden arındırılması konusunda çalışmalar yaptırılmıştır. Bu dönemde rejime siyasi bir kimlik kazandırma çalışmaları yapmayı amaçlayan Kadro Dergisi çıkartılmıştır. Bu dergi, devlet tarafından belirlenen aydınlar, asker sivil bürokratlar tarafından çıkartılmaktaydı. Bunlar devletin resmi ideolojisinin savunuculuğunu ve ideologluğunu yapmaktaydılar (Akay, 2006: 38). Ayrıca bu dönemde CHP, bürokratik işleyişin çarklarından biri durumundadır (Heper, 2006: 34).

1940'dan sonra Tek Parti yönetimi uluslararası sistemde meydana gelen gelişmeler doğrultusunda siyasi ve idari alanda yeni bazı düzenlemelere gitmiştir. Yeni parti kurulması çalışmaları bazı sivil örgütlenmelerin az da olsa faaliyetlerine izin verme gibi. Bu dönemde devletin ve hükümetin başında Cumhuriyet'in kurucularının bulunması askerin iç siyasette etkinliğinin azalmasını sağlamıştır. Ayrıca askerin

siyasete müdahalesine sıcak bakmayan birinin, Fevzi Çakmak'ın genel kurmay başkanı olmasının da katkısı olmuştur.

Kısaca özetlemek gerekirse siyasi ve idari kadrolar (siyaset ve bürokrasi) bu dönemde bir bütünlük içerisinde faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu dönemde TBMM'deki üyelerin %50-60'ını bürokrat kökenli milletvekilleri oluşturmaktadır. Ayrıca bu dönemde belli kademelerde görevli olan bürokratlar kanunların uygulanmasında etkili oldukları gibi kanunların hazırlanmasında oldukça etkili olmuştur (Sevil, 1999: 121, 125). Cumhuriyet'in ilanı sonrasında siyasal ve sosyal alanda halkçılık ilkesinin belirleyici olacağı gelişmelerin yaşanacağı düşünülmekteydi. Ancak, bu dönemde halkın devreye girdiği, yönetici yönetilen bütünleşmesinin sağlandığı siyasal ve sosyal hayattan söz etmek oldukça güçtür. Bu dönemde siyasi ve kültürel alanda toplumdaki farklılıklar ortadan kaldırılmaya çalışılmış, toplum için oldukça önemli olan din kurumuna karşı olumsuz bir tutum sergilenmiştir.

Tek parti dönemi siyasi iktidar ve kamu bürokrasisi yeni kurulan rejimi koruma ve kollama görevinin yanı sıra halka ulusal bir kimlik kazandırma görevini üzerine almıştır. Ancak kamu bürokrasisinin üstlenmiş olduğu her iki görevin ortak bir özelliğinden bahsedilebilir. Hem koruma ve kollama görevi hem de kimlik inşa sürecinin karşıdaki düşmana veya rakibe karşı sürdürülebilir olmasıdır.

Yeni rejimin kuruluş süreci sonrasında dış güçlerle olan mücadele Lozan Antlaşması ile son bulmuş, artık rejimin içerideki muhaliflere karşı korunması gerekmiştir. O dönem için en önemli muhalif potansiyele sahip kesim olarak dini eğilimi olan kesim görülmüştür. 1924- 1940 yılları arasında dinin toplumun siyasal, kültürel ve sosyal hayattan tamamen uzaklaştırılmasına çalışılmıştır. Bu konuda o kadar ileri gidilmiştir ki simgesel düzeyde de olsa dini anımsatabilecek tüm ritüeller yasaklanmıştır. Ayrıca, devlet bu yasaklamalarla yetinmemiş devletin dini hayatı tamamen kontrolü altına alabilmesi için Diyanet İşleri Başkanlığı'nı kurmuştur. Bu dönemde kamu bürokrasisi için toplumun dini eğilimli olan kesimi ilk akla gelen düşman konumundadır.

Yeni rejimin devamı için gerekli görülen önemli adımlardan biri de kurulan rejime uygun bir ulus ortaya çıkarma çalışmasıdır. Uluslaşma süreci devlet ulustan, ulus devlete doğru yönelme hareketidir. Kamu bürokrasisi, ülkede var olan ümmet

düşüncesini, gayrimüslim azınlığı, enternasyonalizmi savunan sol düşünceyi ve Kürt nüfusu, uluslaşma sürecinin önünde engel olarak görmekteydi. Uluslaşma sürecinin önünde engel olarak görülen bu unsurlarla mücadeleyi kamu bürokrasisi öncelikleri arasına almıştır. Kamu bürokrasisinin bu düşüncesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin bundan sonraki siyasal, idari, sosyal ve kültürel hayatında oynayacağı rolün en önemli belirleyicisi olmuştur.

Asker varlığını, düşmanın ve savaşın varlığına veya var olma ihtimaline borçlu olduğu kabul edilir. Bu kapsamda askeri bürokrasi için güvenliğin öncelikli görev olması normal karşılanabilir. Ancak Türkiye'de Osmanlı'dan miras kalan sivil bürokrasinin de toplumsal olaylara, kişi ve gruplara bütünüyle güvenlik, devleti ve rejimi koruma ve kollama çerçevesinde bakması demokratikleşme açısından birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Kamu bürokrasisinin bu tür bir bakış açısına sahip olmasının ortaya çıkarttığı sorunların somut örneklerine araştırmanın dördüncü bölümünde değinilmektedir.

3.2.1.3. 1946 – 1980 Dönemi

1946- 1980 arası dönem siyasal, ekonomik, sosyal, idari ve kültürel yönden kendi içerisinde farklı özelliklere sahip üç dönemde ele alınabilir. CHP'nin dışında farklı bir siyasi parti olan DP'nin katılımıyla çok partili yaşamın başladığı, siyasal hayata sonradan müdahil olan DP'nin iktidara geldiği ve ordunun 1960 yılında yönetime el koymasını içeren 1946- 1960 yılları arasındaki dönemdir. Bu dönemde ülkenin siyasal ve sosyal hayatının belirlenmesinde siyasi iktidarda bulunan parti (DP) ile CHP ve kamu bürokrasinin oluşturduğu blok arasındaki mücadele etkili olmuştur. Bu mücadelede devrim- karşı devrim, ilerici- gerici, merkez- çevre, hukukun ve bürokrasinin siyasallaşması vb. kavramlar etrafında meydana gelen tartışmalar belirleyici olmuştur.

1960 ihtilali sonrasında 1961 Anayasasının yürürlüğe girdiği ve sosyal alanda Cumhuriyetin ilk yıllarında görülmeyen bir özgürlük ortamının ortaya çıktığı bir dönemin 1971 askeri müdahalesiyle sona erdiği ikinci dönemdir. Bu dönemde kamu bürokrasisinin siyasi iktidar karşısında yeni kurulan kamu kurumlarıyla daha da güçlendiği bir dönemdir. Bu dönemde kamu bürokrasisi, sosyal alandaki sivil örgütlenmeleri ve üniversiteleri yanına alarak yeni bir blok kurmuştur. Yeni kurulan bu

blok sayesinde askeri ve sivil bürokrasi siyasal ve sosyal alana yaptığı müdahalelere meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır. Askeri bürokrasi, siyasal ve sosyal alanda sağlanan özgürlük ortamında sivil örgütlenmelerin kendi etki alanları dışına çıkma ihtimalinden çekindiği için 1971 müdahalesiyle bu süreci sona erdirmiştir.

Üçüncü dönem, ordunun 1971 yılındaki muhtırasından sonra başlayan, siyasal ve sosyal yaşamda halkın iki farklı kutba ayrılması sonucu şiddetin sürekli bir hale geldiği ve 1980 askeri ihtilali ile son bulan dönemdir. Bu dönemde kamu bürokrasisi siyasal ve sosyal alanda özgürlükleri kısıtladığı için yasa dışı örgütlenme eğilimlerinin arttığı ve şiddetin siyasal bir davranış biçimi olarak ön plana geçtiği gözlenmiştir. Bu ortamda siyaset kurumu ortaya çıkan sorunlara çözüm üretmediği için kamu bürokrasisinin devlet yönetimindeki etkinliği daha da belirgin bir hale gelmiştir.

1946 yılında çok partili hayata geçiş süreci başlamıştır. Bu sürecin başlangıcı devlet kurumları arasında, tek parti döneminde yaşanmayan, gerilim ve mücadeleyi ortaya çıkarmıştır. Bu gerilim ortamının bir tarafında yeni kurulan DP bulunurken diğer tarafta askeri sivil bürokrasi ile CHP bulunmaktaydı. DP toplumu etkilemek için askeri ve sivil bürokrasinin baskıcı tutumunu ön plana almaktaydı. DP, 1946 seçimlerinde CHP'yi eleştirirken kamu bürokrasisini ayrı bir yere koyma gereksinimi duymuyordu. DP ülkede kamu bürokrasisinin, özellikle de askeri kanadın, gücünün farkına varmakta gecikmedi. Kendisini iktidara taşıyan 1950 seçimlerinden önce DP ülke sorunlarının kaynağı olarak bürokrasiyi değil de CHP'yi göstermesi bürokrasinin tarafsızlaştırılması için atılan bir adım olarak görülmektedir. Daha sonra kamu bürokrasinin önceki dönemlerdeki uygulamalarından dolayı kovuşturulmayacağı ve bürokratların cezalandırılmayacağı konusunda güvence verdi. Bürokrasinin sempatisini kazanmadan veya bürokrasinin tarafsızlığı sağlanmadan Demokrat Parti'nin seçimi kazanması çok zor görünmekteydi. Ayrıca seçimin kazanılması durumunda bile bürokrasinin olumsuz tutumu parti politikalarının uygulanmasını imkansız kılabilirdi (Ahmad, 1995: 155).

Kamu bürokrasisinin devlet yönetiminde etkin olması DP'yi iktidara geldiğinde kendi bürokrasisini oluşturma düşüncesine yöneltmiştir. DP'yi bu tür bir eğilime iten sebeplerden birisi de kamu bürokrasisinin yasal yollardan denetim altına alınmasının zor görünmesiydi. Yasal yollardan kamu bürokrasisinin denetlenememesi iktidara gelenlerin kendilerine sıkı sıkıya bağlı insanları liyakatsızlıklarına rağmen kamu

bürokrasisinde görevlendirmeye zorlamıştır. Bu tür yaklaşımlar kamu bürokrasisinin rasyonelliğini ortadan kaldırdığı gibi ve kamu bürokrasisinin rasyonel anlamda kurumsallaşmasını da engellemiştir.

Özellikle 1950’li yılların ortalarından itibaren kamu kurum ve kuruluşlarında artan bir biçimde teknik alanda eğitim almış bürokratların (teknokrat) istihdam edildiği görülmüştür. Teknokratların yoğun olarak istihdamının Türk kamu bürokrasisinin tutuculuğunu daha da artırdığı söylenebilir. Fen ve teknik alanlarda öğrenim görmüş bürokratlar, sosyal bilimlerde öğrenim görmüş olanlara göre, karar alma sürecinde katılıma önem vermeyen bir tarzı benimsedikleri görülmüştür. Teknokratlar başkalarına danışma yerine kendi değerlendirmelerine göre hareket etmeyi yeğlemiştir (Özen, 1996: 48), (Heper ve Kalaycıoğlu, 1983: 186,187).

1961 Anayasası sonrasında sosyal alanda ve özellikle örgütlenme özgürlüğü alanında önemli bir atılım yapılmıştır. Ancak yapılan bu atılım siyasi iktidarın yetki alanının daraltılması ve siyasi iktidarın hukuka bağılılığının sağlanması anlamında önemli bir adım olsa da ülkedeki kamu bürokrasisinin etkinliğinin daha da artmasına zemin hazırlamıştır. Yapılan yasal düzenlemelerle ülke yönetiminde söz sahibi olan askeri ve sivil bürokrasinin yanına yargı bürokrasisi de monte edilmiştir. 1961 Anayasası yeni kurulan Devlet Planlama Teşkilatı, Anayasa Mahkemesi ve Milli Güvenlik Kurulu’nun oluşturulması ve yetkileri artırılan kamu kurumları aracılığıyla ülkedeki bürokrat elitin siyasi ve sosyal yaşamdaki konumu önemli ölçüde güçlendirmiştir. Bu dönemde yapılan değişiklikler yargı kurumunun ülkenin siyasi ve sosyal hayatında, önceki dönemlere göre daha etkin olmasını sağlamıştır.

1960 sonrasında ülkeye sosyalizmin işçi sınıfı aracılığıyla gelmesinin mümkün olmadığını düşünen bazı solcular askeri bürokrasinin siyasi hayata müdahalesi için çalışmışlardır. 1961- 1967 yıllarında yayın yapan Yön Dergisi ordunun siyasete müdahale etmesini amaçlamıştır (Aktay, 2006: 44). Bu dergiyi çıkartanların bazıları daha sonra Milli Demokratik Devrim adıyla örgütlenerek bu düşüncelerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Dünyanın birçok yerinde 1968 yılında ortaya çıkan protesto eylemleri Türkiye’de de etkisini göstermiştir. Bu dönemde protestolara katılan sol görüşlü gençler, daha sonraki dönemlerde 68 kuşağı denen ve Türkiye’nin düşünce, siyaset, idare ve sosyal hayatında önemli bir rol oynayan bir kuşağı oluşturmuştur.

Sol 1924- 1968 yılları arasındaki dönemde Avrupa'nın birçok ülkesinde devrimci yollarla iktidara gelme başarısını gösterememiştir. Ancak, sol bu ülkelerin siyaset felsefesinde, idari yapılarında, sosyal ve kültürel yaşamlarında özgür bir demokratik oluşması için altyapı hazırlamıştır. Kültür ve sanatta özgün eserler ortaya koymuştur (Anderson, 2007: 76). Türkiye'de ise sol, bilinçli ve güçlü bir işçi sınıfına dayanmadığı için devleti, kamu bürokrasisini ele geçirmeyi öncelikli amaç olarak görmüştür. Devleti ele geçirme başarısını gösteremese dahi toplumun diğer kesimlerine karşı mücadelesinde sırtını devlete dayamayı gerekli görmüştür. Bu durum doğal olarak Türk solunun Batıdakinden farklı olarak toplumun özgülleşmesi konusunda yapması gereken mücadeleyi olumsuz yönde etkilemiştir.

1971 yılında askeri bürokrasinin ülkenin siyasal ve sosyal hayatını yeniden dizayn etme ihtiyacı duyması toplumun daha dar bir alana sıkıştırılmasına neden olmuştur. Bu dönemde kurulan Devlet Güvenlik Mahkemeleri aracılığıyla kamu bürokrasisinin toplum üzerindeki baskısı daha artırılmıştır. 1970- 1980 yılları arasında ülkenin siyasal ve sosyal hayatında sağ- sol, Alevi- Sunni, Türk- Kürt kavramları etrafındaki kamplaşmaların sürekli bir halde seyretmesi kamu bürokrasisinin devlet yönetimindeki etkinliğini artırmıştır. Toplumdaki şiddet eğilimlerinin artması, özellikle üniversite gençliğinin kullanılması (Szyllowicz, 2007: 425), silahlı kamu bürokrasisinin baskıcı ve hukuk tanımaz bir yönetim sergilemesine neden olmuş ve kamu bürokrasisinin bu olumsuz tutumuna meşruiyet kazandırmıştır. Siyasi bölünmüşlüğün istikrarsızlığa neden olduğu bu dönemde kamu bürokrasisinin ağırlığı daha da artmıştır.

3.2.1.4. 1980 Sonrası Dönem

1980 askeri müdahalesi sonrasında 1982 Anayasası hazırlanmış ve bu anayasanın yürürlüğe girmesiyle Türkiye'de siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel alanda yeni bir dönem başlamıştır. 12 Eylül 1980'deki askeri müdahalesini yapan ordu, toplumdaki kamplaşmalardan ve yaygınlaşan şiddet hareketleri üzerinden ihtilale meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır. Geçmişteki kötü uygulamaları örnek göstererek toplumun büyük bir kısmını siyasal ve sosyal hayata katılmaktan alıkoymayı amaçlamıştır. 1983 yılında yapılan genel seçimlere kadar olağanüstü bir yönetim rejimi uygulanmıştır. Bu dönemde insan hakları ve hukuk hiçe sayılmış ve birçok masum insan mağdur edilmiştir.

1982 Anayasası Cumhurbaşkanı başta olmak üzere kamu bürokrasisinin yetkilerini artırarak merkezi idareyi güçlendirmiştir. Siyasal ve sosyal hayatı bütünüyle baskı altına almış ve başta düşünce özgürlüğü olmak üzere, ifade, örgütlenme, basın özgürlüğünü ortadan kaldırmaya çalışmıştır. 1990'lı yılların başına kadar toplumun büyük bir kesimi siyasal hayatın dışında kalmıştır. Bu dönemde siyasi iktidarın hareket alanı ekonomi ve genel idari hizmetlerin yürütülmesi dışında oldukça daraltılmış ve siyaset kurumunun girişinin yasak olduğu alanlar genişletilmiştir. Bu durum Türkiye'nin siyasi tarihinin genel bir özelliğini ifade eden ve siyasi partilere atfen söylenen "hükümet olabilirsiniz ama iktidar olamazsınız" ifadesinin daha bir anlam kazanmasına neden olmuştur.

1980 sonrası küreselleşme süreci tüm dünyayı olduğu gibi Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Küreselleşme süreci dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkan bir düşüncenin, olayın veya gelişmenin Türkiye'yi de etkilemesine neden olmaya başlamıştır. 1980 sonrası dönemde İranda İslam İnkılabı, Sosyalist bloğun çökmesi, I. ve II. Körfez Savaşı ve Avrupa'nın siyasal olarak AB çatısı altında bütünleşme sürecine girmesi Türkiye'nin toplumsal, siyasal ve idari yapısını önemli ölçüde etkilemiştir.

İran'da ortaya çıkan siyasi gelişmeler birçok Ortadoğu ülkesini olduğu gibi Türkiye'nin düşünce dünyasını, düşman algısını ve güvenlik konseptini önemli ölçüde etkilemiştir. Sosyalist bloğun çökmesi ve NATO'nun kendisine yeni rakip olarak İslam toplumunu seçmesi Türkiye'deki güvenlikten sorumlu kamu bürokrasisinin dikkatini yasa dışı sol akımlardan dini yönelimli hareketlere ve örgütlere vermesine neden olmuştur. Türkiye'nin komşusu Irak'a ABD'nin müdahale etmesi ve bu ülkenin toprak bütünlüğünün korunamaması ihtimali Türkiye için birçok sorunun doğmasına ve var olan bazı sorunlarında katlanarak devam etmesine neden olmuştur.

Avrupa'nın, AB çatısı altında bütünleşme sürecine girmesi ve Türkiye'nin de bu yapılanmada yerini almak istemesi ülkenin siyasi, sosyal ve kültürel alandaki en büyük değişim ve dönüşümün bu süreçte ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca, küreselleşme sürecine tepki olarak ilk kez 1968'de ortaya çıkmaya başlayan yeni sosyal hareketler dönüşüm geçirerek yeni bir yüzle, kimlik siyasetiyle, etkisini göstermeye başlamıştır. Özellikle etnik ve kültürel alandaki kimlik siyaseti, Türkiye'de var olan toplumu tek tipleştirici ulus devlet yapısı (Akyol, 2005: 45) için tehdit olabilecek bir güç olduğunu

1980 sonrası dönemde göstermiştir. Ancak kimlik temelli kültürel alanda sürdürülen siyaset bir taraftan da ülkenin özgürleşmesi ve demokratikleşmesi hususunda ciddi katkılar sunmuştur.

Küreselleşmenin etkisi ile dünyada meydana gelen bu gelişmeler ülkede değişim ve dönüşüme neden olurken, ülke içerisindeki gelişmelerin de bu değişim ve dönüşüme önemli bir katkı sunduğu gözlenmiştir. Türkiye’de hızlı nüfus artışı ve köyden kente göçün yoğun bir şekilde yaşanması, kentleşme ve kentleşme süreçleri toplumsal yapının değişmesini sağlamıştır. Ülke nüfusunun büyük bir bölümü 1980’li yıllara geldiğinde kentlerde yaşamaya başlamıştır. Ülkede okur- yazar oranının yükselmesi, dışa açık bir ekonomi politikasının uygulamaya geçirilmesi, kitle iletişim araçlarının ülkenin hemen her yerinde kullanılmaya başlanması, büyük bir genç nüfusun varlığı, yeni bir orta ve üst sınıfın ortaya çıkması vb. nedenler ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısının değişmesine neden olmuştur. Ülkedeki bu değişim ve dönüşümden kamu bürokrasisi uzak kalmayı ve muhafazakar bir tavırla eski yapının devam etmesini istemiştir.

1983 yılı sonrasında ülkedeki toplumsal yapı değişimine paralel olarak kamu bürokrasisinde görev alan kesimde önemli değişiklikler oluşmaya başlamıştır. Özellikle Özal hükümetleri döneminde kamu bürokrasisinde toplumun farklı kesimlerinden insanlar görev almaya başlamıştır. Gerek bu farklı kesimlerin kamu bürokrasisinde görev almaları ve gerekse güçlü bir siyasi iktidarın var olması, kamu bürokrasisinin bir nebze de olsa siyasi iktidara bağlı hareket etmesine neden olmuştur. Kamu bürokrasisinin bu durumundan rahatsızlık duyanlar olduğu gibi bu değişimi kamu bürokrasisinin dünyaya ve en önemlisi kendi toplumuna açılması sürecinin başlangıcı olduğu için savunanlar da olmuştur. Bu açıdan 1980 sonrası Türk bürokrasisi Weberyen çizgideki toplumsal değerlerden soyutlanan, adeta bir robot gibi değer yargısı olmayan, bireylerin toplandığı bir kurum olmaktan çıkmıştır. Bu tür bir kurum yapısı yerine daha çok modern bürokrasi kuramlarının öngördüğü sosyolojik değerlere önem veren bürokratik bir kurum yapısı ortaya çıkmaya başlamıştır (Çaha, 1998: 869).

1980’li yıllarda güçlü siyasi iktidarların kurulmaya başlaması ülkedeki askeri bürokrasinin etkinlik alanının da daralmasını sağlamıştır. Özellikle Özal hükümetleri döneminde sivil inisiyatif askeri bürokrasi üzerindeki etkinliğini artırma eğiliminde

olmuştur. Ancak 1990'lı yıllarda güçsüz siyasi iktidarların oluşması ve Türkiye'de geçmişten gelen toplumsal ve siyasal yapıların reddedilmesi anlamında ele alınan laiklik ilkesinin ortadan kaldırılabilceği düşüncesinin kamuoyu gündemine yoğun bir şekilde sokulması askeri bürokrasinin siyasal ve sosyal yaşamdaki etkinliğini yeniden arttırmıştır. Ancak bu dönemde dikkat çekici bir gelişme olmuştur. Kamu bürokrasisinin kendi dışında bir güce veya güçlere dayanması gerektiği (Cangızbay, 1997: 70) gerçeği kendini göstermiştir. Siyasete müdahale etmek isteyen askeri bürokrasi kamuoyu önünde meşruiyet kazanmak için sivil toplum kuruluşu olduğu iddiasında olan birçok kuruluşun desteğini almak için büyük bir çaba sarf etmiştir.

2002 yılında yapılan genel seçimler sonrasında kurulan hükümetler siyasi istikrarın yakalamasını bir nebze de olsa sağlamıştır. Bu siyasi istikrar ortamı siyasi iradenin devlet yönetiminde, kamu bürokrasisine rakip olmasını ve daha önce siyasi iradenin karışmadığı birçok konuya hükümetin müdahil olmaya başlamasını sağlamıştır. Ancak askeri bürokrasi her fırsatta siyasi iktidarı sıkıştırmaya ve siyasetin alanını daraltmaya çalışmıştır. Özellikle 2007 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerine yargı bürokrasisi ile birlikte doğrudan müdahale etmiş ancak halk yapılan genel seçimle kamu bürokrasisinin istemediği birini Cumhurbaşkanı yapmıştır.

3.2.2. Türkiye'de Kamu Bürokrasisinin Gelişiminde Uluslararası Sitemin Rolü

1923- 1980 yılları arasındaki dönemde Türkiye'nin siyasal ve sosyal alanlarındaki gelişmeler, bu dönemde uluslararası sistemde meydana gelen gelişmelerle beraber değerlendirildiğinde daha iyi anlaşılabilir. Cumhuriyet'in ilk kurulduğu dönemde I. Dünya Savaşı yeni sona ermiş Batı'da liberal demokrasi ile yönetilen ülkeler uluslararası sistemde etkin olmaya başlamıştır. 1929 yılında ortaya çıkan ve dünyayı etkisi altına alan ekonomik buhran Türkiye'yi de etkilemiştir. Türkiye bu süreçte ekonomik alanda ortaya çıkan bu sorunun siyasal alandaki yansımalarını yeni bir siyasi parti kurarak azaltmak istemiştir. 1930'lu yıllara gelindiğinde Avrupa'da ortaya çıkan faşist yönetimlerden etkilenen tek parti yönetimi ve kamu bürokrasisi toplum üzerindeki baskısını daha da artırmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin liderliğinde kapitalist ekonomiyi savunan ve askeri alanda NATO'nun bulunduğu blok ile SSCB'nin liderliğinde sosyalist

ekonomiyi savunan ve askeri alanda Varşova Paketi'nin bulunduğu blok arasındaki mücadeleyi ifade eden Soğuk Savaş dönemi ortaya çıkmıştır. Bu dönem Berlin Duvarı'nın yıkılması ile sonun başlangıcını yaşamış ve SSCB'nin dağılması ile de sona ermiştir. 1940'lı yıllardaki dönemde Türkiye yakın komşusu olan SSCB'nin siyasi ve askeri etkinliğinden çekindiği için ABD'nin liderliğinde kurulan NATO'nun yanında yer almıştır. Bu tercih kamu bürokrasisinin devlet için yeni bir düşman olarak görülmeye başlayan sol akımlara karşı mücadele içerisine girmesine neden olmuştur.

1980 sonrası özellikle ulaşım ve iletişim araçlarındaki gelişmeler, ekonomik açıdan globalleşme, siyasi ve kültürel açıdan da küreselleşme kavramlarıyla ifade edilen yeni bir sürecin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu süreçte ekonomik yönden serbest piyasa ekonomisi, siyasi alanda liberal demokrasi düşüncesi tüm dünyayı etkisi altına almaya başlamıştır. Türkiye bu döneme 24 Ocak kararları olarak bilinen dışa açılımı amaçlayan bir ekonomi politikasıyla girmiştir. Ancak bu dönemde ekonomik alanda dünyayla uyumlu bir yönelimin aksine siyasi ve sosyal alanda kamu bürokrasisinin toplumu baskı altına aldığı bir süreç başlamıştır. 1980 ihtilali sonrasında 1982 Anayasası, demokratik katılım ve işleyiş açısından olumsuzluklarla dolu bir süreçten geçtikten sonra kabul edilmiştir. 1982 Anayasası merkezi idareye ve kamu bürokrasisine oldukça geniş yetkiler vermekte ve toplumun büyük bir kesiminin siyasi ve sosyal hayata müdahalesine engel olmaktadır.

1990'lı yıllara gelindiğinde Avrupa'daki ülkeler AET ile başlattıkları ekonomik birlikteliği siyasi alana taşımak için çalışmalarını yoğunlaştırdılar. Ve bu çalışmaların sonucu AB hayallerini gerçekleştirdiler. Ekonomik amaçlar için kurulan AET'ye siyasi nedenlerle girmek isteyen Türkiye bu defa da siyasi amaçları gerçekleştirmek için kurulan AB'ye ekonomik nedenlerden girmek istemiştir. Türkiye'nin Avrupa ile olan bu amaç farklılaşmasına karşın, AB'nin istekleri doğrultusunda siyasi ve sosyal alanda Türkiye'de önemli değişim ve dönüşümler ortaya çıkmaya başlamıştır.

3.2.3. Türk Yönetim Sisteminde Kamu Bürokrasisinin Yeri ve Önemi

Kamu bürokrasisinin gerçek anlamda var oluş sebebi topluma hizmet etmektir. Toplumun kültürel, siyasi, ekonomik ve siyasi alandaki genel özelliklerinin kamu bürokrasisine yansıdığı düşünöldüğünde toplumsal hizmet kavramının içeriği ve kapsamı kamu bürokrasisinin içinde bulunduğu topluma ve zamana göre değişiklikler

göstermesi yadsınamaz bir gerçektir. Kamu bürokrasisinin toplum içerisindeki konumu değişkenlerin durumuna göre farklılıklar gösterse dahi, kamu bürokrasisinin diğer örgütlerin sahip olmadığı bazı avantajlara sahip olduğu görülmektedir. Devletin meşru yaptırım gücünü tekelinde bulundurması ve bu gücünü kamu bürokrasisi aracılığıyla kullanması toplumda kamu bürokrasisinin ayrı bir yerde tutulmasını sağlamıştır (Duvarger, 2004: 37).

Kamu yönetimi siyasal iktidarın yapmak istediklerini gerçekleştirir, somut hizmetlere dönüştürür. Bunun için bir siyasal iktidarın başarısı bürokrasinin iyi işlemesine bağlıdır. Bürokrasi görev başındaki siyasal iktidarın bir uzantısı olarak görülmektedir. Bürokrasiden memnun olmayan halkın tepkisi siyasal iktidarlara değiştirmeye yönelmektedir (Örnek, 1994: 33). Ancak, gelişmemiş toplumlarda ulus devletler veya devlet uluslarda kamu bürokrasisi, tepeden tabana inen, kamusal olmaktan ziyade gizli olan, özerkliğe değil hiyerarşiye dayanan bir iktidar düşüncesine sahiptir. Ordu, bürokrasi ve gizli örgütlenmeler parlamenter demokrasinin altındaki gizli unsurlardır. Seçimle gelen siyasi iktidarlara bu devletlerde kamu bürokrasisinin dış yüzeyini aşındırma gücüne dahi çoğu zaman sahip olamamıştır (Anderson, 2003: 166).

Tarihten gelen ve Cumhuriyet Türkiye'sini etkileyen toplumsal denetim düşüncesinden söz edilebilir. Bu düşünceye göre, toplum yönetilmelidir. Bunu yapacak olan devlettir, devleti temsil eden de bürokrattır. Bu yaklaşım devletin düzenlediği hemen hemen tüm alanlarda kendisini hissettirmektedir. Merkezdeki kamu bürokrasisinin toplumu yukardan aşağıya doğru düzenleme düşüncesi ve arada topluma bol geldiğine inanılan özgürlüklerin kısıtlanması yoluna gidilmesi Türkiye'nin siyasal ve sosyal yaşamını kökten etkilemiştir (Tosun, 2001: 358-359).

Merkezi bürokrasi ülkenin tarihsel geçmişinde var olan kültürel ve siyasal yapılarla bağlarını tamamen koparmak istemelerinden dolayı batılı güçlerle işbirliğine yönelmiştir. Bunun sonucu olarak yabancılaşma ve bürokratik bir yalnızlık içerisine düşmüştür. Batılılaşma görünümü altında süregelen yabancılaşmaya karşı, tarihi esnaf-yeniçeri- ulema birliğinden doğup gelişen ve seçim fırsatı ortaya çıktığında ülke halkının çoğunluğuna dayanan muhalefet cephesi karşısında devleti ele geçirme ve elde tutma mücadelesi veren merkezi bürokratik elit, sivil alanın resmi alan karşısında daraltılmasının da asıl sorumlusu konumundadır. İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet

ve İtilaf Fırkası arasındaki çekişmeyle başlayan gerilim günümüzde de sürmektedir (Küçükömer, 1994: 156,157).

Osmanlı - Cumhuriyet bürokrasisi yöneticileri, sivil - asker aydınların önemli bir bölümü kendilerini ülkenin sahibi olarak görmektedir (Küçükömer, 1994: 68). İlk olarak Osmanlı'da Jön Türk hareketi ile siyasete müdahale eden ordu bu hareketi gelenekselleştirmiş ve Cumhuriyet Türkiye'sinde de ordunun siyasete müdahale geleneği dönemselsel olarak devam etmiştir (Findley, 2007: 233,234). Ordunun müdahale geleneğinin arkasında kendilerini devletin gerçek sahipleri olarak görme düşüncesi bulunmaktadır. Bürokrasi bir yandan tarihi otokrasiyi, bir yandan da yabancılaşmayı temsil yolunda olmuştur (Davutoğlu, 2000: 52).

Türk yönetim geleneğinde, siyasal otorite halkın babası görünümündedir. Bu görünüm; güçlü, üstün, hayırsever, tatlı sert ve doğal olarak kişisel öznel geleneksel bir otorite olgusunu da beraberinde getirmiştir. Burada karizmadan çok milli gelenek destekleyici olduğundan sultani tip özellikleri ağır basan bir patrimonyal yönetim biçiminden söz edilebilir. Bu yönetim tarzı, yasal - ussal önermelere göre oluşturulmuş olan bir bürokratik yapıya nüfuz ederek varlığını sürdürmüştür. Kamu bürokrasisi, görüntü itibari ile yasal ussal yapıya göre değil de üstün bir lidere ve çevresindeki seçkinlere kişisel bağlılık, sadakat, itaat gibi geleneksel ölçülere göre 1960- 1980 döneminde görülmeyen ölçülerde çalışmaya başlamıştır (Kalaycıoğlu, 1992: 111,112).

Türkiye'de bürokratların kendilerini devlet kavramıyla özdeşleştirme yoluna gitmesi ve devleti kendi dışındakilere karşı koruyan ve kollayan bir bekçi gibi hissetmeleri sonucunu doğurmuştur. Bu durum, çoğu kez çeşitli gruplarla ve özellikle seçilmişlerle gereksiz çatışmalara girmelerine neden olmuştur. Bu tür çatışmalar Türk siyasi hayatında 1940'lı ve 1950'li yıllarda çok partili hayata geçiş sürecinde belirgin bir biçimde görülmüştür. Cumhuriyetin kurulmasına ve modernleşme yönünde çeşitli reform çabalarına önderlik eden asker ve sivil bürokratik kadroların kendilerini devletle özdeşleştirmeleri Türk siyasal kültüründe var olan siyasetçi bürokrat çatışmasının bir nedeni olarak görülmektedir (Özen, 1996: 126,127).

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bürokrasinin konumu ve işlevi Batılı ülkelere oldukça farklı bir yapı arz etmektedir. Bu ülkelerde bürokrasinin siyasal iktidardan bağımsızlaşarak özerk bir karar merkezi olması farklı nedenlere

dayanmaktadır. Bu ülkelerde demokratik meşruluk bilincinin yeterince gelişmemiş olması, demokratik kurumların altyapısal anlamda önemli eksiklerinin bulunması ve siyasal iktidara karşı bürokrasinin düzen sağlayıcı bir öge olarak ortaya çıkması bu nedenlerden bazıları olarak sayılabilir (Örnek, 1994: 25,26).

Ulus devlet siyasi sınırları içerisindeki toplumu bir milletin fertleri haline getirmek için toplumun fertlerini çeşitli yöntemlerle benzeştirmeye çalışmıştır (Şenal, 2003: 127). Türk kamu bürokrasisi ülkedeki uluslaşma sürecinin başlatıcısı ve sürdürücüsü olarak dil, din, eğitim, tarih ve kültür konusunda (Todorova, 2007: 75,90) önemli değişimlere öncülük etmiştir. Cumhuriyet'in asker ağırlıklı bir bürokrasi tarafından kurulup biçimlendirilmesi (Cangızbay, 2007: 76) askeri bürokrasinin siyasi bir aktör gibi hareket etmesine neden olmuştur (Heywood, 2007: 130). Türkiye'de yeni bir milli kimlik oluşturma sürecinin yönlendiricisi olan kamu bürokrasisi, siyaseten sadece rejimin genel yapılanmasını ve kamu personelinin bileşimini belirlemekle kalmamış, aynı zamanda her vatandaşın gündelik yaşamını düzenleyen siyasal alandaki politikaları ve idari uygulamaları etkileme ve belirleme çabası içerisinde olmuştur (Smith, 1999: 222).

Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'de kanun devleti - hukuk devleti kavramlarının yerli yerine oturtulmaması sorununun bulunduğu açıkça görülmektedir. Kanun devleti; görev, itaat, yasak vb. kavramların üzerine kurulurken, hukuk devleti ise; hak, sorumluluk ve özgürlük kavramlarının üzerine kurulur (Sarıbay, 2000: 83). Türkiye Cumhuriyeti, demokratik kurumlarla ideolojik devleti bir arada tutmayı başaran ender ülkelerden biridir. Ne var ki birbirleriyle uyuşamayan bu iki özelliğin Türkiye'de ideolojiyi değil, demokrasiyi sıkıntıya soktuğu sık sık görülmüştür (Çaha, 2000: 10).

Türkiye'de temel siyasal odakların belli siyasal kesimlerin elinde olduğu, ikincil siyasal odakların (ekonomi vb.) gerekirse seçimle gelmiş güçlere bırakıldığı bir cumhuriyet tanımı da yapılmaktadır (Sarıbay, 2001: 156). Kemalist bürokrat elit kadro, ulus devlet modeline ilişkin girişimlere radikal bir boyut kazandırmıştır. Her şeyden önce, Osmanlı reformcularının girdikleri açmaza girmediler; modernleşerek geleneksel yapıyı onarmak gibi çelişkili bir düşünceye sahip çıkmadılar. Aksine geleneksel düzeni bütün unsurları ile yadsıyıp yeni bir devlet ve toplum düzeni kurmaya yöneldiler. Osmanlı ve Cumhuriyetin seçkin bürokrat grupları arasında devlet düşüncesine ilişkin

bir devamlılık söz konusudur. Cumhuriyet yöneticileri için de devlet, onların varlık nedeni sonsuz bağıllık ve hizmetlerini sundukları kurumdur (Sarıbay, 2001: 64,65).

Cumhuriyet devrimleri devletçi - seçkinci bir grup tarafından geniş halk kitlelerine, tepeden inme bir biçimde uygulanmaya çalışılmıştır. Bu devletçi - seçkinci grup, Osmanlı geleneğinin bir ürünüydü ve Cumhuriyetin ilk yıllarında ortada görünen tek toplumsal ve siyasal güçtü. Türkiye’de askeri bürokrasi, kendisini Kemalist ideolojiye birebir bağlamıştır. Bu ideolojinin tek doğru yorumunun kendileri tarafından yapıldığı iddiasında bulunarak siyasal hayatta baş aktör gibi hareket etmiştir (Mahçupyan, 1999: 85).

Türk bürokrasisi güçlü bir geleneğe dayanmasına rağmen, bugünkü topluma egemen burjuva değerlerinin kaçınılmaz baskısı altında kalarak onları benimsemiş ve burjuvazi ile olan 1959- 1960 yılları arasındaki sert çatışmasını terk ederek kapitalist değerlerle büyük ölçüde bütünleşmiştir. Nitekim terörü, ekonomik bunalımı hedef alan 1971 müdahalesi asker- sivil bürokratların son etkin hareketi olmasına rağmen, müdahale kısa bir süre sonra toplumdaki ekonomik güçlerin denetimine girmiş, burjuvazinin parlamentodaki gücüne teslim olduğu kabul edilirken (Yücekök, 1998: 40,41) 1970- 1980 dönemi bürokrasinin partizanlaşma dönemi olarak kabul edilmektedir (Sevil, 1999: 134).

Devlet toplum tarafından denetlenmeyi ve sınırlanmayı kabul ettiği ölçüde, yani meşruiyetini tamamen halka dayandırmayı kabul ettiği ölçüde otoritesini halkın rızasına dayandırabilir. Sosyo- ekonomik ve siyasal yozlaşmanın arttığı, rüşvetin kitlesel bir görünüm kazandığı, yaşanan ekonomik ve siyasal sorunlara bağlı olarak siyasal istikrarın bulunmadığı toplumlarda devlet her türlü özgürlük alanını daraltarak otoriter bir örgütlenme yoluna gitmektedir (Tosun, 2001: 162). Türk kamu bürokrasisinin baskıcı ve otoriter düzenlerin temel göstergelerinden biri de sivil toplum kuruluşların varlığından duyulan aşırı rahatsızlıktır. Bu tür yönetimler sivil toplum kuruluşlarının kurulmasını ve var olanların faaliyetlerini yerine getirmesini engelleme veya bu kuruluşların nitelik ve nicelik olarak gelişmesini engelleme yoluna giderler. Sivil toplum kuruluşlarının belli bir gelişmişlik düzeyine ulaşmadığı toplumlarda katılımcı demokratik bir yönetimin varlığından söz edilemez (TKİB, 1993: 40).

Özellikle Türkiye gibi derin bir bürokratik tahakküm geleneğine sahip istikrarsız demokrasilerde, siyaset ve siyasetçiler bu tahakkümü kırmanın tek yolu olarak kabul edilir. Bu nedenle seçilmişlerin atanmışlara üstünlüğü ilkesi gereksiz bir güç çekişmesinin aracı değildir. Siyasetçilerin tavır ve politikalarından her ne sebeple olursa olsun rahatsızlık duyan her seviyedeki sivil ve asker bürokratların yapması gereken şey, o siyasetçilerle siyasetçi olarak yarışa çıkmak ve doğru olduğuna inandıkları politikaları bu yolla uygulamaya çalışmaktır. Bürokratların kadro, bütçe ve yerleşiklik bakımından siyasetçilere göre daha büyük olması, siyasilerden daha fazla meşruiyete ve siyasi temsil gücüne sahip olduklarını göstermez. Demokratik yönetimlerde siyasi meşruiyetin ve temsil kabiliyetinin alternatifsiz kaynağı, serbest ve yarışmacı seçimlerde halktan alınan destektir (Yayla, 1998: 193). Türkiye’de tek parti dönemi sonrasında sistem içerisinde asker ve sivil bürokratik kurumlar için saklı tutulan ve sivil iradenin karışmadığı yetki alanları mevcut olagelmıştır.

Bürokrasi, sivil ve asker olmak üzere ikili bir yapıdadır. Her iki tür bürokrat da devletin ajanı olmakla birlikte devlet içindeki işlevleri ve yerleri açısından farklılık taşımaktadır. Türkiye’deki tarihsel süreç içerisinde askeri bürokrasinin toplum içerisindeki etkinliğine bakıldığında sivil bürokrasiden daha güçlü bir konumda olduğu görülmektedir (Yılmaz, 2001: 337). Türkiye’de dışişleri ve askeri bürokrasinin olduğu kadar ekonomik ve sosyal bürokrasinin de kurumsal bir ideolojiye sahip olduğu gözlenmektedir. Kamu bürokrasisinin sahip çıktığı resmi ideoloji, siyasi kurumlarla ilişkilerinde, bu sınıfın kendisini üstün bir konumda görmesine neden olmuştur (Eryılmaz, 2002: 100).

Parlamentar sistemlerde, bürokratların icraatlarından dolayı bağlı bulunduğu bakanın meclise karşı sorumluluğu esastır. İngiltere ve Türkiye’de bu sistem uygulanmaktadır. Ancak uygulamada her iki ülke arasında önemli farklılıklar gözlenmektedir. Türkiye’de var olan toplumsal ve kültürel yapıdan dolayı parlamenter sistemin başarılı bir şekilde uygulandığı söylenemez. İskandinav ülkelerinde var olan Ombudsman kurumunun Türkiye’de de oluşturulmasını isteyenler bulunmaktadır. Bu kurumun kamu yönetimine yerleştirilmesi ile bakanların sorumluluğu daraltılırken kamu görevlilerinin eylem ve işlemleri nedeniyle bireysel olarak hesap verme olasılıklarını artırmaktadır (Eryılmaz, 2002: 118).

Ekonomi alanında kamu bürokrasisi, etkinliğini sağlayabilmek ve ekonomik hayatı denetim altında tutabilmek için Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren milli bir burjuvazinin oluşturulmasına çalışmıştır (Yayla, 2005: 33). Dışa açık bir piyasa oluşturulmasına karşı gelmek tek başına yeterli görülmediği için, dışarıyla bağlantı kurma potansiyeline sahip gayri müslim azınlık göçe zorlanmış veya varlık vergisi adı altında bu azınlığın mallarına el konulmuştur.

Türkiye'de kamu bürokrasisinin ülkenin siyasal, ekonomik ve sosyal hayatında süreklilik arz eden bir etkisinin varlığı genel kabul görmektedir. Ancak bu etki süreç içerisinde farklılıklar göstermiştir. Olağanüstü rejim uygulamalarının var olduğu, ihtilal ve olağanüstü hal yönetimlerinde kamu bürokrasisi etkinliğini daha da artırmıştır. Siyasi istikrarın sağlanamadığı, şiddetin yaygınlaştığı ve iç ve dış nedenlerle güvenlik düşüncesinin ön plana çıktığı dönemlerde de kamu bürokrasisinin etkisini artırdığı gözlenmiştir. Siyasi istikrarın ve demokratikleşme sürecinin sürdürülebilir olduğu dönemlerde ise kamu bürokrasisinin siyasi iktidarların yönetiminde ve yasal sınırları çerçevesinde faaliyetlerini sürdürme eğiliminde olduğu belirlenmiştir.

3.2.4. Türk Kamu Bürokrasisinin Genel Özellikleri

Genel olarak Türk toplumunun da içinde bulunduğu, Doğu toplumlarında devletin toplum üzerinde baskıcı bir konumda olması söz konusudur. Birlik ve beraberlik ifadeleriyle üzerine sürekli vurgu yapılan dayanışmacılık düşüncesi, çoğulcu siyasal yapılanmanın önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Bu anlamda dayanışmacılık en azından söylemsel olarak Türk- İslam sentezinden, sosyal demokrasiye kadar Türkiye'de var olan bütün düşünsel akımları önemli ölçüde etkilemiş durumdadır (Arslan, 2002: 29).

Türkiye'de kolektif olana adanmadan ve bu eğilimin Osmanlı'dan gelen bir devlet anlayışına sahip siyasal bir kültürün varlığından söz edilebilir. Bu tür siyasal kültüre sahip toplumlarda, kolektif olan, yani devlet, bireyin ve toplumsal grupların önündedir. Bu anlamda bireysel veya grupsal amaçlar, devlet ve onun kurumlarının çıkarlarına rahatlıkla feda edilebilir. Türk toplumunun bu genel özelliğinin kamu bürokrasisince içselleştirilmesi, ülkenin siyasal ve sosyal hayatında ortaya çıkabilecek demokratikleşme süreçlerinin sekteye uğramasına neden olmuştur.

Bürokrasilerin genel özelliğinden birisi olan tutuculuk ve kırtasiyecilik, Türk kamu bürokrasisinde de kendisini göstermiştir ve de göstermektedir. Yapılan birçok çalışma Türk bürokratlarının görev alanı içerisinde veya çevresinde yenilik ortaya koymaktan ve farklı davranmaktan kaçınarak, yazılı kuralları izleme ve hatta yazılı kuralların pratik anlamı yerine şekli anlamını izleyen bir tutum sergilediklerini göstermektedir (Özen, 1996: 25).

Tanzimat dönemiyle başlayan Türk kamu bürokrasisinin oluşum sürecinde, Fransız ve Alman usulü bürokratik bir yapılanma örnek alınmıştır. Ancak, Alman ve Fransız kamu bürokrasilerinin aksine Türk kamu bürokrasisinde görev alan bürokratlar halktan uzak durma, yönetsel işlem ve eylemleri gizlilik içinde yürütme, kurallara ve usullere çoğu zaman aşırı bağlılık duyma özelliklerine sahip olmuştur. Bunun yanında, Türk bürokratları kendi içinde bireysel olarak biyolojik farklılıklar yanında, yaşadıkları toplum yapıları, aldıkları eğitimler ve görev yaptıkları örgütlerin özellikleri nedeniyle kişiliklerinde veya yönetsel eğilimlerinde farklılıklar gösterebilmektedir (Özen, 1996: 4). Türkiye’de kamu bürokrasisi köklü bir geleneğe sahip olmasına ve modernleşmeye geçiş sürecinde önemli bir rol oynamasına karşın akılcı ve etkin bir hizmet üreten bir yapıya sahip olmadığı ve büyük bir ölçüde seçilmişlerle olan ilişkilerine bağlı olarak bu niteliklerinin daha da olumsuz bir yöne kaymakta olduğu görülmektedir (Sökmen, 2000: 608).

Gelişmekte olan ülkelerde, bireyler ile kamusal kurum ve kuruluşlar arasında süreklilik arz eden bir mücadele süreci yaşanmaktadır. Türk toplumunda, bürokratik seçkinler ile kitleler arasında genellikle büyük bir toplumsal mesafe ve kopukluğun bulunduğu gözlenmektedir (Heper, 1981: 206). Türk kamu yönetimi ve kamu bürokrasisi siyasal ve toplumsal yaşamdaki değişimlere paralel olarak önemli değişimler geçirmiştir. Ancak toplumsal ve siyasi yaşamdaki değişim şekilleri ve sınırları kamu yönetiminde ve kamu bürokrasisinde kendisini gösterememiştir. Kamu bürokrasisinin geçmişten gelen bazı özellikleri ekonomik, siyasal ve sosyal alanda meydana gelen değişimlere karşı oldukça tutucu bir tavır sergilenmesine neden olmuştur. 1980 sonrasında kamu bürokrasisinde siyasal sadakate dayalı, emri uygulamayı yasayı uygulamaya üstün kılan düşünce teşvik edilmiştir. Modern görüntülü

siyasal yapıların içinde geleneksel yöntemler, temel işlevlerin görülmesinde ağır basan özellikler olarak ön plana çıkmıştır (Kalaycıoğlu, 1997: 120).

Türk kamu bürokrasisi kamu yararı kavramının kapsamını genişletme, kamu gücü yetkilerinin uygulanması konusunda da sertleşme eğilimine sahiptir. Bu durum kamu bürokrasisinin toplumun üstü bir yerde durmasına ve toplumdaki uzak kalmasına neden olmaktadır (Örnek, 1994: 29). Değişim süreçlerinin etkin yönetimi ve yönlendirilmesi konusunda bürokratik yapılar genelde başarılı olamamaktadırlar. Türk kamu bürokrasisi var olan yapının korunması konusunda belirli bir beceriye ve alışkanlığa sahip olduğundan, değişim süreçlerinin gerektirdiği yenilikçi, esnek ve hızlı yaklaşımlara genellikle girmeme eğilimindedir (Göymen, 1997: 147,148).

3.2.5. Türk Kamu Bürokrasisinin Sınıflandırılması

Kamu bürokrasisinin sınıflandırmasına geçmede önce devletin kısa bir tanımının yapılması faydalı olacaktır. Devlet, belli bir toprak parçası üzerinde yasal olarak fiziki güç kullanma tekeline sahip örgütlenmiş insan topluluğudur (Eryılmaz, 2002: 48). Bürokrasi kavramı, devlette atama ile işbaşına gelen tüm kamu görevlilerinin bürokrat kabul edildiği geniş bir kapsamı içine alırken, aynı kavramın yine atama ile göreve gelen devletin üst düzey yöneticilerini belirtmek için kullanıldığı dar bir anlamı da vardır.

Bu araştırmada merkezi yönetim, yerel yönetimler ve tüm kamu kurumlarında çalışan daimi asker ve sivillerden orta ve üst düzeydeki memurlar (Riggs, 1997: 10,11) kamu bürokrasisi kavramı içerisinde ele alınmaktadır. Kamu bürokrasisi öncelikle yapısal özelliği çerçevesinde merkezi ve yerel kamu bürokrasisi olarak sınıflandırılmaktadır. Daha sonra işlevsel yönden, kamu bürokrasisinin yerine getirdiği hizmetler açısından sınıflandırılması yapılmaktadır. Bu tür bir sınıflandırma yapılarak kamu bürokrasisinin ele alınması, araştırmanın bundan sonraki bölümlerinde kamu bürokrasisinin sivil toplum kuruluşlarıyla olan ilişkilerinin ortaya konulmasında oldukça yararlı olacaktır.

3.2.5.1. Yapısal Sınıflandırma

Parlamentar demokratik bir yönetime sahip Türkiye Cumhuriyeti 1924, 1961 ve 1982 yıllarında yürürlüğe giren üç farklı anayasaya sahip olmuştur. Her üç anayasa

farklı özelliklere sahip olsa da devletin güçlü bir merkezi yönetim yapılanması çerçevesinde örgütlenmesini amaçlamış olması üç anayasanın ortak özelliklerinden birisi olmuştur. Devlet iktidarının güçler ayrılığı çerçevesinde yasama, yürütme ve yargı erkleri tarafından paylaşılarak kullanılacağı anayasalar tarafından ortaya konulmuştur. Güçlü bir merkeziyetçi yapının varlığı doğal olarak güçlü bir kamu bürokrasisinin oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Ülke yönetiminde gerekli olan kamusal hizmetlerin tümünün merkezden yürütülmesinin zorluğu, yerel yönetim adı altında merkezi idareden farklı bir örgütlenmenin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Üniter bir yapıya sahip olan Türkiye Cumhuriyeti tarihsel bir geçmişe sahip siyasi ve idari nedenlerden dolayı yerel yönetimlerin güçlenmesine ve faaliyet alanının genişlemesine sıcak bakmamıştır. Ancak yapılan bu araştırmada yerel bürokrasi kavramı, merkezi bürokrasiye hiyerarşik bağlarla bağlı olan ve hizmetin yürütülmesi için merkezin yerel alanda örgütlenmesine çeşitli nedenlerle gereksinim duyulan, merkezi yönetimin yerel uzantısını belirtmek için kullanılan bir kavramdır.

3.2.5.1.1. Merkezi Bürokrasi

Merkezi bürokrasi kavramının tanımının ve kapsamının yapılabilmesi için öncelikle örgütsel ve işlevsel anlamda merkezi yönetimin tanımının ve kapsamının ortaya konulması gerekmektedir. Merkezi yönetim, kamusal hizmetlerde birlik ve bütünlüğü sağlamak amacıyla söz konusu hizmetlere ilişkin karar ve faaliyetlerin merkezi hükümet ve onun hiyerarşik yapısı içinde yer alan örgütlerce yürütülmesidir (Eryılmaz, 2002a: 59). Merkezden yönetim kavramı, siyasi ve idari alanda iki farklı bir yapılanmayı içermektedir. Siyasi olarak merkezi yönetim kavramı, devletin tek merkezden yürütüldüğü üniter yapıyı belirtmek için kullanılır. İdari yönden merkezi yönetim kavramı daha dar bir anlamda, kamu hizmetlerine ilişkin bazı kararların alınması ve uygulanmasıyla görevli merkezdeki idari örgütlenmeyi ifade etmek için kullanılmaktadır.

Türkiye’de idari anlamda merkezi yönetim kavramı içerisine giren örgütlenmelerin karmaşık bir yapısı vardır. Bakanlıklar idari anlamda merkezi yönetimin en üst birimini oluştururken bu örgütlerin başında bulunan bakanların siyasi bir yönleri de bulunmaktadır. Bakanlar, bir taraftan merkezi yönetimin en üst kademe yöneticisi olarak görev yaparken bir taraftan da siyasi iktidarın bir üyesi olarak siyasi

bir kimlik taşımaktadır. Başbakan bir taraftan siyasi iktidarın sorumlu kanadının başkanı iken diğer taraftan kendisine bağlı bulunan merkezi yönetim örgütlerinden sorumlu biri olarak merkezi yönetimin en tepe yöneticisi konumunda bulunmaktadır.

Bakanlıklarda hiyerarşik bir yapı çerçevesinde üstten alta doğru şu tür bir örgütlenme bulunmaktadır. Bakan- Müsteşar- Müsteşar Yardımcıları, Genel Müdür- Genel Müdür Yardımcıları, Daire Başkanları, Şube Müdürleri, Şefler ve Memurlar. Ayrıca merkezi yönetim içerisinde danışma ve yardımcı destek hizmetleri sunan hukuk müşavirleri, basın danışmanları, kurullar, uzmanlar vb. bulunmaktadır. Bu hiyerarşik yapı genel olarak bütün bakanlıklarda veya devlet bakanlıkları marifetiyle yürütülen kurumlarda mevcuttur. Kamu bürokrasisi kavramı bu örgütlerde çalışan ve atamayla gelmiş üst düzey yöneticileri ifade etmek için kullanılır.

Kamu bürokrasisi kavramının kapsamı Türkiye için biraz daha geniş bir alanı içine almaktadır. Çünkü Türkiye’de kamu bürokrasisi kavramı, sivil alanda görev yapan üst kademe yöneticileri ile birlikte askeri alanda görev yapan üst düzey komuta kademesi ile yargı erkinde ve özellikle yüksek yargı kurumlarında görev alan hakim ve savcılarını kapsamaktadır. Türkiye’de asker, tarihsel süreç içerisinde siyasi ve idari yaşamda önemli bir aktör olduğu için, askeri bürokrasinin kamu bürokrasisi içerisinde ayrıcalıklı bir konumu bulunmaktadır. Bu ayrıcalıklı konum kendisini idari örgütlenme düzeninde de göstermektedir. Türkiye’de askeri temsil eden Genel Kurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı’na değil de doğrudan başbakanlığa bağlı olması bu ayrıcalığın bir göstergesidir. Türkiye’de yargı erki kamu bürokrasisinin diğer bir kanadını oluşturmaktadır. Yargı, devleti topluma karşı koruma ve kollama görevini kendisine öncelikli bir görev olarak addettiği için kamu bürokrasinin bir organı olarak kabul edilmiştir.

Yapısal olarak kapsamı belirlenen kamu bürokrasisinin birbirleriyle olan ilişkisi olağan dönemlerde yasal çerçevede sürmektedir. Bu dönemlerde kamu bürokrasisindeki eşgüdümü, iletişimi ve denetimi siyasi iktidar sağlamaktadır. Ancak, Türkiye gibi olağanüstü rejim yapısına sıklıkla geçilmiş olan bir ülkede kamu bürokrasisi, yasalarla kendisine verilmiş yetki ve görevlerinin dışına çıkarak etki alanını genişletme eğilimi göstermiştir. Olağanüstü ve siyasi istikrarsızlığın yaşandığı dönemlerde kamu

bürokrasisi siyasi iktidarın emri altında kalmak bir yana onları baskı altına almış ve devlet yönetiminin en önemli aktörü olmuştur.

3.2.5.1.2. Yerel Bürokrasi

Türkiye’de devlet yönetiminde sıkı merkeziyetçi bir yönetim anlayışı ve bu anlayışa uygun yönetim yapılanması bulunmaktadır. Devletin kamu yönetimi aracılığıyla yerine getirmesi gereken hizmetin gereği olarak coğrafi alan esasına göre merkezi bürokrasinin uzantısı olan yerel bir bürokrasi oluşturulmuştur. Yerel bürokrasi merkez tarafından çeşitli denetim yolları aracılığı ile sıkı bir denetim altında faaliyetlerini sürdürmüştür. Ayrıca, yerel bürokrasi merkezi bürokrasinin yetkili olduğu bölgede merkezi bürokrasinin ajanı olarak görev yapmış ve her alanda tekçi devlet yapısının korunmasını kendisine öncelikli görev kabul etmiştir.

Yerel bürokrasi kavramı; mülki idare amirleri olan vali ve kaymakamları, kolluk kuvveti olan jandarma ve emniyet teşkilatının yerel görevlilerini, il ve ilçelerdeki şube müdürlerini ve yargı kurumlarında görevli olan hakim ve savcılarını kapsamaktadır. Yerel bürokrasi siyasi iktidarların ve merkezi bürokrasinin almış olduğu kararların uygulayıcısı olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Merkezin almış olduğu kararların uygulanması sürecinde yerel bürokrasinin çoğu zaman maksadını aşan bir tutum içerisine girdiği gözlenmiştir. Bu anlamda olağanüstü dönemlerde cebir kullanmaya veya kullandırmaya yetkili olan yerel bürokratlar hukuku ve insan haklarını ihlal eden birçok işlem ve eylemin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Türkiye’nin içeride ve dışarıda karşısına sorun olarak gelen ve yerel bürokrasinin tutum ve davranışlarının neden olduğu birçok örnek olay bulunmaktadır.

Yerel bürokrasinin hukuksal bir dayanağı olmayan tutum ve davranışlarının merkezi bürokrasi tarafından yeterince denetlenmediği ve bu tutum ve davranışları gerçekleştiren görevlilerle ilgili disiplin ve ceza sisteminin bütünüyle işletilmediği kabul edilmektedir. Ortaya çıkan bu olumsuzluklar çoğu zaman merkezi bürokrasi tarafından desteklenmiştir. Çünkü merkezi bürokrasi gerekli gördüğünde hukuka uymayan birçok işlemi bu görevliler aracılığı ile yerine getirmektedir. İletişim araçlarındaki gelişmeler, küreselleşme süreci, insan hakları konusunda ülke içinde ve uluslararası sistemde faaliyet gösteren kurum ve kuruluşların ortaya çıkması ve Türkiye’nin AB’ye giriş

süreci merkezi ve yerel bürokrasi tarafından ortaya konulan olumsuzlukların giderek azalmasını ve kamu bürokrasisinin bu konularda daha hassas davranmasını sağlamıştır.

3.2.5.2. İşlevsel (Etkinlik Açısından) Sınıflandırma

Kamu bürokrasisinin işlevinin veya işlevlerinin belirlenmesi konusunda farklı yaklaşımlarla karşılaşılabilir. Kimileri kamu bürokrasisinin kamu kurumlarını etkili ve verimli yönetmek dışında başka işlevi olmadığını belirtirken kimileri ise, kamu politikalarının belirlenmesi de dahil birçok siyasi işlevi içeren geniş bir kapsamdan bahsetmektedirler (Özen, 1996). Ancak, kamu bürokrasisinin faaliyet alanı yasayla belirtilen görev ve yetkileri, ülkelerin sosyo- ekonomik gelişmişlik düzeylerine ve zamana göre değişmektedir. Savaş ve doğal afetlerin yaşandığı zamanlarda ve olağanüstü rejim uygulamalarının hüküm sürdüğü dönemlerde yönetim ağırlığının kamu bürokrasisine kaydığı gözlenmiştir.

Modern anlamda merkezi devletlerin ve özellikle de ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, devletin görevleri ile ilgili çeşitli felsefi tartışmalar ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıl Avrupa'sında bu tartışma ekonomik sistemler üzerinden sürdürülmüştür. Kapitalist ekonomi modelini savunanlar devletin güvenlik ve adalet işleri dışında herhangi bir alana, özellikle ekonomik hayata, karışmamasını savunurken, sosyalist ekonomiyi savunanlar ise sınıfsız bir toplumu amaçlayan komünist bir sisteme geçişte devletin toplumdaki bütün maddi değerleri bir elde toplaması gerektiğini ileri sürmüştür. 20. yüzyılda ortaya çıkan faşizm ise ülke yönetiminde baskıcı ve tekçi bir devletin yönetiminin en ileri aşamasını savunmuştur. Yine bu dönemde kapitalist sistemin biraz daha yumuşatılması ile ortaya çıkan sosyal devlet kavramı ile ifadelendirilen yeni bir yönetim modeli ortaya çıkmıştır.

Dünyada sürdürülen bu tartışmalar, devletin ve dolayısıyla kamu bürokrasisinin toplum içerisindeki yerinin belirlenmesi konusunda etkili olmuştur. Kapitalist ekonominin hüküm sürdüğü liberal demokratik yönetimlerde kamu bürokrasisi toplumsal yaşamda çok etkili olmamıştır. Sosyalist ve faşist sistemlerde ise kamu bürokrasisi farklı bir örgütlenme modeline sahip olsalar da toplum üzerinde çok etkili olmuşlardır. Sosyal devlet anlayışının ortaya çıkması da kamu bürokrasisinin etkinliğini artırıcı bir etki yapmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı'dan gelen siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel yapının üzerine bina edilmesi; Türkiye'de yapısal ve işlevsel olarak Avrupa'daki modern ulus devletlerden farklı bir devletin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte siyasal, ekonomik ve sosyal alanda toplumsal sınıfların ortaya çıkmamış olması veya çıksa bile güçsüz olması nedeniyle, kamu bürokrasisi devlet ve toplum üzerindeki etkisini daha da artırmıştır.

Türkiye'de parlamenter bir yönetime geçilmesi ile yasama yetkisi fiilen yürütmeye, yürütmenin yetkisi de bürokrasiye geçmiştir (Yılmaz, 2001: 22). Bu durum, kamu bürokrasisinin işlev alanının genişlemesini ve dolayısıyla devlet yönetiminde önemli bir unsur olarak kabul görmesini sağlamıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarıyla birlikte askeri kamu bürokrasisi devlet yönetimindeki etkinliğini artırmaya başlamıştır. 1960 ihtilali sonrasındaki süreçte yargı bürokrasisi devlet yönetiminde etkili olmaya başlamıştır. 1990'li yıllardan sonra siyasi iktidarın emri altında bulunan silahlı (içişleri bürokrasisi) ve sivil kamu bürokrasi etkinliğini artırmaya başlamıştır. Bu başlık altında kamu bürokrasisinin işlevsel açıdan sınıflandırmasında yasal düzenlemelerden çok ülke yönetimindeki fiili durum etkili olmuştur. Türkiye'de ordu ve yargı kurumunun siyasi irade ile olan ilişkisi ve toplum üzerindeki etkinliği, bu iki kurumu kamu bürokrasisi içerisinde ayrıcalıklı bir konuma kavuşturmuştur. Devlet adına güç kullanma salahiyetine sahip emniyet bürokrasisi de bu iki kurum kadar olmasa da kamu bürokrasisi içinde farklı bir yere sahip olmayı başarmıştır.

3.2.5.2.1. Askeri Bürokrasi

Türkiye'de bir kurum olarak ordu, tarih boyunca toplum ve devlet içerisinde farklı ve önemli bir konuma sahip olagelmıştır. Ordu her şeyden önce ülkenin dış ve iç güvenliğini sağlayan siyasi bir kurumdur. Orduyu diğer kamu kurum ve kuruluşlarından ayıran ve orduya avantaj sağlayan bazı faktörler söz konusudur. Ordunun silahlanma tekeline sahip olması, örgütlenme açısından katı bir hiyerarşik yapıya sahip olması ve ülkenin bütünlüğünü, devletin güvenliğinin koruyucusu olarak kendisine siyaset üstü bir konum elde etmiş olması orduya diğer kamu kurumlarının üstünde bir önem kazandırmaktadır. Bu özelliklere sahip olan ordu savaş aracı, siyasi düzen ve istikrarın sağlayıcısı ve sivil düzenin alternatifi fonksiyonlarına da sahiptir (Heywood, 2007: 533, 535).

Türk toplumu için ordunun dünyadaki birçok toplum ve devletten farklı olarak daha ayrıcalıklı bir yeri vardır. Türklerin kültürel alanda kendilerini ordu millet olarak tanımladıkları ve ordunun toplumun tümünü yansıttığı genel kabul görmektedir. İslam öncesi Türk devletlerinde, Selçuklularda, Osmanlılarda ve son olarak Türkiye Cumhuriyeti'nde ordu devlet yönetiminde belirleyici bir konuma sahip olmuştur. Türkiye'de Cumhuriyet, Osmanlı'nın son dönemlerinde iktidarı elinde tutan İttihat ve Terakki'de görevli üst düzey askeri bürokrasi tarafından kurulmuştur. Askeri bürokrasinin yeni rejimin kurulmasında oynamış olduğu bu tarihi rol, kurum olarak ordunun devleti sahiplenme ve hatta çoğu zaman devletin tek sahibi olduğu düşüncesine kapılmasına neden olmuştur.

Osmanlı'da tımar sistemin bozulması sonrasında, Jön Türkler hareketi ile başlayan ordunun siyasete müdahale geleneği Cumhuriyet döneminde sürdürülmüştür. Bu geleneğin oluşmasında devletin siyasal olarak içinde bulunduğu durum etkili olmuştur. Avrupa'nın Osmanlı karşısında her alanda ileri gitmesi ve Osmanlı'nın sürekli toprak kaybetme sürecine girmesi ve ordu içinde siyasi düzene karşı bir ideoloji konumuna gelen Bektaşiliğin etkin olması (Berkes, 2002: 117) ordunun siyasete müdahale ihtimalini artırmıştır. Osmanlı Devleti'nde ordunun belirleyici güce sahip olduğu gerçeği, Batılı anlamda yenileşme ve modernleşme hareketlerinin ilk olarak askeri alanda başlamasıyla bir kez daha ortaya çıkmıştır. Bu anlamda modernleşmenin başlıca ideolojisi milliyetçilik ve başlıca taşıyıcısı da ordu olmuştur (Belge, 2007: 23). Sivil - askeri bürokraside ortaya çıkan ve zaman içinde kurumsallaşan siyasal iktidarı elde etme eğilimi ve bundan kaynaklanan seçkinler politikasının ülkede baskın olması Osmanlı'dan Cumhuriyete geçen önemli yönetsel miraslardandır (Sevil, 1999: 111).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrasında asker kökenli kişilerin ve özellikle Mustafa Kemal'in devlet yönetiminde bulunması ordunun siyasete müdahale ihtimalini azaltmıştır. Bu kapsamda tek partinin iktidarda olduğu 1923- 1950 yılları arasında askeri bürokrasi siyasete müdahale imkanı bulamamıştır. Askerin siyaset dışında kalmasının sebeplerinden biri de askerin kışlası dışına çıkmasına sıcak bakmayan Fevzi Çakmak'ın bu dönemde Genelkurmay Başkanı olmasıdır.

1950 genel seçimlerinden sonra DP'nin iktidara gelmesi ordunun siyasete ve siyasetçiye bakışını değiştirmiştir. DP iktidara geliş sürecinde güvenlik güçlerinin (polis

ve jandarma) baskıcı uygulamalarını seçim malzemesi olarak kullanmış ve bunda da başarılı olmuştur. DP'nin dine bakışı ordunun bu partiyi kabullenememesinin bir diğer nedeni olmuştur. Bunlardan daha önemlisi bürokratik elit sınıfı dışından insanların devlet yönetimine müdahil olmaya başlaması rejimin en önemli bekçisi konumunda olan askeri bürokrasinin kabul edemeyeceği bir gelişmedir. 1950- 1960 yılları arasındaki DP iktidarı asker ile sivil arasındaki gerilim siyaseti sürekli bir hal almıştır.

1960 yılına gelindiğinde ordu gerilim siyasetini daha da ileri götürerek yönetime el koymuştur. Yeni anayasa oluşturulana ve yeni bir siyasi iktidar görevi devralana kadar askerin kontrolünde olağanüstü rejim kurallarının uygulandığı ve yaklaşık bir buçuk yıl süren bir dönem yaşanmıştır. 1960 ihtilali sonrasında 1961 Anayasası hazırlanmış ve bu anayasa, devleti ve toplumu siyaset kurumuna karşı korumayı amaçlanmıştır. Bu çerçevede, bireylerin kendisini ifade etme, örgütlenme ve basın yayın özgürlüğüne kavuşması sağlanmıştır. Toplumun özgürleşmesi konusunda yapılan bu çalışmaların aksine halkın seçerek iktidara getireceği siyasi iktidarların yetki alanı olabildiğine kısıtlanmıştır. Yeni anayasada siyasi iktidarın yetki alanını ve faaliyetlerini kısıtlamak için yeni bürokratik kurumlar oluşturulmuştur. 1961 sonrası süreçte olağan dönemlerde kamu bürokrasisinin siyaset kurumuna en fazla müdahale imkanına sahip olan ve yarı siyasi yarı hukuki bir kurum olan Anayasa Mahkemesi yeni anayasayla kurulmuştur.

1961 Anayasası'yla sosyal alanda toplumun özgür bir hayata kavuşması amacı 1971 askeri müdahalesiyle sona ermiştir. Anayasanın özgürlükler anlamında topluma bol geldiği iddia edilerek anayasal özgürlükler önemli ölçüde kısıtlanmıştır. Bu müdahale sonrasında Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuş ve toplumdaki örgütlenme özgürlüğü önemli ölçüde kısıtlanmıştır. Kısaca 1960 sonrasında siyaset kurumunu, kamu bürokrasisinin denetimi altına alma girişimi 1971 sonrasında tüm toplum için geçerlilik kazanmıştır.

1961 Anayasası'nda 1971 yılında yapılan düzenlemeler 1980 askeri ihtilalinin habercisi niteliğindedir (Özbudun, 1993: 25). 1971- 1980 yılları arasında siyasal ve sosyal hayatta sağ sol kampaşması, yasal yollardan insanların kendilerini ifade etmelerinin engellenmesi, şiddetin yaygınlaşması ve siyasi istikrarsızlığın sürekli bir hale gelmesi askeri bürokrasinin devlet yönetimindeki etkinliğini artırmıştır. 1980 yılına

gelindiğinde ordu yönetime yeniden el koymuştur. Yeni anayasa çalışmalarının tamamlandığı ve yeni hükümetin görevi devraldığı 1983 yılına kadarki sürede askeri bürokrasi olağanüstü rejim kurallarını uygulamıştır. Olağandışı kuralların uygulandığı bu ara dönemler, askeri bürokrasinin devlet yönetimine doğrudan sahip olduğu dönemler olması nedeniyle Türkiye'nin siyasi hayatında ayrı bir yere sahiptir.

1980 ihtilali sonrasında hazırlanan 1982 Anayasası kendisinden önce hazırlanan iki anayasadan toplum ve siyaset kurumu açısından daha baskıcı ve daha katı kurallar getirmiştir. 1983 sonrasında kamu bürokrasisi Milli Güvenlik Kurulu aracılığı ile siyaset üzerindeki ağırlığını sürdürmüştür. Ancak kamu bürokrasisinin siyaset üzerindeki ağırlığı dönem dönem farklılıklar göstermiştir. Siyasi istikrarsızlıkların yaşandığı koalisyon hükümetleri döneminde kamu bürokrasisinin siyaset üzerindeki ağırlığı hissedilir derecede artmıştır.

Askeri bürokrasinin resmi ideolojiye güvenlik perspektifinden bakarak farklı anlamlar yüklemesi kurum olarak askerin siyasi rolünü, motivasyon araçlarını, stratejilerini ve müttefiklerini süreç içerisinde değiştirmesine neden olmuştur (Cizre, 2006: 157). Askeri bürokrasi milli güvenlik ideolojisi çerçevesinde yapılanmış ve faaliyetini sürdürmüştür. Bu ideoloji MGK Genel Sekreterliğinde cisimlenmiştir (Yayla, 2007: 21). Bu ideoloji düşman algısı çerçevesinde biçimlenmekte ve bu ideolojide dönemsel olarak düşmanların öncelik sırası değişmektedir. Ayrıca milli güvenlik ideolojisi sınırları askeri bürokrasi tarafından belirlenen, bir güvenlik alanı ortaya koymuş ve bu alana siyasi iktidarların girmesini engellemek istemiştir (Cengiz, 2008: 117). Dış politika, Kürt meselesi ve din devlet ilişkisi bu sınırlar içerisinde kalan konular olduğu için bu meselelerde siyasi iktidarların ve sivil toplum kuruluşların çözüm önerisinde bulunması dahi engellenmeye çalışılmıştır.

Askeri bürokrasinin siyasi ve sosyal hayattaki konumu ve etkinliği Türkiye'nin AB'ye giriş süreciyle beraber yeni bir boyut kazanmıştır. Bu kapsamda askeri bürokrasinin Türkiye'de de gelişmiş Batı toplumlarındaki konumuna uygun bir konuma getirilmesi için yasal ve idari düzenlemeler yapılarak uygulamaya geçirilmeye başlanmıştır. Ayrıca sivil toplum gelişip olgunlaştıkça askeri bürokrasinin toplum üzerindeki etkinliği azalmaktadır. Türkiye'de tek parti dönemindeki askeri bürokrasiyle NATO'ya giriş süreci sonrasındaki askeri bürokrasinin toplum ve siyaset üzerindeki

etkinliği nasıl bir değilse, (Özdemir, 1994: 11) AB giriş süreci içerisinde bulunan Türkiye'deki askeri bürokrasinin etkinliği bir değildir. Ancak, bütün bu gelişmelere rağmen Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı için yapılan seçimlere askeri bürokrasinin ilgisi bir tutku derecesinde olduğu için (Özdemir, 1994: 97) 2007 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçim sürecine de askeri bürokrasi müdahil olmaya çalışmıştır. Bu süreçte askeri bürokrasi amacına ulaşamasa da Türkiye'de ordu siyaset üstü ve tarafsızlık özellikleriyle devletin koruyucusu rolüne sahip olması (Cizre, 2006: 156) dolayısıyla Türkiye'de halkın en güvendiği kurum olma özelliğini korumaktadır.

3.2.5.2.2. Yargı Kurumları

Devlet yönetiminin tek elde toplandığı kalsik dönem Osmanlı Devleti'nde güçler ayrılığı söz konusu değildi. Osmanlı Devleti dini bir yönetimden ziyade geleneklerin hükümran olduğu bir yönetim yapılanmasına sahipti (Berkes, 2002: 30). Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu yönetim geleneğinde yargı süreci dini kurallar çerçevesinde idarenin gözetimi altında sürdürülmekteydi. Osmanlı'nın son dönemlerindeki Batılılaşma ve modernleşme girişimleri çerçevesinde modern anlamda bir yargı erki oluşturma sürecine girilmiştir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde yargı kurumunun sekülerleşmesi için bir dizi altyapı düzenlemesi yapılmış ve Cumhuriyet'in ilanıyla bu düzenlemeler yeni bir evreye girmiştir. Yeni rejimde dini temele dayanan hukuksal yapının Avrupa'dan alınan kanunlar aracılığıyla dönüşümü sağlanmıştır. Yargıda yapılan bu tür değişiklikler, iktidarın yargı kurumlarınca denetlenmesi ve kişi hak ve hürriyetlerinin iktidara karşı yargı kurumlarınca korunması açısından çok fazla bir şey değiştirmemiştir. Cumhuriyet'in ilanı sonrasında başlayan tek parti döneminde yargı kurumu siyasi iktidarın yetkilerini sınırlandırarak halkı korumak bir yana, rejimi ve siyasi iktidarı halka karşı korumayı kendisine amaç edinmiştir. Şeyh Said İsyanı sonrasında Takriri Sükun Kanunu'nun çıkartılması ve İstiklal Mahkemelerinin kurulmasıyla yargı bürokrasisi halkın üzerinde kurulan baskıcı yönetimin araçlarından birisi durumuna gelmiştir. Yargı bürokrasisi, bu dönemde çıkartılan devrim kanunlarının en önemli koruyucusu ve kollayıcısı olmuştur.

1950 sonrasında DP'nin iktidara gelmesi siyasi iktidarla yargı bürokrasisi arasında büyük bir çatlağın oluşmasına neden olmuştur. 1960 ihtilali sonrasında kabul

edilen 1961 Anayasası yasama organının ve siyasi iktidarların kamu bürokrasisinin denetimi altında faaliyetlerine devam etmesi için yeni düzenlemeler getirmiştir. Bu çerçevede kanunların anayasaya uygunluğunu denetleme ve siyasi partilerin kapatılma davalarına bakma yetkisine sahip olan Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Bu dönemde kurulan Anayasa Mahkemesi, yargı bürokrasisinin Türkiye'nin siyasal ve toplumsal hayatında etkin bir rol oynamasını sağlayan en önemli araçlardan birisi olmuştur. Kuruluşu Osmanlı'ya dayanan ve yüksek idare mahkemesi olarak görev yapan Danıştay yargı bürokrasisinin siyasi iktidar ve idarenin hareket alanını sınırlandırması hususunda önemli bir yeri olan ikinci bir yargı kurumu olmuştur.

Anayasa Mahkemesi verdiği kararlarla Türkiye'nin siyasal partiler çöplüğüne dönmesine neden olmuştur. Yargı bürokrasisi aldığı kararlarla toplumdaki siyasal hayatın daraltılmasıyla yetinmeyerek ekonomik, sosyal ve kültürel yaşam alanlarının birey aleyhine devletin lehine olmak üzere daraltılmasını da sağlamıştır. 1980 askeri müdahalesi sonrasında kabul edilen 1982 Anayasası Anayasa Mahkemesi'nin gücünü korumuştur. Devlet- toplum ilişkisi konusunda kamu bürokrasisinin devleti önceleyen genel yaklaşımına yargı bürokrasisinin de sahip olduğu görülmüştür. Yapılan araştırmalar ve yargı bürokrasisinin vermiş olduğu kararlar, yargı kurumunun toplumun özgürleşmesi ve devlet yönetiminin demokratikleşmesi önünde ciddi bir engel olarak varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Siyasi parti kapatma davalarında, son dönemlerdeki anayasa değişikliği kararlarında ve 2007 yılı cumhurbaşkanı seçim sürecinde verdiği kararlar Anayasa Mahkemesi'nin kararlarının hukuksal temelden çok ideolojik ve siyasal bir temele dayandığını ortaya koymuştur. Anayasa Mahkemesi, 2008 yılında TBMM'nin yapmış olduğu anayasa değişikliğini esas yönünden incelemiş ve bu değişikliğin iptaline karar vermiştir. Yüksek mahkeme verdiği bu kararla yasama organını bir bakıma işlevsiz bırakmıştır (Küçük, 1998: 13).

AB giriş sürecinde Türkiye'de sıklıkla gündeme getirilen konulardan biri de yargı reformudur. Yapılacak bu reformla yargı bürokrasisinin siyasal ve sosyal hayata sıklıkla müdahale etmesinin önüne geçilmek istenmektedir. AİHM de bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin korunması ve yargı bürokrasisinin verdiği kararların iç hukuka uygun olup olmadığının denetimini yapması açısından oldukça önemli bir mercidir.

3.2.5.2.3. İçişleri Bakanlığına Bağlı Üst Bürokrasi

Türkiye’de süreç içerisinde seçimle işbaşına gelen siyasi iktidarlara karşı mücadele içerisinde bulunan askeri bürokrasisi ile yargı bürokrasisi dışında siyasi iradenin hiyerarşik denetimi altında bulunan bir kamu bürokrasisi bulunmaktadır. Bu bürokrasi içerisinde de ülkede asayiş ve iç güvenliği sağlamakla görevli olan ve bu alanda devlet adına cebri güç kullanma tekeline sahip olan jandarma ve polis teşkilatının ayrı bir yeri ve önemi bulunmaktadır. Bu iki teşkilatın mensupları çoğu zaman, toplum tarafından devletin görünen yüzü olarak kabul edilmiştir. Çünkü bu iki kurumun yasal ve idari düzenlemelerin ve yargı kararlarının uygulanması konusunda genel yetkili olması, bu iki kurumda görev yapan kişilerin toplum tarafından devletin somutlaşmış şekli olarak algılanmasını sağlamıştır.

Yaptığı işlerin gereği ve Türkiye’nin tarihsel geçmişi, polis ve jandarma bürokrasisinin toplumu potansiyel bir suçlu gibi görme eğilimine sahip olmasına neden olmuştur. Diğer taraftan toplum ise bu iki kurumun çalışanlarını, devlet adına toplumu sürekli baskı altında tutmayı amaçlayan kişiler olarak görme eğilimine sahip olmuştur. Polis ve jandarma bürokrasisinin topluma karşı takınmış olduğu olumsuz tutum Türkiye’nin siyasal hayatına etki ettiği gibi ülkedeki sanatsal ve edebi eserlere de sıklıkla konu olmuştur. Jandarma ve polis korkusunu toplum o kadar içselleştirmiştir ki, bu korku nedeniyle siyasal ve sosyal alanda etkili ve yetkili kişiler dahi çoğu zaman jandarma ve polis bürokrasisinin yaptığı yanlışları görmezden gelmeye veya gizlemeye çalışmıştır. 1980’li yıllardan sonra bürokratik elit kesiminin polise bakışında bir değişim gözlenmektedir. Siyasi iradenin etkinliğinin bu kurum üzerinde artması ve bu kurum çalışanlarının askeri bürokrasiye karşı potansiyel bir güç olarak görülmesi bürokratik elit sınıfın polise karşı daha mesafeli durmasını beraberinde getirmiştir.

3.2.5.2.4. Diğer Kamu Kurumlarındaki Üst Bürokrasi

Türkiye’de silahlı kamu bürokrasisi ile yargı bürokrasisi dışında kalan ve devletin rutin idari işlerini yürüten ve sayısal olarak önemli bir yekün tutan bir kamu bürokrasisi sınıfı daha vardır. Kamu bürokrasisinin bu kısmı, bütünüyle siyasi iktidarın etkisi altında olduğu için, siyasi ve sosyal olaylarda çok fazla gündem oluşturmadığı izlenimi vermektedir. Ancak bu bürokratik sınıfın devlet yönetiminde ve toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel hayatında önemli bir yeri vardır. Ülkedeki ekonomi

politikalarının oluşturulmasını, hayata geçirilmesini ve denetimini ekonomi bürokrasisi sağlamaktadır. Dış politika, altyapı, imar, sağlık, kültür vb. birçok kamusal hizmetin yerine getirilmesinde kamu bürokrasisinin önemli bir rolü vardır.

Ülkenin dış politikasına yön veren ve ülkeyi dış temsilcilikler aracılığıyla başka ülkelerde temsil eden ve eski deyimiyle hariciye bürokrasisi olarak adlandırılan dışişleri bürokrasisi bulunmaktadır. Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren bu sınıf bir taraftan devletin dışa açılan penceresi olmuşken diğer taraftan da iç politikadaki etkinliğini sürdürmüştür. Cumhuriyet'in ilanıyla bu sınıfın devlet yönetimindeki etkinliği artarak devam etmiştir. Dışişlerinde görev yapan kamu bürokrasisi, son yıllardaki değişime kadar, kendisini rejimin koruyucusu olarak gören, benzer siyasi görüşleri olan ve olaylara güvenlik perspektifinden bakma eğilimine sahip seçkin bürokrat bir sınıf olarak varlığını sürdürmüştür.

Merkezi yönetim örgütlenmesi çerçevesinde bakanlıklarda görev yapan üst düzey yöneticilerin oluşturduğu idari alanda karar alma süreçlerine katılan ve idari işlerin yerine getirilmesinden sorumlu olan üst düzey kamu bürokrasisinin devlet yönetiminde önemli bir yeri vardır. Ayrıca merkezi yönetime yardımcı olan ve kamu politikalarının oluşumunda görev alan kamu bürokrasisinin çalıştığı kurumlar ve kurullar bulunmaktadır. Devlet Planlama Teşkilatı, Hazine Müsteşarlığı, Merkez Bankası, Üst Kurullar (RTÜK, TMSF, EPDK, BDDK) bu kurum ve kurulların önemlilerinden bazılarıdır. Kamu bürokrasisinin bu kesimi, bürokrasinin genel özelliklerinden birisi olan değişime oldukça kapalı, tutucu bir düşünceye sahiptir. Ayrıca kamu bürokrasisinin bu kesiminde devleti koruma refleksinin yüksek olduğu gözlenmektedir. Kamu bürokrasisinin bu özellikleri, ülkede yapılmak istenen idari reform çalışmalarında, merkezi idarenin bazı yetkilerinin yerele devredilmesi ve devletin küçültülmesi şeklinde ifade edilen devletin ekonomik alandan el çekmesi konularında yapılan çalışmalarda kendisini göstermiştir.

Yerelde devletin ve hükümetin temsilcisi niteliğine sahip valiler, merkezdeki diğer üst düzey yöneticilerinden farklı olarak güvenliği ve asayiş sağlayıcı görevler üstlendiği için daha devletçi bir özellik sergilemektedir. Valiler, yasal olarak yetki genişliği çerçevesinde önemli bir yetki serbestisine sahip olmalarına karşın, siyasi ve idari nedenlerden dolayı bu yetkilerini çoğu zaman kullanmamayı tercih etmektedirler. Devletin ve hükümetin temsilcisi olan valiler 2000'li yıllara kadar sadece devletin temsilcisi olma özelliklerini kullanmış ve halkın içerisine pek çıkmamıştır.

4. TÜRKİYE'DE KAMU BÜROKRASİSİ İLE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI ARASINDAKİ ETKİLEŞİM SÜRECİ

Dünyada sanayileşme süreci ile başlayan ve güçlü bir merkeziyetçi yönetim özelliği taşıyan ulus devlet modelinin yaygınlaşması sonrasında ulusal ve uluslararası alanda yeni siyasal ve idari yapılanma türleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Standartlaşma, uzmanlaşma, yapısal büyüklükler, merkeziyetçilik, birbirine bağımlılık ve kentleşme gibi olgular sanayileşmenin neden olduğu gelişmelerden bazılarıdır. Bu gelişmeler kamu ve özel kesimde yapısal ve işlevsel anlamda güçlü bir bürokrasi sınıfının doğmasına neden olmuştur. Tarihte daha önce görülmemiş düzeyde büyük, katı ve güçlü bürokrasi karşısında bireyin aciz kalmaya başladığı görülmüştür (Toffler, 1998: 93,94).

Ulus devlet yapısının güçlü bir merkeziyetçi yapıya sahip olma özelliği, Türk toplumunun tarihten gelen tekçi ve merkeziyetçi yönetim yapısıyla birçok konuda örtüşmüştür. Tanzimat'la başlayan süreçte başında padişahın bulunduğu devlet yönetimini etkilemeye, hatta ele geçirmeye başlayan kamu bürokrasisi, Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan uluslaşma sürecinde devlet yönetimindeki etkinliğini daha da artmıştır. Bu kapsamda kamu bürokrasisi çoğu zaman kendisini, devletin gerçek sahibi ve rejimin koruyucusu olarak görmüştür.

Türkiye'de toplumsal, siyasal ve idari alanda yöneten ve yönetilen, seçkici kamu bürokrasisi ve halk kavramları çerçevesinde oluşturulan düalist bir yapıdan bahsedilmektedir. Bu düalist yapıyı Şerif Mardin merkez- çevre kavramlarıyla açıklarken, sosyalist görüşe sahip bazı düşünürler bu yapıyı üretim araçları ve ilişkileri kapsamında sınıfsal ayrımla açıklamaya çalışmıştır. Bu yaklaşımlara göre toplumda merkezi idareye sahip olan seçkin yönetici kesim ile merkezin dışında yani çevrede kalan yönetilen kesimden oluşan iki ayrı kesim bulunmaktadır.

Türkiye'de kamu bürokrasisi ile sivil toplum örgütleri etkileşiminin merkez- çevre ilişkisi temelinde ele alınması konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Araştırmanın bundan önceki bölümlerinde sivil toplum kuruluşları ve kamu bürokrasisi ile ilgili kapsamlı bilgiler verilmişti. Türkiye'de güçlü bir kamu bürokrasisinin varlığı hemen herkes tarafından kabul görürken, sivil toplum kuruluşları konusunda aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Machiavelli ve Montesquieu Osmanlı'nın, batı

toplumlarında ortaya çıkan devletle halk arasında bulunan, ara tabakalardan yoksun olduğunu (Mardin, 1997: 106,116) belirtmiştir. Bu eksiklik Türkiye’de kamu bürokrasisinin toplum ve devlet üzerindeki etkisinin artmasına ve halkın da bu etkiye karşı kendisini koruyacak bir güce sahip olmamasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti’nde padişahın adil olma özelliği halkı kamu gücüne karşı koruyabilecek tek olguydu. Din kurumunu halkı kamu gücüne karşı koruyan bir güç olarak kabul eden görüşler varsa da bu görüşün çok fazla bir tutarlılığı yoktur. Avrupa’da burjuvazi sınıfı ve burjuvazinin ortaya çıkarttığı işçi sınıfı, kamu gücünü kullanan siyasilere ve bürokratlara karşı toplumda denge unsuru olmuştur. Toplumda denge unsuru olabilme potansiyeline sahip bu sınıfların Türkiye’de olmaması kamu bürokrasisinin uzun bir süre ülke yönetiminde tek egemen güç olarak kalmasına neden olmuştur.

Küreselleşme süreci tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de toplumun değişmesine ve dönüşmesine neden olmuştur. Toplumdaki bu değişim ve dönüşümün iki yönü bulunmaktadır. Bir taraftan bireyler ekonomik ve sosyal yönden önemli kazanımlar elde etmeye ve bu kazanımlar doğrultusunda siyasal ve idari alanı etkilemeye başlamıştır. Diğer taraftan devleti yönetenler toplumdaki bu değişim çerçevesinde yapısal ve işlevsel alanda devleti yeniden yapılandırmak durumunda kalmıştır. Kamu bürokrasisi sivil toplum kuruluşları etkileşimi, Türkiye’nin toplumsal, siyasal, idari, ekonomik ve kültürel geçmişini ve bu alanlardaki gelişim sürecini bir başka yönüyle ortaya koyabilecek bir potansiyele sahiptir. Bu kapsamda öncelikli olarak kamu bürokrasisinin sivil toplum kuruluşlarına genel yaklaşımı ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının gelişim sürecinde kamu bürokrasisinin etkisi bir sonraki başlıkta ele alınmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının gelişim süreçlerinde kamu bürokrasisinin etkisinin daha somut bir şekilde anlaşılabilmesi için sivil toplum kuruluşlarının kuruluş amaçlarına göre sınıflandırılması yapılmaktadır. Bu sınıflandırmayla kuruluş amaçlarındaki farklılıkların kamu bürokrasisinin sivil toplum kuruluşlarına yaklaşımını nasıl etkilediği ortaya konmaya çalışılmaktadır. Daha sonraki başlıkta geçmişten günümüze Türkiye’de devlet yönetiminde önemli bir konuma sahip kamu bürokrasisinin gelişim sürecinde sivil toplum kuruluşlarının doğrudan veya dolaylı bir rolünün var olup olmadığı

sorgulanmaktadır. Bu sorgulama dönemsel olarak yapılmakta ve bu sorgulamadan elde edilen veriler ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

4.1. Kamu Bürokrasisinin Sivil Toplum Kuruluşlarına Genel Yaklaşımı

Kamu bürokrasisinin sivil toplum kuruluşlarına genel yaklaşımı anlayabilmek için öncelikle ülkedeki bürokratik elit sınıfının ortaya çıkış ve gelişim sürecine ve halkla olan ilişkisine bakılması gerekir. Çünkü bürokratik elit sınıfın siyasi ve idari anlamda düşünce yapısının oluşumunda bu sürecin ve ilişkinin önemli bir yeri olmuştur. Osmanlı'nın dağılama ve yıkılış süreci ve sonrasında yaşanan siyasi gelişmeler kamu bürokrasisinin devletin kurtarılması ve korunması düşüncesini her şeyin önüne almasına neden olmuştur. Ülkede sanayinin ve ticaretin gelişmemesi güçlü bir burjuva ve buna koşut işçi sınıfının ortaya çıkmasını engellemiştir. Bu tür toplumsal grupların olmaması Osmanlı'nın son dönemlerinde ve yeni kurulan cumhuriyette kamu bürokrasisinin konumunu yükseltmiş ve önemini de artırmıştır. Bu durum kamu bürokrasisinin devlet yönetiminde tek kalmasını ve kendisini devletin tek sahibi görmesini sağlamıştır. Böyle bir anlayışa sahip kamu bürokrasisinin bulunduğu bir yerde bireysel özgürlükten söz etmek zordur. Ayrıca J. S. Mill'in dediği gibi, her şeyin bürokrasi aracılığıyla yapıldığı bir yerde bürokrasinin karşı olacağı hiçbir şey yapılamaz (Tannenbaum ve Schuldz, 2007: 371).

“Her bürokrasi çevresel şartlara bağlı olarak değişkenlik gösterir.” (Duvarger, 2004: 190) gerçeği kendisini Türk kamu bürokrasisinde de göstermiştir. Kamu bürokrasisinin kendisini devletin tek ve gerçek sahibi görme düşüncesi, Tanzimat'la başlayıp İttihat ve Terakki'nin 1908 yılında iktidarı ele geçirmesiyle sonlanan bir süreçte devlet yönetiminde padişah etkisizleştirilmiş ve devletin tek sahibi kamu bürokrasisi olmuştur. Osmanlı'nın son dönemlerindeki Balkan Savaşı, Arap isyanları ve son olarak Anadolu'da yaşayan gayri müslim azınlıkların tutumu, kamu bürokrasisinin ülkedeki tüm olay ve gelişmelere ülke güvenliği perspektifinden bakmasına neden olmuştur. Bu düşünce yapısı kamu bürokrasisinin sivil toplum kuruluşlarına bakışını ve yaklaşımını da genel olarak etkilemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı sonrası dönemde kamu bürokrasisinin temel yönelimi farklı kültürleri, farklı dilleri ve etnik grupları yeni kurulan rejime sahiplik edecek tek bir ulusa dönüştürmek olmuştur (Brown, 2007: 18).

Yönetici ve yönetilen arasındaki sınıfsal farklılıklar Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde kendisini göstermiştir. Kamu bürokrasisi sınıfsal farklılıklar nedeniyle halka karşı olma ve ona tepeden bakma gibi olumsuz bir düşünce ve imaja sahip olmuştur (Ergüder, 1991: 23). Cumhuriyet dönemi kamu bürokrasisi, bu sınıfsal farklılıkları ortadan kaldırmak için uluslaşma süreci içerisinde yığınların inkılaplar ve eğitim yoluyla değişmesini ve dönüşmesini amaçlamıştır. Ancak bu konuda kısmi bir başarı sağlanabilmiştir. 1946 öncesi iki kez çok partili hayata geçiş denemesi yapılmasına rağmen, bu süreçler kamu bürokrasisinin benimsemediği eğilimlerin güçlenme ihtimalinin ortaya çıkmasıyla sonlandırılmıştır. Bu denemeler yığınları tekipleştirici bir hale getirmeyi, yeni bir ulus bilinci kazandırmayı, amaçlayan kamu bürokrasisinin bu konudaki başarısızlığını ortaya koymuştur.

1923- 1930 dönemi cumhuriyetin kurulma evresi olması nedeniyle Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkmış olan siyasi ve sosyal alanlardaki sivil örgütlenmeler yeni kurulan rejimi koruma bahanesiyle budanmıştır. Yine geleneksel Osmanlı toplumunda sosyal hayatın yapı taşları olan tekke ve zaviyeler kapatılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında devleti yöneten kamu bürokrasisi bir taraftan yeni kurulan rejimi korumayı amaçlarken diğer taraftan yeni rejimin dayanacağı ulusu oluşturmaya çalışmıştır. Kamu bürokrasisinin bu kapsamda yaptığı çalışmaların amacı toplumda var olan farklılıkların ortadan kaldırılması ve her yönüyle birbiriyle benzeşen bütüncül bir toplum ortaya çıkarmaktır. Toplumda siyasal, sosyal ve kültürel alanda ortaya çıkacak olan sivil örgütlenmelerin bu bütünleşmenin önünü kesebileceği ve rejimi tehlikeye sokabilecek bir potansiyele sahip olabileceği korkusu kamu bürokrasisinin siyasal hayata yönelik düşüncesinin temelini oluşturmuştur. Bu düşünce yapısı bundan sonraki süreçte siyasal ve sosyal alanda ortaya çıkan her türlü oluşumda kamu bürokrasisinin devleti koruma ve kollama refleksinin öne çıkmasına neden olmuştur.

1923- 1950 yılları arasında kamu bürokrasisi, kuruluş amacına bakmaksızın sivil alandaki bütün örgütlenmelere, kuruluşu Osmanlı'ya dayanan Türk Ocağı hariç, kuşkuyla yaklaşmış ve bu örgütlerin kurulmasına, kurulsalar dahi faaliyet göstermelerine müsaade etmemiştir. 1930'lardan itibaren halkın ulus bilinci kazanması ve bu çerçevede dönüşümünün kontrollü bir şekilde sağlanması için, kamu bürokrasisi kontrolünde faaliyet gösterecek örgütler kurulmaya başlamıştır. 1931 yılında yapılan

CHP kongresinde altı okla ifade edilen ideolojiye son şekli verilmiş ve bu ideolojinin halka benimsetilmesi için halkevleri kurulmuştur. Halkevleri, resmi ideolojinin yalnızca siyasi alanda değil, kültürel ve günlük hayat üzerinde belirleyici olma gayretinin bir ürünüdür (Yeşilkaya, 2006: 113, 114). Halkevlerinin kuruluşu sürecinde herhangi bir muhalif hareketin oluşmasından çekinildiği için Türk Ocağı kapatılmıştır. Türk Ocağı'nın yayın organı olan Türk Yurdu dergisinin yayın hayatına da son verilmiş ve yerine halkevlerinin yayın organı olan Ülkü Dergisi çıkarılmıştır. 1940 yılında toplumun dönüştürülmesi sürecinde farklı bir aşamaya geçilmiş ve kırsal kesimde yaşayanların dönüştürülmesine ağırlık verilmiştir. Bu dönüşümü sağlamak için, Türk siyasi ve eğitim tarihinde sürekli tartışılan, Köy Enstitüleri kurulmuştur. Bu enstitüler, toplumun değişik kesimlerinden büyük eleştiriler almıştır. Kemal Tahir, köy enstitülerinin tek parti ideolojisini yaymak amacıyla oluşturulmuş faşizan kurumlar olduğunu ileri sürmüştür (Karaömeroğlu, 2006b: 286).

1930'lu yıllarda kültürel ve etnik farklılıkların ortadan kaldırıldığı ve Türk kavramıyla ortaya konulmaya çalışılan bir kimlik çerçevesinde oluşturulmak istenen bir halkçılık düşüncesi bulunmaktadır. Halkçılık düşüncesi, toplumsal ve ekonomik alanda ortak amaçlar etrafında birleşmiş, bölünmez, birbirine benzer ve birbirini bütünleyen, standartlaşmış bir toplumsal bütünlüğe işaret etmekteydi (Karaömeroğlu, 2006a: 276) . Türkiye'de tek parti dönemi halkçılığı, "halka rağmen halk için" sloganıyla ifade edilmiştir. Tek parti döneminde bir taraftan modern ve eğitilmiş bir ulus oluşturmak için çalışıldığı belirtilirken diğer taraftan 1924'te kurulan Türk Kadınlar Birliği adlı örgütün kadınların siyasete katılma taleplerine karşı sert önlemlerin alındığı görülmektedir. Bu örnek kamu bürokrasisinin, siyasi ve sosyal alanda halkın talepleri doğrultusunda değil de kamu bürokrasisinin kendi planlamaları doğrultusunda gerçekleştirilecek bir modernleşme ve demokratikleşme düşüncesinde olduğunu ve tepeden inme bir yaklaşım sergilediğini açıkça ortaya koymaktadır.

1940'lı yıllara gelindiğinde dünyada meydana gelen gelişmeler, Türkiye'de tek partili siyasetin çok partili bir şekle dönüşmesini zorunlu bir hale getirmiştir. Ancak bu dönemde sivil örgütlenmelere kamu bürokrasisi çok sıcak bakmamıştır. Bu dönemde SSCB'nin etkisi ile sol düşüncüyü benimseyen gençlerin kurduğu İleri Gençler Birliği örgütü yasadışı ilan edilerek kapatılmış ve üyeleri hapse atılmıştır (Atılğan, 2006: 551).

1946 seçimleri çok partili yaşamın başlangıcı olmuş ve 1950 seçimleriyle ilk kez siyasi iktidar el değiştirmiştir.

1950 seçimleriyle siyasi iktidarın DP'ye geçmesinden rahatsızlık duyan toplum kesimleri kamu bürokrasisiyle işbirliği yaparak DP'yi iktidardan uzaklaştırmak için çalışmışlardır. Bu dönemde kamu bürokrasisi DP'yi karşı devrim yapmakla suçlamış ve siyasal ve sosyal alandaki örgütlenme taleplerine daha önceki gibi olumsuz bakmamıştır. Ancak sivil örgütlenmenin önünde bu defa da siyasi iktidar önemli bir engel olmaya başlamıştır. Kamu bürokrasisinin toplumun farklı kesimlerinin örgütlenme taleplerine sıcak baktığı ya da öyle olması gerektiği için böyle bir yaklaşım sergilediği gerçeği, 1960 ihtilali sonrasında kabul edilen 1961 Anayasası'yla sosyal alandaki örgütlenmeler için oluşturduğu özgür ortamla ortaya çıkmıştır.

1961 sonrasında ülkede siyasal ve sosyal alandaki sivil örgütlenmelerin sayısı ve etkinliği artmaya başlamıştır. 1960'lı yılların sonlarına gelindiğinde, dünyadaki 1968 yılında meydana gelen gelişmelerin de etkisiyle, askeri ve yargı bürokrasisinde ülkedeki örgütlenme ortamının kontrolden çıkabilme ihtimalinin olabileceği korkusunun oluşmasına neden olmuştur. Bu nedenle özellikle sol örgütlenmelere ve sendikalara karşı sert önlemler alınmıştır. 1970 sonrasında siyasal ve sosyal hayatta sivil örgütlenme açısından oldukça verimli bir döneme girilmiştir. Ancak bu dönemdeki sivil örgütlenmelerin çoğu siyasal partiler tarafından yönlendiriliyordu. Siyasi parti güdümündeki bu örgütler yasal olarak faaliyetlerini sürdürmelerine rağmen toplumda şiddetin yaygınlaşması sürecine dahil oluyordu. Yasa dışı faaliyet gösteren sol örgütlenmeler siyaset aracı olarak şiddet yanlısı bir tutum sergileyerek şiddetin sürekli bir hal almasını sağlıyordu. Bu dönemde kamu bürokrasisi sürecin dışında kalarak sürece müdahale etmiyor görünüyordu. Ancak sürecin dengede gitmesini istiyor ve ABD'nin etkisi ile sol örgütlerin ülke yönetimi için potansiyel bir tehlike haline gelmemsi için gerektiğinde sürece müdahale ediyordu. Şiddetin artması ve siyasi istikrarsızlık nedeniyle siyasilerin sorunu çözebilecek bir güce sahip olmaması, askeri bürokrasinin yönetime el koymasına zemin hazırlamış ve askeri bürokrasi 1980 yılında yönetime el koymuştur.

1980 ihtilali sonrasında 1982 Anayasası kabul edilip 1983 yılında seçilmiş bir siyasi iktidar işbaşına gelene kadar olağanüstü rejim kuralları uygulanmıştır. Bu

olağanüstü dönemde siyasi ve sosyal alandaki bütün örgütler (Türk- İş ve TÜSİAD hariç) kapatılmış ve yöneticileri ve üyeleri yargılanmıştır. Yeni anayasa toplumsal farklılıkları ortaya koyacak her alanda sivil örgütlenmeyi engellemeyi amaçlamıştır. Toplumun büyük bir kesiminin depolitizasyon sürecine girmesini sağlayarak baskıcı bir yönetim anlayışıyla iç barışı ve güvenliği sağlamak, kamu bürokrasisi için öncelikli görev kabul edilmiştir. Bu çerçevede başta üniversite gençliği olmak üzere kamu çalışanlarının siyasal ve sosyal amaçlı örgütlenmelerinin önüne geçilmiştir.

1980 sonrasında küreselleşme sürecinin hız kazanması tüm dünyayı olduğu gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. Toplum ekonomik ve sosyal alanda hızlı bir değişim ve dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Toplumun değişmesi kamu bürokrasisi ile olan ilişkisinin de değişmesine yol açmaya başlamıştır. Bu değişiklik konusunda kamu bürokrasisi direnç göstermeye çalışmıştır. Toplum ise bu dirence karşı durabilmek için çeşitli sivil örgütler kurmaya başlamıştır. Özellikle serbest piyasa koşullarının gelişmesiyle birlikte devletin ekonomik faaliyetleri başta olmak üzere, siyasal ve toplumsal yaşamda kamuya meydan okuyan sendikalar, odalar, dernekler vb. gönüllü kuruluşların etkinlikleri ve güçleri artmaya başlamıştır (Kalaycıoğlu, 1997: 113). Sivil örgütlenmeler kamu bürokrasisini kendi çıkarları ve istekleri doğrultusunda değiştirmek ve dönüştürmek için doğrudan veya dolaylı faaliyette bulunmaya başlamıştır.

Bu süreçte kamu bürokrasisinin sivil toplum örgütlerine bakışının değiştiği gözlenmektedir. Geçmişten gelen ve gelenekselleşen sivil toplum kuruluşlarını toptan reddeden ve onlara şüpheyle yaklaşan bakış açısı kısmen değişmiştir. Kamu bürokrasisi bu konuda seçici olmaya ve sivil toplum kuruluşlarını sınıflara ayırmaya başlamıştır. Kamu bürokrasisinin tutum ve davranışları sivil toplum kuruluşlarının kuruluş amacına ve faaliyetlerine göre değişiklik göstermiştir. Ancak kamu bürokrasisinin yaklaşımı sivil toplum kuruluşlarına göre farklılık gösterse de, devletin korunması ve kollanması düşüncesi her zaman için bu farklılığın omurgasını oluşturmaya devam etmiştir.

1990'lı yıllardan sonra kamu bürokrasisi siyasal ve sosyal hayata müdahalede bulunma eğilimi içerisine girdiği dönemlerde ülke içerisinde ve uluslararası alanda meşruiyet kazanabilmek için ülkedeki siyasal ve sosyal unsurlar ve sivil toplumun bir kısmının desteğini almaya çalışmıştır. Bu çerçevede özellikle askeri bürokrasi kamuoyunun yönlendirilmesi için doğrudan veya dolaylı faaliyetlere girişmiş ve sivil

toplum kuruluşları aracılığıyla kamuoyunu yönlendirmeye çalışmıştır. Askeri bürokrasinin kendisini bu tür faaliyetler içerisine girme konusunda zorunlu görmesi, ülkedeki sivil toplum kuruluşlarının toplum üzerinde belli bir gücünün olduğunu ortaya koyması açısından oldukça önemlidir.

4.2. Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişim Sürecinde Kamu Bürokrasinin Etkisi

Kurum olarak devlet, belirli örgütlenme ve yöntemler çerçevesinde istikrarlı ve tekrarlanabilen ve yerleşik değerler haline gelmiş davranış örüntüleri gösteren bir yapılanmayı ifade eder (Sarıbay, 2001: 151,153). Sivil toplumun biçimlenmesi, büyük ölçüde durağan ve istikrarlı bir yapıyı benimseyen devlet ve kamu bürokrasiyle diğer toplumsal aktörler arasındaki ilişkinin yönüne bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Sivil toplumun herhangi bir ülkedeki gelişimi, üretken faktör olan sosyal aktörlerin özelliklerini devlete karşı koruma isteğiyle paralel bir gelişim süreci ortaya koymaktadır (Tosun, 2001: 73). Kamu bürokrasiyi soyut devlet yapılanmasının somuta dönüşmesini sağlayan en önemli kısmını oluşturmaktadır. Türkiye gibi devlet yapılanmasında ve yönetiminde bürokrasinin tarihsel süreci içerisinde önemli bir rol oynadığı ülkeler için kamu bürokrasiyi daha farklı bir anlam ifade etmektedir. Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan ve Türkiye Cumhuriyeti'nde devam eden kamu brokrasiinin devlet yönetimindeki asli görevi dışında kalan toplumu yönlendirme alışmaları, Türk kamu brokrasiinin toplumsal alanda yaşanan tüm gelişmelerle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilendirilmesini sağlamıştır.

Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkış ve gelişim süreci, ülkedeki birçok kurum ve kuruluşun ortaya çıkış ve gelişim sürecine benzer bir süreci geçirmiştir. Sivil toplum kuruluşlarının bu süreçte karşılaştıkları sorunlar da büyük ölçüde benzer özellikler göstermiştir. Bu sorunların temelinde bu kuruluşların oluşum ve gelişimi için gerekli maddi ve manevi toplumsal altyapı eksikliği vardır. şöyle ki; sivil toplum kuruluşlarının oluşumu için gerekli ön koşullar sayılırken toplumda devletten bağımsız güçlü bir ekonomik yapının olması gerekli görülmüştür. Ayrıca, ülkede toplumsal farklılaşmanın her alanda kendisini hissettirmesi; düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüğünün var olması gerekmektedir. Bu nkoşul eksiklikleri Türkiye'de kamu

bürokrasisinin etkisini daha da artırmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve gerçek sahibi olarak kendisini gören kamu bürokrasisinin ülkede sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkış ve gelişim süreçleri üzerinde etkisinin varlığı doğal karşılanmalıdır. Hatta ülkede kurulan ve faaliyette bulunan sivil toplum kuruluşlarının kamu bürokrasisi ile olan ilişkisi, bu kuruluşların gelişim süreçlerinde en önemli belirleyicilerinden birisi olmuştur.

Türkiye sivil toplum kuruluşlarının oluşumu ve gelişimi için gerekli görülen bu ön koşullara ülkedeki sivil toplum kuruluşları yetersiz dahi olsa dönemsel olarak sahip olmuştur. Ancak, toplumsal altyapı eksikliği bu kuruluşların gelişim sürecinde istikrarın sağlanamamasına ve bu süreçlerin çoğu zaman merkezi kamu bürokrasisinin insafına kalmasına neden olmuştur. Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkışı ve gelişim sürecindeki kamu bürokrasisinin var olan etkisini dönemsel olarak neden sonuç bağlamında ele alarak konuyu daha anlaşılır hale getirebiliriz. Batıdaki gelişmelerin aksine Türkiye'de devlete rağmen var olabilecek bir toplumsal sınıfın ortaya çıkmaması sivil toplum alanının yeterince gelişmemesine neden olmuştur. Bu nedenle iktidarları sınırlayan girişimler toplumsal gelişmelerin bir sonucu değil, daha ziyade iktidarın kendi kendini sınırlaması veya bu görüntüyü vermesi konusunda kendisini zorunlu hissetmesi şeklinde olmuştur. Yani toplumsal yapıdaki değişim ve dönüşümler çoğu zaman uluslararası konjonktüre bağlı olarak Batıdaki gelişmelerin örnek alınması yoluyla gerçekleşmiştir. Bu gelişmelerdeki itici güç ise toplumun istek ve talepleri değil, kul statüsündeki bürokratik sınıfın ve kalem erbabının güvenlik merkezli yaklaşımı olmuştur. Dolayısıyla sivil alandaki gelişmeler yerine devlet katındaki gelişmeler ve istekler Türk siyasal ve toplumsal hayatının gelişim sürecini daha çok etkilemiştir (Yılmaz, 2001: 337).

Türkiye'nin siyasal ve sosyal hayatında ortaya çıkan gelişmelerin tek belirleyicisinin devlet veya kamu bürokrasisi olduğu düşüncesi zamanla değişmeye başlamıştır. Toplumda (çevrede) ekonomik, siyasi ve sosyal alanda meydana gelen değişiklikler kamu bürokrasisi ile halk arasında yeni bir ilişkiler ağının oluşumuna neden olmuştur. Toplumda ortaya çıkan bu ilişkiler ağına, sivil toplum kuruluşları bireyler adına katılmaya başlamıştır. Kamu bürokrasisi ile sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkinin nasıl bir seyir izlediği, dönemsel farklılıkların olup olmadığı, kamu

bürokrasisi içerisinde bu anlamda bu kuruluşlara karşı farklı bir yaklaşımın olup olmadığı konusuna burada açıklık getirmeye çalışacağız. Bu kapsamda Durkheim ve Tonnie's'in yapmış olduğu sınıflandırma ve bu sınıflandırma çerçevesinde biçimlenen ideoloji örgüt ilişkisinin yönü, konuyu daha açık bir hale getirecektir. Bu düşünürlere göre ideolojiler; aile, köy, ırk, ulus gibi doğal örgütleri ayrı, ticari şirketler, savunma örgütleri, sendikalar, dernekler ve siyasi partiler gibi yapay örgütleri ayrı bir sınıfta değerlendirmektedir. Tüm tutucu ideolojiler birinci tür doğal örgütleri yüceltme, ilerici ideolojiler ise ikinci tür yapay örgütlenmeleri destekleme eğilimindedir (Duvarger, 2004: 49).

Sivil toplum kuruluşlarının gelişim süreçlerinde kamu bürokrasisinin etkisinin daha iyi ortaya konulabilmesi için, bu kuruluşlar kuruluş amaçlarına göre sınıflandırılmakta ve bu sınıflandırma çerçevesinde ayrı başlıklar altında ele alınmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarını kuruluş amaçlarına göre genellemeye çalışmak, bu kuruluşların kuruluş amaçları dışında faaliyet yürütmedikleri veya yürütemeyecekleri anlamına gelmemelidir. Çünkü bu kuruluşların hedefleri ve faaliyet alanları kendi iç işleyişleri veya çevresel faktörler çerçevesinde dönemsel olarak farklılıklar gösterebilmektedir. Ancak kuruluş amaçlarına göre bir sınıflandırma yapılması araştırmanın sınırlandırılması ve bütünlüğü açısından gerekli görülmektedir. Bu çerçevede sivil toplum kuruluşları; siyasi amaçlar için kurulanlar, ekonomik amaçlar için kurulanlar, sosyal ve kültürel amaçlar için kurulanlar, dini amaçlar için kurulanlar ve çevre amaçlı kurulanlar olmak üzere beş farklı başlık altında ele alınmaktadır.

4.2.1. Siyasi Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimine Kamu

Bürokrasisinin Etkisi

Sivil toplumu aile ile devlet arasında kalan bir alan olarak ortaya koyan Hegel, devletin egemenlik alanını sürekli bir şekilde geliştirerek toplumsal olanın tümünü kendi alanına katacağını öngörmekteydi. Bu öngörü, katı bir merkeziyetçi yönetim yapısı oluşturmayı amaçlayan ulus devletler tarafından kısmen gerçekleştirilmiştir. Ancak tek merkezli bir yönetim yapısı sergileyen ulus devletlere zamanla içeriden ve dışarıdan baskı uygulama potansiyeli taşıyan siyasi, ekonomik ve sosyal alanda faaliyet gösterecek oluşumların ortaya çıkmaya başlamasıyla, ulus devletlerin merkeziyetçi ve tekçi yapıları sallanmaya, egemenlik alanları da daralmaya başlamıştır.

Dünyada her şeyin hızlı bir değişim ve dönüşüm içerisine girdiği küreselleşme sürecinden ulus devlet yapıları da büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu süreçte ulus devlet yapılarına dışarıdan, uluslararası sistemden ve egemenlik alanları içerisinde kalan sınırlar içerisinde bireylerin çeşitli nedenlerle bir araya gelerek oluşturdukları sivil örgütlenmelerden baskı gelmeye başlamıştır. Sivil toplum kuruluşları bu toplumsal örgütlenmeler içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur. Sivil toplum kuruluşları içerisinde çeşitli siyasi amaçları olan ve farklı ideolojileri, görüş ve düşünceleri savunan örgütlenmelerin ayrı ve özel bir yeri vardır. Çünkü bu türden sivil toplum örgütleri devlete veya onu yönetenlere doğrudan muhalefet etme yeteneğine sahip olmakta ve devletin egemenlik alanının daraltılmasına ve buna karşın sivil alanın olabildiğince genişletilmesine çalışmaktadır.

Osmanlı'nın bakiyesi olarak nitelenen Türkiye Cumhuriyeti'nin imparatorluktan gelen bölünme korkusunu üzerinden atamaması ve yeni kurulan rejimin yıkılma korkusu ülkede merkezîyetçi bir yönetim yapısının oluşmasına neden olmuştur. Merkezîyetçi bu yapının toplumu baskı altında tutan idari uygulamalarda bulunması ve bu uygulamaları sürekli bir hale getirmesi de şaşkırtıcı olmamıştır. Türkiye'de, ülkenin bölünmesi ve yeni kurulan rejimin yıkılması korkusu, siyasi, etnik ve dinsel amaçla kurulan sivil örgütlenmelerin kamu bürokrasisince şüpheyle karşılanmasına neden olmuştur.

Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük düşüncesi ülke içerisindeki siyasal hareketlenmelerin temelini oluşturmuştur. Cumhuriyet'in ilanı ile Türk milliyetçiliği düşüncesi siyasal sistemin düşünsel arka planını oluşturmaya başlamıştır. Kamu bürokrasisi cumhuriyet devrimlerini uygulamaya koyarak dini devlet yönetiminden ve toplumsal yaşamdan uzaklaştırmaya çalışmış ve bunda da kısmen başarılı olmuştur. Bu durum İslamcı düşünceye sahip muhalif hareketlerin ortaya çıkmasını önemli ölçüde engellemiştir. Ancak dinin toplumdaki rolü ve etkisi tarihsel bir kökene sahip olduğu için yeni rejim için din yine en önemli potansiyel tehlike olarak sürekli denetim altında tutulmaya çalışılmıştır.

Kökleri Osmanlı'nın son dönemlerine kadar uzanan sol gelenek, SSCB'nin dünya siyasetinde etkisini artırmasıyla birlikte Türkiye'de kamu bürokrasisi için önemli bir tehdit olarak algılanmıştır. Yine kökeni Osmanlı'ya kadar uzanan etnik kimlik

üzerinden siyaset yapmak ve özellikle Misak-ı Milli sınırları içerisinde büyük bir nüfus potansiyeline sahip Kürtler, Cumhuriyet Türkiye'si'nde önemli bir tehdit unsuru olarak algılanmıştır. Kürtleri diğer etnik unsurlardan ayıran ve bir tehdit unsuru olarak kabul edilmesini sağlayan özelliklerden biri de ülkenin belli bir bölgesinde toplu halde yaşamaları bu bölge nüfusunun neredeyse tamamını oluşturmasıdır.

Kamu bürokrasisinin bu tür düşünceleri temel alan örgütlenmelere karşı olumsuz tutumu ve şüpheli yaklaşımı dönemselsel olarak farklılık göstermiştir. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden itibaren komünizm, Kürtçülük ve İslamcılık kamu bürokrasisi tarafından, tarihsel olarak enternasyonalist ve kozmopolit olarak tanımlanarak düşman ilan edilmiştir. Bu sınıfın liberalizme karşı da olumsuz bir düşünce içerisinde olduğu 1905 yılındaki İttihat ve Terakki kongresinde açıkça ortaya çıkmış (Özel ve Sarıkaya, 2005: 454) ve bu olumsuz tutum kendisini yeni rejimin kurulmasından sonra da devam etmiştir. Bu tür örgütlenmelerin ortaya çıkışı ve gelişim süreci için ülke siyasetinin yaşadığı istikrarsızlık dönemleri ve askeri bürokrasinin devlet yönetimine doğrudan müdahale ettiği olağanüstü rejim uygulamalarının uygulandığı dönemler kırılmaların yaşandığı dönemler olmuştur. Siyasi amaçlar için kurulan sivil toplum kuruluşlarının gelişim sürecine kamu bürokrasisinin etkilerini Cumhuriyet öncesi dönem, Cumhuriyet'in ilk dönemi olan tek parti dönemi, çok partili dönem ve 1980 sonrası dönem kapsamında ortaya konulabilir.

4.2.1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem

Osmanlı'nın dağılma ve yıkılma sürecine girmesiyle beraber, öncelikle devletin Avrupa devletleri karşısında güçlü kılınmasına çalışılmış; ancak bunda başarılı olunamayacağı anlaşılınca bu defa devletin kurtulması için çaba harcanmaya başlanmıştır. Bu her iki süreçte askeri ve hariciye bürokrasisi önemli bir rol üstlenmiştir. Kamu bürokrasisi, devletin çeşitli kurumlarının reform sürecine girmesi amacıyla Avrupa devletleriyle yakın bir ilişki içerisine girmiştir. Bu yaklaşım etkileşimi de beraberinde getirmiştir. Avrupa'da siyasal, sosyal ve kültürel alanda meydana gelen gelişmeler, çeşitli nedenlerle bu ülkelerde bulunan Osmanlı gençliği aracılığı veya reform çalışmaları için bu ülkelere giden kamu bürokrasisi aracılığı ile Osmanlı toplumunu etkilemeye başlamıştır. Eğitim amacıyla veya siyasi nedenlerle Avrupa'da bulunan gençler daha sonraki dönemlerde ülkelere dönerek kamu bürokrasisinde

görev almıştır. Osmanlı'da daha önceleri devşirme usulü ile oluşturulan kamu bürokrasisinin, çoğu Avrupa görmüş Müslüman tebaadan oluşmaya başlamasıyla devlet yönetiminde önemli gelişmeler olmuştur. Bu kapsamda Osmanlı'da modern anlamda ilk siyasal gruplaşmalar ve gelişmeler bürokratik sınıf içerisinde ortaya çıkmaya başlamıştır (Ortaylı, 2005: 95,96). Osmanlı'nın son dönemlerinde Tanzimat'la beraber ortaya çıkmaya başlayan kamu bürokrasisi, sosyal alanda işlev gören vakıf ve lonca sistemi ile dini tarikatlar dışında, Türk toplum yapısında olmayan modern anlamda sivil örgütlenme türlerinin ortaya çıkışı ve gelişiminde önemli bir pay sahibi olmuştur. Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatına yön veren seçkin bürokratik kesim ile geleneksel liberal kesim (Kongar, 192:143) arasındaki mücadele ilişkisi Tanzimat sonrasında ilk olarak kamu bürokrasisi içerisinde ortaya çıkmıştır.

Osmanlı düşünce hayatında önemli bir yer tutan ve liberal bir düşünceyi ve adem-i merkezîyetçi bir yönetimi savunan Prens Sabahattin İttihat ve Terakki'nin kuruluşunda yer almıştır. Ancak bu hareketten düşünsel nedenlerle ayrılarak Osmanlı Hürriyetperveran Cemiyeti'ni (Osmanlı Liberalleri Derneğini) daha sonra da Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti'ni (Özel Girişim ve Yerinden Yönetim Derneği) kurmuştur (Erdoğan, 2005: 32). Prens Sabahattin'in öncülüğünde ortaya çıkan liberal ve adem-i merkezîyetçi görüş, modernleşme sürecinin alttan üste, Mardin'in kavramsallaştırmasıyla, çevreden merkeze doğru bir seyir izlemesini benimsemiştir. Bu görüş, Cumhuriyet döneminde merkezi elinde tutan kamu bürokrasisine muhalefet edecek sağ eğilimli siyasal oluşumların düşünce dünyasının özünü oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutîyet'in ilanı sonrasında İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesi ile siyasal ve sosyal amaçlı sivil toplum kuruluşlarının yoğun bir şekilde ilk kez bu dönemde ortaya çıktığı gözlenmiştir. Ancak bu örgütlenmelerin kendi kontrollerinden çıkmaya başlaması ve kendisine muhalif hareketlerin güçlenmesi korkusu, İttihat ve Terakki'nin baskıcı bir yönetim uygulamasına geçmesine neden olmuştur. Baskıcı bir yönetim sürecine girmesinde Balkan Savaşı'nın da büyük bir etkisi olduğu gözden kaçmamalıdır. Ancak bu dönemdeki siyasal gelişmeler Türkiye Cumhuriyeti'nde meydana gelen siyasal gelişmelere benzer bir süreç izlemiştir. Bu anlamda İttihat ve Terakki dönemi, Türk kamu bürokrasisinin düşünsel arka planın

anlaşılması noktasında önemli ipuçları vermektedir. İttihat ve Terakki siyasal iktidarı tam olarak ele geçirmek için sivil toplum kuruluşlarından kurtulma çabasına girmiştir. Ayrıca, iktidarın denetiminde ve iktidara destek olacak yeni bir dernekleşme süreci başlatılması için çalışmalar yapmıştır (Alkan, 1998: 113).

Solda kıpırdanma hareketlerine ilk kez Genç Osmanlılar döneminde rastlanmıştır. Sendikalaşma, grev ve benzeri hareketlenmeler Türk ve Müslüman kesimden daha çok Rum ve Ermeni işçiler arasında yaygınlaşmıştır. 1912 yılında İttihat ve Terakki hareketi içindeki bazı bürokratlar ve aydınlar Marksizm'e ilgi duymaya başlamıştır. Ancak bu kişiler partiden uzaklaştırılmış, hatta birçoğu ülke içerisine veya dışına sürgüne gönderilmiştir. Bu kişilerin bazıları, Almanya'da yaşayan sol görüşlü Türklerin 1919 yılında Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'ndan etkilenerek (Güzel, 2007: 54) 1920 yılında Türkiye Komünist Partisi'ni kurmuştur (Belge, 2007: 27).

Türkiye'de modern anlamda sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkmasında, kamu bürokrasisinin etkisi kadar, dış devletlerin etkisine kapılma potansiyeline sahip olan gayrimüslim azınlığın da etkisi olmuştur. İmparatorluk bünyesinde bulunan bu azınlıklar, Fransız İhtilali sonrasında tüm dünyayı etkisi altına alan milliyetçilik düşüncesi başta olmak üzere daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan sol düşünceden de etkilenerek devlete muhalefet eden her türlü oluşuma destek vermeye başlamıştır. Osmanlı'da ilk sendikalaşma hareketleri ve grevlerin Balkanlarda ortaya çıkması ve ayrıca İstanbul'daki sendikalaşma ve dernekleşme oluşumlarının ilk olarak Yahudi, Rum ve Ermeni azınlıkları tarafından desteklenmesi bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Batıda Balkan Savaşı ve doğuda Ruslarla yapılan savaşlarda Osmanlı'nın sürekli olarak toprak kaybetmesi ve Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecine girmesi ile azınlıkların sivil alanda örgütlenmeye başlaması aynı döneme rastlamıştır. Aslında buna rastlantı demek çok doğru olmaz; çünkü bu iki süreç birbiriyle bağlantılı bir şekilde gerçekleşiyordu. Sivil örgütlerin ilk olarak imparatorluk içerisinde bulunan gayrimüslim azınlıklar tarafından kurulması Cumhuriyet'in kurucusu olan kamu bürokrasisinin ve Türk vatandaşlarının sivil toplum kuruluşlarına bakışını olumsuz yönde etkileyen bir gelişme olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkan savaş ve isyan gibi olağanüstü dönemlerin ardından serbest ve özgür ortamların oluşması siyasi amaçlı

sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkışını olumlu yönde etkilemiştir. Ancak, olağanüstü dönem sonrası ortaya çıkan bu örgütler devleti koruma refleksi kapsamında kamu bürokrasisi tarafından alınan sert tedbirlerle kapatılmış veya bu örgütlerin devletin vesayeti altında faaliyetlerine kısmen devam etmesi sağlanmıştır.

Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkan etnik alanda yürütülen faaliyetlere bakıldığında misak-ı milli sınırları, bu sınır sonraki dönemde belirlenmiştir, dışında kalan gayrimüslim toplumların bağımsızlıklarını elde etmek amacıyla ayaklandıkları görülmüştür. Bu bağımsızlık hareketlerini Arapların bağımsızlık hareketleri izlemiştir. Kamu bürokrasisi bu bağımsızlık hareketlerinin misak-ı milli sınırları içerisindeki dini ve etnik azınlıkları da etkilemesinden endişelenmiştir. Bu endişe kamu bürokrasisinin yönetim düşüncesini, toplumsal hayata bakışını ve yönetim uygulamalarını önemli ölçüde etkilemiştir. Osmanlı'nın son dönemlerindeki bu tür siyasal olaylar milliyetçilik düşüncesinin ortaya çıkmasını ve milliyetçiliğin kamu bürokrasisi üzerinde etkili bir düşünce olmasını sağlamıştır. Bu düşüncenin toplumda yaygınlaştırılması ve benimsetilmesi için Türk Derneği adında bir örgüt kurulmuştur (Arai, 2003: 23). Ayrıca 1912 yılında askeri tıbbiye öğrencileri de milliyetçilik düşüncesinin toplumda yaygınlaştırılması amacıyla Türk Ocağı adlı bir örgüt kurmuştur. Türk Yurdu adlı dergi de bu örgütün yayın organı olarak tarihteki yerini almıştır (Arai, 2003: 111, 112).

Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkan ve yasal olarak faaliyet göstermeye çalışan sivil örgütlenmeler dışında yasadışı olarak kurulan ve yeraltında faaliyet gösteren örgütlenmelerden bahsetmek gerekir. Bu tür örgütlenmeler daha çok farklı bir etnik kimliğe sahip olan ve milliyetçilik düşüncesinin etkisi ile bağımsızlığını kazanmak isteyen bölgelerde görülmüştür. II. Abdulhamit döneminde siyasal hayatta gerek padişah yanlısı ve gerekse muhalefet yanlısı yeraltında faaliyet gösteren örgütlerin sayısı ve etkisi artmıştır. Bu tür örgütler İttihat ve Terakki'nin muhalefeti sindirmek istediği 1912 sonrasının Osmanlı'sında daha yoğun bir faaliyet içerisine girmiştir. İttihat ve Terakki kendi iktidarı döneminde Teşkilat- ı Mahsusa adında gizli bir örgüt kurmuş ve bu örgüt muhalefetin sindirilmesi ve iktidar lehine kamuoyu oluşturulması için faaliyet göstermiştir. Bu örgüt içerisinde ağırlık kamu bürokrasisinde olsa da, örgüt içerisinde gazeteciler, iş adamları, din adamları vb. değişik mesleklerden insanlar bulunmaktaydı. Teşkilat-ı Mahsusa'nın oluşumu, faaliyet alanı ve kullandığı yöntemler

daha sonraki dönemlerde örnek alındığı ve buna benzer oluşumların devlet içerisinde faaliyet gösterdiği yönünde kamuoyunda genel bir kanaat oluşmuştur.

4.2.1.2. Tek Parti Dönemi

Türkiye’de halkın ve kamu bürokrasisinin sivil toplum kuruluşlarına kuşkuyla bakma düşüncesi, Osmanlı’nın büyük toprak kayıpları yaşadığı dönemlerden gelen bir tarihi geçmişe sahiptir. Osmanlı Devleti’nde daha önce bütünlük içerisinde yaşayan ve dini ve etnik bakımdan farklı özellikler gösteren milletlerin ve gayrimüslim azınlıkların devletin dağılma sürecindeki tutum ve davranışları kamu bürokrasisinin ve halkın gözünde sivil toplum kuruluşlarının fesat kaynağı olarak nitelendirilmelerine neden olmuştur. Siyasal alandaki bu gelişmeler, gerek tek parti döneminde ve gerekse sonraki dönemlerde, yeni rejimi koruma endişesi taşıyan kamu bürokrasisinin devlet karşısında tüm toplumu potansiyel bir tehlike olarak görmesine ve devletin kontrolü dışında gelişen tüm toplumsal gelişmeleri fesadın kaynağı olarak değerlendirmesine yol açmıştır (Sarıbay, 2000: 57).

Fransız İhtilali sonrasında Osmanlı’da yerel halkın örgütlenerek bağımsızlığını kazanmak için devlet otoritesine karşı çıkmaya başlaması, Osmanlı’nın gerileme döneminde Avrupa ve Ortadoğu’da büyük toprak kaybı yaşamasına neden olmuştur. Bu bölgelerdeki milliyetçi temele dayanan örgütlenmelere karşı oluşan önyargı ve olumsuz düşünce Cumhuriyet döneminde kamu bürokrasisinin sivil alanda ortaya çıkan her türden örgütlenmeye karşı sert bir tavır takınmasını beraberinde getirmiştir. Bu dönemde görev yapan asker- sivil bürokratların birçoğu İttihat ve Terakki içinden yetişen veya en azından o gelenekten gelen kişiler (Eryılmaz, 2002: 136) olduğu için, bürokraside görev yapan bu kişiler İttihat ve Terakki’nin düşünce yapısından ve siyaset yönteminden büyük ölçüde etkilenmiştir. 29 Ekim 1923 tarihinde çoğunluğunu askerlerin oluşturduğu ulusalcı önderlik Cumhuriyet’i kurmuş ve yeni bir Türkiye ile yeni bir Türk ulusu oluşturma sürecini başlatılmıştır (Ahmad, 1995: 9).

Osmanlı döneminde bürokrasi yoluyla sınırlı olarak yapılan ılımlı devrimler halka dayandırılmamıştır. Modernleşmeyi daha çok Batılılaşma anlamında ele alan Kemalist Medeniyet Projesi ya da Türk Modernleşmesi de Osmanlı’dakine benzer bir şekilde, farklılaşma ve çoğulculuk üzerinde yükselen sivil toplumun girişimci ve üretken gücü üzerinde yükselememiştir. Askeri ve sivil bürokrasi sınıfına mensup

merkezdeki küçük bir azınlık modernleşme sürecinde etkin bir rol oynamış (Göle, 1991: 130) ve Türkiye'nin toplumsal farklılıklarını gidermek ve benzerlikleri artırmak (Eryılmaz, 2002: 126) için yoğun bir çaba sarf etmiştir. Bu çabaların neticesinde ülkede potansiyel anlamda toplumsal muhalefetin kaynağı olabilecek farklılıklar ortadan kaldırılmaya çalışılmış ve sivil örgütlenmelerin güçlü bir şekilde ortaya çıkarak devlete karşı toplumun çıkarlarını koruması engellenmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki lider kadronun ve kamu bürokrasisinin nasıl bir toplum yapısı ve siyasal hayat istediğini ortaya koymak için 1924 Anayasası'na bakmak yeterli olur. 1924 Anayasasına ve anayasanın yürürlükte olduğu döneme hakim olan ideoloji "solidarist korporatizm"dir. Sınıfsız, çatışmasız, dayanışmacı bir toplum modelini öngören bu ideoloji, sadece bu anayasa dönemini etkilemekle kalmamış, genel anlamda egemen paradigmayı da şekillendirmiştir (Arslan, 2002: 15,17).

Cumhuriyetin ilk yıllarında çeşitli bahanelerle muhalefet potansiyeline sahip kişi, grup ve kurumlar çeşitli yollarla ortadan kaldırılmış ya da sindirilmiştir. Şeyh Said ayaklanmasını bastırmak amacıyla çıkartılan Takrir-i Sükun Kanunu'yla idare her türlü siyasal muhalefeti ortadan kaldırmıştır. Böylelikle gerçek anlamıyla, Türkiye tarihinde bir siyaset dönemi sona ermiş bir idare dönemi başlamıştır (Tunçay, 2006: 29). Türkiye'de Osmanlı'nın son dönemleri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında (birinci meclis hariç) siyasal hayatta milletvekilliği görevi verilen (seçilen değil) ve aynı şekilde hükümette görev alanların çoğunluğunu asker ve sivil bürokratlar oluşturmaktaydı (Eryılmaz, 2002: 140). Bu dönemde ortaya çıkan resmi ideolojiyi savunmak için kurulan sözüm ona sivil toplum kuruluşlarının oluşumuna katkı sunan ve faaliyetlerinde görev alanların çoğu da yine kamu bürokrasisinde çalışan kişilerdir. Bu nedenle bu kişilerin devlet dışında özerk bir sivil toplum ortaya çıkarmaları beklenemezdi (Alkan, 1998: 109). Türkiye'de demokrasinin yeniden inşası devletten bağımsız bir sivil toplumun ortaya çıkartılmasına bağlı olduğu gerçeği o dönemde etkili olan birçok siyasi akımın temsilcilerince savunulmuştur. Bu dönem sivil toplumla ilgili yapılan tartışmalarda, asker – sivil ayrımı üzerinde durulmuş ve sivil toplumun askeri yönetimin alternatifi olduğu gibi sığ bir anlayış üzerinde durulmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında lider kadronun ve özellikle de Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı olması, devlet yönetiminde iktidarın paylaşılma şansını zora sokmuştur.

Şevket Süreyya bu dönem devlet yönetiminde Mustafa Kemal'in gücünü ve yönetim yaklaşımını "Tek Adam" kavramıyla ortaya koymuştur. 1923 yılında başlayan ve 1930'lu yılların ortalarına kadar süren dönemde yasama, yürütme ve yargı erklerinin ayrı birer güç olarak hareket ettiklerini iddia etmek oldukça zordur. Bu dönemde her yönüyle lidere bağlı bir siyaset ve idare anlayışı ortaya çıkmıştır. Ancak, 1930'lu yıllarının ortalarından itibaren devlet yönetiminde Mustafa Kemal'in tek adam olduğu dönem ortadan kalkmaya başlamıştır. Özellikle Recep Peker'in başbakanlık koltuğuna oturmasıyla yeni bir süreç başlamış ve bu dönem CHP'nin parti olarak tek parti dönemindeki en etkin olduğu dönem olmuştur. Sol görüşlü öğrencilerin yaptığı gösteri esnasında Ankara valisi Nevzat Tandoğan'ın, " Bu ülkeye komünizm gelecekse, onu da biz getiririz" ifadesi, bu dönemin özelliklerini yansıtan ve kamu bürokrasisinin topluma bakışını ortaya koyan güzel bir örnektir.

Bu dönemde siyasi iktidar ve kamu bürokrasisi Avrupa'da güçlenen ve tüm dünyayı etkisi altına almaya başlayan faşizm düşüncesinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Faşizmden etkilenen bu siyasi ve idari yapı yeni kurulan rejimi koruma refleksiyle sivil alanda faaliyet gösteren oluşumların yasal olarak ortaya çıkmasına, ortaya çıksalar dahi özgürce faaliyet göstermelerine müsaade etmemiştir. Bu yönetim anlayışının bir sonucu olarak yönetici elitin istediği türden bir ulus ortaya çıkarılması için CHP'ye bağlı halkevleri kurulmuştur. Bu dönemde kurulan halkevleri sivil toplum kuruluşlarının siyasal, sosyal ve kültürel alanda yapabileceği faaliyetleri devlet ve kamu bürokrasisi adına yapmakla görevlendirilmiştir. Siyasi alanda askeri bürokrasiyle işbirliği içerisinde resmi ideolojinin savunuculuğunu yapma ve topluma benimsetilmesini sağlama görevini yerine getiren bu kurum, sosyal ve kültürel alanda yardımlaşmadan dayanışmaya, spordan, sanata, müzikten resme kadar birçok konuyla ilgilenmiştir (Yeşilkaya, 2006: 117, 118). Yasak olmasına rağmen bu dönemde dini tarikatlar ve cemaatler faaliyetlerini sürdürmeye çalışmışlardır. Özellikle ülkenin doğusunda geleneksel dini eğitim kurumu olan medreseler 1950'li yıllara kadar faaliyetlerine devam etmiştir.

1940'lı yılların başında ülkenin toplumsal yapısındaki değişim daha önceki dönemlere göre hız kazanmıştır. Toplumsal yapının değişmesi ülkedeki ekonomik ve sosyal alandaki gelişme ve değişime bağlı olsa da bu dönemde uluslararası sistemdeki gelişmelerin ülkenin toplumsal yapısının değişmesine daha önemli bir katkı sunduğu

belirtilmektedir. Bu dönemde siyasal ve sosyal alanda ülke içinde ve dış dünyada meydana gelen gelişmeler çok partili yaşamın başlangıcı için bir altyapı oluşturmuş ve ülkede kamu bürokrasisinden farklı düşünen ve farklı bir kaynaktan beslenen bir siyasi oluşumun ortaya çıkmasını sağlamıştır.

4.2.1.3. Çok Partili Dönem

Ülke içinde meydana gelen siyasal ve sosyal gelişmenin ülke dışındaki gelişmelerle birleşmesi, ülkede İttihat ve Terakki'nin 1914 yılında başlattığı ve Cumhuriyet'in kuruluşu ile devam eden tekçi ve baskıcı dönemin sona ermesini ve hakim ideolojiyi savunan bürokratik elitin dışında farklı bir düşüncenin de yasal olarak örgütlenmesine izin verildiği yeni bir dönemin başlangıcını sağlamıştır. 1946 yılında çıkartılan Cemiyetler Kanunu ile sosyal ve kültürel alanda önemli bir hareketlenme yaşanmıştır. 1946 yılında yapılan genel seçimlerle de Demokrat Parti (DP)'nin katılımıyla uzun bir aradan sonra halka CHP dışında bir alternatifi seçme hakkı tanınmıştır. 1946 seçimleri sonrasında ülkede merkezi kamu bürokrasisi ve CHP'nin bir tarafta, çevrenin taleplerini merkeze taşımak isteyen siyasi düşüncenin, bu düşüncenin taşıyıcısı olan DP'nin diğer tarafta bulunduğu ve ülkede siyasal, sosyal ve kültürel alanda mücadelenin yaşanacağı ikircikli bir yapı ortaya çıkmıştır. Merkez- çevre arasındaki mücadele, 1950 seçimleri sonrasında siyasi iktidarın el değiştirmesi sonucu farklı bir evreye girmiştir.

Çok partili dönemin başlaması ve sonrasında siyasi iktidarın el değiştirmesi sonucu ülkenin ekonomik, siyasal ve sosyal yapısında önemli değişiklikler olmuştur. Ülkedeki ekonomik, siyasal ve sosyal alandaki gelişmelerin aksine devlet yönetiminin dayandığı yasal ve idari düzenlemeler konusunda büyük bir değişiklik yaşanmamıştır. Tekçi ve baskıcı bir yönetim düşüncesi çerçevesinde oluşturulmuş olan 1924 Anayasası bu dönemde yürürlükte kalmıştır. Kamu bürokrasisinin yapı ve işleyişi toplumsal alanda yaşanan bu gelişmelere rağmen önemli bir değişim yaşamadığı gibi, kamu bürokrasisi bu değişim ve dönüşüme karşı olumsuz bir yaklaşım içerisinde olmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren ulusal burjuvazi oluşturma gayretleri, devlete bağlı da olsa, ulusal bir burjuvazinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ulusal burjuvazinin ortaya çıkması ülkenin sadece ekonomik hayatının değişmesini sağlamamış, siyasal ve sosyal hayatının da değişim geçirmesine katkıda bulunmuştur.

1950'li yıllara gelindiğinde ülkedeki kapitalistleşme sürecinin hız kazanması bu sınıfın toplumdaki etkinliğini daha da artırmıştır. 1950 yılında iktidara gelen DP demokratikleşme alanında kendisinden beklenen adımları atmadı veya atamadı. DP kendi siyasal iktidarına karşı kamu bürokrasisinin yönlendirmesiyle hareket ettiğini düşündüğü siyasal ve sosyal alandaki sivil örgütlenmelere önyargılı bir yaklaşımla olumsuz bir tutum sergilemiş ve bir yönüyle demokratikleşme sürecini kendi eliyle kesintiye uğratmıştır.

Avrupa ülkelerinde ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda toplumsal yaşama önemli bir katkı sunan sol geleneğin Türkiye'de aynı katkıyı sunamamış olması da ülkenin demokratikleşme sürecindeki başarısızlık nedenlerinden biridir. Ülkedeki kapitalistleşme sürecinin tam olarak gerçekleşmemesi, güçlü bir işçi sınıfının ortaya çıkmaması ve güçlü bir devletçi düşüncenin varlığı Türk solunun toplum ve devlet üzerindeki etkinliğini azaltıcı bir etki yapmıştır. Avrupa'da yüzyılım başlarında yapılan Komünist- Sosyalist ayrımı Türkiye'de Tek Parti Dönemi'nin sona yaklaştığı süreçte ortaya çıkmıştır. Sosyalist ideolojiyi benimseyen kişiler 1946 yılında Türkiye Sosyalist Partisi adında bir parti kurma girişiminde bulunmuşlar, ancak bu partinin kurulmasına izin verilmemiştir. Bu parti 1952 yılında yeniden kurulmak istendi ancak yine müsaade edilmedi. 1960 ihtilali sonrasında aynı siyasal ideolojiyi benimseyenler, Türkiye İşçi Partisi'ni kurmuşlardır (Belge, 2007: 33).

1960 sonrasında sol ideolojiyi savunan siyasi ve sosyal alanda örgütlenen birçok oluşum ortaya çıkmıştır. Ancak bu oluşumların kamu bürokrasisi, özellikle de askeri bürokrasi ile olan ilişkisi büyük bir farklılık göstermiştir. Bu farklılıklar bundan sonraki süreçte solda önemli ayrışmaların oluşmasına neden olmuştur. 1968 yılında dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de büyük bir hareketlilik yaşanmıştır. Bu dönemde Türkiye İşçi Partisi'ni destekleyen üniversite gençliği tarafından kurulmuş olan Fikir Kulüpleri Federasyonu ve Yön Hareketi'nin devamı niteliğindeki Milli Demokratik Devrimci Gençlik birçok üniversiteyi işgal etmişti. Fikir Kulüpleri Federasyonu işgalleri bitirmek isterken, Milli Demokratik Devrimci Hareket askeri bürokrasi ile işbirliği yaparak ülke yönetimini elinde bulunduran siyasi iktidarı devirmek için işgalin devam etmesini istemiştir (Belge, 2007: 36). Milli Demokratik Devrimci Hareket her platformda askeri bürokrasiyi yanına çekmek istiyordu. "Ordu-

gençlik elele”, “ordu- köylü elele”, “ordu memur elele” vb. ifadeler bu hareketin sıklıkla kullandığı sloganlar olmuştur. Türkiye’de solun en önemli sorunlarından biri olan ve kökü Osmanlı’ya kadar uzanan devleti topluma tercih etme sorunu, solun iktidara geldiği ülkelerde olduğu gibi (Hardt ve Negri, 2000: 36) Türkiye’de de özgürlükler ve haklar konusunda olumsuz bir tutum sergilemesine neden olmuştur.

Türkiye’de geçmişten gelen ve etki tepki süreci sonucu oluşan siyasal ve sosyal bir yapılanmadan bahsedilmektedir. 1950 sonrasında siyasal ve sosyal alanda ortaya çıkmış olan sivil toplum yapılanması da bu düşünceyi doğrulamıştır. 1950 sonrasında ortaya çıkmaya başlayan ve 1960 sonrasında da yaygınlaşan sol düşünce çerçevesinde kurulan sivil toplum kuruluşlarına tepki olarak milliyetçi ve dini temele dayalı sivil toplum örgütleri kurulmuştur. Bu süreçte kurulan ve 1960 sonrasında yaygınlaşan Komünizmle Mücadele Derneği, İlim Yayma Cemiyeti, Ülkü Ocakları ve Milli Türk Talebe Birliği aşırı sağa bağlı (Belge, 2007: 41) kuruluşlardan bazılarıdır.

1950 sonrasında siyasal ve sosyal hayatta demokratikleşme ve katılımcı yönetim anlayışına dayanan siyasal bir ortam oluşturulamadığı için siyasal amaçlar için kurulan sivil toplum kuruluşları ve örgütlenme imkanı bulamayan ideolojik düşünce sahibi kişiler amaçlarını gerçekleştirebilmek için yasa dışı yollara başvurmaya başlamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan sivil toplum kuruluşları ve örgütlenememiş kesim için devletin ele geçirilmesi öncelikli hedef olmuştur. Bunun en önemli nedeni, devletin toplum üzerinde belirleyici etkisi olan tek hakim güç olarak görülmesidir. Doğu toplumlarında ve dolayısıyla Türk toplumunda toplumsal farklılıklara dayanan bir yapılanma olmadığı için, üstten alta, devletten halka doğru bir seyir izleyen ve devletin tek belirleyici olduğu bir yönetim yapılanması söz konusu olmuştur. Türk toplumunda geçmişten gelen bu düşünce yapısı kamu bürokrasisinin toplum içerisindeki konumunu belirlediği gibi sivil alanda oluşmaya başlayan örgütlenmelerin düşünce yapısını ve toplum içerisinde konumunu da belirlemede önemli bir rol oynamıştır. 1950’li yıllardan sonra ortaya çıkan sivil toplum kuruluşları, devleti ele geçirme amaçlarına ulaşabilmek için toplum içerisindeki sivil unsurlardan gerekli desteği bulamadıkları için kendilerince yeni yol ve yöntemler geliştirmiştir.

Bu dönemde ortaya çıkan ve şiddeti siyasal amaçlarını gerçekleştirme aracı olarak kullanma eğilimine sahip örgütlenmelerin sayısı 1971 askeri müdahalesi sonrası

büyük bir artış göstermiştir. Devlet, yasa dışı yollardan faaliyet gösteren ve şiddeti siyasal amaçları için araç olarak kullanan bu örgütlerin şiddete başvurmadan kendilerini ifade etmesine imkan tanıyacak özgürlük ortamı sunmadığı için, bu örgütlerin şiddete başvurma nedenlerini belirleyip bu nedenleri ortadan kaldıracak kapsamlı politikalar üretememiştir. Bu tür bir yaklaşım sergilemekten kaçınan devlet, çoğu zaman ya şiddete şiddetle karşılık vermiş ya da yasa dışı yollardan o an için mücadele ettiği örgütün karşısına farklı bir ideolojiyi savunan insanların oluşturduğu başka bir örgütü çıkarmayı yeğlemiştir. Devletin taraf olduğu ve desteklediği veya mücadele ettiği yasa dışı örgütlenmeler dönemselsel olarak farklılık göstermiştir.

12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi sol ideolojiye dayalı siyasal ve sosyal örgütlenmeleri tamamen ortadan kaldırma amacındaydı. Ancak uluslararası konjonktür buna müsaade etmedi. 1971 müdahalesi solu büsbütün kazıyamadığı gibi sol örgütleri ve düşünceyi çok daha gergin, radikalize ve politize bir şekilde siyaset ortamına bırakmıştır (Belge, 2007: 25). 1971 askeri müdahale sonrası şiddet yanlısı sol görüşlü kişiler yasa dışı faaliyet göstermek için THKP-C ve TİKKO gibi örgütler kurmuştur. Bu tür yasa dışı faaliyetlerin artmasının nedenlerinden birisi belki de en önemlisi, sol ideolojiyi benimseyen kişi ve sivil örgütlenmelerin siyasal ve sosyal alanda kendilerini özgürce ifade edememesidir. Aynı dönemde Türkiye İşçi Partisi içerisinde Doğulu ve Kürt kökenli gençler Doğu Devrimci Kültür Ocakları adlı örgütü kurmuşlardır.

Türkiye’de sol hareketler sadece iktidarı ele geçirmeyi amaç edinmişlerdir (Başkaya, 2007: 76). Bu amaçlarına kısa yoldan ulaşabilmek için Asya tipi üretim tarzına sahip olan ve işçi sınıfının güçsüz olduğu topluma dayanmak yerine askeri bürokrasi aracılığıyla iktidara gelmek istemişlerdir. Sol hareketlerde görev almış birçok kişi daha sonraki dönemlerde siyasi partilere, basın yayına ve yasadışı örgütlenmelerde kendilerine yer bulmuştur. Ancak, Avrupa’daki soldan farklı olarak Türkiye’de sol; özgün, üretken ve sürekliliği olan sivil toplum kuruluşu ortaya çıkartamamıştır.

Türkiye’de sol geleneğin devleti ele geçirme girişimleri toplumdaki milliyetçi ve dini düşünceyi benimseyen insanların solun bu girişimlerine tepki göstermesine neden olmuştur. Osmanlı’nın son döneminde devletin parçalanmasına tepki olarak ortaya çıkmış olan milliyetçilik akımı Cumhuriyet’in kuruluş sürecinde ve yeni bir ulusal bilinç oluşturma sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak tek parti dönemindeki

milliyetçilik düşüncesi, Ziya Gökalp'in kültür temeline dayalı milliyetçilik düşüncesinden oldukça uzaklaşmış ve içerisinden din ve geleneğin çıkartıldığı yeni bir milliyetçilik anlayışı benimsenmeye başlamıştır. Ayrıca bu dönemde geleneksel anlamda milliyetçiliği savunan sivil toplum kuruluşlarına, Türk Ocağı dışında, müsaade edilmemiştir. 1950 sonrasında sol düşünceyi savunan sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkması ve devleti ele geçirme çalışmaları milliyetçi düşünceye sahip örgütlenmelere yönelimi arttırmıştır. 1971 askeri müdahalesine kadar sol ve sağ görüşlü örgütlerin mücadelesi daha çok teorik düzeyde ve şiddete bulaşmadan sürdürülmüştür.

Avrupa'da siyasal hayatta etkin bir konumda bulunan iş dünyasının Türkiye'de Avrupa ülkelerinden farklı bir yerde ve konumda olduğu görülmektedir. Cumhuriyet dönemi girişimci derneklerin faaliyetlerine bakıldığında, 1960'ların sonuna kadar zorunlu üyeliğe dayalı meslek odalarının hakim olduğu, bu odaların da sıkı bir devlet denetimine bağlı olduğu görülmektedir. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlanıp yürürlüğe girdiği kısa bir dönem dışında, meslek odalarının iktisat politikası belirleme süreçlerine dahi çok sınırlı bir biçimde katıldıkları ve bu alanda devletle aralarında sınırlı bir işbirliği olduğu söylenebilir (Buğra, 1997: 321).

Bu dönemde sivil toplum kuruluşu olarak ortaya çıkan oluşumların devlet dışında kendilerine özerk bir alan oluşturma amaçlarının ve insan hak ve özgürlüklerini devlete karşı koruma çabalarının olmaması, bu kuruluşların gelişim süreçlerinde devletin ve dolayısıyla kamu bürokrasisinin belirleyici bir güce sahip olmasına neden olmuştur. Devlet düşüncesini çok fazla içselleştirmiş bir toplum olan Türk toplumunda devlet dışında ayrı ve özerk bir sivil toplum alanını aramak oldukça güç olsa gerek. Demokratik ülkelerde devlet düzeyinde bireyin haklarını savunan ve devlet üzerinde baskı unsuru olarak görev yapan bazı gruplar, Türk toplumunda devletin sadık hizmetçiliğini yapmışlardır (Çaha, 2000: 8,9). Politik toplumun darlığı beraberinde sivil toplumda da bir sığılık ortaya çıkarmıştır. Siyaset kurumu kendi iktidar mücadelesinde sivil toplum kuruluşlarını olabildiğince politize etmiş ve bu kuruluşların şiddeti bir siyaset aracı olarak kullanmasına aracılık etmiştir. Sivil toplum kuruluşlarının kendi mecraları dışında kullanılmasında kamu bürokrasisinin bilgisi ve etkisinin olması bu dönemde devlet toplum ilişkisi açısından oldukça sorunlu bir sürecin yaşanmasına neden olmuştur.

Türkiye’de topluma yön verebilecek bir potansiyele sahip sivil toplumun oluşamamasının önemli bir nedeni, kamu bürokrasinin tüm topluma hakim bir konumda olması veya o konumda olduğunu topluma kabul ettirmesidir. Osmanlı’dan beri merkezi elinde tutan yönetici sınıfın ekonomik alandaki üretim ilişkilerini de yönlendirecek bir güce sahip olması toplumda gerçek anlamda kamu bürokrasisinden hesap sorma gücünü kendisinde hisseden örgütlenmelerin ortaya çıkmasını engellemiştir. Batının kendi koşullarının ürünü olan üst yapı kurumlarının köksüz bir biçimde toplumumuza uygulanması süreci olarak Batılılaşma, hiçbir toplumsal sınıfa dayanmayan kamu bürokrasisinin iktidarının sürmesine neden olmuştur (Avcı, 2000: 37,38).

Askeri bürokrasinin siyasete doğrudan müdahale ettiği ve olağandışı rejim kurallarının uygulandığı dönemlerde sivil toplum kuruluşları bütünüyle kapatılmış veya faaliyetlerine son verilmiştir. Olağandışı rejim kurallarının kaldırılıp siyasal ve sosyal hayatın normalleşmeye başladığı dönemin başlamasıyla sivil alanda halkın yoğun bir örgütlenme faaliyetine giriştiği gözlenmektedir. Bu çerçevede askerin devlet idaresini sivil yönetimlere bıraktığı 1961- 1971 ile 1973- 1980 arası dönemlerde siyasal alanda gönüllü bir katılım patlaması (Kalaycıoğlu, 1997: 118) olmuştur. 1946- 1980 dönemi ortaya çıkan siyasi amaçlar için oluşturulan sivil toplum kuruluşları devleti ele geçirmeyi veya devleti ele geçirmek isteyen rakiplerine karşı devleti korumayı amaç edinmişlerdir. Sivil toplum kuruluşlarındaki bu sıklık, devleti sınırlandırma çabası içinde olmaları bir yana bu düşünce yapısı sivil toplum kuruluşlarının devlet ve kamu bürokrasisinden bağımsız ve onlara rağmen ortaya çıkmalarının önünde önemli bir engel olmuştur.

4.2.1.4. 1980 Sonrası Dönem

1980 sonrasında Türkiye’deki sivil toplum örgütlerinin gelişim süreçlerinde kamu bürokrasisinin etkisinin anlaşılabilmesi için öncelikle sivil toplum kuruluşlarının ve kamu bürokrasisinin içinde buldukları toplumun yapısı ve toplumu kuşatan gelişmeleri belirtmek gerekmektedir. 12 Eylül 1980 tarihinde askeri bürokrasinin yönetime el koymasıyla Türkiye’de yeni bir süreç başlamıştır. Ülkedeki olağandışı rejim uygulaması yaklaşık üç yıl sürmüş olmasına rağmen bu dönem ortaya çıkartılan başta anayasa olmak üzere, yasal ve idari düzenlemelerin toplum üzerindeki etkisi uzun yıllar sürmüştür ve de sürmektedir. 1980 sonrası Türkiye’nin siyasal, ekonomik, sosyal

ve kültürel alandaki gelişim ve değişim süreci iç ve dış gelişmelerle birlikte ele alındığında sivil toplum kuruluşları açısından olumlu gelişmelerin olduğu görülmektedir. Türkiye ekonomisini tümüyle etkileyen 24 Ocak Kararları'nın uygulamaya geçirilmesi ülkedeki ekonomik yapıyla beraber sosyal ve siyasal yapıyı da büyük ölçüde etkilemiş ve ülkenin sosyo- ekonomik yapısına yön verici bir etki yapmıştır. 1980 sonrasında uluslararası alanda meydana gelen ekonomik ve siyasi gelişmeler, ülkede ortaya çıkan gelişmelerden daha fazla, Türkiye'nin toplumsal, siyasal ve ekonomik yapısını etkilemiştir. Bu dönemde dünyada küreselleşme süreci hız kazanmış ve uluslararası sistemin siyasal ve ekonomik alandaki aktörleri dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'nin de ekonomik, siyasal ve sosyal yapısını önemli ölçüde etkisi altına almıştır.

1980 Askeri Müdahalesi öncesinde alınan ve ülke ekonomisinin dışa açılmasını amaçlayan 24 Ocak Kararları'nın uygulamaya geçirilmesi, 1980 sonrasında uluslararası sistemde meydana gelen gelişmelerin ülke üzerindeki etkisini büyük ölçüde artırmıştır. Küreselleşme süreci öncelikle ülkedeki ekonomik yapıyı etkilemiş ve uluslararası alanda faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerin Türkiye pazarına girişini sağlamıştır. Türkiye'de Osmanlı'nın gerileme döneminde başlayan ve Cumhuriyet döneminde devam eden siyasal gelişmelerin birçoğunda uluslararası sistemdeki gelişmelerin etkisi bu dönemde de kendisini göstermiştir. Hatta 1980 Askeri Müdahalesinin ülkenin kapitalistleşme süreci doğrultusunda hazırlanan 24 Ocak Kararları'nın uygulanmasında ortaya çıkan sorunların giderilmesi için yapıldığını ileri süren düşünürler de bulunmaktadır. Türkiye'de iş dünyasının ve özellikle de TÜSİAD'ın 1980 askeri müdahalesini desteklemiş olması (Gemalmaz, 1995: 90) da bu tezi doğrular niteliktedir.

1980 Askeri Müdahalesi, ülkenin ekonomik alanda uluslar arası sistemle bütünleşmesi sürecine olumsuz bir etki yapmamış aksine bu süreci desteklemiştir. Ancak, askeri müdahale uluslar arası sistemdeki demokratikleşme sürecinin aksine ülkenin siyasal ve sosyal hayatını kısıtlayıcı bir yapı oluşturmak istemiştir. Bu çerçevede gücü artırılan merkezi bürokrasinin siyaset kurumu üzerinde bir baskı aracı haline gelmesi sağlanmış ve toplumun büyük bir kısmının siyasete ve sosyal hayata katılımı yasaklanmıştır. Ekonomik alanda serbest pazar ekonomisi kurallarının işlemeye başlamasıyla, ulusal burjuvazi olarak tanımlanan ve kamu bürokrasisinin etki alanı

dışına çıkmayan kesimin dışında kalan, toplumun değişik kesimlerinin ekonomik hayata etkin bir şekilde girmesinin yolu açılmıştır. Anadolu’da kapitalistleşme sürecinin en önemli adımı olan sermaye birikimi oluşmaya başlamış ve bu süreç yeni bir burjuva ve orta sınıfın oluşmasını de beraberinde getirmiştir.

1980- 1983 yılları arasında askerin yönetime doğrudan müdahil olduğu bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemde askeri vesayet altında olağandışı rejim kuralları uygulanmış ve toplumun siyasal ve sosyal alandaki faaliyetlerinin birçoğu yasaklanmıştır. Toplumda kamu bürokrasisinin savunuculuğunu yaptığı resmi ideoloji dışında kalan bütün siyasi düşünce ve oluşumlar “fesat kaynağı” olarak nitelendirilmiş ve bu düşüncelerin ifade edilmesi ve bu düşünceler çerçevesinde örgütlenme yoluna gidilmesi yasaklanmıştır. Bu düşünce yapısı 1982 yılında yapılan Anayasa’nın yapılış sürecinde ve içeriğinde kendisini belirgin bir şekilde hissettirmiştir. 1983 yılına gelindiğinde demokratik kuralların işletilmesi için adım atılmaya başlanmış ve ilk olarak siyasal iktidarın seçimle işbaşına gelmesi için genel seçimler yapılmıştır. Askeri bürokrasi yapılan genel seçimde, seçimi kendi düşüncesine yakın gördüğü partinin kazanmasını istemiştir. Ancak halk bu seçimde askeri bürokrasinin istediği partinin aksine ANAP’ı iktidara getirmiştir.

Turgut Özal’ın genel başkanı olduğu ANAP, Türkiye’nin ekonomik alanda daha önce yaşamadığı toplumun büyük bir kesimini etkileyen kapitalistleşme süreci yaşaması hususunda önemli atılımlar yapmıştır. Ancak askeri vesayet varlığı, demokratikleşme süreci ve siyasal katılım açısından, siyasal iktidarın ekonomik alanda attığı atılım ve gelişmenin gerisinde kalmasına neden olmuştur. Siyasal alanda 1980 Askeri Müdahalesinde siyasi yasaklı hale getirilen siyasetçilerin siyasete dönüşleri için 1989 yılı beklenmiştir. 1982 Anayasası’nın yasakçı ve antidemokratik düzenlemeleri ile ilgili kapsamlı bir çalışma yapılmamış ve çoğulcu katılımı sağlayan bir siyasal ortamın oluşturulması konusunda çekingen bir tavır izlenmiştir. Bu olumsuz duruma rağmen Özal’ın karizmatik yapısı ve kişisel özellikleri Türkiye’de daha önce ifade edilmesi ve ülke gündemine getirilmesi oldukça zor olan konuların tartışılmasını sağlamıştır.

ANAP’lı yıllar Türkiye’nin siyasal ve sosyal hayatını doğrudan etkileme konusunda önemli bir gelişme göstermese dahi ekonomik alanda meydana gelen gelişmeler sonucu ekonomik yapının değişmesi ülkedeki siyasal ve sosyal yapıyı dolaylı

olarak etkilemeye başlamıştır. Ülkenin ekonomik yönden dışa açılması beraberinde toplumun sosyal ve kültürel alanda dışa açılmasını sağlamıştır. Bu dışa açılma süreçleri toplumun uluslararası sistemde sosyal ve kültürel yaşamda hakim olan tüketim kültüründen etkilenmesini sağlamıştır.

Küreselleşme süreci 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla başlayan ve SSCB'nin dağılmasıyla sona eren Doğu Bloğu'nun çökmesiyle yeni bir aşamaya girmiştir. Soğuk savaş dönemini sona erdiren bu süreç sonunda uluslararası sistemde tek hakim güç olarak ABD olmuştur. ABD'nin tek hakim güç olarak kaldığı bu dönemle tarihin sonunun geldiğini savunan düşünürler dahi olmuştur Ancak küreselleşme sürecinin ortaya çıkardığı bu durumun tarihin sonu olmadığı ve dünyada bölgesel ve yerel ölçekte yeni güç unsurlarının dünyadaki hakim gücü dengelemeye başlayacağı veya en azından bu hakim güçle mücadeleye girişeceği düşünülmeye başlandı. AB, Çin, Japonya, Rusya, İran ve Hindistan bölgesel birer güç olma yolunda oldukça güçlü bir potansiyel taşımaktadır. 1990 sonrası dönemde bölgesel bir güç olma potansiyeline sahip olan AB, ABD ile birlikte Türkiye'nin ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alandaki gelişim sürecini etkilemeye büyük ölçüde devam etmiştir.

Küreselleşme süreci siyasal düşünce alanında geleneksel veya modern düşünce yapısını ve bu düşünce yapısı temelinde yükselmiş olan siyasal, sosyal ve kültürel yapıyı değiştirmeye ve dönüştürmeye başlamıştır. Küreselleşme sürecinde ulus kavramı ve siyasal milliyetçilik temelinde yükselen bağlılıklarda bir erime görülmüştür. Bu süreçte ulus devlet yapıları zayıflarken yerel cemaat ve bölgelere veya dini ve etnik kimliklere göre şekillenen bağlılıklar öne çıkmıştır (Heywood, 2007: 200). Avrupa'da ve ABD'de 1968'de ortaya çıkan sosyal hareketler ve özellikle kimlik siyaseti Türkiye'de 1980'lerin sonunda etkin olmaya başlamıştır.

1980 sonrasında ülkenin siyasal yaşamında etkin olmaya başlayan sivil toplum kuruluşları kendilerinden önceki sivil toplum kuruluşlarından nicelik ve nitelik olarak farklılıklar göstermişlerdir. Öncelikle bu dönemde ortaya çıkan sivil toplum kuruluşları sayısal olarak daha önceki dönemlerle kıyaslanamayacak kadar fazladır. Nitelik olarak kendilerinden önceki dönemde kurulan sivil toplum kuruluşlarından içerik olarak farklı konulara devletten ve kamu bürokrasisinden özerk bir yaklaşım sergilemeye başlamışlardır. Bu durum 1980 sonrası dönemde ekonomik ve sosyal alanda toplumda

meydana gelen değişimin ve dönüşümün siyasete yansması olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu dönemde toplumun değişik kesimleri devletten ve kamu bürokrasisinden ayrı ve onların etkisinden olabildiğince uzak bir alanda ekonomik ve sosyal faaliyetlerini sürdürmeye başlamıştır. Toplumdaki sosyo- ekonomik değişim ve dönüşüm kamu bürokrasisinin savunmakta olduğu resmi ideoloji dışında yeni bir siyaset anlayışının, kamu bürokrasisi dışında ona rakip olabilecek bir potansiyele sahip yeni bir siyasal gücün oluşmasına neden olmuştur. Bu anlamda ülkedeki hemen her alanda merkezi elinde bulunduran kamu bürokrasisi ile çevreden merkeze doğru hareketlenen toplum kesimi arasında büyük bir rekabet yaşanmaya başlamıştır. Bu mücadele bu dönemden öncekilerden farklı bir ortamda ve farklı bir güç dengesi içerisinde cereyan etmiştir. Özellikle 1990 sonrasında Türkiye’de siyasal ve sosyal alanda ortaya çıkan gelişmelerin birçoğunun, uluslar arası sistemle ve özellikle de AB’ye giriş süreciyle yakın bir ilişkisi olması dolayısıyla, sivil toplum kuruluşlarının devlet karşısındaki gücünü artırıcı bir etki göstermiştir.

1980 sonrasında merkezdeki bürokratik elitlerin oluşturduğu yapıya ve bu sınıfın uygulamalarına karşı muhalif bir güç olma potansiyeli taşıyan siyasi düşünce yapılarını ortaya koymak, çalışmanın bundan sonrasındaki aşamaları için gereklidir. Toplumda resmi ideolojiden farklı bir siyasi düşünceye sahip olan bu düşünceler, bu düşüncelere mensup kişiler ve bu düşünceler doğrultusunda oluşturulan örgütlenmeler birileri tarafından vatan ve devlet düşmanı olmakla, devleti yıkmak ve bölmekle suçlanmışlardır. 1908 yılında İttihat ve Terakki’nin iktidara gelmesiyle oluşturulan siyasi yapılanma; bu yapılanmanın merkezinde bürokratik elit bir sınıf bulunmaktadır, yönetimi elinde bulunduran bu sınıf, dönemseller olarak öncelik sırası değişmekle beraber dini referans alarak siyasete katılanları, sol ideolojiyi benimseyenleri, etnik kimlik siyaseti güdenleri, ırkçı veya muhafazakar milliyetçiliği savunanları ve son dönemlerde liberal demokratik anlayış çerçevesinde faaliyet gösteren liberalleri devlet düşmanı olarak görme ve gösterme eğilimindedir. .

1980 sonrası dönemde dini amaçlar çerçevesinde oluşturulmaya çalışılan sivil toplum kuruluşları farklı bir gelişim süreci geçirmiştir. 1980 Askeri Müdahalesi’yle ortaya çıkan olağandışı rejim kurallarının uygulandığı dönemde siyasal ve sosyal alanda diğer siyasal düşünce ve örgütlenmelere karşı takınılan sert tavır dini amaçlı

örgütlenmeler için de geçerli olmuştur. Sol ideolojiye mensup kişiler bu dönem ve sonrasında askeri bürokrasinin dini amaçlı örgütlenmelere sert bir tutum sergilemek bir yana bu örgütlenmelerin gelişimine pirim sağladığını ileri sürmektedir. Bu dönemde cemaatler yasadışı bir şekilde yeraltı faaliyetlerine devam etmiştir. 1979 yılındaki İran İslam Devrimi ülkedeki dini hareketlerin gelişim sürecini ve devletle olan ilişkisinin yönünü belirleyen en önemli dış etkenlerden birisi olmuştur. 1960'ların sonlarına doğru başlayan ve 1970'lerde güçlenerek devam eden siyasi İslam düşüncesi 1980 sonrasında yeni bir evreye girmiştir. Bu geleneğin temsilcisi konumundaki MSP'nin lideri Erbakan'ın hapse atılması ve sonrasında siyasi yasaklı olması ve 1983 yılında yapılan seçimlerde Özal'ın muhafazakar özelliğinin ön plana çıkartılması, Özal'a seçimi kazandırmıştır.

1990'ların başından itibaren siyasi İslam olarak ifade edilen ve devlet idaresinin dini kurallar tarafından belirlenmesini öngören dini düşünceye sahip insanların daha önceleri yasal olmayan cemaat türü örgütlenmelerle sürdürdükleri faaliyetleri değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Bu cemaatler, bir taraftan vakıf ve dernek türü örgütlenmeler aracılığıyla yasal bir meşruiyet kazanmaya çalışmış, diğer taraftan da faaliyet alanları siyasi alandan sosyal alana doğru bir kayma göstermiştir. Bu dönemde siyasi alanda faaliyet gösteren Refah Partisi'nin kontrolünde ve bu partinin gençlik örgütü olarak görev yapan Milli Gençlik Vakfı, İran İslam İnkılabı'ndan etkilenen ve aşırı radikalize olmuş yerel örgütlenmeler ülkenin siyasi ve sosyal hayatında etkili olmaya başlamıştır. 1996 yılına gelindiğinde askeri bürokrasi dönemin özelliğine uygun bir postmodern darbe ile Refah-Yol iktidarına son vermiştir. 28 Şubat Süreci olarak isimlendirilen bu dönemde askeri kamu bürokrasisi öncülüğünde yargı bürokrasisi, üniversite camiasının o dönemki yöneticileri, meslek odaları, işadamları örgütlerinden bazıları ve bazı sendikalar irtica tehdidini bahane ederek toplumdaki dini hassasiyetleri olan kesime ve dini amaçlarla kurulmuş olan örgütlenmelere yönelik linç girişiminde bulunmuştur.

Tarihsel süreç içerisinde merkezde bulunan bürokratik elit sınıfı, bu dönemde en büyük rejim düşmanı olan ve mücadele edilmesi gereken kesimin toplumdaki dini hassasiyetleri daha yüksek olan muhafazakar kesim olduğunu belirtmiştir. Bu dönemde kamu bürokrasisi inanç ve ifade özgürlüğü alanında bu kesime karşı haksız ve hukuksuz bir tutum içerisine girmiştir. Türkiye'de dini inançları gereği başını örterek eğitim alma

hakkını kullanmak isteyen kadınların bu hakkı elinden alınmış ve başörtüsü konusu siyasal alanda kamu bürokrasisi ile toplumun bir kısmı arasındaki mücadeleye simge durumuna gelmesi sağlanmıştır. 28 Şubat 1997 sonrasında siyasal ve sosyal alanda dinin ve dindarların konumu kamu bürokrasisinin istemediği ve beklemediği bir yere gelmiştir.

28 Şubat 1997'deki askeri bürokrasinin siyasal, ekonomik ve sosyal hayata müdahalesi sonrasında kamu bürokrasisini şaşırta gelişmeleri şu şekilde özetleyebiliriz. Öncelikle askeri kamu bürokrasisinin öncülüğünde iktidardan uzaklaştırılan siyasal düşüncenin, önemli bazı değişiklikler olsa da devamı niteliğindeki bir partinin 2002 yılında tek başına iktidara gelmesi Türkiye'nin siyasal hayatındaki dönüm noktalarından birisi olmuştur. Siyasal ve sosyal alanda özgürlükler konusuna daha evrensel bakabilen dini amaçlı sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkması ve daha önceleri yasal olmayan bir yöntemle faaliyetlerini sürdüren cemaatlerden bazılarının ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel hayata yasal yollardan katılımı 28 Şubat müdahalesinde hesaba katılmayan durumlarıdır.

Siyasi alanda istikrarın sağlanması siyasal ve sosyal alanda faaliyet gösteren dini amaçlı sivil toplum kuruluşlarının toplum üzerindeki etkisini artırmasını sağlamıştır. 28 Şubat Süreci sonrasında bu türden sivil toplum örgütlerinin özgürlükler ve haklar konusuna dini bir bakış açısı yerine, evrensel bir yaklaşım içerisine girdikleri görülmüştür. 2000 yılı sonrasında askeri bürokrasinin siyasete müdahil olma eğiliminin arttığı dönemlerde en sert tepkiyi de liberallerle birlikte bu türden sivil toplum kuruluşları vermiştir.

Bu dönemde ülkede meydana gelen her türlü insan hakları ihlallerini izleyen, bu ihlalleri yapanları ortaya çıkartan, bu ihlallerin sorumlularının cezalandırılmasını talep eden ve insan hakları ihlallerinin olmaması için yapısal ve işlevsel alanda gerekli yasal ve idari düzenlemelerin yapılması için siyasi iradeye baskı yapan dini bir referansa sahip bir sivil toplum kuruluşu olan Mazlum- Der bu süreçte önemli bir rol üstlenmiştir. 1991 yılında kurulan Mazlum- Der, ülkedeki yaşam hakkı ihlalleri, faili meçhul cinayetler, işkence iddiaları, askerin ve polislin sivillere kötü muamelede bulunması, her kimden gelirse sivil halka yönelik tehdit ve baskı, gözaltı ve tutuklamalarda yasa dışı uygulamalar, zorunlu göç sorunu, cezaevi ölümleri, basın mensuplarına yönelik

kısıtlayıcı eylemler, din özgürlüğü, öğrenim özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, azınlık ve kültürel haklar, Kürt sorunu, cezaevi yaşam koşulları, sivil toplum kuruluşlarına yönelik baskı ve saldırılarla parti kapatma davaları gibi konularda toplumu bilgilendirerek ve bilinçlendirerek ve bu konuların kamuoyunun gündeminde kalmasını sağlayarak kamu bürokrasisinin denetimini sağlamaya çalışmıştır (Akşit ve diğerleri, 2005: 664, 669). Mazlum- Der bu konularla ilgili olarak günlük basın taraması yapmakta, üyelerinin ve çalışanlarının araştırmalarından yararlanmakta, hak ihlaline uğrayan kişi veya grupların başvurularını değerlendirmekte, gerekli görülürse olay yeri incelemesi yapmaktadır. Belirtilen bu yöntemlerle elde ettiği bilgileri rapor haline getirmekte, aylık ve yıllık bilançolarla karşılaştırma yapmakta ve insan hakları ihlalleri değerlendirme raporları oluşturmaktadır. Hazırlanan bu çalışmaları periyodik olarak ve olağandışı dönemlerde düzenlediği basın toplantılarıyla kamuoyuna duyurmaktadır. Gerekli görülen hallerde insan hakları ihlalleriyle ilgili ülkedeki yargı kurumuna veya AİHM'ye başvurmaktadır. Ayrıca insan hakları ihlalleriyle ilgili olarak AİHM'ye başvuru yollarını ve verilen tazminat kararlarını yayınlamaktadır.

Mazlum- Der kamu bürokrasisinin düşünce yapısını, topluma bakış açısını ve uygulamalarını sıklıkla eleştirmiştir (10.10.2009, www.mazlumder.org.tr). Yukarıda belirtilen sorunların kaynağı olarak öncelikle 1982 Anayasası'nı ve bu anayasaya dayanarak hazırlanan yasal ve idari düzenlemeleri göstermektedir. Kamu bürokrasisin geçmişten gelen genel özelliklerinin bu düzenlemelerde etkisinin olduğunu belirtmekte ve ayrıca siyasi iradenin demokratikleşme adına yaptığı yasal ve idari düzenlemelerin uygulamada kamu bürokrasisi tarafından olumsuz bir yöne doğru çekildiğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Askeri bürokrasi başta olmak üzere bürokratik elit kesimin zorlama yorumlarla özgürlüklerin her alanda kısıtlanmasına çalıştığını, hesap vermeme eğiliminde olduğunu, çoğu zaman siyasi iktidar veya muhalefetteki siyasi bir parti gibi davrandığını belirterek kamu bürokrasisini eleştirmektedir. Kamu bürokrasisinin toplumun genelini veya bir kesimini istediği kalıba sokabilmek için siyasi iktidarlara baskı yapma eğiliminde olduğunu ve bu baskıyı kendisini eleştiren ve hukuka uygun hareket etmeye çağıran sivil toplum kuruluşları için özellikle arzulayan bir tutum sergilediğini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Türkiye’de kamu bürokrasisini doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren birçok somut olay ve gelişmeyle insan hakları perspektifinden bakmaya çalışmıştır. Askeri bürokrasi ile ilgili olarak askeri bürokrasinin sivil irade üzerindeki vesayet denetiminin ortadan kaldırılması gerektiğini, bu çerçevede MGK’nın konumunun yeniden düzenlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Askeri bürokrasinin yasal olmayan örgütlenmeler aracılığı ile siyasi iktidarları etkileme girişimlerinden vazgeçmesi için yasama ve yargı organının ve siyasi iktidarın gerekli hassasiyeti göstermesini istemektedir. Ergenekon davasını bundan dolayı desteklemekte ve 2008 yılının insan hakları ve demokratikleşme açısından en önemli gelişmesi olarak kabul etmektedir. 2007 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde askeri bürokrasinin tutumunu demokratik anlayışla bağdaşmadığını ve bu tutumun ülkedeki askeri vesayet yönetiminin gün yüzüne çıkmış halini yansıttığını ortaya koymuştur. Askeri bürokrasinin hangi kademesinde olursa olsun insan hakları ihlali ile ilgili olarak sorumlu olduğu iddia edilen personelin soruşturulması ve kovuşturulması sürecinde gerekli hassasiyetin gösterilmediğini vurgulamaktadır. Ayrıca, ülkenin önemli sorunlarının siyasi iktidarlar tarafından ele alınmasına askeri bürokrasinin sıklıkla karşı çıktığı ve bu sorunların güvenlik merkezli politikalar çerçevesinde ele alınmasını istediğini belirtmektedir. Ülkedeki dış politika ve Kürt sorunu ile ilgili yaklaşımlarının çözümsüzlük üzerine bina edildiğini iddia etmektedir. Kürt sorununu şiddet kullanarak çözmeye çalışmasının birçok yaşam hakkının ihlaliyle sonuçlandığını belirterek askeri bürokrasinin bu yaklaşımını eleştirmiştir (www.mazlumder.org.tr).

Yargı bürokrasisi ile ilgili olarak, yüksek yargı mensuplarının ideolojik bir temele dayanan siyasi içerikli mesajlar vermesini eleştirmektedir. Anayasa Mahkemesi’nin parti kapatma davalarında ve Anayasa değişiklikleri konusunda hukuki kararlardan çok siyasi kararlar verdiğini iddia etmekte ve bu kurumun askeri bürokrasiden çok fazla etkilendiğini ileri sürmektedir. Uygulamada yargı mensuplarının insan haklarını kolaylıkla ihlal etme eğiliminde olduklarını belirtmektedir.

İçişleri Bakanlığı bünyesinde görev yapan güvenlik görevlilerinin sivillere kötü muamelede bulunma ve işkence yapma eğiliminde olduklarını belirtmektedir. Bu sorunla ilgili olarak sorumlu emniyet mensuplarının siyasi irade tarafından yeterince denetlenmediğine özellikle vurgu yapılmaktadır. Mazlum- Der insan hakkı ihlallerinin

en aza inmesi ve kamu bürokrasisinin gelişmiş demokratik ülkelerdeki konumuna gelmesi için öncelikle sivil ve demokratik bir anayasanın hazırlanması gerekliliği üzerinde durmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne uygun yeni yasal düzenlemeler yapılmalı, 5237 sayılı yasada ifade özgürlüğünü doğrudan veya dolaylı bir şekilde tehdit altında tutan otuzu aşkın maddenin değiştirilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Mazlum- Der kamu bürokrasisini insan hakkı ihlalleri ve demokratikleşme hususunda eleştirmekte ve bu sınıfın yanlışlarını ortaya koyma ve bu yanlışların düzeltilmesini sağlayacak düzenlemeleri belirtme konusunda önemli çalışmalar yapmıştır. Mazlum- Der kamu bürokrasisine yönelik eleştirel bir yaklaşım sergilemekle kalmamış bazı konularda toplumda suçun oluşmasını engellemeye yönelik çalışmalar yaparak kamu bürokrasisine yardımcı olmaya çalışmıştır. Ailenin korunması, aile içi şiddetin ortadan kaldırılması, kadın haklarının savunulması, bebek ölümlerinin azaltılması, genel sağlık, uyuşturucuyla mücadele, cinsel istismarın önüne geçilmesi, töre cinayetlerinin ortadan kaldırılması gibi konularda kamuoyunu bilgilendirme ve toplumu bilinçlendirme çalışmaları yaparak kamu bürokrasisinin işini kolaylaştırmaktadır.

Mazlum- Der olağan dönemlerde insan haklarıyla ilgili çalışmalarını rutin olarak sürdürmüştür. Askeri bürokrasinin siyaset ve toplum üzerinde doğrudan müdahalede bulunduğu veya baskı yaptığı dönemlerde bu derneğin faaliyet alanı daraltılmaya yöneticileri, çalışanları ve üyeleri baskı altına alınmaya başlamıştır.

1994 yılında kurulan Liberal Düşünce Topluluğu (LDT), Türkiye'nin liberal demokratik bir rejime kavuşması ve bu kapsamda askeri ve sivil kamu bürokrasisinin siyasi iktidarların emrine girmesiyle ilgili önemli çalışmalar yapmıştır (Erdoğan, 2005: 36). Liberal Düşünce Topluluğu toplumun çeşitli kesimleri, bireysel ve grupsal özgürlüklerini tehdit eden bürokratik yapıdan duydukları rahatsızlığı gidermenin yolunun onun birey hakları çerçevesinde sınırlandırmaya çalışmak yerine devleti ele geçirerek onun aracılığıyla bu rahatsızlığı giderme düşüncesinin hakim olduğu bir ortamda kurulmuştur. Bu oluşum özgürlük ve bireysel hakların korunmasını sağlamayı ve demokratik devletin toplumu dönüştürme gibi bir görevinin olamayacağını ortaya koymayı kendisine amaç edinmiştir (Özipek, 2005: 621).

Liberal Düşünce Topluluğu ekonomik alanda, devletin ekonomik yaşamdan el çekmesinin gerekliliği üzerinde durmaktadır. Siyasal alanda da devletin temel insan hakları ve özgürlükleri çerçevesinde anayasal ve yasal düzenlemelerle sınırlandırılması gerektiğini ve bu çerçevede sınırlandırılan devlet yetkilerinin seçimle gelen siyasi iktidarlar tarafından yargı denetiminde kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Bu düşünce temelinde hareket eden topluluk, kamu bürokrasisinin toplumsal ve siyasal alanı düzenlemek amacıyla yasal olmayan yollara başvurmasına ve siyasal ve sosyal alanın daraltılması ile ilgili kamu bürokrasisinin yürüttüğü faaliyetlere, karşı dik durmaya çalışmıştır.

28 Şubat Süreci'nde ortaya çıkan askeri bürokrasinin siyaset kurumuna balans ayarı yapma çalışmasına ve bu dönemde RP'ye kapatma davası açılmasına ve yargılama süreci ve sonucuna en kapsamlı ve anlamlı tepkilerden birini LDT göstermiştir. Bu dönem sonrasında düşünce, ifade, inanç ve örgütlenme özgürlüğünün engellenmesi hususunda evrensel düzeyde genel kabul gören yaklaşımlar ortaya koyarak ülkenin demokratikleşme sürecine önemli bir katkı sunmuştur. 2007 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde askeri bürokrasinin tutumunu sert bir dille eleştirmiştir. 2008 yılında anayasanın 10 ve 42. maddelerinin değiştirilmesi konusunda Anayasa Mahkemesi'nin verdiği kararın hukuki değil siyasi olduğunu ve siyaset yapma alanın yargı bürokrasi aracılığıyla önemli ölçüde sınırlandığını ve devletteki güçler dengesinin resmi ideolojiyi savunan yargı lehine değiştiğini belirtmiştir. Hatta bu karar sonrası hakimiyetin milleten alınarak yargı bürokrasisine verildiğini ileri sürmüştür. Askeri bürokrasiye sivil yargı yolunun açılmasına destek olan LDT, yargının ve siyasi iradenin devlet içerisinde yasadışı oluşumlara ve bu oluşumların faaliyetlerine karşı kararlı bir şekilde mücadele etmesini demokratikleşme açısından gerekli görmüştür.

LDT önde gelen düşünürlerinden Atilla Yayla, 2007 yılında kamu bürokrasi ile ilgili yaptığı bir konuşma nedeniyle soruşturma geçirmiştir. Bu dönemin Cumhurbaşkanlığı seçim süreci içerisinde olması ve merkezi bürokrasinin savunuculuğunu yapan kartel medyası tarafından konunun çarpıtılarak kamuoyunun gündemine getirilmesi, bu soruşturmaya ayrı bir anlam katmıştır. LDT Türkiye'de bir sivil toplum kuruluşu olmanın yanında parlamento dışı bir muhalefet odağı olarak önemli görevler üstlenmiştir (Karadağ, 2003: 55).

1980- 1983 yılları arasındaki askeri rejim döneminde Kürtçe konuşma, haberleşme ve yazışma yasaklanmıştır (Heper, 2008: 195). 1986 yılında kurulan İnsan Hakları Deneği kürt sorununun insan hakları çerçevesinde çözülmesini amaçlamaktadır. Kamu bürokrasisi ve ülkedeki milliyetçi cephe bu kuruluşun terör örgütü PKK'nın yasal yoldan savunusunu yapmakta olan bir kuruluş olarak nitelendirmektedir. Kuruluşunun ilk yıllarında Güneydoğu'da ve büyük kentlerde örgütlenen bu kuruluş 1990'ların sonlarında kürt nüfusun ülkenin hemen her yerine yayılmasının etkisiyle Türkiye'nin büyük bir kısmında örgütlenerek faaliyetlerini yürütmeye başlamış ve bu dönemde Kürt sorunu ülkenin en önemli tartışma konularından biri haline gelmiştir (Dağı, 2003: 112). Ülkedeki merkezîyetçi bürokratik yapıya ve bu yapının siyasal, sosyal ve kültürel hayata olan baskıcı yansımalarına tepki gösteren bu kuruluş Kürt sorununun demokratik yollardan çözülmesi için çalışmaktadır. Ülkede insanların uğradıkları insan hakları ihlallerinin ülke gündemine taşınmasında önemli bir işlev gören bu kuruluş dönem dönem kamu bürokrasisinin baskısına maruz kalmaktadır.

4.2.2. Ekonomik Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimine Kamu Bürokrasisinin Etkisi

Avrupa'dan farklı olarak yüzyıllardır güçlü bir yönetim geleneğine sahip imparatorluklarda siyaseti ekonomik yapıya indirgemeyen bir düşünce geleneği oluşmuştur. Bu gelenek siyasi olayları ekonomik gerekçelerle açıklamayı kabul edilmez bulmama eğilimindedir (Larow, 1998: 27). Oysaki Marx sivil toplumun burjuvazi ile geliştiğini özellikle vurgulamıştır (Marx, 2004: 116). Türk iktisat tarihi konusunda yapılan araştırmalar, toplumun kültürel dokusuna yerleşmiş olan girişimcilik faaliyetlerine ilişkin toplumsal bakış açısının, toplumdaki iş davranışına ve iktisadi gelişmeye olumsuz etkide bulunduğunu göstermektedir (Buğra, 1997: 64).

Coğrafi keşifler sonrasında sanayi ve ticaret alanında Avrupa'da meydana gelen gelişmeler tüm dünyayı etkileyecek olan ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel değişimin öncüsü olmuştur. Avrupa'da ortaya çıkan bu gelişmeler tüm dünyayı olduğu gibi Osmanlı'yı da etkisi altına almıştır. Ülke ekonomisinin ve devlet idaresinde önemli bir yer tutan askeri sistemin toprak temeline oturduğu Osmanlı Devleti Avrupa'daki ekonomik gelişmelerden olumsuz yönde etkilenmiştir. Ekonomik alanda Osmanlı aleyhine gelişen süreç Osmanlı'daki askeri yapı başta olmak üzere sosyal ve kültürel

yapının değişimine neden olmuştur. Osmanlı bakiyesi bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sonrasında dünyada ekonomik alandaki gelişmeler başta olmak üzere siyasi ve sosyal alandaki gelişmeler ülkenin toplumsal yapısını ve devletin yönetim yapısını etkilemeye devam etmiştir.

Avrupa'da ekonomik alanda devletten bağımsız bir gelişim gösteren burjuva sınıfının Türkiye'deki iş dünyasında karşılığının olmaması, kamu bürokrasisinin ülkedeki birçok konuda olduğu gibi ekonomide de etkin olmasına neden olmuştur. Ekonomik yapıdaki kamu bürokrasisinin etkisi ekonomik amaçlı kurulan sivil toplum örgütlerinin gelişiminde de hissedilmiştir. Kamu bürokrasisinin bu kuruluşlar üzerindeki etkisi devletten bağımsız bir özel kesimin ortaya çıkması ve güçlenmesiyle daha farklı bir boyut kazanmıştır. Ekonomideki özerk yapı güçlendikçe hem devletten bağımsız bir alan oluşmaya başlamış hem de devlete ve kamu bürokrasisine gerektiğinde karşı durabilen bir güç ortaya çıkmıştır. Kamu bürokrasisinin bu kuruluşların gelişim süreçleri üzerindeki etkisini tarihsel süreç içerisinde ele almaya çalışacağız.

4.2.2.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem

Osmanlı'da reform hareketlerinin başladığı döneme kadarki klasik dönemde kapalı bir ekonomik yapı bulunmaktaydı. Bu dönemde İstanbul, İzmir, Bursa ve Selanik gibi liman kentlerinde ekonomik alanda hareketli bir yaşamdan söz edilebilir. Ülkenin diğer kesimlerinde küçük çapta üretim ve ticaret yapan esnafın oluşturduğu ahilik teşkilatları ve loncalar bulunmaktaydı. Coğrafi keşifler sonrasında Doğu- Batı arasındaki ticaretin can damarı olarak işlev gören İpek Yolu'nun önemini kaybetmeye başlamasıyla Anadolu'da var olan cılız ekonomi çökme noktasına gelmiştir. Büyük kentlerdeki üretim tesisleri, Avrupa'da buhar gücünün kullanılmaya başlamasıyla sanayide seri ve toplu üretime geçilmesiyle, büyük ölçüde durma noktasına gelmiştir. Osmanlı ekonomisi için olumsuzlukların giderek büyüdüğü bu süreçte Avrupa'da siyasal ve sosyal alanda ortaya çıkan toplumsal sınıflar Osmanlı'da ortaya çıkmamıştır. Bu sınıflardan ticaret burjuvazisi ülkelerin siyasal alanda yeniden yapılanmasını sağladığı gibi bu ülkelerdeki ekonomik, siyasal ve sosyal hayatta önemli bir rol oynayacak yeni bir işçi sınıfının oluşmasını da sağlamıştır.

Osmanlı'daki liman kentlerinde varlığını sürdüren orta büyüklükteki sanayi tesislerinde sayıları Avrupa'dakilerle kıyaslanamayacak kadar az bir işçi sınıfı ortaya

çıkıştır. Bu tesislerin sahipleri ve çalışanlarının çoğu Osmanlı'da yaşayan gayrimüslimlerden ve Levantenlerden oluşmaktaydı. Klasik dönem Osmanlı döneminde iş dünyasında ortaya çıkan ve ticari kuralların oluşumunu ve uygulanmasını sağlayan ahilik ve lonca müesseselerinin yerine Osmanlı'nın son dönemlerinde gayrimüslimlerin önderliğinde kurulan işçi ve işveren örgütleri kurulmuştur. Bu örgütler faaliyetlerini kendilerine dönemsel olarak tanınan kısmi özgürlük ortamlarında ve dar bir alanda sürdürmüştür. 1908- 1912 yılları arasındaki yeniden oluşan özgürlük ortamında çeşitli amaçlar için toplumun değişik kesimleri tarafından siyasal parti ve sivil toplum kuruluşları ortaya çıkartılmıştır (Kalaycıoğlu, 1997: 116).

1912 yılından sonra ve özellikle Balkan Savaşı'nın etkisiyle Osmanlı'nın toprak kayıplarının büyük bir artış göstermesi siyasi ve sosyal hayatın İttihat ve Terakki tarafından baskı altına alınmasına neden olmuştur. Bu dönemde bürokratik sınıf, milliyetçi fikirler çerçevesinde kendi burjuvazisini oluşturma çabasına girmiş (Keyder, 1990: 68) ve daha önce kurulmuş olan bütün sivil toplum örgütlerini kapatmıştır. Bu baskı dönemi 1918 yılına kadar sürmüştür. 1918 yılından sonra siyasal ve sosyal hayatta yeniden bir hareketlenme başlamıştır. 1919 yılında Türkiye İşçi Derneği kurulmuştur (Gürel ve Nacar, 2007: 120). Yine aynı yıl Almanya ve Fransa'da yaşayan Osmanlı mensubu kişiler sol düşünceyi savunan birçok örgüt kurmuştur.

1921 yılında Ankara'da oluşturulan meclis Anadolu'da var olan toplumsal kompozisyonu büyük ölçüde yansıtmaktaydı. Bu dönemde oluşturulan 1921 Anayasası da kendisinden sonra oluşturulacak olan anayasalardan daha demokratik bir özelliğe sahipti. Bu dönemde siyasi ve sosyal amaçlar için birçok sivil toplum kuruluşu ortaya çıkmıştır. 1924 yılında yeni anayasanın kabulü sonrasında kamu bürokrasisinin yeni rejimi koruma ve kollama endişesi siyasi ve sosyal ortamın baskı altına alınmasına neden olmuştur. Cumhuriyet döneminin ilk anayasasında işçilere sendikalaşma hakkı verildiyse de 1925 Tahrir-i Sükun Kanunu ertesinde sendikal hayat bir süre sessizliğe bürünmüştür (Gönel, 1998: 6).

4.2.2.2. Tek Parti Dönemi

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra devletçi ekonominin uygulamaya konulması ile temeli İzmir İktisat Kongre'sinde atılan yeni bir ulusal burjuvazi oluşturma girişimi, tek parti dönemi ve sonrasında ortaya çıkan ekonomik hayatın gelişim sürecinde

belirleyici bir rol oynamıştır. 1924 Anayasası'nda işçilere sendikalaşma hakkı verilmiştir. Yine 1924 Anayasası'nın 70. ve 79. maddesinde toplantı yapma ve dernek kurma haklarına yer verilmiştir. Hükümete ve kamu bürokrasisine dernekler üzerinde sıkı bir denetim yetkisi verilmesi derneklerin etkinliğini önemli ölçüde kısıtlamıştır. Ancak kısıtlı bir şekilde de olsa oluşturulan örgütlü toplum girişimi 1925 Takrir-i Sükun Kanunu ertesinde tamamen ortadan kaldırılmıştır (Gönel, 1998: 4,6).

Cumhuriyet'in kurulmasıyla beraber oluşturulmaya çalışılan ulusal burjuva sınıfının devlet destekli ve devletin koruyuculuğunda bir gelişim süreci yaşaması Avrupa'da yaşanan ekonomik hayattaki hareketliliğin Türkiye'de yaşanmasını engelleyici bir etki yapmıştır. Dışa kapalı bir ekonomik yapının oluşturulması ülkedeki ekonomik aktörlerin gelişimini ve dönüşümünü olumsuz yönde etkilemiştir. Kapalı ekonomik yapı ülkede ortaya çıkan ulusal burjuvazinin zayıf kalmasını bunun da ötesinde devlete ve kamu bürokrasisine rağmen herhangi bir girişimde bulunamamasına neden olmuştur. Ekonomik alanda devletten ayrı ve bağımsız bir girişimin ve örgütlenmenin olmaması sosyal ve siyasal alanda ortaya çıkabilecek farklılıkların ve muhalif hareketlerin oluşumuna ve gelişimine de olumsuz bir etki yapmıştır.

Girişimci sınıf (burjuva sınıfı) ve işçi sınıfı Avrupa'nın ekonomik, siyasal ve sosyal hayatının gelişim sürecine yön vermiştir. Ancak, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında bu iki sınıfın zayıflığı ve devletin ve kamu bürokrasisinin kontrolü dışına çıkamaması ekonomik, siyasal ve sosyal alanın devlet ve kamu bürokrasisi tarafından belirlenmesine neden olmuştur. Bu durum Osmanlı'dan miras kalan yönetim geleneğine uygun olsa da modern demokratik yönetim sistemlerince benimsenecek bir durum değildir.

1930'lu yılların başından itibaren bir taraftan ulusal bir burjuvazi oluşumu için çalışılırken, diğer taraftan özel kesimin birçok alanda yatırım yapabilecek gücünün olmamasından dolayı devletin kendisi ekonomik alanda yatırım yapmaya başlamıştır. Devletçilik olarak daha sonra devrim ilkeleri arasında sayılacak olan devletin ekonomik yaşamda biri işletmeci olarak rol alması, toplumun ekonomik, sosyal ve siyasal yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. O dönem özel kesimdeki sermaye birikimi eksikliğinden dolayı makul karşılanan devletin ekonomik hayatta fiilen var olması daha sonraki dönemlerde devlete ait işletmelerin çeşitli nedenlerle zarar etmesi ve bu zararın

süreklilik arz etmesi ekonomik ve sosyal birçok sorunun doğmasına neden olmuştur. Devletin idarede ve ekonomik hayatta bu denli etkin olması, iş dünyasında güçlü bir işçi ve işveren sınıfının ve örgütlenmesinin önünde büyük bir engel olmuştur.

1920'lerde uygulamaya geçirilen ekonomik kalkınma politikaları 1940'lara gelindiğinde toplumda var olan ekonomik, sosyal ve siyasal yapıda, kamu bürokrasisinin beklentisi dışında, yeni gelişmelerin ve oluşumların ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Ekonomik alandaki gelişmelerin bir sonucu olarak 1942- 1945 yılları arasında kamu bürokrasisinde görev alan birçok kişi iş dünyasına geçiş yapmıştır. Ancak, Türk toplum yapısındaki iş dünyasına karşı olumsuz yaklaşım burada da kendisini göstermiş ve kamu bürokrasisinden iş dünyasına geçen kişilerin İstiklal Mahkemesi benzeri bir mahkemede yargılanmasını isteyenler dahi olmuştur (Buğra, 1997: 166). Ortaya çıkan bu ulusal burjuvazinin devlete bağımlılığını veya ondan çekindiğini 1960 Askeri Müdahalesi bir kez daha gözler önüne sermiştir. Askerin siyasete müdahalesine iş dünyasından herhangi bir tepki gelmediği gibi bu sınıf müdahalenin destekçisi ve savunucusu olmuştur.

4.2.2.3. Çok Partili Dönem

1946 yılında Türkiye siyasetine DP'nin fiilen girmesiyle ağır aksak da olsa çok partili hayat başlamıştır. 1946 yılında yapılan ve CHP dışında başka bir partinin, DP'nin, ilk kez seçime girmesine müsaade edilmiştir. Ancak yapılan bu seçimlerde demokratikte teamüllere tamamen ters olan açık oy gizli sayım ilkesi uygulanmıştır. 1950 seçimleri ise daha demokratik bir seçim olmuş ve bu seçimin neticesinde DP iktidara gelmiştir. 1940'lı yılların başından itibaren iktidarı elinde bulunduran bürokratik elit sınıf ve CHP'nin lider kadrosu uluslar arası sistemde meydana gelen gelişmelerden etkilenerek siyasal ve sosyal yaşamı eski döneme göre daha serbest bir hale getirmek zorunda kalmıştır. 1946 yılından itibaren sosyal alanda faaliyet gösterecek olan işçi sendikaları ve sol ideolojiyi benimseyen kişilerin kurmuş oldukları sivil örgütlenmeler faaliyet göstermeye başlamıştır. Ancak, DP'nin iktidara gelmesinden sonra beklenenin tersine DP hükümeti siyasal ve sosyal alanı özgürleştirmek bir yana daha da daraltmıştır. Bu dönemde işçi sendikaları ve sol ideoloji çerçevesinde oluşturulan örgütlerin faaliyetlerine müsaade edilmemiştir.

1960 Askeri Müdahalesi sonrasında olağandışı rejim kurallarının geçerli olduğu bir yıllık sürede siyasal hayat baskı altında tutulmuştur. Bu dönem ve sonrasında ülkedeki bir kısım aydın kesim de askeri bürokrasi yanında yer alarak ekonomik ve siyasal hayata yapılan müdahaleyi savunmuştur. 1950 sonrasında dışa açılmaya başlayan ekonomik yapı ulusal burjuva sınıfının güçlenmesini sağlamıştır. Ancak bu güçlenme sürecinin kamu bürokrasisine göbek bağıyla bağlanmış olması bu burjuva sınıfının devlete rağmen veya ona karşı hareketlenmesini engellemiştir. Bu dönemde gelişme gösteren burjuva sınıfı üretime değil daha çok ithalata dayanan ve bazı düşünürlerin komprador kavramıyla ifade ettikleri bir sınıftır. Bu sınıfın gücünü üretim yerine ithalattan alması kamu bürokrasisine bağlanma zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir.

1971 yılında Türkiye'nin önde gelen sanayici ve işadamları Türkiye Sanayi ve İşadamları Derneği'ni (TÜSİAD) kurmuştur. Serbest piyasa ekonomisi koşullarının oluşmasını ve işlemlerini sağlama amacıyla kurulmuş olan, TÜSİAD Türkiye'de devlet eliyle oluşturulmak istenen ulusal burjuvazinin örgütlenmesiyle oluşan bir sivil toplum kuruluşudur. Bu kuruluş devlete ve kamu bürokrasisine rağmen hareket etmemeye özen gösteren ve askeri bürokrasinin siyasal ve sosyal alana doğrudan müdahalede bulunmasını desteleyen bir politikayı benimsemiştir.

TÜSİAD ekonomik alanda devletin etkisini azaltıcı her türlü düşünceyi ve politikayı desteklemiştir. Siyasal alanda ise TÜSİAD atanmış bürokratların seçilmiş yasama organı ve siyasi iktidar üzerindeki antidemokratik tutum ve davranışlarını çoğu kez alkışlamıştır. Bu dernek ekonomi alanında liberal, siyaset alanında ise devletçi bir çizgiyi savunmuştur. Türk siyaseti ile ilgili konularda, konunun uzmanlarına raporlar hazırlamakta ve araştırmalar yaptırmaktadır. Yaptırdığı bu çalışmalarda demokratikleşme konusunda oldukça hassas görünürken, uygulamada rejimi koruma adına demokratikleşme süreci çerçevesinde yapılan birçok düzenlemeye karşı çıkmıştır.

TÜSİAD ekonomi, iç ve dış siyaset ve ülkenin sosyo- kültürel konularında görüş bildirmiş ve araştırmalar yaparak bu alandaki gelişmelerden kamuoyunu haberdar etmeye çalışmıştır. TÜSİAD taraf olma konusunda ilginç bir yaklaşım sergilemiştir. Uluslar arası sistemin egemen aktörleri ile kamu bürokrasisi arasındaki mücadelede birincinin yanında olmayı yeğlerken, kamu bürokrasisi ile siyasi iktidarlar arasında

ortaya çıkan herhangi bir anlaşmazlıkta kamu bürokrasisiyle aynı blokta yer alarak siyaset kurumuna muhalefet etmiştir. Ülkede askeri bürokrasinin yönetime doğrudan müdahil olduğu olağandışı dönemlerde ve siyasi istikrarın sağlanamadığı dönemlerde TÜSİAD'ın bu konumunu açıkça ortaya koyabilecek pek çok örnek vardır. Bu dernek, 1980 Askeri Müdahalesinde kapatılmayan ve faaliyetleri kısıtlanmayan sayılı kuruluşlardan birisi olmuştur. O dönem bu kuruluş askeri müdahaleyi desteklemiş ve bu müdahaleyi meşru bir hareket olarak nitelemiştir.

4.2.2.4. 1980 Sonrası Dönem

1980 sonrasında Türkiye'nin ekonomik hayatında önemli değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Dünyada etkisini artıran küreselleşme süreci ve ülkedeki sosyo- ekonomik gelişmeler, Türkiye'de ekonominin siyaset karşısındaki konumunu güçlendirmiştir. Bu dönem ülkenin ekonomi hayatında ortaya çıkan gelişmeler ülkedeki siyasal ve sosyal hayatını önceki dönemlere göre daha fazla etkilemeye başlamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan ekonomik amaçlı sivil toplum kuruluşları da ülkenin ekonomik, siyasal ve sosyal hayatında önemli işlevleri yerine getirmeye başlamıştır.

1980 Askeri Müdahalesi'ni destekleyen TÜSİAD 1990'lı yıllara gelindiğinde toplumdaki demokratikleşme konusunda yapılan tartışmalara katılmaya başlamıştır. 1992 yılında konunun uzmanlarına yeni bir anayasa metni hazırlatmıştır. Hazırlanan anayasa metninde ölüm cezası, MGK, olağanüstü yönetim, DGM'lerdeki askeri yargıçların varlıklarının devamı yönünde kanaat bildirilmiştir (Gemalmaz, 1995: 120, 128). TÜSİAD'ın demokratikleşme süreciyle ilgili de olsa askeri bürokrasinin siviller üzerindeki etkinliğinin azalması konusunda çekingen tavrını devam ettirdiği bu örnekte bir kez daha gözlenmiştir. 1990'lı yılların ortalarında başlayan, Türkiye'nin AB'ye giriş sürecinde TÜSİAD siyasi iktidarları destekleme eğiliminde olmuştur. Ancak ülkenin AB'ye giriş süreci konusundaki desteği dönemsel olarak farklılıklar göstermiştir. Çoğu zaman AB'ye giriş sürecinde yapılması gereken yasal düzenlemeler, yapısal reformlar ve bu reformların uygulanması konusunda yavaş hareket ettiği için siyasi iktidarları eleştirmiştir. AB'nin isteği doğrultusunda hazırlanan bu reformlar kamu bürokrasisinin toplum üzerindeki etkisini azaltıcı nitelik göstermeye başladığında ise siyasi iktidarın acele ettiğini belirterek siyaset kurumunu yine eleştirmiştir. Askere sivil yargı yolunun açılmasını sağlayacak olan yasal düzenlemeler (Star Gazetesi, 05.07.2009) ve CMUK'ta

AB müktesebatı çerçevesinde yapılan değişiklikler konusunda hükümeti eleştirmiştir. Oysaki 2006 yılında TÜSİAD başkanı Ömer Sabancı ülkedeki yargı sisteminin sivil yargıda birleştirilmesi gerektiğini açıkça dile getirmişti.

TÜSİAD dış politikada AB dışında kalan Kıbrıs sorunu, Ermenistan, Irak ve Suriye ile ilişkiler konusunda hükümete yardımcı olmaya çalışmıştır. Bu ülkelerle ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesi hususunda aracı bir kurum olarak veya lobicilik faaliyetlerini yürütme konusunda önemli çalışmalar yapmıştır. Bu konularda kamu bürokrasisinin güvenlik temeline dayanan politikalarının dışına çıkma eğilimi gösteren TÜSİAD yıllardır çözüm bekleyen bu sorunların çözüme ulaşmasını ve istikrarsız bir yapıda olan komşuluk ilişkilerinin geliştirmesi ve istikrara kavuşturulmasını istemektedir.

Dış politika konusunda hakim paradigmanın değişimini açıkça savunan TÜSİAD, iç politikada kamu bürokrasisinde hakim olan düşünce yapısının dışına çıkmama eğilimi göstermeye devam etmiştir. 28 Şubat sürecinde hükümetin demokratik olmayan bir şekilde askeri kamu bürokrasisi öncülüğünde iktidardan indirilmesine ve siyasal ve sosyal hayatın baskı altına alınmasına destek vermiştir. Nisan 2007'deki cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde yine demokratik teamülleri bir tarafa bırakarak laiklik vurgusu çerçevesinde hükümeti eleştirmiş ve Cumhurbaşkanlığı seçimi ile ilgili Anayasa Mahkemesi'nin vermiş olduğu kararı savunarak yeni bir seçim kararı alınması gerektiğini savunmuştur. Yine 2008 başlarında başörtüsü yasağını kaldırmak amacıyla yapılan anayasa değişikliği çalışmaları sürecinde bu değişikliği gündeme getiren muhalefet partisi MHP'yi sert bir dille eleştirmiştir (Bugün Gazetesi, 31.01.2008). YÖK başkanının atanması konusunda daha önceleri herhangi bir açıklama yapma ihtiyacı duymayan bu kuruluş, 2008 yılındaki atama sürecinde toplumsal uzlaşma vurgusu yapmayı uygun görmüştür.

TÜSİAD'ın ülke içindeki konumu ve kamu bürokrasisi ile ilişkisi konusunda siyaset bilimcilerinin çoğunun benzer görüşlere sahip oldukları gözlenmektedir. TÜSİAD'ın devlete yaslanan bir kuruluş olduğunu (Baydur, 2009: 9), askeri bürokrasiyi siyasi iktidarlara kendi arasında bir denge unsuru olarak gördüğünü ve bu çerçevede askeri bürokrasinin savunuculuğunu yaptığını (Türköne, 2009: 9), askeri ve yargı

bürokrasisinin siyasi iktidarlara karşı TÜSİAD'ın sığınma yeri olarak işlev gördüğünü savunan düşünürler bulunmaktadır.

Liberal düşünceye sahip düşünürler, TÜSİAD'ın devlete ve kamu bürokrasisine göre konumunu belirlemesinin en önemli nedenlerinden birisi olarak serbest piyasa koşullarının tam olarak işletilememesi olarak görmektedir. Gelişmiş Batı ülkelerinden birçoğunda toplumun hiyerarşik bir yapılanmaya göre örgütlenmesi söz konusu olmamıştır. Hiyerarşik bir ilişkiler ağı yerine bireyler ve gruplar arası ilişkiler ağının oluşturduğu piyasa ekonomisine dayalı bir toplumsal yapı oluşmuştur. Bu yapıda etkin olan ekonomik aktörler hiyerarşik bir düzen ilişkisi içinde değil, karşılıklı bağımlılık ilişkisi içindedir. Bunun sonucu olarak, piyasa toplumunun geniş bir çoğulculuğu bünyesinde barındırmakta olduğu belirtilmektedir. Bu toplumda bireyler ve sivil örgütler merkezi yönetime karşı bağımsız varlıklar olarak yaşamlarını sürdürebilirler. Piyasa ekonomisinin hazırladığı bu ortam, çağdaş demokrasilerin temel unsurlarından olduğu kabul edilen sivil toplumun da var oluş kaynağı olarak kabul edilmektedir. Sivil toplum, sosyal çoğulculuğa ve ortak kolektif amaçlar etrafında mutlak veya mutlağa yakın bir anlamda birleşmiş bir topluluk olduğu fikrinin reddine dayanır. Piyasa ekonomisinin oluşturduğu toplumsal yapı; bireylerin ve birey gruplarının otonom varlıklar olarak kalabilmelerini ve böylece onlardan oluşan sivil toplumun ortaya çıkabilmesini ve ayakta kalabilmesini sağlar (Yayla, 1998: 124). Aşkın devletin hukuk sisteminde ise sivil toplum kuruluşları devlet organlarını sınırlandırmak ve devlet organlarını bireylerin hizmetine sokma amacını yerine getirmek bir yana daha çok bu kuruluşlar devlet yaptırımlarını meşrulaştırıcı bir kılıf oluşturma işlevini yerine getirmeye çalışmaktadırlar (Çaha, 2000: 33). Bu türden bir oluşum ve gelişim süreci geçirmiş olan ülkenin en büyük ticaret ve sanayicilerinin kurmuş olduğu TÜSİAD siyasi alanda liberalizmi ve sınırlı devleti savunan LDT'ye ve liberal düşünürlere mesafeli durmaya azami gayret göstermiştir.

1980'li yılların başında Türkiye'de uygulamaya geçirilen dışa açık ekonomik politikaları ve 1983 sonrasında iktidara gelen siyasi partinin yeni bir orta sınıf oluşturma çabaları neticesinde muhafazakar özellikleri ağır basan ve ekonomik yönden güçlenmekte olan işadamları sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu sınıf 1990 yılında merkezi İstanbul'da bulunan Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) adı altında bir

dernek kurmuştur. Kuruluş sürecinde 26 üyesi olan bu kuruluşun üye sayısı zaman içerisinde artarak 2000'i aşmıştır. Muhafazakar düşünceleri savunan siyasi partilerin iktidara geldiği dönemlerde bu kuruluşun siyasal, ekonomik ve sosyal alanlardaki etkisi büyük bir artış göstermiştir.

MÜSİAD ekonomik konular öncelikli olmak koşuluyla ülkedeki siyasal ve sosyal konular üzerinde araştırmalar, raporlar ve yayınlar yapmakta ve yaptırmaktadır. Ekonomi konusunda serbest piyasa koşullarının uygulanmasını ve devletin ekonomiden elini çekmesi gerektiğini savunmaktadır. Ekonomi alanında dış ticaret gezileri, ülke raporları, eğitim çalışmaları, özelleştirme, iş dünyası kamu bürokrasisi ilişkisi, bölgesel ekonomik oluşumlar, IMF ile ilişkiler ve kalkınma planları konusunda birçok araştırma ve yayın yapmıştır. Ekonomi alanında yaptığı faaliyetlerle siyasal iktidarlar başta olmak üzere ekonomi ve dışişleri bürokrasisine yardımcı olmaya çalışmaktadır.

Siyasi konularda ise daha muhafazakar ve ideolojik bir bakış açısına sahiptir. Ülkenin siyasal ve idari yapısında reform yapılması gerektiği konusuna yaptırdığı araştırmalarda ve yayınlarda vurgulanmasına ve bunu dönemsel olarak yöneticilerinin dillendirmesine rağmen, bu konuda çok samimi olmadıkları göze çarpmaktadır. MÜSİAD ve üyelerinin, siyasal iktidara ideolojik anlamda kendilerine yakın hissettikleri bir siyasi partinin gelmesiyle beraber, daha önce sesli bir şekilde savunmakta oldukları bazı düşünceleri dillendirmeme eğiliminde olduğu gözlenmiştir.

MÜSİAD kuruluşundan itibaren ülkenin demokratikleşme sürecine TÜSİAD'la kıyaslanamayacak derecede önemli katkılar sunmuştur. 28 Şubat sürecinde ekonomik endişeler taşıdıkları için askeri kamu bürokrasisi başta olmak üzere kamu bürokrasisine karşı muhalefet edememiş ve sessiz kalmayı tercih etmiştir. Kaldı ki o dönemde kamu bürokrasisi tarihte eşine az rastlanır bir düşünceyle sermayeyi ideolojik bir ayrıma tabi tutmuş ve MÜSİAD üyelerinin de içinde bulunduğu bazı işadamlarının işletmelerini yeşil sermaye adı altında baskı altında tutmaya çalışmıştır.

2002 yılında AKP'nin iktidara gelmesiyle MÜSİAD ekonomik, siyasal ve sosyal alanda daha etkin bir konuma sahip olmuştur. Hükümetle askeri ve yargı bürokrasisi arasındaki mücadelede hükümetin tarafında yer almıştır. 2007 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde askeri bürokrasiye karşı meclisin yanında yer almış ve bu konuda Anayasa Mahkemesi'nin vermiş olduğu kararın demokratik hukuk

kurallarına uymayan siyasi bir karar olduğunu ileri sürmüştür. Bu eleştirisinde ekonomik istikrara vurgu yapmayı da ihmal etmemiştir. Anayasa Mahkemesi'nin 2008 yılında meclisin yapmış olduğu anayasa değişikliklerini, içerik yönünden değerlendirerek iptal etmesi sonrasında Anayasa Mahkemesi'nin yetkilerinin kısıtlanmasının ve üyelerinin bir kısmının yasama organınca seçilmesinin daha demokratik olacağını ileri sürmüştür.

Ülkedeki Kürt sorununa kimlik veya azınlık sorunu olarak bakmamıştır. Bu bölgedeki sosyo- ekonomik şartların kötü olmasının bu sorunun ortaya çıkmasına ve büyümesine neden olduğunu özellikle vurgulamıştır. Bu sorunun büyümesinde ve karmaşık bir duruma gelmesinde güvenlik güçlerinin uygulamadaki yanlışlıklarının ve hatalarının da payı olduğunu savunmuştur. Sorunun çözülmesi için öncelikle bu bölgedeki ekonomik projelerin bitirilmesi ve bu bölgenin ülkenin diğer bölgelerinden farklı bir ekonomi politikasıyla kalkındırılması gerektiğini belirtmiştir.

MÜSİAD, AB giriş konusunda açık bir görüş ortaya koyamamıştır. AB giriş sürecinde yapılması gereken ekonomik ve siyasi bazı düzenlemeleri savunurken bazılarında oldukça tutucu bir tavır sergilemiştir. Azınlık hakları ve yabancılara mülk satışı gibi konularda daha tutucu olduğu gözlenmiştir. Siyasi iktidara ve kamu bürokrasisi ile ilişkilerde, dernek üyelerinin kişisel özelliklerinin kurumsal yapıdan daha etkin olduğu gözlenmiştir.

Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), kökeni 1961'de kurulan Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti'ne kadar uzanmakta olmasına rağmen vakıf olarak 1994 yılında kurulmuştur. TESEV ülkenin önde gelen akademisyenleri, bürokratları, işadamları, sanayicileri, gazetecileri, sendikacıları ve çeşitli mesleklerden iki yüzü aşkın kişinin bir araya gelmesiyle kurulmuştur (www.tesev.org.tr). Türkiye'nin ekonomik, siyasi ve kültürel yapısına ilişkin pek çok konuda araştırma ve rapor hazırlayan veya hazırlatan bu kuruluş siyasi iradeye, kamu bürokrasisine ve özel sektöre rehberlik etmeyi ve ülkenin demokratikleşme sürecine katkı sunmayı amaçlamıştır. TESEV'i diğer sivil toplum kuruluşlarından ayıran en önemli özelliklerinden birisi uluslar arası sistemin aktörleri ile yakın bir işbirliği içerisine girmiş olması ve devlet toplum ilişkisi hususunda yapmış olduğu çalışmalarındaki bilgilerin, görüş ve

değerlendirmelerin toplumun birçok kesimi tarafından kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

TESEV'in bu farklı yanı ülke gündemini belirleyen ve ülkenin geleceğine ışık tutabilecek araştırmalar ortaya çıkarmasını sağlamıştır. Türkiye'de devlet dışında var olan ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda yaşanan değişimin ülkenin siyasal ve idari hayatına yansması ve bu yansımanın bir sonucu olarak toplumsal yapının değişiminin incelenmesi ve irdelenmesinin bu vakfın öncelikli amaçlarından olması, sivil toplum kuruluşları ve devlet arasındaki ilişkinin ortaya konması açısından oldukça önemlidir.

TESEV'in çalışma alanları göz önüne alındığında ülkenin ekonomik, siyasal ve sosyal gelişimine yaptığı katkılar açıkça görülmektedir. TESEV, demokratikleşme, dış politika ve uluslar arası ilişkiler (Kıbrıs sorunu, AB, ABD ve komşularla olan ilişkiler ve Büyük Ortadoğu Projesi vb.), katılımcı bir yönetim, din- devlet ilişkileri (dini kurumlar, dini yaşam, dindarlık, Diyanet İşleri Başkanlığı, İmam Hatip Liseleri vb), azınlıklar ve kültürel haklar (kimlik sorunu), Kürt sorunu, terörizm, idari reform ve sosyal hayat (aile, cinsiyet ayrımı, gençlik vb) gibi konularda kapsayıcı ve toplumun ufkunu açıcı araştırmalara öncülük etmiştir. TESEV'in öncülük ettiği bu çalışmaların toplum üzerinde etkisinin artması, bu çalışmalardan rahatsızlık duyan bürokratik elit sınıfın bu kuruluşu suçlamasına ve karalamasına neden olmuştur. Bu eleştiriler ve suçlamalar içeriğe yönelik olmaktan çok bu kuruluşun uluslar arası sistemdeki aktörlerle olan ilişkilerine yönelik olmuştur.

Demokratikleşme ve Kürt sorunu ile ilgili yapmış olduğu çalışmalarda ortaya çıkan veriler bu alandaki birçok çalışmada referans bilgi olarak kullanılmıştır. Ülkedeki devlet içindeki mafyavari yasadışı örgütlenmeler, yargıda görev yapanların devlet toplum algıları, kamu bürokrasisinin insan haklarına bakışı, savunma harcamalarının belirlenme ve denetim süreci, güvenlik sektörü, azınlıklar, zorunlu göçler, milliyetçilik eğilimleri, gayrimüslimlerin kurmuş olduğu vakıfların malları vb. konularda var olan durumun somut olarak ortaya koymaya çalışmıştır. Bu sorunların giderilmesi için kişi, kurum ve kuruluşlara düşen görevleri belirlemeye de gayret göstermiştir. Kürt sorunu konusunda siyasetçilerin ve kamu bürokrasisindeki görevlilerin kullandıkları milliyetçi ve saldırgan dilin sorunun çözümü konusunda önemli bir engel teşkil ettiğini belirtmiştir. Ülkedeki siyasal sorunların çözümü konusunda ekonomik amaçlı kurulmuş

sivil toplum kuruluşları içerisinde devlete ve kamu bürokrasisine rağmen bir şeyler yapabilme ve söyleyebilme yeteneği en üst düzeyde olan TESEV, askeri bürokrasisinin siyasal ve toplumsal alandaki etkisini ortaya koyma konusunda objektif bir yaklaşım sergilememiştir. TESEV yöneticileri güvenlik güçlerinin uygulamalarındaki yanlışları konusunda polis teşkilatı ile asker arasında ayırım yapma eğilimindedir. Polisin orantısız güç kullandığı (Anayurt Gazetesi, 08.05.2008), polisin toplumu tehdit olarak görme eğiliminde olduğu (Taraf Gazetesi, 09.05.2008), polislerin çoğu alt kültürden geldiği (Sabah Gazetesi, 17.05.2008) gibi TESEV yöneticilerinin açıklamalarına sıklıkla karşılaşılmamasına rağmen askerin siyasete ve sosyal hayata müdahalesi ve uygulamalarındaki hatalar ve yanlışlıklar konusunda kamuoyunu bilgilendirici faaliyetlerine pek rastlanmamıştır. 2007 yılında TESEV'in yapmış olduğu Kurumsal Algı ve Zihniyet Yapıları adlı çalışma yargı bürokrasisinin topluma bakışını yansıtmaya açısından oldukça önemlidir (www.tesev.org.tr, 12.10.2009).

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV) ve Türkiye Ekonomik Sosyal Araştırma Vakfı (TÜSES) vb. sivil toplum kuruluşları ülkenin ekonomik, siyasal ve sosyal hayatına yönelik çalışmalar yapmaktadır. Ülkedeki sivil toplum kuruluşlarının durumunu ve geleceğini belirlemek konusunda TÜSEV'in sürekliliği olan çalışmaları olmuştur. Sivil toplum kuruluşlarına katılım durumu ve mali yapılarıyla ilgili yaptığı çalışmalarda çarpıcı sonuçlara ulaşılmıştır. Gelişmiş Batı ülkelerinde sivil toplum kuruluşlarına katılım oranı %60'ların üzerinde iken Türkiye'de bu oran 2007'de %7.8, 2009'da %9.7'de kalmıştır. Bu dönemdeki bağış oranı da %11.5'den %7.5'e düşmüştür (Zaman Gazetesi, 20.06.2009).

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), 1960 Askeri Müdahalesi sonrasında kabul edilen yeni 1961 Anayasasının sosyal alanda oluşturduğu özgürlük ortamında, 1962 yılında kurulmuştur. Ekonomik alanda faaliyet gösteren dernek bazı sosyal projeler harici siyasal ve sosyal alanlarla ilgili konulara girmeme eğilimindedir. Ekonomik alanda işveren haklarının özellikle işçilere karşı korunması konusu başta olmak üzere ekonomik alanda ülkenin dış ilişkileriyle ilgili çalışmalar yapmaktadır. Bu kapsamda Türkiye'nin komşularıyla ve yakın çevresindeki diğer ülkelerle ekonomi alanındaki ilişkilerin artırılması için önemli çalışmalar yapmaktadır. Siyasal iktidardan

ve kamu bürokrasisinden çekindiği için siyasi konularla ilgili faaliyetlerden kaçınmıştır (www.tisk.org.tr, 12.10.2009).

1980 Askeri Müdahalesi sonrasında Milli Güvenlik Konseyi idareyi ele alınca siyasi partilerle beraber sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerine son verildi. Yöneticileri ve üyeleri için yıllarca sürecek davalar açıldı. Bu dönemde Türk- İş hariç diğer iki işçi sendikası Hak-İş ve DİSK de kapatılmıştır. DİSK üyelerinin çoğu kitlesel siyasal dava niteliğindeki davalarda sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanmıştır. Bu süreçte Türk- İş'in kapatılması bir yana üst düzey bir yöneticisi askeri hükümet niteliğindeki Bülent Ulusu başbakanlığındaki hükümette Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı olarak görev almıştır. Ayrıca bu işçi sendikası 1982 Anayasası'nın oluşum sürecine katkı sunma hususunda çekingen bir tavır sergilemiştir. 1990'lı yılların başında yeniden alevlenen sivil anayasa tartışmalarında dahi 82 Anayasası'nı eleştiremediği gibi, demokratik açılım ve olağanüstü rejim konusuna hiç değinmemiştir (Gemalmaz, 1995: 60).

Sosyal yaşam açısından Türkiye'deki iş çevrelerinin kamu bürokrasisine yaklaşımına bakıldığında, yaklaşımlarının zamana ve yere göre farklılıklar gösterdiği görülmektedir. İşadamları arasında karşılaştıkları güçlüklerin ana kaynağı olarak kamu bürokrasisini gösterenler bulunduğu gibi, bürokratik sürecin kendisinden değil, politika değişikliklerinin sıklığından ve politikaların içeriğinin belirsizliğinden kaynaklandığı görüşünü benimseyenler de bulunmaktadır. Onlara göre bürokratların girişimcilere zorluk çıkarmalarına bu değişiklikler ve belirsizlikler neden olmaktadır. Ayrıca Türkiye'de mülkiyetin hukuki temellerinin zayıf olması da girişimcileri zor durumda bırakmaktadır (Buğra, 1997: 231). Türkiye'de ekonomik olarak gerekli altyapı kurumlarının oluşturulamadığı ve yerleştirilemediği kabul edilen bir gerçektir. Bu olumsuz durum kendisini toplumsal ve siyasi yaşamda daha belirgin olarak göstermektedir. Türkiye'de işçi ve işveren örgütlenmelerinde siyasi görüşün belirgin bir unsur olduğu bilinmektedir. Bu durum sivil toplum kuruluşlarının profesyonel bir düşünce çerçevesinde faaliyet göstermelerini engelleyici bir durumdur.

Sivil topluma güvenilmemesi ve sivil alanın zayıflığı ekonomik alanda da sorunlar ortaya çıkartmaktadır. Bir taraftan ekonomik yükselme devletle iyi geçinmeye bağlı ve rant yağmasına dönüşmekte iken diğer taraftan bu durum serbest piyasa ve

sağlıklı bir rekabet sistemi oluşturulmasını da engellemektedir. Nitekim bu süreçte bazı ekonomik güç odaklarının iktidar gücünü ekonomik rekabette rakiplerini yok etmek için kullanabildiklerine dair şüpheler oluşmaktadır (Yılmaz, 2001: 344).

Türkiye’de kamu bürokrasisi, işçi sendikaları ve işveren dernekleri yaptıkları faaliyetin türüne göre bir politika belirlemektedir. Ekonomik ve siyasi konularda izin alınarak yapılan faaliyetlerde, kamu bürokrasisinin makul saydığı amacı aşmama durumunda, genellikle olumlu bir tutum sergilemektedir. Ayrıca, Türkiye’de, yasaların olanak verdiği kısıtlama ve denetleme alanlarından başka, yasalardaki boşluklar sonucunda, sivil toplum alanını düzenlemekle yetkili kılınan devlet birimlerinin dar ve yasaklayıcı yorumlarla ek sınırlamalara gittiği gözlenmektedir (Görel, 1998: 3). Bu durum işçi ve işveren derneklerini de bazen zor durumda bırakmaktadır.

4.2.3. Sosyal ve Kültürel Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimine Kamu Bürokrasisinin Etkisi

Türkiye’de sosyal ve kültürel haklara bürokratik elit güvenlik perspektifinden baktığı ve bu hakların tanınması ve verilmesinin ülke bütünlüğüne zarar vereceğinden korktuğu için bu hakları siyasal açıdan değerlendirme eğiliminde olmuştur. Bu değerlendirmenin neticesinde sosyal ve kültürel birçok hakkın kullanılması ya kısıtlanmış ya da yasaklanmıştır. Ülkedeki sivil toplum kuruluşlarının en önemli işlevlerinden birisi de devletin etki alanı dışında kalan bir sosyal ve kültürel yaşam alanı açma çalışmasıdır. Devletin etkisi dışında sosyal ve kültürel alan açma çalışması, Türkiye gibi merkezi idarenin gücünün gelenekselleştiği ve toplum tarafından büyük ölçüde benimsendiği ülkelerde büyük engellerle karşılaşacaktır.

4.2.3.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem

Osmanlı toplumunda sivil toplum Batıdaki gibi tarihsel, toplumsal ve felsefi bir içeriğe sahip bir kavramla ifade edilmemiştir. Ancak Osmanlı toplumunda da sivil toplum işlevi gören bazı kurum ve kuruluşlardan söz edilebilir. Osmanlı toplumunda, sivil toplum kavramı, siyasi iktidar-devlet dışı alan olarak değil, askeri alanın dışı veya karşıtı olarak kullanılmıştır (Alkan, 1998:84). Sivil toplum kuruluşlarının sosyal alandaki faaliyetlerini sistematik bir şekilde yerine getiren vakıf sisteminden bahsedilebilir. Batı toplumlarında bulunmayan sosyal amaçlı bir yapılanma türü olan

vakıflar; okul, cami, hastane, çeşme vb. yaptırma veya var olanları koruma amacıyla kurulmuş ve sosyal alanda topluma hizmet sunmuştur (Szylowicz, 2007: 419). Bu dönemde vakıflar insanların toplu olarak yaşadıkları köy, kasaba ve şehirler gibi yerleşim yerlerinin örgütlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Vakıf türü kuruluşlar bireylerin toplumsallaşma sürecine önemli bir katkı sunmuştur (Şeker, 2007: 188) Osmanlı'da ticari hayatın koşullarını düzenleme yetkisini elinde bulunduran ahi adlı örgütlenme daha sonra yerini loncalara bırakmıştır. 13. ve 14. yüzyıl Osmanlı yönetiminde güçlü bir yapılanmaya sahip olan loncalar Osmanlı'nın son dönemlerinde sıkı bir merkezîyetçiliğe doğru kayması neticesinde eski gücünü kaybetmiştir (İnalçık, 2005: 50).

Osmanlı devlet geleneğinde toplumsal kimlikler bölgelere ve ırklara göre değil din ve mezheplere göre belirlenmekteydi. Devletin bu tür bir yaklaşım içerisinde olması imparatorluk içerisinde yaşayan etnik unsurların asimile olmamasını ve kendi içlerinde özerk bir yapılanmaya sahip olmasını sağlamıştır (Todorowa, 2007: 117). Klasik Osmanlı döneminde tarikat, tekke ve zaviyeler, ülkenin sosyal ve kültürel yaşamının vazgeçilmez unsurlarıydı. Tanzimat'la beraber toplumun geleneksel cemaat tipi örgütlenme modeli gerileme sürecine girmiştir. Bireyler dini özdeşlemeden çok ekonomik, siyasal ve sosyal özdeşleşme temelinde bir araya gelmeye başlamıştır. Bu süreç farklı dine mensupların birleşerek meşrutiyetin ilan edilmesine neden olmuştur (Ortaylı, 2005: 95).

Osmanlı'da modern anlamda sosyal ve kültürel hayatın ortaya çıkmasında ülkede yaşayan gayrimüslimlerin önemli bir payı bulunmaktadır. Örneğin; 1850'lerde toplam sayısı otuz olan gazete bulunurken bu gazetelerin birçoğu yabancı dillerde yayın yapmaktaydı (Ortaylı, 2005: 192). 1873'te Kasımpaşa Tersanesi'nde gayrimüslim işçilerin öncülüğünde ilk grev hareketleri ortaya çıkmaya başlamıştır. 1800'lü yılların sonlarına gelindiğinde Osmanlı'daki büyük şehirlerde hareketli bir sosyal hayat yaşanmaktaydı. Bu dönemde kadınlar sosyal hayata katılmaya başlamış ve ilk kadın örgütlenmelerine de yine ilk kez bu dönemde rastlanmıştır (Yayla, 2005: 26). 1911 yılında Kadın Haklarını Savunma Derneği'nin yayın organı olan Kadın Dünyası çıkartılmaya başlanmıştır (Ahmad, 1995: 124). Kadınların özgür çalışma hayatına girişi sanayiden önce eğitim alanında olmuştur. Türkiye'de kadınların ekonomik hayattan

ziyade bürokraside etkin olmaları bu durumun bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır (Ortaylı, 2005: 246). Osmanlı'da sosyal alanda yardımlaşmanın kurumsallaşması sürecinde Kızılay'ın öncülüğünden bahsedilmektedir. Kızılay ilk olarak 1868 yılında Hilal-i Ahmer adıyla savaşlarda yaralanan askerlere cephe gerisinde yardımcı olmak için kurulmuştur (Hacıfettahoğlu, 2007: 12).

4.2.3.2. Tek Parti Dönemi

Cumhuriyetin ilk yılları devrim karşı devrim tartışmaları, siyasal hayatla beraber sosyal yaşamın da kısıtlanmasına ve daraltılmasına neden olmuştur (Steinhaus, 1999: 20). Egemenliğin kaynağının millet olduğu özellikle belirtilmesine rağmen milletin bürokratik elit sınıfın istediği özelliklere sahip olmadığı düşünüldüğü için milletin kılık kıyafetinden dinleyeceği müziğe kadar hem her konuda eğitilip modernleşmesi sağlanmalıdır. Milletın nasıl bir eğitim sürecinden geçirileceğine de yine kamu bürokrasisi karar verecektir (Cangızbay, 2007: 15). Yeni rejimin sahibi olarak kendilerini gören bürokratik elit kurulan yeni devlet için oluşturulmak istenen ulusun, halkın anadili dışarıda tutularak tanımlanmak istenmesi ülkede bundan sonraki süreçte de etkisini gösterecek birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur (Cangızbay, 2006: 42).

1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun dernekler hakkında özgürlükçü ve demokratik hükümler getirmesine karşın, siyasal partiler için ayrı bir kanun olmadığından, Takrir-i Sükun ve Hıyanet-i Vataniye kanunlarının kısıtlayıcılığı içinde 1938 yılına kadar geçen süre içinde dernekleşme oldukça güdük kalmıştır. Cumhuriyet dönemi ilk Cemiyetler Kanunu tek partili cumhuriyet rejiminin ruhuna uygun olarak sınırlandırıcı bir örgütlenme anlayışıyla hazırlanmıştır (Alkan, 1998: 57). Bu dönemde 1929'da sol görüşlü insanların çıkardığı Resimli Ay gibi bir edebiyat dergisine dahi izin verilmemiştir.

Cumhuriyet'in kuruluşu sonrasında yeni bir ulus ortaya çıkartma düşüncesinde Cumhuriyet'in lider kadrosu ve bürokratik elit kesim, Ziya Gökalp'ın ulusun temelini kültür ve dilin oluşturduğu (Gökalp, 2005: 66) düşüncesinden etkilenmiştir. Bu düşünce çerçevesinde devlet Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu ve halkevlerini kurmuştur. Kamu bürokrasisi, bu kurumlar aracılığıyla sosyal ve kültürel açıdan yeni kurulan rejime uygun bir ulus yetiştirmeyi amaç edinmiştir.

1930 yılından itibaren sivil toplum kuruluşları sıkı bir denetim altına alınmıştır. Bu dönemde kamu bürokrasisi tarafından laiklik ilkesinin totaliter bir yorumu yapılarak toplumun sosyal ve kültür hayatının her alanına müdahalede bulunulmak istenmiştir (Hubruyupak, 2009: 127). Yine bu dönemde var olan sivil toplum kuruluşlarının sayıca azaltılması için çalışmalar yapılmış ve bu süreç II. Dünya Savaşı süresince de devam etmiştir. 1933- 1938 yılları arasında yapılan yasal düzenlemelerle sendikalaşma ve grev hakkına kesin yasaklar getirildi. 1935 yılında genel olarak derneklerin kapatılması ya da faaliyetlerinin denetim altına alınmasından sonra yeni bir yasalaşma süreci başlamıştır (Alkan, 1998: 126, Gönel, 1998: 6). 1933 yılında sol ideolojiyi benimsedikleri gerekçesiyle üniversite personelinin bir kısmı görevden uzaklaştırılmıştır. 1938 yılında çıkartılan Cemiyetler yasası ile hayır işleri ve çevreyi güzelleştirme amacıyla kurulacak olan dernekler dışında dernek kurulmasına imkan tanınmamıştır. Bütün bu yasaklamalar dönemin kamu bürokrasisinin Almanya'daki ve İtalya'daki faşist yönetimlerden etkilenmesi ve onların politikalarını taklide yönelmelerinin bir sunucudur. 1936 yılında İtalyan Ceza yasası örnek alınarak yeni bir ceza yasası dahi oluşturulmuştur. Sınıf esasına dayalı örgütlerin kurulması da özel bir yasayla bu dönemde yasaklanmıştır.

1940'li yıllarda ortaya çıkmaya başlayan toplumsal hareketlilik ve siyasal katılımın genişlemesi eski tür örgütlenmeler yanında yeni sivil toplum kuruluşlarının (hemşehrilik, çevre ve insan hakları vb. derneklerin) ortaya çıkmasına neden olmuştur (Tosun, 2001: 273). Sanayileşme ve göç olgusu sonucu ortaya çıkan kentleşme süreci, insanların bir araya gelmelerini ve dayanışma içerisinde olmalarını gerekli kılmıştır. Bu çerçevede yerel temele dayanan hemşehri dernekleri kurulmaya başlanmıştır. Yine bu süreçte beslenme, konut, eğitim, sağlık, spor, kültür gibi sosyal konular toplumda daha çok önem kazanmaya başlamıştır (Tanilli, 1999: 297). II. Dünya Savaşı sonrasında ABD ve müttefikleri olan Avrupa ülkelerine şirin görünmek isteyen kamu bürokrasisi çok partili hayata geçiş başta olmak üzere siyasal ve sosyal alanda özgürlük yanlısı bir dizi politikalar geliştirmeye başlamıştır. 1933 yılındaki süreç tersine döndüğü ve demokratik ülkeler dünya siyasetinde etkin olmaya başladığı için 1944 yılında bu defa da Turancı ve milliyetçi görüşleri savunan insanlar hapse atılmıştır.

1940 yılında Cemiyetler Yasası değiştirilerek sınıf esasına dayalı dernek kurma yasağı kaldırılmıştır. Bu yasağın kalkması çok sayıda sendika ve sol ideolojiye dayanan

siyasi partinin kurulmasına yol açmıştır. Kurulan bu derneklerin ve partilerin sayısının ve toplum üzerindeki etkisinin artması kamu bürokrasisini hemen harekete geçirtmiş ve bu örgütlerin birçoğu emniyet güçleri aracılığı ile 1946 yılında kapatılmıştır. Kapatılmayan işçi sendikaları üzerindeki kamu bürokrasisinin baskısı artırılmış ve bu örgütlerin özerklikleri sınırlandırılmıştır. Bu örgütlerin siyaset yapmaları ve uluslararası örgütlerle ilişki kurmaları yasaklanmıştır (Steinhaus, 1999: 68).

4.2.3.3. Çok Partili Dönem

1950 sonrasında meslek odaları daha özgür bir ortamda faaliyetlerini yürütmeye başlamıştır. Ancak bu dönemde meslek odalarının siyasi iktidarla yakın bir ilişki içerisinde olması, 1960 Askeri Müdahalesi sonrasında meslek odalarının bütün ulusal ve yerel yönetimlerinin feshedilmesine neden olmuştur. Askeri bürokrasinin yeni anayasanın oluşturulması sonrasında fiilen yönetimi siyasi iktidara bırakması ile sivil toplum örgütlerin sayısında önemli bir artış olmuştur. 1960- 1971 döneminde dernek başına düşen nüfus azalması, örgütlenme düzeyinin yükseldiğini göstermektedir. Dernek başına düşen nüfus 1950 yılında 20.868 iken 1968 yılında bu sayı 1088'e düşmüştür. Bu dönemde dernek sayıları yaklaşık olarak 20 kat artmıştır. Ayrıca 1965 yılında siyasi partilere özgü bir yasa çıkartılarak siyasi partilerin Dernekler Kanunu kapsamından çıkartılması sağlanmıştır (Tosun, 2001: 279,281). 1968 yılında dünyanın pek çok yerinde ortaya çıkan olayların benzerlerine Türkiye'de de rastlanmıştır. Ancak 68 olayları sürecinde siyasal alanda ortaya çıkan hareketliliğin sivil toplum kuruluşlarının gelişim süreçlerine beklenen katkıyı yaptığı pek söylenemez.

Türk siyasal hayatında 1965 öncesi dönemde vakıf türü örgütlenmeleri sivil toplum kuruluşu saymak oldukça güçtür. Çünkü, vakıflar kişilerden çok mal ve parayı bir araya getirme amacı gütmekteydi. Ancak 1965 yılında yapılan değişikliklerle sivil toplum olma yolunda önemli bir adım atılmış ve 1980'li yıllardan itibaren fiili olarak sivil toplum kuruluşu gibi faaliyet göstermeye başlamıştır (Alkan, 1998: 61).

1968 yılında dünyadaki birçok ülkeyi etkisi altına alan ve yeni sosyal hareketler olarak adlandırılan, yeni bir hareketlilik ortaya çıkmıştır. Modernliğin kriziyle bağlantılı olduğu ileri sürülen bu hareketler, modern toplumun doğasına ve kurumlarına yönelik eleştirisinin düşünce ve eylem düzeyindeki temel aktörleri olarak değerlendirilebilir. Yeni sosyal hareketlerin ilgi alanı beden, sağlık, cinsellik vb. hayat alanı ile ilgili

konuları, komşuluk ve fiziksel çevre, kültürel ve etnik kimlik, ulusal miras, hayatın fiziksel koşulları ve genelde insanlığın devamı ile ilgili konuları içermektedir (Önder, 2003: 322,76). Bu dönemde ortaya çıkan yeni sosyal hareketler kendilerinden önceki sivil hareketlerden ve oluşumlardan farklı olarak büyük iddialara, hayallere ve ideallere sahip olmamıştır (Çayır, 1999: 8).

1970'li yılların en önemli özelliklerinden biri de, geleneksel siyasi elit olan askeri ve sivil bürokrasi sınıfı ile ikincil siyasal eliti oluşturan girişimcilerin artık pek çok konuda işbirliği yapabilmeleridir (Yücekök, 1998: 40). 12 Mart 1971 Muhtırası ve sonrasında Anayasa'da önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler bürokrasi ve siyasi iktidar ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Bu değişiklikler, kamu hürriyetlerini önemli ölçüde daraltmış ve sivil toplum karşısında devleti güçlendirmiştir (Eryılmaz, 2002: 151). Siyasal hayattan beklentilerini karşılayacak başarıları sağlayamayan kadınlar sosyal alana kaymaya başlamışlardır. Bu çerçevede İlerici Kadınlar Derneği sol ideolojiyi savunan kadınlar tarafından 1975 yılında kurulmuştur (Zihnioğlu, 2007: 1122).

Askeri müdahale meslek odalarının kamu bürokrasisine ilişkin yetkilerini geri almış ve 1961 Anayasası'nın tanıdığı özgürlüklerin kullanımını da sıkı bir denetim altına almıştır. Bu tür bir denetimin olduğu bu dönemde oda yöneticilerin hükümete yakın kişilerden olmasına özen gösterilmiştir (Buğra, 1997: 331). 1971- 1980 dönemi sosyal ve kültürel alan siyasal alanında ortaya çıkan şiddetin gölgesinde kalmıştır. Toplumdaki sosyal ve kültürel alan da iki kutba ayrılmış ve saflaşma bu alanların sığlaşmasına ve daralmasına neden olmuştur.

4.2.3.4. 1980 Sonrası Dönem

1980 Askeri Müdahalesi kendisinden önceki 1961 müdahalesinden farklı olarak sadece siyasi alanı daraltmamış sosyal ve kültürel alanı da önemli ölçüde daraltmıştır. Bu alanlardaki daralma iki yönden, hem katılım hem de faaliyet yönünden, olmuştur. Sosyal ve kültürel alanı genişletecek ve zenginleştirecek olan toplumsal sınıf ve kesimlerin örgütlenmeleri yasaklanmıştır. Bu çerçevede başta üniversite gençliği olmak üzere devlet memurları ve kadınların siyasal, sosyal ve kültürel alanda örgütlenmeleri büyük ölçüde yasaklanmıştır. Yasak kapsamına alınmayan toplum kesimlerinin kuracakları örgütlerde faaliyet göstermeleri de imkansız hale getirilmeye çalışılmıştır.

1980 Askeri Müdahalesi yarı resmi sivil toplum örgütleri kapsamında ele alınan meslek odalarının demokratik sisteme bakış açılarını bir kez daha ortaya koymuştur. Türkiye Mimarlar ve Mühendisler Odası, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Türkiye Ziraat Odaları Birliği demokrasi, insan hakları, özgürlük gibi ilkelerin bazı sivil toplum kuruluşları ve siyasi partilerce kötüye kullanıldığı için askerinin 1980 yılında idareye el koymasının meşru olduğunu savunmuştur (Gemalmaz, 1995: 63,71). Türkiye’de hukuk ve demokrasinin en önemli savunucu olması beklenen avukatlık mesleğine sahip kişilerin temsilcisi olan Türkiye Barolar Birliği ne gariptir ki benzer bir tutum içerisinde olmuştur. Bu durum düşük yoğunluklu da olsa bu dönemde askeri kamu bürokrasisi öncülüğündeki bürokratik elit kesime karşı durabilecek örgütlü bir muhalefetin olmadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu tür meslek örgütlerinin siyasal alanda resmi ideolojiye karşı çıkması söz konusu olmamıştır. Mesleki dayanışma ve yardımlaşma amacıyla kurulan bu kuruluşlar siyasal alanda resmi ideoloji düşüncesini savunmak zorunda kaldıkları gibi sosyal alanda da üyelerinin menfaatine olmak şartıyla istedikleri gibi hareket etme hakkına sahip olamamıştır. Sosyal alandaki faaliyetleri dönemselsel farklılıklar gösterse de kamu bürokrasisi tarafından sınırlandırılmıştır.

Avrupa’da ortaçağ sonrasında ortaya çıkan yardım organizasyonları siyasal ortamdaki ve sosyal ilişkilerdeki sekülerizasyon sürecinden büyük ölçüde etkilenmiştir. İslam ülkelerinde ise güçlü olan yardımlaşma düşüncesinde ve faaliyetlerinde din dışına kayma söz konusu olmamıştır (Rydman, 2006: 16). Osmanlı’da vakıflar aracılığıyla sürdürülen kurumsal alanda yardımlaşma süreci Kızılay’la devam etmiş ve 1990’lı yıllarda kurulan Deniz Feneri, İHH, Kimse Yok mu?, Yardımlı Derneği, Cansuyu Yardım Derneği ile nitelik ve nicelik olarak büyük bir aşama katetmiştir. Bu dönemde ülkede sosyal sorumluluk taşıyan kişi, grup ve kuruluşların sivil toplum kuruluşları aracılığıyla eğitim alanında önemli görevler üstlendiği gözlenmiştir. Türkiye Eğitim Vakfı, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği gibi kuruluşlardan bazıları ulusal ölçekte faaliyette bulunurken, bazı kuruluşlar da yerel ölçekte faaliyet göstermiştir.

Ülkedeki kırdan kente göç olgusu 1980 sonrasındaki kentli nüfusta büyük bir artış yaşanmasına neden olmuştur. Kentleşme süreciyle ortaya çıkan yeni sorunlar ve gelişmeler sosyal alanda kurulan sivil toplum kuruluşlarının çeşitlenmesini sağlamıştır. Tüketici hakları, kayıp yakınları, hemşehri dernekleri, insan ve organ kaçakçılığına

karşı kurulan dernekler, uyuşturucuyla mücadele, toplumsal yozlaşma karşıtı dernekler vb. sosyal alanda faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri sadece bu amaçlar için bir araya gelen kişilerin içinde yaşadıkları dar bir çevreyi değil ülkenin daha yaşanılabilir bir toplumsal çevreye sahip olması için faaliyet göstermektedir. Ayrıca bu türden sivil toplum kuruluşları yaptıkları faaliyetlerle devletin birçok kurumuna ve kamu bürokrasisine destek olmaya başlamıştır. Bu süreçte sosyal ve kültürel alanda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları birçok faaliyeti kamu kurum ve kuruluşlarıyla birlikte yürütmüştür.

1990 sonrasında küreselleşme sürecinde ortaya çıkan sosyo- kültürel yapıya tepki olarak yerel kimliği temel alan yeni bir yerelleşme hareketi başlamıştır. Bu hareketler yerel değerleri ve kimlikleri ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtmayı ve bu değer ve kimliklerin kabul görmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu amaçlarına ulaşmak için bu hareketler kitle iletişim araçlarını mümkün olduğunca çok kullanmaya çalışmaktadır. Bu hareketlere en büyük tepki ulus devlet yapılarından gelirken uluslar arası örgütler bu hareketleri genellikle destekleme eğilimindedir.

Sosyal alanda 1950'lerde başlayan köyden kente göçün neticesinde büyük kentlerde kurulan hemşehri dernekleri sosyal ve kültürel alanda çok fonksiyonlu bir faaliyet yürütmüştür. 1990'lı yıllara kadar sosyal yardımlaşma alanındaki faaliyetleri ön planda olan bu dernekler, 1990'lı yılların başından itibaren yerel özelliklerin ön planda olduğu kimlik siyasetine katılmışlardır. Bu derneklerin yaptığı kimlik siyaseti yerel değerlerinin ulusal ve uluslararası alanda tanınmasını sağlamak, kent kalabalığı içerisinde tanışmayı ve dayanışmayı sağlama ve her şeyden önemlisi de kendilerinden sonraki nesillere yerel değerlerin iletilebilmesini sağlayabilme amacı taşımaktadır. Yerel kimlik siyasetinde müzik, spor ve folklorun ayrı bir yeri ve önemi vardır.

1970'lerden sonra dünyanın birçok yerinde etkin olan cinsiyete dayalı kimlik siyaseti (Castells, 2006: 230,240), Türkiye'de 1990'lardan itibaren sosyal hayatta etkisini hissettirmeye başlamıştır. Bu dönemde kadınlar, erkek egemen bir topluma göre düzenlenmiş aile, okul, işyeri ve siyasete karşı kadın erkek eşitliğine dayalı bir toplumsal ve idari düzeni savunmaya başlamıştır. Kadının toplumsal, siyasal ve sosyal alandaki faaliyetlere katılımını sağlamak ve bu alanda çalışan kadınlara destek olmak için örgütlenme yoluna gitmiştir. Sosyal alanda faaliyet gösteren bu türden sivil toplum

kuruluşları seçimlerde kadınların daha etkin olmasını sağlamak için çalışmalar yapmıştır.

Sosyal alanda yardımlaşma amacıyla kurulan sivil toplum kuruluşlarının iki yönlü bir ilişki ağından bahsedilebilir. Bu kuruluşlar ilk olarak kuruldukları ülkenin veya toplumun ihtiyaç sahibi kişi, grup ve bölgelerine yönelik yardım faaliyetlerinde bulunarak toplumdaki sosyal dengenin sağlanmasına ve sürdürülebilir olmasına katkı sağlamaktadır. İkinci olarak ülke dışında faaliyet gösteren bu kuruluşlar uluslararası barışa önemli bir katkı sunmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler ile az gelişmiş ülkelere sosyal amaçlı sivil toplum kuruluşlarının son dönemlerde sayılarının arttığı ve önemli işlevler gördüğü gözlenmiştir. Ancak bu ülkelerdeki ekonomik gelişmişlik düzeyi gelişmiş ülkelere oldukça düşük olduğu için ülke içindeki yardımlaşma amacıyla kurulmuş olan sivil toplum kuruluşları yetersiz kalmaktaydı. Gelişmiş Batı ülkelerinde kurulan sosyal amaçlı birçok sivil toplum örgütünün az gelişmiş ülkelere yönelik çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Özellikle sosyal amaçlı sivil toplum örgütlenmeleri savaş, doğal afet, ekonomik kriz vb. olağan dışı dönemlerde önemli faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu faaliyetler ekonomik gücü yeterli olmayan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için daha da önemlidir.

Yardımlaşma amacıyla kurulmuş olan sivil toplum kuruluşları toplum içerisinde yapmış olduğu faaliyetler siyasi iktidarın ve kamu bürokrasisinin iş yoğunluğunu azaltıcı bir işlev görmeye başlamıştır. Bu anlamda bu kuruluşların yapmış olduğu yardımlar toplumda suç ve suçlunun ortaya çıkmasına engel olmakta, toplumdaki risk gruplarının toplumsallaşma sürecine katılımını sağlamak ve toplumda oluşabilecek sosyal patlamalara karşı sigorta işlevi görmektedir. Uluslar arası alanda sivil toplum kuruluşlarının yürüttüğü yardım faaliyetleri ülkelerin dış politikasını güçlendirici bir etki yapmakta ve ülke tanıtımı konusunda önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Uluslar arası alanda terörizme eğilimi ihtimali olan kesimlerin bu tür eğilimler içine girmesini engelleyici bir etki yapmaktadır.

Sivil toplum, kent kültürüyle var olabilen ve kentlilere özgü bir toplumdur. Sivil toplum kuruluşlarının işlevleri oldukça geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Serbest piyasa ekonomisinin getirdiği sıkıntılara karşı koruyucu tampon olma, temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşama imkanlarının oluşması için projeler üretme, yetişmiş insan kaynağı

oluşturma, sosyo- ekonomik konularda hükümet politikalarına alternatif ya da uyumlu tavırlar ortaya koyma ve çoğulcu bir toplumsal yapılanma için faaliyet yürütme gibi bir çok konu sivil toplum kuruluşlarının ilgi alanına girmektedir (Yıldız, 1999: 34).

Türk ve İslam tarihi birikiminin Türk toplumuna kazandırdığı önemli değerlerden birisi de dayanışma ve yardımlaşmadır. Osmanlı'da sosyal alanda önemli bir rol oynayan sosyal amaçlı vakıf ve dernekler Cumhuriyet döneminde de önemli görevler üstlenmiştir. Teknolojik gelişmeler, ulaşım ve iletişim imkanlarının artması sosyal amaçlı sivil toplum kuruluşlarının gelişmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Bu gelişmeler neticesinde bu türden sivil toplum kuruluşlarının insan gücü artmış ve bu kuruluşlar maddi olarak güçlü bir yapıya kavuşmuştur. Ayrıca ihtiyaç sahiplerine ulaşmaları daha kolaylaşmıştır.

Türk kamu bürokrasisinin güçlü bir merkezîyetçi düşünceye sahip olması sosyal amaçlı sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerine dönem dönem şüpheyle yaklaşmasına neden olmuştur. Sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkış ve gelişim süreçlerinde kamu bürokrasisi ile siyasal ideolojilerin etkin olması, kamu bürokrasisinin sosyal alanda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının siyasal bir arka planı olabileceği düşüncesi içerisine girmesine neden olmuştur. Bu tür bir düşünce içerisine giren kamu bürokrasisi bu tür kuruluşların faaliyetlerini yakından takip etme ve gerekli gördüğünde bu kuruluşların yöneticilerini baskı altında tutma ihtiyacı duymuştur.

Sosyal amaçlı sivil toplum kuruluşlarının etkinliklerinin artış göstermesi çoğu zaman kamu bürokrasisinin kuşkuyla yaklaşmasına neden olmuştur. Devletin yüceltiildiği bir düşünce yapısında bu tür kuruluşların büyük işlere girmesi gereksiz görülmüştür. Ancak büyük doğa olayları sonrasında bu tür kuruluşların devletin yapamadığı bazı işleri yapması toplum tarafından desteklenmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda bazı konularda devlet bu kuruluşlardan etkilenerek kendi içerisinde bu kuruluşları örnek alarak yeniden yapılanma yoluna gitmiştir. Örneğin; AKUT'un Marmara Depremi'nde yaptığı çalışmalar devlete örnek olmuştur. Sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıf ve dernekleri kentleşme sürecinin yoğun olarak yaşadığı bölgelere önemli faaliyetlerde bulunmaktadır. Yapılan bu faaliyetler toplum düzeninin ve güvenliğinin sağlanmasına önemli ölçüde yardım etmektedir. Bu tür kuruluşlara kamu

bürokrasisi olumlu bakmakta ve kamu bürokrasisinde görev alan birçok kişi bu kuruluşların faaliyetlerine doğrudan katılmaktadır.

Türkiye’de var olan zengin tarihi ve doğal güzelliklerin korunması, restorasyonu ve tanıtımının yapılması amacıyla birçok sivil toplum kuruluşu kurulmuştur. Bu kuruluşların etkin bir faaliyette bulunduğu söylenemez. Ancak AB giriş süreci çerçevesinde bu tür işlerde kullanılmak üzere ayrılan fonlardaki artış sivil toplum kuruluşlarını bu alanda projeler üretmeye ve bu projeleri hayata geçirmeye yöneltmiştir. Yerel ölçekte kurulan bazı sivil toplum örgütleri tarihi kültürel ve doğal güzellikleri onarma ve koruma konusunda önemli adımlar atmıştır. Malatya’nın Darende ilçesinde kurulan vakıf ilçedeki tarihi yerlerin ve doğal güzelliklerin bulunduğu alanların bakım ve onarımını yaparak bu alanda örnek bir çalışma yapmıştır.

1990’lı yıllarda ülkedeki sosyal hayattaki cinsiyet ayrımcılığının giderilmesi konusunda faaliyet gösteren kadın derneklerinin sayısında önemli bir artış olduğu gözlenmiştir. Bu dönemde kurulan kadın dernekleri ülkedeki feminist hareketin oluşmasına ve kadının özel alandan kamusal alana çıkmasına katkıda bulunmaya çalışmıştır. Türk Kadınlar Konseyi Derneği, Ka-Der, Türk Kadınının Sosyal Hayatını Araştırma ve İnceleme Derneği, Üniversiteli Kadınlar Derneği, Kadın Haklarını Koruma Derneği, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği vb. birçok sivil toplum kuruluşu kadının sosyal alandaki statüsünün yükselmesi, sosyal ve siyasal alanda daha fazla yer alması konusunda faaliyetler yürütmektedir. Kamu bürokrasisinin çağdaşlaşma ve uluslaşma düşüncesiyle bu tür kuruluşların düşüncesi örtüştüğü için, kamu bürokrasisi bu tür kuruluşları destekleme ve gerektiğinde yönlendirme eğilimi içerisinde olmuştur.

4.2.4. Dini Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimine Kamu Bürokrasisinin Etkisi

Tarihte Akdeniz Mezopotamya havzasında ve dolayısıyla Türkiye’nin bulunduğu bölgede din olgusu toplumsal olan her konuda belirleyici, birleştirici veya ayırıştırıcı bir konuma sahip olmuştur (Yıldırım, 1992: 15,25). Dolayısıyla Türk toplumunda dinin bu kadar önemli bir konuma sahip olmasının tarihi bir arka planı bulunmaktadır. Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar devlet yönetimi dini kurallar temelinde yükselen bir geleneksel yapıyla sürdürülmekteydi. Yaklaşık bin yıllık bir geçmişe sahip olan ve en önemli belirleyicinin din olduğu bir toplumda, dinin bireylerin vicdanına

hapsedilen bir inanç sistemi gibi kabul edilip toplumsal alandan çıkartılması süreci önemli sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Türkiye’de toplumsal alandaki birçok durumun belirleyicisi durumunda olan din, sivil toplum- devlet ilişkisinin de en önemli belirleyicilerinden biri olmuştur. Osmanlı’da ve Türkiye Cumhuriyeti’ndeki yöneticilerde, devletin kontrolünde olan bir din anlayışı hakimdi (Mardin, 1992: 193) ve bu anlayış Türkiye’de din devlet ilişkisinin gelişim sürecinde oldukça etkili olmuştur. Ancak Başgil bu konuda daha farklı bir sınıflandırma yaparak; Osmanlı’nın halifeliği ele geçirdiği dönemden 1839’a kadar olan dönemi dine bağlı devlet, bu dönemden 1924 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kurulmasına kadarki dönemi yarı dini devlet, bu dönemden sonraki dönemi ise devlete bağlı din dönemi olarak ortaya koymuştur. Ayrıca Başgil, bu sürecin Avrupa’daki din devlet ilişkileriyle ve diğer toplumsal gelişmelerle uygun bir gelişim gösterdiğini de özellikle belirtmiştir (Başgil, 1991: 192,200).

Bu anlayış çerçevesinde devletin din üzerindeki hakimiyeti dönemsel olarak farklılıklar göstermiştir. Osmanlı’da dinin devlet karşısında konumu, Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki konumundan oldukça farklı bir yerdedi. Aynı şekilde Cumhuriyet’in ilk yılları ile 1980’li yıllardan sonra dinin devlet karşısındaki konumu oldukça farklı bir yere sahip olmuştur.

4.2.4.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem

İslam tarihinde din kurumu Emeviler dönemiyle beraber, iktidarın saltanata yani babadan oğula geçmeye başlamasıyla, iktidarların meşrulaştırma aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Abbasiler döneminden sonra ise hilafet sembolik bir kurum olarak, yetki alanı sınırlı bir şekilde kalmak kaydıyla diğer İslam ülkelerine geçmiştir (Karatepe, 1996:19,20). Halifelik Yavuz döneminde Mısır’ın fethi ile son olarak Osmanlı Devleti’ne geçmiş ve Cumhuriyet’in ilanından hemen sonra 3 Mart 1924 tarihinde de kaldırılmıştır.

Osmanlı Devleti’ne kadarki İslam tarihinde din devlet ilişkilerinde Peygamber ve dört halife dönemi sonrası çok kısa bir dönem hariç devletin dini denetim altına alma çalışmaları süreklilik göstermiştir. Dini eğitimin kurumsallaşması, din hizmetlerini yerine getiren görevlilerin maaşlarının devlet tarafından karşılanması vb. gelişmeler neticesinde devletin dine müdahale etmeye başladığı görülmüştür. Ancak, devlet

otoritesinin denetimi dışında kalan sivil bir dini hayat her dönemde var olagelmıştır. İslam tarihinde devlet otoritesine dolaylı olarak bağlı olan veya bu otoriteden tamamen veya kısmen ayrı bir faaliyet alanı bulabilen ve İslam tarihinde ekonomik, siyasal, kültürel ve sosyal alanda önemli bir yeri olan kurumlar vardır. Cami veya mescit, medreseler, tekke ve zaviyeler, tarikatlar, mezhepler, loncalar ve vakıf müesseseleri bunlardan bazılarıdır. Bu kurumlar, değişik zaman ve zeminde sivil bir dini hayatın oluşması ve sürdürülebilmesi için önemli faaliyetlerde bulunmuştur.

İslam tarihinde cami veya mescitlerin ayrı ve farklı bir önemi vardır. İslam'ın ilk dönemlerinde camiler; dini, siyasi, idari ve sosyal bir merkez olarak işlev görmüştür. Bu manada camiler yeri geldiğinde ibadet ve dini eğitim yeri olarak kullanılırken yeri geldiğinde misafirhane, hastane, sosyal yardım yeri, toplantı yeri ve yargı yeri olarak kullanılmışlardır (Ağırman, 1997: 111,144). İslam toplumunda camilerin kutsal mahiyetinden çok sosyal ve siyasal mahiyetinin ön planda olduğunu öne sürenler de olmuştur (Dursun, 1992: 109).

Kurumsal olarak 960 yılında Nizamülmülk tarafından ilk olarak Nişabur'da kurulan medrese sistemi, Selçuklularda ve Osmanlı Devleti'nde sivil bir İslam anlayışının gelişmesine önemli bir katkı sunmuştur (Dursun, 1992: 123,125). Medreseler bir taraftan devletin siyasal, ideolojik ve dinsel anlayışını halka empoze ederken, diğer taraftan siyasal otorite ile halk arasındaki ilişkiyi sağlayan bir kurum işlevi de görmüştür. Özellikle Osmanlı döneminde kent merkezlerindeki medreselerde görev yapanların devletten maaş alması, bu kişilerin devletin etki alanı dışına çıkması önündeki en önemli engel olmuştur (Mardin, 1992: 1939).

Osmanlı - Türk siyasetinde etkin olan üç unsurdan söz edilebilir. Bu unsurlar; millet sistemi, loncalar ve din kurumudur. Gerileme döneminde bu unsurlara ayanlar da eklenmiştir. İlk bakışta birer sivil toplum kaynağı olabilecek bu unsurlar geniş çaplı bir inceleme ile ele alındığında, devlete göbek bağı ile bağlı kaldıkları, devletle ilişkilerinde devleti önceleyen bir yaklaşım geliştirdikleri için, kısacası hakim yönetim yapısı içinde devletten özerkliklerini sağlayamadıkları söylenebilir (Tosun, 2001: 208,209). Osmanlı döneminin sosyal alandaki en önemli aktörlerinden birisini vakıf müesseseleridir. Osmanlı'da toplumun ihtiyaç duyduğu pek çok kamusal nitelikli hizmet vakıflar

aracılığı ile yerine getirilmiştir. Toplumdaki gönüllülük, işbirliği ve dayanışma, vakıf sisteminin özünü oluşturmuştur (Akgündüz, 1992: 80).

Osmanlı Devleti meşruiyetini ve gücünü Sunni- Hanefi mezhebine mensup tebaasından almıştır. Osmanlı Devleti Rafizi bir mezhebe bağlı olan Oğuz Türkmen göçebelerini (Kızılbaşları), günümüze Alevilik olarak gelen mezhep, toplumdan tecrit ederek Anadolu yaylalarında kalmaları için zemin hazırlamıştır (İnalçık, 1995: 27). Osmanlı'nın son dönemlerindeki batılılaşma ve modernleşme hareketleri kapsamında devletin merkezîyetçi bir yapıya bürünmesiyle daha önceleri toplumun sosyal ve kültürel hayatının en önemli belirleyicisi konumunda olan tarikatlar baskı altına alınmaya başlamıştır. 1826 yılında yeniçeri ordusunda etkin olan Bektaşî tarikatı kapatılmış, 1866'da ise bütün tarikat liderleri devletin denetimi altına alınmıştır (Ochsenwald, 2007:391).

1905 yılında İttihat ve Terakki'nin Selanik'te yaptığı kongrede liberal ve adem-i merkezîyetçi bir düşüncenin savunucusu olan ve Prens Sabahattin'in önderliğindeki grup, dini toplum ve devlet dışına atma düşüncesine sahip Abdullah Cevdet önderliğindeki grup arasındaki mücadeleden ikinci grup galip ayrılmıştır. 1908- 1918 yılları arasında iktidarda bulunan İttihat ve Terakki'nin politikalarının belirlenmesinde dine karşı alınan olumsuz tutum kendisini açıkça ortaya koymuştur. Osmanlı'da reform hareketleriyle başlamış olan dini kurumlarla ve din adamlarıyla mücadele İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesiyle yeni bir evreye girmiştir. Dinin dışında ve dine karşı olumsuz bir bakış açısı olan yeni bir eğitim düşüncesi ve bunun doğal bir sonucu olarak da laikliğin katı bir yorumunu benimsemiş olan bürokratik elit sınıf ortaya çıkmıştır.

Osmanlı'da laik düşünceye sahip olan bürokratik elit ile dini kurallara bağlı olan toplumun diğer kesimi arasındaki mücadelenin ortaya çıkarttığı düalist yapı ekonomiden siyasete, kültürden eğitime kadar her alanda kendisini göstermiştir. Bu dönemde klasik tekke ve zaviye türü oluşumlar dışında, “dinli bir hayat, hayatlı bir din” başlığıyla İslam Mecmuası çıkartılmıştır. Bu mecmuada İslam'ın çağdaş yorumlarını ihtiva eden ve kadın hakları, modernleşme ve batılılaşma gibi değişik konular ele alınmıştır (Arai, 2003: 127). Bu mecmuanın yazıları çoğu zaman İttihat ve Terakki yönetimi tarafından sansüre uğramıştır. İttihat ve Terakki'de önemli bir yeri olan ve etkin bir rol oynayan kamu bürokrasisinin yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti

yönetiminde, 1923 sonrası dönemde, etkin olmaya başlamasıyla din devlet ilişkileri din kurumunu aleyhine gelişim göstermiştir.

4.2.4.2. Tek Parti Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra devlet yönetiminin belirleyicisi konumunda olan kamu bürokrasisi için din kurumunun toplum içerisinde konumlandırılması için üç alternatif bulunmaktaydı. Bunlar; dinin yok sayılması, dinsel örgütlenmenin serbest bırakılması ve devletin laik olmasına rağmen din hizmetlerinin devlet tarafından yerine getirilmesidir (Dursun, 1992: 179). Merkezde bulunan bürokrasi sınıfı dini yeni kurulan rejim karşıtı bir ideoloji olarak görmüştür. Bundan dolayı da bu alternatifler arasından dinin kamu bürokrasisi tarafından denetim altına alınmasını öngören üçüncü görüş benimsenmiştir. Bunun gereği olarak Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Bu yapı geleneksel uygulamalara uygun (Türküne, 1994: 4,5) ve Müslüman halkı yeni kurulan rejim için tehlike olmayacak sınırlar içerisinde tutmayı sağlayacak bir yol olarak düşünülmüştür. Yeni düzenlemeyle devletin kontrolünde cami İslam'ının devamı sağlanmaya çalışılmıştır. Ulemanın bu şekilde bürokratikleştirilmesi devletin din üzerindeki etkisinin daha da artmasına neden olmuştur (Brown, 2007: 381).

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesinden bir hafta sonra 450'ye yakın medrese kapatılmıştır (Jasche, 1972:22,23). 1925 yılında tarikatların kapatılması kararı alınmıştır. Dinsel alandaki değişim sürecinde Şeyh Said (1925) ve Menemen (1930) olaylarının, yasaklanmış olan tarikatların ve diğer dinsel örgütlenmelerin etkisinin yok edilmesi için gerekçe olarak kullanıldığı görüşü de yaygındır (Sakallı, 1994: 29, Sitembölükbaşı, 1995: 110). Ulema sınıfının kontrol altına alınmasına rağmen dini düşüncenin toplum üzerinde etkili olduğu ve kamuoyunu yönlendirme gücüne sahip olduğu gerçeği, yeni bir siyasal partinin kurulması düşünüldüğünde, kendisini somut olarak göstermiştir (Findley, 2007: 233,234).

Devlet yönetimini elinde bulunduran kamu bürokrasisi dini temele dayalı bir muhalefeti kendi egemenlikleri için potansiyel bir tehlike olarak görmekteydi. Ancak bu grup egemenliği için tehlike olmasından çekindiği birçok hareketi, önce dinsel olarak ilan edip sonra da dinin devlet işlerine karışarak laikliğe zarar vermesini önleme gerekçesiyle, bu hareketleri devlet kontrolüne almaya yönelik faaliyetlerini peşinen meşrulaştırma girişiminde bulunmuştur. Böyle bir laiklik anlayışının, toplumsal

kimliğin büyük ölçüde dinsel mensubiyetleri esas alan millet çerçevesinde biçimlendiği bir imparatorluğun geleneklerini taşıyan bir toplumda, toplumsal gerçekliğin ne denli geniş bir alanı devletleştirme tehlikesiyle karşı karşıya bırakacağı (Cangızbay, 1997: 43) düşünüldüğünde durumun vehameti daha iyi anlaşılmaktadır.

İslam dünyasında ahlak ve zihniyet dünyası, yaşama tarzı hatta gündelik dil büyük ölçüde tasavvuf ve tarikatlar etrafında ete kemiğe büründüğü için değişim talepleri aynı zamanda ahlak ve tasavvuf tenkitleri şekline dönüşmüştür (Kara, 2004: 179). Türkiye’de ilmiye sınıfının ve tarikatların devreden çıkartılması, dinin sivil hayattaki iki önemli dayanağını yitirmesine neden olmuştur (Mardin, 1991: 123). Türkiye’nin ulus devlet veya devlet ulus oluşturmak için yürüttüğü modernleşme sürecindeki başarısızlık toplumu yeni arayışlara yöneltmiştir (Castells, 2006: 22). Bu kapsamda dini örgütlenmelerin 1940’lı yıllardan sonra yeniden yükselişe geçtiği görülmüştür. Ancak bu tür oluşumların yasadışı olduğu kabulüne dayanarak baskı altında tutulması dini cemaatlerin yapılarını ve faaliyetlerinin yönünü belirlemede etkili olmuştur.

4.2.4.3. Çok Partili Dönem

1950’de yapılan genel seçimle halk dine vurgu yapan bir partiyi, DP’yi, iktidara getirmiştir (Ahmad, 1996: 362,363). DP kısa zamanda özgürlükçü tavırlarıyla Türkiye’nin siyasal ve sosyal hayatına yeni bir üslup getirdiği için, eski siyasal eliti karşısında bulmuştur. Ancak, bu siyasal elitin devletle özdeşliği hükümetin el değiştirmesine rağmen, egemenliğin el değişmesini önlemiştir (Görmez, 1997: 121). Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde faaliyetleri yasaklanmasına rağmen medreseler 1950’li yıllara kadar, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun hemen her yerleşim biriminde faaliyetlerini sürdürmüştür. 1960’lı yıllarda açılmaya başlanan İmam Hatip Okulları ve Yüksek İslam Enstitüleri, medreselerin var oluş sebeplerinin ortadan kalkmasına ve dolayısıyla birçoğunun kapanmasına neden olmuştur.

1961 Anayasası genelde demokratikleşme ve özelde de sivil örgütlenme konusunda oldukça ileri adımlar atmıştır. Ancak, din devlet ilişkileri ve dini alanda sivilleşme konusunda geçmiş uygulamalardan farklı bir tutum sergilemeyerek din konusundaki antidemokratik yapıyı muhafaza etmiştir. Bu dönemde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın özerkleşmesi bir ara gündeme gelmiş olsa da, özerkliğin siyasal bir

gücün oluşmasını sağlama ihtimali göz önünde tutularak bu konu kapatılmıştır (Dursun, 1993: 202, 204). Bu dönemde Alevilerin Diyanet İşleri Başkanlığı'nda temsil edilmesi istenmiş, ancak yoğun eleştiriler ve baskılar bundan geri adım atılmasına neden olmuştur (Mardin, 1991: 128,129).

Uluslararası alanda II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan iki kutuplu bir dünya düzeninde ABD ile SSCB arasında her alanda rekabet yaşanmıştır. İki kutuplu bu yapıda büyük bir savaş çıkmamasına rağmen her alanda rekabet yaşandığı için bu dönem “soğuk savaş dönemi” olarak adlandırılmıştır. Soğuk savaş döneminin yaşandığı süreçte tarihi geçmişi ve jeopolitik konumu itibarıyla Türkiye kilit bir role sahip olmuştur. Bu süreçte ABD'nin yanında yer alan Türkiye 1950- 1980 arası dönemde sol ideolojiyi savunan kişi, grup ve kuruluşlarla mücadele hususunda oldukça hassas davranmıştır. Türkiye'de sol düşünceyle mücadele sürecine siyasi iktidar ve kamu bürokrasisi yanında toplumun değişik kesimleri de dahil olmuştur veya dahil edilmiştir. Bu mücadele sürecinde dini hassasiyetler, özellikle milliyetçi muhafazakar düşünceyi savunan siyasi partiler ve sivil toplum kuruluşları tarafından sol düşüncenin panzehiri olarak kullanılmıştır.

1950'li yıllarda toplumdaki etkinliği artmaya başlayan geleneksel dini cemaat yapısına ve söylemine ek olarak, ülkede 1960'ların sonunda uluslar arası alanda, o dönem ağırlığı hissedilen ve mücadelecî yönü ağır basan, yeni bir İslami söylem ve yapılanma etkili olmaya başlamıştır. Siyasal İslam olarak tabir edilen bu düşünce ve hareketler batılı devletlerin sömürgesi altında bulunan halkı Müslüman olan ülkelerde ortaya çıkmış ve tüm İslam coğrafyasını etkisi altına almıştır. 1970'li yıllarda bu ülkelerdeki dini yayınların Türkçeye çevrilmesinin siyasi bir İslam anlayışının ülkede yaygınlaşmasında önemli bir rolü olmuştur. 1973 yılında MSP'nin CHP ile koalisyon ortağı olarak iktidara gelmesi dinin siyasi ve sosyal alandaki etkinliğini artırmasını sağlamıştır. Bu dönemde yasadışı bir alanda faaliyet gösteren dini cemaatler ve tarikatların dışında yasal bir zeminde faaliyet gösteren ve dini bir amaç güden Milli Türk Talebe Birliği, Milli Mücadele Birliği vb. sivil toplum örgütleri toplumsal olaylarda etkin bir rol oynamıştır.

4.2.4.4. 1980 Sonrası Dönem

1970- 1980 yılları arasındaki dönemde toplumda şiddeti siyasal bir araç olarak kullanmayı alışkanlık haline getiren sağ ve sol düşünceye mensup kişi, grup ve kuruluşlar, 1980 askeri müdahalesi sonrasında etkisiz hale gelmiş veya getirilmiştir. Bu süreçten, sol ideoloji mensupları kabul etmese dahi, dini siyasal alana taşımaya çalışan kişi, grup ve kuruluşlar da olumsuz yönde etkilenmiştir. Ancak, askeri müdahale sonrasında Türkiye’de din siyasal hayatın en önemli belirleyici unsurlarından birisi olmayı sürdürmüştür (Kışlalı, 1968: 168). Bu dönemde toplumda yükselmeye başlayan orta sınıf, dindar muhafazakar özelliklere sahip bir sınıftır. Dindar muhafazakar kesime mensup kişilerin sayısı artmaya ve bu sınıf ekonomik olarak güçlenmeye başlamıştır. Bu değişikliğin sosyolojik bir sonucu olarak bu kesimin siyasal ve sosyal hayattaki etkinliği artmış ve bu kesim ekonomik ve siyasal hayattan kendisine daha fazla pay ayrılmasını istemeye başlamıştır (Yayla, 2008: 73). 1980 sonrası ülkede meydana gelen ekonomik ve siyasi liberalleşmeye paralel olarak dini sivil toplum örgütleri de kamusal alana girmeye başlamıştır (Çaha, 2004: 150).

Dinsel örgütler halkı temsil eden sivil toplum kuruluşları arasında köklü bir geçmişi bulunan örgütlerdir. Bu örgütlerin halkı temsil kabiliyetindeki başarısı, bu örgütlerin ulus devlete karşı mücadele eden ve küreselleşme sonucu ortaya çıkan diğer örgütlenmelerden siyasal ve sosyal alanda daha etkin olmasını sağlamıştır. Ancak, bu örgütler devletin karşısına halk için çıkarken, sıklıkla kendileri devlet haline dönüşmeye yatkın olmuşlardır (Hardt, Negri, 2000: 322). Bu durum Türkiye’de bulunan her gücün kendine ait olan özel alanı genelleştirme ve genişletme çabalarının varlığını (Yayla, 2007: 60) destekler niteliktedir. 1979 İran İslam İnkılabı Türkiye’de dinin siyasal ve sosyal hayata girme çabalarına önemli bir katkı sağlamıştır. Ülkede faaliyet gösteren dini oluşumlardan veya cemaatlerden bazıları daha önceleri devlet dışında kalan sosyal ve kültürel bir alan oluşturma çabası içerisindeyken, İran’daki iktidar değişikliği sonrasında bazı dini cemaat ve oluşumlar, devleti ele geçirme veya kendileri bir devlet gibi radikalleşme sürecine girmiştir.

1980- 1996 yılları arasında yasadışı alanda faaliyet gösteren dini cemaatlerin bir kısmıyla yasal zeminde faaliyet gösteren dini amaçlı sivil toplum kuruluşlarından bazıları İslam’ın siyasallaşması ve radikalleşmesi konusunda yoğun bir çaba içerisinde

olmuşlardır. “28 Şubat Süreci” olarak ifade edilen askeri bürokrasi önderliğindeki bürokratik elit kesimin siyasal ve sosyal alana müdahalesi sonrasında bu hareketlerin kendilerine yeni bir yol haritası çizmek zorunda kaldıkları görülmüştür. Bu çerçevede 1990 sonrası dini eğilimli sivil toplum kuruluşlarının özgürlük ve çoğulcu ve katılımcı yönetim çağrıları dikkat çekmektedir (Keyman, 2003: 116). Dindar ve muhafazakar insanların bu süreçte insan hakları, ifade, düşünce ve örgütlenme özgürlüğü konusunda evrensel ilkeleri benimseme sürecine girdiği görülmüştür. Bu süreçte dini amaçlar için kurulmuş olan sivil toplum kuruluşlarından çoğunun inanç ve ibadet özgürlüğü konusunu dini referanslarla açıklamak yerine evrensel alanda genel kabul gören insan hakları aracılığıyla savunmaya başlamıştır.

2000’li yılların başında uluslararası sistemde etkin olan aktörlerin dünyayı biçimlendirme çalışmaları çerçevesinde ortaya attıkları ılımlı İslam projesi Türkiye’yi de etkisi altına almıştır. Ülkedeki dini cemaat ve örgütlenmeler siyasal İslam söyleminden uzaklaşmaya başlamışlardır. Ancak bu dönemde dinin toplum içerisindeki varlığı ve toplum üzerindeki etkisi yeni bir boyut kazanmıştır. Dinin siyasal alandaki etkinliği nitelik olarak azalsa da etki alanı büyük ölçüde genişlemiştir.

Türkiye’de ekonomik, siyasal ve sosyal alanda bu tür gelişmeler olurken kamu bürokrasisinin dine ve dindarlara bakışında önemli bir değişiklik olmamıştır. Bu durumun tarihsel bir nedene dayandığını ileri süren Kara, kamu bürokrasisinin dine olumsuz bakışını şöyle açıklamıştır: “Türkiye’de modernleşme teşebbüsüne veya onun zaaf noktalarına yönelecek ciddi ve hayati eleştiriler en geniş manasıyla dini olabileceği veya muhalefete dindar insanların ve grupların sıcak bakması muhtemel olduğu için muhalefetin adı olan irticanın din- gelenek ekseninde tanımlanması anlaşılabilir bir şeydir” (Kara, 2004: 179).

2002 yılında yapılan genel seçimler sonucunda kendisini muhafazakar demokrat olarak tanımlayan AKP tek başına ve güçlü bir şekilde iktidara gelmiştir. Siyasal alanda meydana gelen bu gelişme ülkedeki dini cemaat ve sivil toplum örgütlerinin gelişiminin ve toplumdaki etkinliğinin yeni bir aşamaya girmesine neden olmuştur. Bu dönemde yeni bir boyut kazanan siyasi iktidar ile kamu bürokrasisi arasındaki güç mücadelesinde dini cemaatler ve sivil toplum kuruluşları siyasi iktidarın yanında yer almıştır. Siyasi

iktidarın kamuoyunda güç kazanması ve kamu bürokrasisiyle giriştiği mücadelede galip gelmesi için yoğun bir gayret sarf etmiştir.

Dini amaçlı sivil toplum kuruluşları, 2007 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçim süreci sonrasında ve devlet içinde yasadışı oluşumların varlığının tartışıldığı (bu konuda kesinleşmiş bir yargı kararı olmadığı için bu ifade kullanılmıştır) dönemde siyaset kurumunun elini güçlendirici çalışmalar yapmıştır. Yapılan bu çalışmaların siyaset kurumuna toplumsal destek sağlama açısından başarılı olduğu gözlenmektedir. Daha önce toplumun yönlendirilmesi konusunda rakipsiz bir konumda olan kamu bürokrasisinin bu gücü, istikrarlı ve güçlü bir iktidarın varlığı ve dini cemaatlerin ve bu cemaatlere gayri resmi yollarla bağlı olan ve yasal zeminde cemaatlerin vücut bulduğu sivil toplum kuruluşlarının siyasi iktidara destek olmasıyla kısmen ortadan kalkmıştır. Bu çerçevede dini cemaatler ve dini eğilimli sivil toplum kuruluşları ülkenin demokratikleşme sürecine önemli bir katkı sunduğu görülmektedir.

1990'lı yılların başından itibaren dini eğilimli sivil toplum kuruluşları siyasal hayat dışında ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel hayatına önemli katkılar sunmuştur. 1980 sonrasında ortaya çıkan ve 1990'lardan itibaren önemli bir güç kazanan muhafazakar eğilimli burjuva kesimi ekonomik alandaki faaliyetleri ile ülke ekonomisine önemli katkılar sunmuştur. Ancak bu sınıfın toplumsal hayata katkısı bununla sınırlı kalmamıştır. Giderek güçlenen bu sınıf Anadolu insanının girişimcilik ruhunu güçlendirici bir etki yapmış ve bu insanların eziklik psikolojisinden uzaklaşarak güven kazanmasını sağlamıştır. Bu çerçevede sanayi devrimi sonrasında süreçte Avrupa'da burjuva sınıfının toplumsal alandaki etkisine benzer bir etkiyi Türkiye'de 1980'li yıllardan sonra ortaya çıkan bu yeni girişimci sınıf yapmıştır.

Ekonomik alanda güç kazanan bu yeni girişimci sınıf toplumda dini eğilimleri olan kişi, grup ya da kurumların sosyal alandaki faaliyetlerinin artmasını sağlamıştır. Dini cemaatler ve dini hassasiyetleri bulunan kişilerin kurmuş olduğu sivil alandaki diğer örgütlenmeler eğitimden sağlığa, konuttan yardımlaşmaya kadar pek çok konuda faaliyet yürütmüştür. Dini eğilimli sivil toplum kuruluşlarının siyasal alandaki faaliyetlerinde karşılaştıkları zorluk ve sorunlarla sosyal alanda yürütülen faaliyetlerde çok fazla karşılaşmamıştır. Bunun en önemli nedeni sivil toplum kuruluşlarının sosyal alanda yaptığı faaliyetlerinin toplumsal geçmişinin olması ve bu tür faaliyetlerin dini

temele dayalı olarak gerçekleştirilmiş olmasıdır. Dini eğilimli sivil toplum kuruluşlarının eğitim ve sosyal yardım alanında yaptığı faaliyetler ülkenin siyasal, sosyal ve kültürel yapısını değiştirebilecek bir potansiyele ulaşmıştır. Basın- yayın alanındaki gücünün artması, devlet- toplum ilişkisinin yeni bir boyut kazanması sürecinde ayrı bir rol oynamıştır.

Türkiye’de geçmiş uzun yıllara dayanan Alevilik konusu 1990’lı yılların sonlarında yeni bir boyut kazanmıştır. Felsefi açıdan ve ritüelleri açısından Türk toplumunda hakim olan İslam’ın Sünni mezhebinden ayrılan Alevilik düşüncesi veya mezhebi, Osmanlı’dan beri kamu otoritesine muhalif bir duruş sergilemiştir. Bu muhalif duruşun gelenekselleşmesi devletin Alevi vatandaşların toplumdan tecrit edilmesine yönelik politikalar benimsemesine neden olmuştur. Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde kamu otoritesine karşı ayaklanan Alevilere karşı sert tedbirler alınmıştır. Alevi vatandaşların toplumsal alanda kendilerini ifade etmeden çekinmeleri, alevi gençliğinin şiddet yanlısı sol örgütlere meyiletmesine neden olmuştur. 1990’lı yılların başından itibaren Alevilerin toplum içerisinde kendilerini ifade etmeye başladıkları ve kurdukları sivil toplum kuruluşları aracılığıyla devletten talep ve isteklerini ortaya koymaya çalıştıkları gözlenmiştir. Bu dönemde kurulan CEM (Cumhuriyetçi Eğitim Vakfı) Vakfı ve Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı, Türkiye Alevi- Bektaş Federasyonu, Pir Sultan Abdal Kültür Deneği, Halk Ozanları Derneği ve birçok cem evi derneği faaliyetlerini sürdürmektedir.

4.2.5. Çevre Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimine Kamu Bürokrasisinin Etkisi

Sanayi devrimi dünyadaki ekonomik yapının ve buna koşut olarak siyasal, sosyal ve kültürel yapının büyük bir değişim ve dönüşüm süreci içerisine girmesini sağlamıştır. 18. yüzyılın sonlarına doğru sanayi alanındaki gelişmeler yeni sorun alanlarını da beraberinde getirmiştir. Bu sorun alanlarından birisini de fiziki anlamda çevre sorunu oluşturmaktadır. Kapitalizmin ekonomik bir sistemin ötesinde insanlar için bir yaşam tarzı haline gelmesi ve bu durumun dünyayı etkisi altına alması neticesinde insan ile fiziksel çevre ilişkisi farklı bir boyut kazanmıştır. İnsanlar daha fazla kazanç sağlamak için diğer insanları sömürdükleri gibi doğal kaynakları da bilinçsizce

tüketmeye ve fiziksel olarak çevreye zarar vermeye başlamıştır. Çevreye verilen zarar, dünyada var olan ekolojik dengenin bozulmasına neden olacak kadar büyümüştür.

Çevre sorunlarının artması, çevre duyarlılığı olan insanların birleşerek çevrenin korunmasını sağlayacak örgütler kurmasını da beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda 1891 yılında ABD’de kurulan Sierra Club dünyada çevresel bir amaç taşıyan ilk örgütlenme olarak kabul edilmektedir. I. ve II. Dünya Savaşlarının dünyada ortaya çıkardığı olağandışı dönemler, çevre örgütlerinin faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiş ve bu dönemde bu örgütlerin toplumsal alandaki etkinlikleri oldukça zayıf kalmıştır. Bu dönemde yerel ve ulusal alanda faaliyet gösterme imkanı bulan bu örgütlerin siyasi iktidarları etkileme şansları pek olmamıştır.

1960’lı yılların sonlarına doğru gelindiğinde küreselleşme süreci dünyanın pek çok yerini etkisi altına almaya başlamıştır. 1960’ların ortalarında ABD ve Avrupa’da siyasi olandan farklı sosyal yönü ağır basan bir hareketlenme başlamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan bu hareketlere yeni sosyal hareketler denmiştir. Bu yeni sosyal hareketler içerisinde çevreci örgütlerin önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Çevreci örgütler ve diğer sosyal hareketler siyasal alan dışı konuları dünya gündemine taşımışlardır.

1970’lerden sonra uluslararası alanda faaliyet göstermeye başlayan çevre örgütlerinin dünya siyasetindeki etkinlikleri daha da artmıştır. Bu dönemde uluslararası alanda faaliyet gösteren Greenpeace bu süreçte etkisini en fazla gösteren örgüt olmuştur. 1980’lere gelindiğinde çevreci sivil toplum örgütleri Avrupa’da yeşil siyaset olarak adlandırılan siyasal bir harekete dönüşmeye başlamıştır (Castells, 2006: 22). Yeşil siyasetin temsilcisi konumunda olan Yeşiller Partisi 2000’li yılların başlarına kadar başta Almanya olmak üzere Avrupa’nın pek çok ülkesinde siyasal ve sosyal alanda etkin bir rol üstlenmiştir.

4.2.5.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem

Din, Osmanlı dönemi öncesinde olduğu gibi Osmanlı döneminde de toplumsal yaşam koşullarının belirlenmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Toplumda siyasal, sosyal ve kültürel alanda etkin olan din, insan – çevre ilişkisinin gelişim sürecinde de belirleyici bir rol üstlenmiştir. İslam dini doğal çevrenin korunması konusunda oldukça hassas kuralları kendi içinde barındırdığı için İslam medeniyetinde doğal çevrenin korunması, imar edilmesine özel bir önem verilmiştir. Bu çerçevede gerek Selçuklular

döneminde ve gerekse Osmanlı döneminde doğal çevrenin korunması için sivil bir temeli olan birçok örgüt kurulmuştur. Bu tür örgütlenmelerin yanında çevre duyarlı bir toplum anlayışının yaygınlığı bu dönemde yapılan yapılarda kendisini göstermiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde ülkenin siyasi ve sosyal şartlarının ağırlaşmaya başladığı olağandışı bir döneme girilmesi ve girilen bu dönemin süreklilik arz etmesi neticesinde, bu tür örgütlenmeler ve toplumdaki çevre duyarlılığı konusunda olumsuz bir durum ortaya çıkmıştır.

4.2.5.2. Tek Parti Dönemi

Birçok alanda Osmanlı'nın bakiyesi olduğu kabul edilen Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin ilk yıllarında çevre alanında örgütlenmelere çok sık rastlanmamakla beraber iktidarı elinde tutan bürokratik elit bu konuda sınırlı da olsa topluma önderlik etmeye çalışmıştır. Yerel ölçekte doğal ve tarihi çevrenin korunması amacıyla faaliyette bulunan oluşumlara bu dönemde rastlanmaktadır. Bu tür örgütlerin faaliyetlerinde hareketlenme olduğu zaman bürokratik elit bu örgütlere de şüphe ile yaklaşmayı ihmal etmemiştir. Bu tür derneklerin çoğu başta İstanbul olmak üzere ticaretin canlı olduğu liman kentlerinde faaliyetlerini sürdürmüştür.

4.2.5.3. Çok Partili Dönem

1946 yılından sonra siyasi ve sosyal alanda oluşmaya başlayan kısmi özgürlük ortamında çevreyi koruma ve güzelleştirme derneklerinin kurulmasına ve faaliyet göstermesine izin verilmiştir. 1950 sonrasında bu tür derneklerin sayısı artmış ve faaliyet alanları genişleme eğilimi göstermiştir. Ancak bu dönemde sosyo- ekonomik sorunların çokluğu ve büyüklüğü toplumun büyük bir kısmının çevresel konularla ilgilenmesini engellemiştir. Bunun neticesinde çevresel örgütlenmelerde toplumun elit kesiminin etkinliği artmıştır. Birçok alanda olduğu gibi çevresel alandaki hareketlenmelerde de toplumun alt kesiminin etkisi yok denecek kadar azdır.

Bu dönemde ülkedeki sanayileşme seviyesinin gelişmiş batılı ülkelerin gerisinde kalmasından dolayı batılı ülkelerdeki çevresel sorunlarla Türkiye'de çok fazla karşılaşılmamıştır. Ayrıca sanayinin gelişmemiş olması toplumdaki çevreci hareketleri ortaya çıkaracak toplumsal sınıfların ortaya çıkmasını engellemiştir. 1950 sonrasında ülkedeki kırdan kente göçün hızlanması ülkenin toplumsal yapısını değiştirmeye ve

dönüştürmeye başlamıştır. Kente göçen insanlar bir taraftan kentlileşerek kente uyum sağlarken diğer taraftan geride bıraktıkları köylerini de ihmal etmemeye çalışmıştır. Bu çerçevede köylerinin gelişmesi, korunması ve güzelleşmesi için faaliyet gösteren dernekler kurmaya başlamışlardır.

1960 sonrasında sosyal alanda ortaya çıkan özgürlük ortamında çevresel hareketler diğer sosyal hareketler gibi sol siyasetin gölgesinde kalmıştır. Özellikle öğrenci hareketleriyle ABD’de başlayan ve toplumun değişik kesimlerinin katılımıyla Avrupa’yı etkisi altına alan yeni sosyal hareketlerin Türkiye’ye yansması çok farklı olmuştur. 1968 yılında zirveye çıkan bu hareketler ülkedeki sol siyasetin etkisiyle farklı bir mecraya kaymıştır. Dünyanın pek çok yerinde sosyal ve kültürel alanda etkili olan bu hareketler Türkiye’de sol siyasetin etkisi sonucu siyasal alanda kısmen etkili olabilmıştır. Sol siyasetin bu hareketler üzerindeki olumsuz etkisi çevresel amaçlı örgütlenmelerde de kendisini hissettirmiştir. 1970- 1980 döneminde dünyada büyük bir gelişim gösteren çevresel hareketlere sosyal hayattaki sol hegemonyanın varlığı nedeniyle Türkiye’de rastlanmamıştır.

Klasik anlamda çevresel amaçlarla kurulan örgütlenmelerin dışına çıkan ve ülkedeki çevre bilincinin oluşmasında ve bu bilincin yaygınlaşmasında önemli bir katkısı bulunan Türkiye Çevre Vakfı (TÇV) 1978 yılında kurulmuştur. TÇV kuruluşundan hemen sonra Başbakanlığa bağlı bir Çevre Müsteşarlığı’nın kurulması için yoğun bir faaliyet yürütmüş ve bunda başarılı olmuştur. Bu vakıf 1980 Askeri Müdahalesi sonrasında çevre ile ilgili yasal ve idari düzenlemelerin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır.

4.2.5.4. 1980 Sonrası Dönem

1980 Askeri Müdahalesi sonrasında olağandışı rejim kurallarının uygulanmaya başlandığı süreçte sivil toplum kuruluşlarının hemen hepsinin faaliyetlerine son verilmişti. Faaliyetlerine son verilmeyen az sayıdaki kuruluştan birisi olan TÇV, çevre mevzuatının oluşumuna önemli bir katkı sunmuştur. 1982 Anayasası’na çevre ile ilgili olan 56. maddenin girmesi ve 1983 yılında çıkartılan Çevre Kanunu’nun yasalaşması sürecinde önemli bir rol oynamıştır.

1980 öncesi çevre amaçlı örgütlenmelerin sol siyasetin gölgesinde kalması, 1980 sonrasında farklı bir durumun ortaya çıkmasını sağlamıştır. 1980 sonrasında sol

ideolojiyi benimseyen kişi, grup ve örgütlenmelerin tasfiye edilmesi, bu kişi ya da gruplardan bazılarının bu dönemde Avrupa'da yükselişe geçen çevreci hareketlere girmesine neden olmuştur. Özellikle Almanya ve Fransa'da Yeşiller Partisi'nin seçimlerde gösterdiği başarılar sol kesime bir çıkış yolu olarak görünmüştür. Ancak, bu tür bir yapılanma için gerekli toplumsal altyapının bulunmaması bu hareketlerin ülkedeki etkinliğinin artmasına engel olmuştur. Bu dönemde Avrupa'dan farklı bir şekilde siyasetin gölgesinde toplumsal tabanı olmayan bir çevreci hareket oluşturulmaya çalışılmıştır (Şahin, 2007). Sosyal bir alanda örgütlenen ve gelişen Yeşiller hareketinin Avrupa'daki başarısını yakalayamayan çevrecilik hareketi 1990'ların başında dağılma sürecine girmiştir. 1990'lı yılların sonlarına gelindiğinde Türkiye'de faal olan çevre amaçlı örgütlerin sayısı 250'yi aşmıştır (Arend, 1994: 24). Ancak bu dönemde ortaya çıkan bu örgütlerin muhalif bir kimlik kazanması mümkün olmamıştır (Atauz, 1994: 19). Bu örgütler çevresel olaylar karşısında eleştirel bir yaklaşım sergilemesine rağmen alternatif üretme konusunda geri kalmıştır.

1990'lı yıllara gelindiğinde finansmanı işadamları, devlet ve AB tarafından sağlanan çevrecilik alanında yeni bir örgütlenme sürecine girilmiştir. Bu süreçte TEMA, ÇEKÜL, ÇEVKO, TÜRÇEV, ÇEVKOR, TÜÇEV vb. birçok çevreci örgüt kurulmuştur. Bu örgütlerin kuruluşunda ve finansmanında işadamlarının ve devletin katkısının bulunması, bu örgütlerin siyasal alandaki etkinliklerini olumsuz yönde etkilemiştir (Şahin, 2007). TEMA Vakfı 1992 yılında, Karaca tekstilin sahibi Hayrettin Karaca ve Tefken Holding ortaklarından Nihat Gökyiğit tarafından kurulmuştur. Çevre amaçlı bir kuruluş olan bu vakfın faaliyetlerinde kamu bürokrasisinin etkin olduğu gözlenmiştir. 1997 yılında yayınlanan dernek dergisinde yer alan Heybeliada'da düzenlenen çevre ve adalet konulu konferansın fotoğrafları dernek üyesi emekli general Kemal Yavuz'un isteği doğrultusunda yayından kaldırılmıştır (Radikal Gazetesi, 08.11.1997). Sanayici ve işadamlarının kurmuş olduğu bu tür örgütler aracılığı ile halkın manevi değerlerini sömürmekte olduğunu ileri sürenler de bulunmaktadır.

1990 sonrasında kurulmuş olan çevre amaçlı sivil toplum kuruluşlarının siyasi bir hareket olarak önemli bir etkinliği olmasa da sivil toplum kuruluşu olarak çevresel alanda önemli görevler üstlenmişlerdir. Ülkedeki çevre bilincinin yükseltilmesi, doğal çevrenin korunması, tarihi eserlerin yeniden imarı ve korunması konularında bu

kuruluşlar önemli çalışmalar yapmış veya yaptırmışlardır. 1992 yılında kurulmuş olan ÇEKÜL vakfi doğal kaynaklar, kültürel miras ve insanı bir bütün olarak ele alarak, ülkede kamu, yerel, sivil ve özel birlikteliğini sağlamaya çalışmıştır. Bu çerçevede başta Kültür ve Turizm Bakanlığı olmak üzere valilikler, belediyeler, il özel idareleri, üniversitelerle işbirliği içerisinde ülkede birçok projeyi hayata geçirmiştir (ÇEKÜL, 2007: 1- 60). TEMA Vakfı başta Çevre ve Orman Bakanlığı olmak üzere yerel yönetimlerle birlikte toprak kayması ve erozyonla mücadele amacıyla birçok projenin gerçekleşmesine imza atmıştır.

4.3. Türk Kamu Bürokrasisinin Gelişim Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Yeri ve Önemi

Osmanlı'nın klasik dönemdeki askeri gücünün temelini oluşturan toprak sisteminin çöküşü sonrasında kamu bürokrasisinin devlet yönetimindeki ağırlığı büyük ölçüde artmaya başlamıştır. Osmanlı'nın dağılma sürecine girdiği dönemde askeri alanda yapılan reformlar ordunun iç siyasetteki ağırlığını daha da artırmıştır. Bu dönemde ülkenin içinde bulunduğu şartlar hariciye ve maliye bürokrasisinin devlet yönetiminde orduyla beraber önemli bir rol üstlenmesini sağlamıştır. Tanzimat dönemi ile birlikte, bürokratlar padişahın yerine devletin hizmetkarı durumuna gelmeye başlamıştır. Eski dönemin iki önemli gücü olan yeniçeriler ve ulema tasfiye edildiği için bürokrasiyi denetleyecek padişah dışında başka bir kuvvet kalmamıştır. Bu nedenle Tanzimat bürokratları, otoriter bir yönetim anlayışının temsilcisi olmuştur. Ayanlarla birlikte değerlendirildiğinde, imparatorlukta yaşanan iktidar parçalanmasından doğan boşluğun ayanlar ve bürokratlar tarafından doldurulduğu söylenebilir (Tosun, 2001: 135). Ülkede asker sivil kamu bürokrasisinin ağırlığı II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılına kadar padişah ve ayanlar tarafından dengelenmekteydi. 1908 yılında İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesiyle başlayan süreçte padişahın yetkileri sembolik bir duruma getirilmiş ve merkezi yönetimin güçlenmesiyle ayanların devlet yönetimindeki etkinliği azalmıştır. Bu gelişmeler neticesinde kamu bürokrasisi devlet yönetiminde rakipsiz kalmıştır.

Modern demokratik devlet düşüncesinde, kamu bürokrasisi siyasal ve idari süreçte anahtar bir figür olarak kabul edilmektedir (Heywood, 2007: 505). 1908 sonrası

Osmanlı devlet yönetiminde kamu bürokrasisini dengeleyecek padişahın veya toplumsal sınıfın olmaması kamu bürokrasisini anahtar bir figür olmanın ötesinde devlet yönetiminde hakim tek güç haline getirmiştir. Osmanlı'da sanayi ve ticaretin gelişmemiş olması burjuva sınıfının ve bu sınıfa koşut olarak işçi sınıfının doğmamasına neden olmuştur. Avrupa'da ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanda etkin bir rol üstlenen bu toplumsal sınıfların eksikliği dinin ve etnisitenin toplumsal muhalefetin kaynağı olarak kalmasını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin bu dönemde sürekli toprak kaybediyor olmasının devleti sahiplenen kamu bürokrasisinin yönetim düşüncesinin oluşum ve gelişim sürecinde önemli bir etkisi olmuştur. Kamu bürokrasisinin ülkedeki gücünün artması ve güvenlik refleksinin öncelik kazandığı bir düşünce yapısına sahip olması, genel olarak otoritenin kötüye kullanılmasını vurgulamak için kullanılan (Eryılmaz, 2002: 39) kamu bürokrasisinin Türkiye için farklı bir anlam kazanmasını beraberinde getirmiştir. Devleti koruma ve kollama görevini birinci öncelik olarak kabul eden kamu bürokrasisi, sıkı bir merkezîyetçi yönetim anlayışı çerçevesinde ülkeyi yönetmeye başlamıştır. Bu yönetim anlayışı doğal olarak demokratik toplumlarda ortaya çıkması beklenen özerk kurum ve kuruluşların ortaya çıkmasını engellemiş veya ortaya çıksalar dahi özgür bir ortamda faaliyetlerini yürütmelerine müsaade etmemiştir (Yılmaz, 2001: 204).

Türkiye'nin Osmanlı'dan devraldığı bu yönetsel yapı ve yönetim düşüncesi devlet dışında var olan ekonomik, sosyal ve kültürel alanı daraltmıştır. Ayrıca bu alanlarda ortaya çıkacak sivil örgütlenmelerin siyasallaşarak devleti ele geçirmeyi birinci öncelik olarak görmelerine neden olmuştur. Oysaki devlet ve sivil toplum arasında demokratik bir ilişkinin kurulması için, hiçbir toplumsal kesimin hakim iktidar olmaya yönelmediği, dolayısıyla hiçbir hakim ideolojinin veya tek hakikatin rehberliğine ihtiyaç duyulmadığı bir siyasal yapıya ihtiyaç bulunmaktadır (Sarıbay, 1997: 91). Kamu bürokrasisinin devleti koruma ve kollama düşüncesi ülkenin siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatını daraltmış, bunun neticesinde bu alanlarda ortaya çıkan örgütlenmeler de devleti ele geçirmeyi birinci öncelik olarak görmeye başlamışlardır. Türkiye'nin siyasal, ekonomik ve sosyal hayatının gelişim süreci bir bakıma bu ilişkinin gelişim sürecine göre şekil almıştır denilebilir.

Gelişmiş liberal demokrasilerde devleti ve kamu bürokrasisini bireyin doğal hakları çerçevesinde sınırlandırma, sivil toplum kuruluşlarının öncelikli amacı (Barry, 2004: 253) olarak belirtmiş olmasına karşın Türkiye’de bu kuruluşların öncelikli amacı devleti ele geçirmek olmuştur. Türkiye’de ortaya çıkan bu durumun nedeni iki farklı açıdan ele alınmalıdır. Birincisi, devletin toplum üzerindeki gücünün geleneksel varlığıdır. Devlet Türkiye toplumu için her bakımdan hayati bir öneme sahiptir. Devleti yönetenler toplumun siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel hayatının en önemli belirleyicileri olmuştur. Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren devletin geleneksel gücünün tek temsilcisi, askeri ve sivil kamu bürokrasisi olmuştur. İkincisi, Türkiye’de sivil alanda güçlü bir örgütlenmeyi sağlayacak ve kamu bürokrasisini dengeleyecek toplumsal altyapının olmayışıdır. Bu altyapı eksikliği cılız bir şekilde ortaya çıkan sivil örgütlerin tabandan tavana doğru bir hareketlenme yerine tavandan tabana doğru bir hareketlenmeyi tercih etmelerine neden olmuştur. Sivil toplumun ortaya çıktığı ve geliştiği Batı toplumlarında toplumsal kurumların yapılaşma ve işlemesine liberalizm ve özellikle de liberalizmin ortaya çıkardığı burjuva sınıfı yön vermiştir. Ekonomik alanda ortaya çıkan liberalizmin siyasal alana uygulanmasıyla kişiye (bireye) güvenen ve onu özgürlüğe kavuşturmayı amaçlayan bir düşünce yapısı ortaya çıkmıştır. Bireysel öncelikten hareket eden liberalizm, sosyal yaşam üzerindeki devlet müdahalesine karşı çıkmak ve yönetimin olası keyfi uygulamalarına karşı vatandaşları güvence altına almak istemiştir (Örnek, 1994: 20).

Devletin ve özellikle de kamu bürokrasisinin yetkilerinin artması toplumdaki özgür ortamın kısıtlanmasına neden olduğu genel kabul gören bir düşüncedir. Türkiye’de geçmişten gelen uygulamalarda devletin bireylerin hak ve özgürlüklerine yönelik uygulamalarında, onu sınırlandıracak bir gücün varlığından söz etmek oldukça güçtür. Oysaki insan hayatının bireyi ilgilendiren kısmıyla devleti ilgilendiren bölümü arasında bir ayrım yapılması gerekmektedir. Eğer devlet bireyi ilgilendiren kısma müdahale ederse, özgürlüğe tecavüz etmiş olur. Devlet müdahalesini haklı gösteren sebep, bireyi kendisinden daha kuvvetli olan başka bireylerin, grupların ve kurumların müdahalesinden kurtarmasıdır (Eryılmaz, 2002: 31). Cumhuriyet’in ilanından sonra Osmanlı’nın yönetim yapısı kötülenmiş ve milletin hakimiyetin tek kaynağı olduğu belirtilerek halka değer verildiği düşüncesi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede

devlet, toplumu özgürleştirme ve eğitime görevini üzerine almış ve bunu sağlamak için kendince önemli gördüğü adımları atmaya başlamıştır. Türk toplumunun geleneklerine uygun bir şekilde tepeden inmece bir yöntemle özgürleştirilmeye çalışan bireylerin yurttaş yerine kapıkulu olma ihtimali daha yüksektir. Görevi olan, itaat eden ama hak sahibi olmayan ya da özgür olmadığı için hak talep edemeyen, hakkı olmadığı için de kamu otoritesinin denetiminden varestesiz kalmasını sağlayan insan tipi olduğu gözlenmiştir. Uzun süre bastırılmışlığından bir yay gibi fırlayan insan tipinin şahsi sorumluluktan yoksun özgürlük anlayışıyla, sağlıklı bir hukuk devletine ulaşamadığını, ancak kanun devletinin olduğu (Yılmaz, 2001: 158) da özellikle belirtilmiştir.

Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na girmesi ve savaşın Osmanlı'nın bulunduğu blok aleyhine sonuçlanması ülkenin ekonomik, siyasal ve sosyal yapısını büyük ölçüde etkilemiştir. Savaş sonrasında Misak-ı Milli sınırları içerisinde yeni bir devlet kurma düşüncesi toplumun büyük bir kısmı tarafından benimsenmiş ve bu çerçevede büyük bir bölümü Anadolu topraklarında bulunan Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulmuştur. Cumhuriyet rejiminin kurulması sürecinde ülkede var olan toplumsal unsurlardan azami ölçüde yararlanılmıştır. Bu durum, Ankara'da faaliyete geçen ve I. Meclis olarak adlandırılan yapılanmada kendisini açıkça göstermiştir. Bu mecliste toplumun büyük bir bölümünün temsili sağlanmış ve ayrıca gerektiğinde muhalefet görevini yerine getiren önemli bir güç bu mecliste bulunmuştur. Bu mecliste seçkinci cephenin ve kamu bürokrasisinin etkinliğinin artması yeni rejimde muhalefet kaynağı olma potansiyeli taşıyan kişi, grup ve kuruluşların ortadan kaldırılmasını sağlamıştır. 1923 yılında oluşturulan II. Mecliste muhalefet potansiyeli taşıyanlara genelde yer verilmediği gibi bu potansiyeli taşıyanlardan Meclise girmeyi başaranların çoğu da baskıcı politikalarla sindirilmiştir.

4.3.1. 1923- 1946 (Tek Parti) Dönemi

Osmanlı'dan Cumhuriyete miras kalan devletçi-seçkinci cephe Batılılaşma düşüncesi ve simgesi çerçevesinde oluşmuştu. Osmanlı'da aydın kesimini de temsil eden merkezi bürokrasi, toplumda kendiliğinden oluşan başka sınıfların desteğinden yoksun olduğu için toplumsal, ekonomik ve siyasal değişmeyi devletin gücüne dayanarak gerçekleştirme yolunu seçmiştir. Merkezi bir karaktere sahip olan Türk kamu bürokrasisinin siyasi açıdan çevreye potansiyel bir muhalefet gözüyle bakması

nedeniyle, yetki tek bir yerde toplanmış ve olması muhtemel birtakım olumsuz gelişmeleri önceden önleme çabası içerisine girilmiştir (Mardin, 1986: 123). Hatta bu çalışmalar bazen o kadar artmıştır ki merkezin çevreyi denetim altında tutma çabası “toplum mühendisliği” olarak adlandırılan çalışmaların yapılmasını beraberinde getirmiştir. Toplum mühendisliği çalışmalarında tarihi yönelimler veya insanın geleceği hakkında sorular sorulmaz. Toplum mühendisi için insan kendi kaderine hakimdir ve amaçları doğrultusunda tıpkı yerin yüzünü değiştirdiği gibi kişi kendi tarihini de etkileyebilir veya değiştirebilir. Devlet, toplumun genel uyumunu sağlayabilecek esasları toplum kesimlerine dayatırken; seçkinler tarafından kendisi en yüce ve kutsal değer haline dönüştürülmüştür. Toplum mühendisliği anlayışının bir sonucu olarak da seçkinler hemen her şeyi devlete uygunluğu açısından değerlendirmeye başlamışlardır (Sarıbay, 2001: 158,159).

1789 Fransız İhtilali sonrasında gelişen milliyetçilik düşüncesi 1800’lü yılların başlarında Osmanlı’nın Balkanlar bölgesinde etkili olmaya başlamıştır. Bu bölgede Sırplarla başlayan ayrılık hareketleri bölgenin büyük bir kısmına yayılmıştır. Bu bölgede Osmanlı’dan ayrılmak isteyen etnik unsurlar öncelikli olarak yeraltı örgütleri kurmuşlardır. Bu örgütlerin halkı örgütlemesi neticesinde ayrılık hareketleri bağımsızlık amaçlarına ulaşmıştır. Bu dönemde kurulan Mavi Mira Cemiyeti, Etnik-i Eteryay, Pontus Rum Cemiyeti ve Hıçnak ve Taşnak Cemiyeti gibi örgütlenmeler, Anadolu ve Balkan bölgesinde ayrılıkçı hareketlere büyük destekler sağlamıştır. Bu ayrılıkçı örgütlenmelerin faaliyetleri Osmanlı’da ve Türkiye Cumhuriyeti’nde milliyetçilik düşüncesinin ortaya çıkmasına ve yaygınlaşmasına önemli bir etki yapmıştır. Özellikle Kırım Savaşı sonrasında (Gönel, Avılar, 1998: 23) gayrimüslimlerin kurmuş olduğu bu cemiyetlerle mücadele etme amacıyla İstanbul başta olmak üzere ülkenin değişik yerlerinde sivil örgütler kurulmuştur (Karpas, 1995: 30). Ayrıca bu ayrılıkçı faaliyetler askeri ve sivil kamu bürokrasisinin milliyetçi bir düşünceye sahip olmasını ve sivil alanda ortaya çıkabilecek her türlü oluşuma şüpheyle bakmasına neden olmuştur. Kamu bürokrasisinin bu düşünce yapısı Türkiye’nin siyasal, ekonomik ve sosyal hayatının gelişim sürecinde belirleyici bir unsur olmuştur.

1923 sonrasında kamu bürokrasisinin devlet yönetimindeki ve toplum üzerindeki konumunun güçlenmesi ekonomik, siyasal ve kültürel nedenlere bağlanabilir.

Osmanlı'nın ve sonrasında Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin ekonomik alanda burjuva sınıfını ortaya çıkaracak olan sanayi devrimini ve ticari gelişmesini gerçekleştirememesi, kamu bürokrasisini siyasal alanda rakipsiz bırakmıştır. Kamu bürokrasisinin siyasal alandaki gücü, geleneksel olarak toplumun devlete yüklemiş olduğu aşkın değer ve toplumdaki bütünlükçü ve tekçi düşüncenin varlığıyla birleşince sivil alanda örgütlenmenin ortaya çıkması oldukça güçleşmiştir. Ortaya çıkan sivil örgütlerin kamu bürokrasisini dengeleyebilecek bir güce ulaşması bir tarafa, ayakta kalmalarını sağlayacak toplumsal bir desteği elde etmeleri dahi mümkün olmamıştır. Kaldı ki kamu bürokrasisi kendisine rakip olma potansiyeli taşıyan düşünce, kişi veya grupları çeşitli bahanelerle ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Din, etnisite, sol ve liberalizm kamu bürokrasisi için potansiyel tehlike olarak görülen unsurlar olmuştur. Osmanlı'nın son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde ülkede kurulmuş olan Sulh ve Selameti Osmaniye Fırkası, Teali İslam Cemiyeti, Kürt Teali Cemiyeti, İştirakiyyun Fırkası ve Wilson İlkeleri Cemiyeti Cumhuriyet'in lider kadrosu ve bürokratları tarafından zararlı cemiyetler olarak görülmüştür. Bu unsurlardan din ve etnisite konusu cumhuriyetin ilk yıllarında kamu bürokrasisi için öncelik arz eden potansiyel tehlike kaynakları olmuştur. 1923 sonrası dönemde kamu bürokrasisi yeni rejimi koruma düşüncesi altında kendi konumunu korumaya hatta daha da güçlendirmeye çalışmıştır. Kamu bürokrasisi yeni rejimin güvenliğini sağlamak amacıyla bir taraftan toplumsal muhalefetin kaynaklarını ortadan kaldırmaya çalışırken diğer taraftan yeni rejimin toplum tarafından benimsenmesi için yoğun bir faaliyet içerisine girmiştir. Osmanlı döneminde sosyal ve kültürel hayatta önemli bir yeri bulunan dini kurumları bütünüyle ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu çerçevede tarikatlar, tekke ve zaviyeler kapatılmış ve toplum içerisinde sıkça kullanılan dini unvanların kullanılması yasaklanmıştır. Ülke sınırları içerisinde kalan gayrimüslim azınlıklara ve özellikle Kürtlere karşı kamu bürokrasisi sürekli teyakkuz halinde bulunmuştur. 1923 Lozan Anlaşması'nda yer alan nüfus mübadelesiyle Anadolu'daki gayrimüslim nüfusun azaltılması ve buna mukabil Müslüman Türk nüfusun artırılması amaçlanmıştır. 1930 yılında ancak uygulanabilen nüfus mübadelesi sonucu yaklaşık 1.250.000 gayrimüslim Yunanistan'a zorunlu olarak göç ederken Yunanistan'dan

500.000 Müslüman Anadolu'ya göç ettirilmiştir (Öksüz, 2000: 87). Şeyh Said İsyanı ve Dersim isyanları sonrasında çok ciddi tedbirler alınmıştır

Yeni rejimin toplumsal tabanını oluşturmak için kamu bürokrasisi, ülkede geçmişinden koparılmış yeni bir ulus ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu uluslaşma sürecinde geçmişin reddine sürekli vurgu yapılmış ve bu çerçevede harf devrimi gerçekleştirilmiş, eğitimin tek elden yürütülmesini sağlamak için Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve daha sonra bunların korunması için devrim kanunları çıkartılmıştır. Türkiye'deki modernleşmeci politikaların sadece İslamcılığı değil aynı zamanda liberalizm, sol ideoloji ve yerel özerk örgütlenmeler gibi diğer eğilimleri de bastırıldığı gözlenmiştir. Türk tipi laikleşme sadece Batılılaşmacı seçkinleri tasvip etmiş ve önceden var olan toplumsal yapıları ve kimlikleri modernleşme ve ulus inşa süreçlerindeki engeller olarak görmüştür (Seufert, 2001: 27).

1923- 1930 dönemi yeni rejimin korunması ve toplum tarafından benimsenmesi ya da bu rejimi benimseyecek bir toplum ortaya çıkarılması çerçevesinde oluşturulan baskıcı bir yönetim anlayışıyla geçmiştir. Toplumsal muhalefetin bastırılma çabalarının tam anlamıyla başarılı olamadığı 1924 yılında CHP'ye rakip olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasına izin verilmesi sonrasında yaşanan gelişmeler ve 1929 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması sonrasındaki gelişmelerle açıkça ortaya çıkmıştır. Bu her iki deneme iktidara karşı toplumsal muhalefetin varlığını ve gücünü ortaya çıkarması açısından oldukça önemli olmuştur.

1930'dan itibaren uluslaşma sürecinin topluma yaygınlaştırılması için yeni arayışlara girilmiştir. Kamu bürokrasisinin sahip olduğu uluslaşma düşüncesini topluma ulaştırabilecek kanallar oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu süreçte partiye (CHP) önemli bir rol verilmiştir. Ayrıca, uluslaşma sürecinde halkın etkin bir rol oynayabilmesi için halk evleri ve köy enstitüleri kurulmuştur. 1935 yılında devletin ana özelliği millet - devlet - parti özdeşliğiyle özetlenebilecek bir duruma gelmiştir (Köker, 1990: 79). 1930 sonrası dönemde Cumhuriyet'in kurucusu olan Mustafa Kemal'in siyasi iktidar üzerindeki etkisi çeşitli nedenlerden dolayı azalmaya başlamıştır. Bu gelişme, Cumhurbaşkanlığı makamının halkla kamu bürokrasisi arasındaki ilişkiyi çoğu zaman dengeleme görevini yerine getirememesine neden olmuştur.

1935 yılındaki parlamentodaki milletvekillerin mesleki dağılımına bakıldığında bürokratların meclisteki en yüksek oranda bulunduğu dönem olduğu görülmektedir. Bu dönemde meclisteki milletvekillerin % 48'ini bürokratlar oluşturmaktadır. 1946'da bu oran % 36'ya düşmüştür (Turhan, 1991: 109). Toplanan CHP parti kongresinde, devlet parti özdeşliği resmen ilan edilmiştir. İçişleri Bakanı CHP'nin genel sekreteri ve valiler de CHP'nin il başkanları olmuştur. Bölge müfettişleri hem parti, hem de hükümet işlerini denetlemekle görevlendirilmiştir. Bütün millet CHP'nin üyesi sayılmıştır. Bu durum 1939 yılına kadar sürdü. 1939 yılında parti ile bürokrasi arasındaki sıkı ilişki az da olsa gevşetilmeye çalışılmıştır (Çavdar, 1995: 350).

Cumhuriyetin ilk yıllarında oluşturulmaya çalışılan ulusal burjuvazi 1940'lı yılların başından itibaren belli bir güce ulaşmıştır. Burjuvazinin artan gücü kendisini siyasal alandaki ağırlığında da hissettirmeye başlamıştır. 1935 yılında meclisteki ticaret erbabının milletvekilleri içindeki %19 olan oranı 1946 seçimlerinde %30'a yaklaşmıştır. 1942 yılında çıkartılan varlık vergisi ülkenin ekonomik ve sosyal alanında meydana gelebilecek değişimler için dönüm noktası sayılabilecek bir gelişmedir. Varlık vergisi ülkedeki ekonomik yapının gelişmesini olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak varlık vergisinden rahatsızlık duyan burjuvazinin yeni siyasal arayışlara girmesi de Türk siyasal hayatının demokratikleşmesi açısından oldukça önemli bir adım olmuştur. Türkiye'deki siyasal katılma olgusundaki ilkesel kültürel değerlerin taşıdığı ağırlık, siyasal alanda ortaya çıkan gelişmelerin sosyal ve kültürel alanda ortaya çıkmasını engellemiştir. Sosyal ve kültürel alanda farklılıkların vurgulanması toplumsal huzursuzluğa neden olabilecek gelişmeleri beraberinde getireceği endişesinden dolayı sürekli olarak geri plana itilmiştir. Bu dönemde dernekleşme faaliyetlerindeki cılızlık, hukuk devletini yaşama geçirmekte karşılaşılan zorluklarla birleştirildiğinde, sivil toplumun son derece nahif bir bünyeye sahip olduğunu, ağır bir devletçi eğilim ve ceberrut olma eğilimli iktidar uygulamaları ile geleneksel siyasal kültür ortamının etkileri altında gelişmemiş bir düzeyde olduğu sonucuna varmak kaçınılmaz olmaktadır (Kalaycıoğlu, 1997: 133).

1942 yılında çıkartılan varlık vergisi neticesinde ülkedeki ekonomik yapı ve nüfus dengesi büyük ölçüde değişmiştir. 1935 sayımında ülke nüfusunun %1.98'ini oluşturan gayrimüslim nüfus 1955 sayımında %1.08'e düşmüştür. Ayrıca bu dönemde

toplanan toplam verginin %70'ten fazlası gayrimüslimlerden tahsil edilmiştir (Ökte, 1951: 102). Türkiye'deki devlet toplum arasında var olan ilişki, özel kesimin ekonomik güçsüzlüğünün ve gönüllü üyeliğe dayalı derneklerin ortaya çıkışını güçleştiren bir unsur olarak kabul edilebilir (Buğra, 1997: 310). Devletin ekonomik yaşama zorunlu müdahalesi, ekonominin Batı ülkelerinde olduğu gibi toplumsal ve siyasal yaşamda belirleyici güç olmasını engellemiştir. Türkiye'de ekonomik alanda sermaye birikiminin oluşması önündeki en önemli engellerin temelinde milliyetçilik temelinde yükselen uluslaşma süreci bulunmaktadır. Bu tür bir uluslaşma süreci çerçevesinde ülke ekonomisinin lokomotifi olan gayrimüslim azınlıklar nüfus mübadelesi ve varlık vergisi aracılığıyla etkisizleştirilmiştir. Bütün bu gelişmeler ülke dışında ve özellikle Türkiye ile tarihsel bir bağı bulunan Almanya'daki faşist idareyle ve ülke içerisinde etkin olan milliyetçi düşünceyle bağlantılı bir şekilde gerçekleşmiştir.

1940'lı yılların ortalarına gelindiğinde siyasi alanda oluşturulmaya çalışılan özgürlük ortamı sosyal ve kültürel alanda da hareketlenmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler iç siyaseti ve kamu bürokrasisinin toplum üzerindeki konumunu değiştirmeye başlamıştır. Ülke dışında cereyan eden hadiselerin ülke içerisinde siyasal alanda karşılık bulmasını sağlayacak potansiyele sahip bir güç bulunmakta iken sosyal ve kültürel alan için böyle bir gücün varlığından söz etmek oldukça güçlü. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra ABD başta olmak üzere gelişmiş Batı ülkelerine şirin görünmek isteyen kamu bürokrasisi tek partili siyasal hayatı sonlandıracak adımları atmak zorunda kalmıştır. Çünkü savaşı kazanan taraf liberal bir ekonomiyi, demokratik bir devlet yönetimini ve insan haklarına saygılı bir anlayışı savunmaktaydı (Doğan, 2007: 84).

Avcıoğlu'nun "CHP iktidarı halk için jandarma dayacağı, tahsildar baskısı ve fakirlik demektir" (Avcıoğlu, 1963:3) şeklinde özetlediği dönem 1946 yılında yapılan seçimle çatırdamaya başlamıştır. Bu seçimler demokratik açıdan oldukça olumsuz bir özellik taşısa da CHP dışında başka bir partinin seçime katıldığı ilk seçim olmasından dolayı Türk siyasi tarihinin önemli bir kavşak noktasıdır. 1950 yılında da Türk siyaseti için dönüm noktası olarak kabul edilen ve siyasi iktidarın el değiştirmesini sağlayan seçimler yapılmıştır.

4.3.2. 1946 – 1980 Dönemi

1946 sonrasında siyasi ve sosyal alanda kısmi bir özgürleşme sürecine girilmiştir. Kamu bürokrasisinin ülkedeki siyasal ve sosyal alandaki kısmi özgürleşme sürecini isteksiz de olsa kabul etmesinin ekonomik, siyasal ve sosyal nedenleri bulunmaktadır. Bu dönemde II. Dünya Savaşı'nın neden olduğu ekonomik durgunluğun ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemesi, varlık vergisinden dolayı ülkedeki sermaye birikiminin büyük bir kısmını elinde tutan azınlıkların ülkeyi terk etmek zorunda kalması, yine varlık vergisinin eşrafı rahatsız etmesi ve ülkedeki hayat şartlarının olumsuzlaşması siyasi iktidar ve kamu bürokrasisini yeni arayışlara doğru yöneltmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında dünyada ortaya çıkan ve II. demokrasi dalgası olarak adlandırılan siyasal açıdan yeni bir dönemin başlaması, Türkiye'nin çok partili yaşama geçmesinde önemli bir rol oynamıştır. Kamu bürokrasisinin ve özellikle güvenlik güçlerinin ülkenin sosyal hayatına yönelik baskıcı uygulamaları CHP'ye yönelik eleştirilerin artmasına neden olmuştur. Bu eleştirilerin artması ülkenin çok partili siyasal yaşama geçiş sürecini olumlu yönde etkilemiştir.

1950 yılında DP'nin iktidara gelmesiyle ülkede yeni bir süreç başlamıştır. Siyasi iktidarın el değiştirmesi toplumun değişik kesimleri tarafından oldukça farklı algılanmıştır. Kamu bürokrasisi siyasi iktidarın demokratik bir seçimle de olsa el değiştirmesini karşı devrim olarak algılamıştır. Kendisini merkezde gören CHP ve kamu bürokrasisiyle siyasi iktidarı çevreden gelerek ele geçiren kesimin mücadelesi farklı bir boyut kazanmıştır. Bu döneme kadar iktidar gücünü tek başına kullanmakta olan CHP ve kamu bürokrasi bu gücü bundan sonra paylaşmak zorunda kalmıştır. DP iktidara geldikten sonra kendisinden beklenen demokratikleşme adımlarını atmamıştır veya atamamıştır. Kendisini iktidara taşıyan toplumsal unsurların taleplerini yerine getirme konusunda da çok başarılı olamamıştır. Ancak DP'nin sosyal alanda yaptığı küçük çaplı bazı değişiklikler, ezanın yeniden Arapça okutulması ve cami yaptırma derneklerine serbestlik getirmesi gibi, dahi kamu bürokrasisinin dahil olduğu seçkin cepheler tarafından rejimi tehlikeye sokabilecek adımlar olarak görülmüştür.

Siyasi iktidarının ilk yıllarında kısmi bir özgürlük ortamı sağlayan DP, iktidarını sağlamlaştırmak için toplumun kendisine muhalif olan kesimine karşı sertlik yanlısı bir baskı ortamı oluşturmaya başlamıştır. Demokratik çoğulculuğu da parlamento

çoğunluğunu elinde bulundurma olarak kabul etme eğiliminde olmuş ve 1946'da ülkede toplam sayısı 14 olan sendikaların siyasetle uğraşmasını yasaklayan yasal düzenlemelerin kaldırılması yoluna gitmemiştir (Yücekök, 1971: 126,127). Bunun neticesinde toplumun değişik kesimlerinin muhalefeti ile karşılaşmıştır. Bu dönemde aydınlar ve işçi sınıfı bürokrasi dışında önemli bir muhalif güç olarak DP'nin karşısına çıkmıştır.

Devlet ve onun sabit güçlerini oluşturan ordu ve yüksek bürokrasi, aydın orta sınıf ve sermaye çevreleri tarafından çağdaşlaşma projesinin taşıyıcısı olarak görülmektedir. Döneme göre solcu, islamcı, yan milliyetçi kisvesine bürünen, refah toplumundan nasibini almamış geniş kitleler, çağdaşlaşma sürecini sekteye uğratma potansiyelini taşıyan tehlikeli sınıflar olarak algılandığından, devlet güçlerinin bu sınıflara karşı korunması gerekmektedir. Toplumsal konumları bakımından sivil toplum girişimlerine en yatkın olan bu çevreler devlete karşı çıkmak yerine onu destekleme eğiliminde olmuştur. Ancak burada devlet, siyasi partiler ve parlamenter demokrasiden ayrı bir kavram olarak ele alınmaktadır. Çünkü, partiler kendi çıkarları uğruna kitlelere ödün vererek devletin çağdaşlaşma misyonunu yozlaştıran kuruluşlar olarak görülmektedir (Yerasimos, 2001: 18,19). Türkiye'de toplumsal ve siyasal altyapı oluşmadan sivil toplum kavramı kullanılmaya başladığından dolayı bu kavram bir slogana dönüştürülmüştür. Kavram, toplumda bulunan farklı kesimler tarafından birbirleriyle çelişecek şekilde kullanım alanı bulmuştur. Bir toplumsal gruba göre sivil toplum kavramı sadece laik bireylerin oluşturduğu gönüllü örgütleri içerirken diğer bir toplumsal gruba göre sivil toplum, devletin din bürokrasisi dışında kalan geleneksel Müslüman topluluklarını ifade etmektedir (Seufert, 2001: 33). Kısacası Türkiye'de sivil toplum kavramının kapsamı konusunda farklı toplumsal ve siyasal kesimler arasında derin düşünce farklılıkları bulunmaktadır.

Aydınlar, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sivil inisiyatifin önemli bir gücü olarak kabul görmektedir. Özellikle siyasi düşüncelerin ortaya çıkarılması ve şekillenmesi süreçlerinde aydınlara önemli görevler düşmektedir. Türkiye'de de sivil toplum kuruluşlarının oluşturulmasında ve faaliyetlerinde birçok aydının görev aldığı bilinmektedir. Ancak, Türkiye'de bürokratik bir düşünce sistemi içerisinde olan aydınlar, en kısa yoldan iktidara ulaşmayı ve reformlarla toplumu düzenlemeyi

kendilerine amaç edinmişlerdir. Sivil topluma yönelik olarak çalışmalar yapan bazı aydınlar ise, bu çözümün dışında farklı bir çözümün, tabanla bağlantılı sivil bir çözüm arayışı içindedir (Avcı, 2000: 37). 27 Mayıs 1960 darbesi öncesinde aydınların mevcut iktidar yapısı karşısında yer alarak oynadıkları rolü unutmayan askeri bürokrasi önderliğindeki bürokratik elit sınıf meşruluklarının ve güvenilirliklerinin devamı için aydınları yedek güç olarak yanlarına almaya ihtiyaç duymuşlardır (Vegin, 2004: 34).

1950 sonrası çok partili yaşama geçilmesi sonrasında ülkenin sosyal ve kültürel yaşamında demokratik bir anlayışın yaygınlaşması söz konusu olmamıştır. Oysaki sınırlı devletçe çizili yasakçı bir alana sıkıştırılmış siyasal partiler demokratik siyasal yaşamın vazgeçilmez tek unsuru kabul edilerek demokratik yönetime ulaşılması mümkün değildir (Aliefendioğlu, 1999: 244). 1950- 1960 döneminde toplumun değişik kesimleri siyasi iktidar aracılığıyla bazı isteklerini gerçekleştirmişlerdir. Bu isteklerin birçoğu tek parti iktidarı ve kamu bürokrasisi tarafından toplumun baskı altında tutulan kesiminden gelmiştir. Toplumun dindar ve liberal kesiminin siyasi iktidar tarafından kullanıldığı algısı ve bu algının varlığına karşın siyasi iktidar üzerinde etkili olamama durumu kamu bürokrasisini arayış içerisine sokmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin siyasi ve idari yapısının seçkin cepheden istediği gibi olmadığı ortaya çıkmıştır. Ülkede oldukça güçlü bir kamu bürokrasisinin varlığına rağmen, siyasi iktidarın geniş bir alanda etkin olması ve siyasi iktidarı sınırlayacak bir yönetim yapılanmasının olmaması kamu bürokrasisini oldukça etkisiz kılıyordu. Bu açıdan bakıldığında 1960 askeri müdahalesi ve sonrasında ortaya konan siyasi ve idari yapılanma daha bir önem kazanmaktadır.

27 Mayıs 1960 tarihinde askeri bürokrasi yönetime el koyarak, kamu bürokrasisinin son on yıldır sistem üzerindeki etkisizliğine son vermiştir. Askerin bu müdahalesi sol görüşlü bazı düşünürlerce sivil toplumun siyasi iktidara karşı bir başarısı veya sivil toplumun yükselişini gösteren bir gelişme olarak görülmüştür (Doğan, 2007: 87). Bu süreçte kamu bürokrasisi toplumun değişik kesimleri ile işbirliği yaparak siyasi iktidarı olabildiğince sınırlandırmaya çalışmıştır. Yeni anayasanın oluşumunda önemli bir rolü olduğu kabul edilen Kurucu Meclis'te kamu bürokrasisinin beğenisini kazanmış bazı sivil toplum kuruluşları görev almıştır. Tek parti iktidarı döneminde ülkedeki sosyal ve kültürel hayatı, uluslaşma faaliyetleri çerçevesinde baskı altında tutmayı öncelikli amaç olarak gören kamu bürokrasisi bu dönemde büyük bir değişim

geçirmiştir. 1960 Anayasası toplumun değişik kesimlerinin sosyal alanda özgürce örgütlenmesinin önünü açmış, diğer taraftan siyasi iktidarın Anayasa Mahkemesi ve Milli Güvenlik Kurulu aracılığıyla sınırlandırılmasını amaçlamıştır. Aslında kamu bürokrasisi her iki düzenlemeyle siyasi iktidarın hareket ve etki alanının daraltılmasını amaçlamıştır. Kamu bürokrasisi 1960- 1970 arası dönemde sosyal alandaki toplumsal örgütlenmelerin kendilerine çizilmiş sınırların dışına çıktığını varsaymış olacak ki 1971 askeri müdahalesiyle Anayasanın topluma bol gelen maddelerini yeniden düzenlemiştir. 1971 sonrasında sol ideolojiyi savunan örgütlere yönelik baskılar artırılmış ve bu örgütlerin yasal olmayan bir alanda faaliyetlerini sürdürmesine zemin hazırlanmıştır.

1971 Askeri Müdahalesi siyasal alanın daraltılmasının devamı niteliğinde, ülkedeki sosyal alandaki özgürlüklerin kısıtlanmasına neden olmuştur. Ülkenin siyasal ve sosyal alanındaki bu daralma toplumdaki farklılıkların kendilerini ifade edecekleri yeni yollar aramasını beraberinde getirmiştir. Bu dönemde toplumun bazı kesimleri şiddeti siyasal ve sosyal alanda bir araç olarak kullanmaya başlamıştır. Kamu bürokrasisi bir taraftan şiddetin süreklilik ve yaygınlık kazandığı ortamı hazırlarken diğer taraftan kendisinin de toplumun değişik kesimlerine yönelik şiddet kullanmasını meşrulaştıracak bir zemin hazırlamıştır. Sivil toplum demokrasi örtüşmesinin olabilmesi için; toplumsal hoşgörü, başkalarına güven, toplumsal ve siyasal kurumlara güven, siyasal etkinlik duygusu ve siyasete ilgi gibi unsurlara ihtiyaç duyduğu (Sarıbay, 1997: 98) varsayıldığında bu dönemin demokratikleşme açısından oldukça verimsiz olduğu genel bir kabul görmüştür.

4.3.3. 1980 Sonrası Dönem

1971 askeri müdahalesi sonrası dönemde merkezi yönetim ve kamu bürokrasisi siyasi ve sosyal örgütler karşısında oldukça güçlendirilmiştir. Ülkenin sosyal hayatında 1961 Anayasası ile sağlanan özgürlük ortamı bu müdahaleyle kamu bürokrasisinin denetimi altına alınmıştır. Kamu bürokrasisinin siyasal ve sosyal hayatı baskı altında tutmaya çalışması yasadışı örgütlenmelerin artmasına neden olmuştur. Siyasi alanda ortaya çıkan yasadışı örgütlenmeler kendilerini şiddet kullanarak ifade etmeye başlamıştır. Şiddetin siyasal amaçları elde etme aracı olarak kullanılmaya başlaması toplumdaki şiddetin artmasını ve her alanda karşılıklı kamplaşmanın olmasını beraberinde getirmiştir. Toplumdaki kamplaşmalar da şiddetin yaygınlaşmasını ve

sürekli bir hal almasına neden olmuştur. Şiddetin yaygınlaştığı bu ortam askeri bürokrasinin yönetime el koyması için zemin hazırlamıştır.

1960 müdahalesiyle siyaseti, 1971 müdahalesiyle sosyal alanı sıkı bir denetime tabi tutan askeri bürokrasi 1980 askeri müdahalesiyle yönetimi bütünüyle ele geçirmiştir. Liberal görüş açısından askeri müdahaleler, Türkiye'deki burjuvazinin ilerleyişi karşısında bürokratik askeri seçkinlerin rövanş hareketleri olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım açısından bütün askeri darbeler ve müdahaleler parlamenter bir sistemde toplumu yönlendirme ve kalıba sokma olanağını yitiren bürokrasinin, toplumu yönetme ayrıcalığını yeniden kazanma çabalarına karşılık gelmektedir. Dolayısıyla bütün darbeler özü itibariyle aynı karakterdedir. Türkiye'de zaman içerisinde değişen toplumsal parametrelerin belirleyicisi olmak ve bu ayrıcalığı sürekli kılmak isteği, bunu olanaklı kılan temel dinamik ise ordunun Kemalist / müdahaleci geleneği olarak görülmektedir (Dursun, 2002: 123).

Askeri bürokrasi, 1983 yılında yapılan genel seçimlere kadar fiili olarak ülke yönetimini elinde bulundurmuştur. Fiili olarak ülke yönetimini elinde bulunduran askeri bürokrasi bu dönemde olağandışı rejim kurallarını uygulayarak siyasal, sosyal ve kültürel alanda toplumu baskı altında tutmaya çalışmıştır. Bu dönemde olağandışı rejim kurallarının uygulanması, yeni anayasanın hazırlanış yöntemi ve yeni anayasanın içeriği askeri bürokrasinin topluma ve siyasete bakışını ortaya koyan önemli göstergeler olmuştur.

Askeri bürokrasi siyasal, sosyal ve kültürel alanda ortaya çıkan her türlü farklılığı fesadın ve şiddetin kaynağı olarak görme eğiliminde olmuştur. 1980 askeri müdahalesinde ve sonrasındaki olağandışı idare döneminde siyasal ve sosyal alandaki her türlü örgütlenme yasaklanmış, bu örgütlerin faaliyetlerine son verilmiş ve yöneticileri hakkında davalar açılmıştır. Askeri bürokrasinin bu eğilimi 1982 Anayasası'nda da kendisini açıkça göstermiştir. 1980 sonrasında toplumdaki sağ sol ikiliği devletçi sivil toplumcu ikiliğine dönüşmüştür (Akay, 2006: 42). Toplumun büyük bir kesimi siyasal alandan uzak tutulmaya çalışılmış, sosyal ve kültürel farklılıklara vurgu yapan örgütlerin kurulması yasaklanmıştır. Özgürlükler açısından oldukça sıkıntılı geçen bu dönem 1983 yılında ANAP'ın iktidara gelmesi ile yavaş yavaş ortadan

kalkmaya başlamıştır. 1989 yılında yapılan anayasa değişikliği siyasal alanın az da olsa genişlemesini ve özgürleşmesini sağlamıştır.

1980 öncesinde kamu bürokrasisinin rejim için tehlike gördüğü sol, ırkçı milliyetçilik ve dincilik unsurlarına 1980 sonrasında bölücülük de eklenmiştir. Ulus devlet düşüncesini benimseyen kamu bürokrasisi bir taraftan uluslararası sistemin tek bir güç etrafında toplanmasına karşı iken, diğer taraftan kendi bünyesinde bulunan etnik ve kültürel farklılıkların ve azınlıkların haklarını vermede çekingen davranarak tekçi bir yapıyı savunmuştur (Wallerstein, 1998: 130). Türkiye’de devlet, konjoktürel tehlike bağlamında (Öktem, 2002: 199) topluma iki belirleyici unsur çerçevesinde bir hareket alanı çizmiştir. Bu unsurlardan birincisi laikliktir. İkincisi ise 1990’lara kadar antikomünizmdi. Buna 1980’lerin sonlarından itibaren bölücülük unsuru da eklenmiştir. Sivil toplum alanı içinde yer alan herhangi bir oluşum bu unsurlara dikkat etmek durumundadır (Tosun, 2001: 272).

Siyasi amaçlı birçok sivil toplum kuruluşu çoğu zaman ilgisi ve alakası olmamasına rağmen potansiyel tehlike olarak kabul gören bu unsurlar çerçevesinde ele alınmıştır. Bu hassas konular kamu bürokrasisi tarafından çoğu zaman toplumsal gerçekler ve demokratik kurallar ihlal edilerek öne sürülmüştür. Bu süreç, katılımcı demokratik yönetimlerin önemli kurumlarından birisi olarak kabul edilen sivil toplum kuruluşlarının dar bir alanda faaliyet göstermesini sağlamıştır. Kamu bürokrasisinin hassasiyet alanına giren konularda resmi bakış açısı dışında yapılan araştırmalara ve bu araştırmayı yapan kuruluşlara karşı olumsuz tavırların sergilendiği de sıklıkla görülmüştür. Örneğin; TOBB’un devletin Güneydoğu politikasını genel olarak desteklediği bilinmesine karşın, resmi görüşün eleştirildiği 1995 Temmuz’unda Prof. Dr. Doğu Ergil yönetiminde hazırladığı rapora Türk kamu bürokrasisi büyük bir tepki göstermiştir (Bora, 2001:287). Özellikle bölünme tehlikesi ve riskinin arttığı ortamlarda biz duygusunun da etkisiyle kamu bürokrasisinde ve toplumdaki milliyetçi duyguların artması ve demokratikliğin göz ardı edilmesi ihtimali artmıştır (Yılmaz, 2001: 199).

Küreselleşme sürecinin hız kazandığı 1980 sonrasında gelişmiş Batılı devletlerden başlamak üzere ulus devletlerin gücünde azalma ve siyasi yapılarında da iktidar kayması ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu süreç ulus devletleri iki yönden etki altına almaya ve sivil toplum kuruluşlarına daha geniş bir faaliyet alanı açmaya

başlamıştır. Ulus devletler bir yandan içyapılarındaki farklılıkların sebep olduğu sivil örgütlenmelerle uğraşırken diğer yandan uluslararası sistemin önemli aktörleri olarak ortaya çıkan ulus üstü örgütlenmelerle uğraşmak durumunda kalmıştır. 1990 sonrasında ülkedeki ekonomik ve sosyal alandaki gelişmeler uluslararası sistemdeki gelişmelerle birleşip ülkenin siyasal yapısının büyük ölçüde değişmesini sağlamıştır. 1980 yılından itibaren uygulanmaya başlanan dışa açık ekonomi politikaları, ülkenin siyasal ve sosyal yapısını değiştirecek yeni bir orta sınıfın doğmasına neden olmuştur. Bu süreçte ortaya çıkan bu orta sınıf muhafazakar bir düşünceye ve hayat tarzına sahip olmuştur. Bu muhafazakar sınıf 1990 sonrası siyasal ve sosyal hayatın önemli bir aktörü konumuna yükselerek, kamu bürokrasisi ile amansız bir iktidar mücadelesine girişmiştir.

ANAP dönemindeki özgürlük ortamında ekonomik ve sosyal alandaki gelişmeler 1990'ların ortalarından itibaren siyasal alanı etkilemeye başlamıştır. 1990'ların başında uluslararası sistemdeki sol bloğun çökmesi Türkiye'de de etkisini göstermiştir. Daha önceki dönemlerde kamu bürokrasisi tarafından rejim için büyük bir tehlike kabul edilen sol ideolojiyi savunanların oluşturduğu oluşumlarla mücadele bu dönemden sonra geri plana itilmiştir. Bu dönemde kamu bürokrasisi için öncelikli sorun dini alandaki radikal oluşumlar ve ayrılıkçı terör örgütü olmuştur. Rejimi değiştirmeyi amaçlayan dini akımların önünü kesme bahanesiyle 1997 yılında askeri bürokrasi döneme uygun postmodern bir müdahalede bulunmuştur. Bu müdahale sonucu ülkenin ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel hayatında önemli değişim ve dönüşümler yaşanmıştır.

28 Şubat sürecinde askeri bürokrasi önderliğindeki seçkin cephede, siyasallaşmış bir dini hareketin rejimi ortadan kaldırmayı amaçladığını iddia ederek, toplumun büyük bir bölümü üzerinde baskı kurmaya çalışmıştır. 1980 sonrası Türkiye'de ekonomik, sosyal ve siyasal alandaki gelişmelerin ülkenin toplumsal yapısını büyük ölçüde değiştirmesi ve ayrıca bu dönemde uluslararası alandaki şartlar askeri bürokrasisinin daha önceki dönemlerdeki gibi siyaset kurumunu yok sayarak ülke yönetimini doğrudan ele almasını engellemiştir. Askeri bürokrasi dolaylı yollardan siyasete ve sosyal hayata müdahalede bulunurken, kendisine meşruiyet kazandıracak ve toplumsal bir destek sağlayacak çok boyutlu bir çalışma yapmayı da ihmal etmemiştir.

Askeri bürokrasi yüksek yargı organları başta olmak üzere YÖK ve üniversite yönetimlerini de yanına alarak kamu bürokrasisinin asli işlevlerinden ziyade rejimin bekçisi rolüne soyunmasını sağlamıştır. Kamu bürokrasisi rejimin güvenliğini sağlama düşüncesi çerçevesinde toplumun büyük bir kısmını baskı altına tutarken temel insan haklarını kolayca ihlal etmiş ve hukuk dışı yollara sapmıştır. Kamu bürokrasisi bu dönemde yetkisini aşarak veya kötüye kullanarak yapmış olduğu işlem ve eylemlere toplumsal bir meşruiyet kazandırmak için kamuoyunu isteği doğrultusunda yönlendirmeye çalışmıştır. Kamuoyunu yönlendirme işlevini başarılı bir şekilde yerine getirebilmek için başta merkez medya olmak üzere ülkenin önde gelen sivil(!) toplum kuruluşlarıyla ortak hareket etmiştir.

28 Şubat Süreci askeri bürokrasinin ülke içerisinde önemli bir konumu da olsa tek başına istediği gibi hareket edemeyeceğini göstermesi, iki açıdan oldukça önemlidir. Birincisi, bu süreçte askeri bürokrasinin yargı bürokrasisi başta olmak üzere, üniversiteleri ve bazı sivil toplum kuruluşlarını yanına almak zorunda kalmasıdır. İkincisi ise, seçimle işbaşına gelmiş siyasi patiyi iktidardan indirip ülke yönetiminin doğrudan kendisi tarafından yürütüleceği düşüncesinden kaçınmasıdır. Askeri bürokrasinin ülkenin siyasi ve sosyal hayatına müdahaleyi gerekli görmesine karşın doğrudan müdahale konusunda çekingen davranması dönemin ülke içi ve uluslararası şartlarıyla yakından ilişkilidir. 1980 sonrası dönemde ülke ekonomisindeki gelişme, sosyal ve kültürel hayatı büyük ölçüde değiştirmiştir. Ekonomik ve güvenlik nedeniyle kırdan kente göçün yaygınlaşması neticesinde toplumun büyük bir kısmı kentleşme ve kentlileşme sürecine girmiştir. Bu süreçte kendilerine yeni aidiyet kapısı arayan bireyler değişik amaçlar çerçevesinde örgütlenerek kan ve akrabalık bağlarının önemi olduğu klasik türden örgütlenmelerden nitelik ve nicelik itibarıyla ayrılan ikinci türden örgütler kurmaya başlamışlardır. Bu türden ikincil örgütlenmelerden bazıları geleneksel dini değerler çerçevesinde oluşurken, bazıları evrensel insan hakları ve hukuk ilkeleri çerçevesinde oluşmuştur. Sosyal alandaki bu hareketlilik ülkede yeni bir toplumsal ağ sisteminin kurulması yönünde önemli bir adım olmuştur. Sosyal hayatta ortak çıkar veya değerler için birlikte hareket etmeye başlayan gruplar siyasal ve idari hayatı etkileyecek bir güce erişmiştir.

Ülke siyaseti ve idaresi üzerinde hakim güç görünümündeki kamu bürokrasisi devlet aygıtının bütün kurum ve kaynaklarıyla elinde kalmasını oldukça önemseydiği için bu alanlarda kendisinin hakimiyetini kırabilecek potansiyel güç veya güçleri ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Devletin toplumsal tüm alan üzerinde etkin olması kamu bürokrasisinin savunduğu bir durum olagelmıştır. Devletin ekonomik, siyasal ve sosyal alandaki etkinliğinin azalmasını sağlayan unsurlardan bahsedilebilir. Devletin ekonomik hayattaki gücü serbest piyasa kurallarının uygulamaya geçilmesi ve özellikle özelleştirme politikaları aracılığıyla azalmaya başlamıştır. Kamu bürokrasisi geçmişten gelen ve çeşitli gerekçelere dayanan nedenlerden dolayı ülkedeki siyasal hayatın sınırlı bir alanda faaliyet göstermesine izin verme eğiliminde olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında demokratik liberal sistemin dünyada yaygınlaşması ve bu dönem sonrasında temel insan hakları, özgürlükler ve hukuk devleti kavramlarının evrensel boyutta geçerlilik kazanmaya başlaması kamu bürokrasisinin siyasal alandaki etkinliğini aşındırmaya başlamıştır. Liberal ekonomik sistemin gelişmesine ve yaygınlaşmasına koşturucu olarak ortaya çıkan sivil örgütlenmeler, devlet ve kamu bürokrasisinden bağımsız sosyal alanın genişlemesini sağlayacak adımlar atmaya başlamıştır. Yerel, ulusal ve uluslar arası alanda atılan bu adımlar kamu bürokrasisinin sosyal hayattaki etkinliğini önemli ölçüde etkilemiştir. Ekonomik alanda devletin küçülmesi buna karşın özel kesimin büyümesi, siyasal alanda kamu bürokrasisinin, evrensel boyutta genel kabul görmeye başlayan kavramlar aracılığıyla, etkinliğinin azaltılması ve devletten bağımsız özerk sosyal alanın genişleme eğilimi göstermesi sivil toplumu güçlendirici bir etki yaparken, kamu bürokrasisinin düşünce, yapılanma ve işlevsel alanında önemli bir değişim ve dönüşüm geçirmesini de beraberinde getirmiştir.

Kamu bürokrasisi ülkedeki ekonomik, siyasal ve sosyal alandaki değişim süreçlerine bakış açısı dönemselsel olarak farklılık göstermiştir. 1923- 1935 yılları arası kamu bürokrasisi ülkede değişimin öncüsü olurken 1935- 1960 yılları arasında var olanı koruma refleksinden dolayı değişime direnç göstermiştir. 1960- 1970 yılları arasında değişim konusunda önemli adımlar atan kamu bürokrasisi, 1971 sonrasında hemen her alanda değişime yeniden direnç göstermiştir. Kamu bürokrasisinin değişim konusuna yaklaşımının dönemselsel olarak farklılaşmasının nedenleri de dönemselsel olarak değişmiştir. Cumhuriyet rejiminin kuruluş sürecini tamamlamaya çalıştığı 1923- 1935

yılları arasında kamu bürokrasisi geleneksel temele dayanan birçok kurum ve kuruluşu ortadan kaldırmış ve bunların yerine yenisini ikame etmeye çalışmıştır. Bu süreçte kamu bürokrasisi değişimin öncüsü olmuştur. 1935- 1960 yılları arasında yeni kurulan rejimin koruyuculuğu rolüne soyunan kamu bürokrasisi değişime karşı direnç göstermiştir. Bu dönemde uluslar arası alanda meydana gelen gelişmeler siyasal alanda bu direnci kırmış ve ülkenin çok partili yaşama geçmesini sağlamıştır. 1960- 1971 döneminde kamu bürokrasisi siyasal iktidarla girdiği mücadeleden galip çıkabilmek için siyasal ve sosyal alanda önemli değişiklikler yapmıştır. 1971 sonrasında ekonomik alanda dönemsel olarak değişiklik göstermekle beraber siyasal ve sosyal alanda değişime karşı büyük bir direnç göstermiştir. Ekonomik alanda 24 Ocak 1980 yılında alınan kararlar çerçevesinde ülkenin ekonomik yönden dünyayla bütünleşme sürecine girmesi için öncülük yapan kamu bürokrasisi, siyasal ve sosyal alanda evrensel kabul gören ilkelerin uygulanması konusunda olumsuz bir tavır sergilemiştir.

24 Ocak Kararları'nın uygulamaya geçirilmesi ve kamu bürokrasisinin alınan bu kararların uygulanması sürecinde karşılaşılan engelleri ortadan kaldırma konusundaki gayretleri, değişim yaşanması konusunda isteksiz olduğu siyasal ve sosyal alanlarda değişimin öncüsü olacak grupların güçlenmesine neden olmuştur. 24 Ocak Kararları bir taraftan ülkenin yabancı sermayenin pazarı konumuna düşmesini sağlarken diğer taraftan ülkede yeni muhafazakar bir orta sınıfın gelişmesine önemli bir katkıda bulunmuştur. Yeni orta sınıf 1980'lerin ortasından itibaren ekonomik ve sosyal alanda etkili olmaya başlamıştır. 1990'ların ortalarına gelindiğinde ise bu yeni orta sınıfın siyasal alanda etkili olmaya başladığı görülmüştür. Yılların birikimi olan iktidarının temelden sarsıldığını gören kamu bürokrasisi bu süreci tersine çevirmek için yoğun bir çaba sarf etmeye başlamıştır. Ancak 1990'ların başından itibaren kamu bürokrasisinin gücü uluslar arası sistemin baskısı altında aşınma sürecine girmiştir. Bu aşınma Türkiye'nin AB'ye giriş sürecinde daha da büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu süreçte uluslar arası sistemin kullandığı araçlar ülkede faaliyet gösteren bazı siyasi partiler ve sivil toplum kuruluşları olmuştur.

Ülkedeki sivil toplum kuruluşları uluslar üstü örgütlerin Türkiye'nin ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanlarıyla ilgili araştırma ve raporlar hazırlamasına yardımcı olmuştur. AB giriş sürecinde katılım belgesi olarak işlem gören AB müktesebatının

oluşumunda ve bu müktesebatın gereklerinin yerine getirilmesinin denetlenmesi aşamasında, ülkedeki sivil toplum kuruluşları önemli bir işlev görmektedir. AB müktesebatının oluşumu ve uygulanması sürecindeki etkinliği ülkedeki sivil toplum kuruluşlarının kamu bürokrasisine hakim düşüncenin değişmesi, bürokrasinin yeniden yapılanması ve hukuk devleti çerçevesinde işlevini yerine getirmesi hususunda önemli bir katkı sunmuştur.

Ülkede özgür bir ortam oluşması ve oluşan bu ortamın sürdürülebilir olması için sivil toplum kuruluşları basın yayın araçlarını kullanarak kamuoyunu bilinçlendirmeye çalışmıştır. Uluslar arası sistemin aktörleri kullanılarak ülkede özgür bir ortamın oluşması gayretleri, sivil toplum kuruluşlarının kamu bürokrasisi karşısındaki konumlarını güçlendirici bir etki yapmıştır. Siyasal, sosyal ve kültürel alanda kamu bürokrasisi karşısında güçlü bir örgütlü sivil toplumun ortaya çıkması, bir taraftan kamu bürokrasisinin ülke yönetimindeki konumunu aşındırıcı bir etki yaparken diğer taraftan kamu bürokrasisinin örgütlü sivil topluma karşı saldırgan bir milliyetçi dil kullanmasına neden olmuştur. Kamu bürokrasisi, bu süreçte çoğu zaman kendi görev ve yetki alanı dışına çıkmış ve siyasi bir parti gibi davranarak toplumun değişik kesimleriyle polemige girmiştir. Kamu bürokrasisi bu süreçte güdümlü bir sivil toplum oluşturmaya yönelik faaliyetleri de ihmal etmemiştir. Kamu bürokrasisinin en önemli destekçisi konumunda olan bu örgütlerin yöneticilerinin büyük bir kısmının emekli bürokratlardan oluşması da bu örgütlerin hangi amaçlarla kurulduğunun anlaşılması konusunda önemli bir ipucu vermektedir.

Sivil toplum kuruluşları ülkenin demokratikleşmesi sürecinin istenilen seviyeye ulaşabilmesi için siyasal alanda katılımcı bir yönetimin olmasını zorunlu görmüştür. Askeri bürokrasinin konumu ülkedeki demokratikleşme sürecinin önündeki en önemli engellerden birisi olduğunu, birçok sivil toplum kuruluşu özellikle vurgulamıştır. Askeri bürokrasinin seçilmişlerin emri altına girmesi ve toplum üzerindeki etkisinin azaltılması için sivil toplum kuruluşları kapsamlı çalışmalar yapmıştır. AB'ye giriş sürecinde bu tür çalışmaların önemli bir mesafe kaydettiği görülmüştür. Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kaldırılması, MGK genel sekreterlik görevine sivillerin atanması, askerin bazı durumlarda sivil yargı sisteminde yargılanması, ordu içerisinde yasal olmayan örgütsel yapılanmaların sivil yargı tarafından soruşturulması ve güvenlik

görevini yerine getiren personelin insan hakları ihlalleri konusunda sivil toplum kuruluşları tarafından sıkı bir takibe alınması ülkenin demokratikleşme sürecine önemli bir katkı sunmuştur.

Bu süreçte, ifade, düşünce ve örgütlenme özgürlüğü hususunda sivil toplum kuruluşları evrensel ilkeler doğrultusunda kapsamlı çalışmalar yapmıştır. Uluslar arası sistemden güç alınarak yapılan bu çalışmalar, siyasi iktidarların demokratikleşme sürecine katkısını büyük ölçüde artırmıştır. Askeri bir rejimin hakimiyeti altında ortaya çıkan 1982 Anayasası'nın bütünüyle değiştirilememesi demokratikleşme sürecini olumsuz yönde etkilemiştir. Kamu bürokrasisinin başta kısmi anayasa değişiklikleri olmak üzere yasal ve idari alandaki demokratikleşme çabalarından istem dışı bir şekilde etkilendiği görülmüştür. 1990'lerden sonraki süreçte kamu bürokrasisinin ve özellikle askeri bürokrasinin toplum içerisindeki ve siyaset kurumu karşısındaki zayıflayan konumunu yargı bürokrasisi güçlendirmeye çalışmıştır. Anayasa Mahkemesi ve Danıştay bu süreçte ülkenin siyasal ve sosyal hayatını ilgilendiren konularda siyasi kaygıları ön plana alarak özgürlük karşıtı kararlar vermiştir. Yargı bürokrasisinin siyasi kaygılar çerçevesinde ve çoğu zaman yetkisini aşarak zorlama yorumlarla verdiği kararlar ülkede demokratikleşme sürecinin farklı boyutlara taşınmasına neden olmuştur. Demokratikleşme sürecinin farklı boyutlara taşınması kamu bürokrasisinin istediği ve öngördüğü yönde gelişmelerin ortaya çıkmasını sağlamamıştır. Demokratikleşme sürecinin kamu bürokrasisinin beklentilerinden farklı bir yöne doğru yönelmesinde, ülkede kamu bürokrasisini dengeleyebilme potansiyeli taşıyan toplumsal unsurların ortaya çıkmasının önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu süreçte siyasal karar alma süreçlerinde ağırlık atanmışlardan seçilmişlere doğru kayma eğilimi göstermeye başlamıştır (Buran, 2005: 15).

Ülkede demokratik kurullarla uyumlu bir yönetim yapılanmasıyla beraber uygulamada karşılaşılan aksaklıkların giderilmesi hususunda sivil toplum kuruluşlarının önemli çalışmalar yürüttüğü görülmüştür. Ceza yasasının değişimi, adil yargılama, savunma hakkı, gözaltı süresi, kötü muamele, din, mezhep, etnik ve cinsiyet ayrımcılığı vb. uygulamada karşılaşılan sorunların tespiti ve bu sorunların çözümü konusunda sivil toplum kuruluşları başarılı çalışmalar yapmıştır.

Bu süreçte bireylerin devlet dışında ortaya çıkarttığı örgütler, devletin merkeziliği yerine siyasi güç ve iktidarın yerel ve özel kurumlara, sivil topluma doğru kaymasına neden olmuştur. Ayrıca ulus üstü örgütlenmeler, ulus devletlerin egemenlik alanlarını daraltmaktadır. Böylece ulus devletlerin merkezi otoriteleri hem üstten hem de alttan çift yönlü olarak daralma sürecine girmiştir. Post-modernizm toplumun örgütlenme temelini değiştirmiş, çoğulcu ve katılımcı bir toplum ve siyaset yapısı ortaya çıkartmıştır (Eryılmaz, 2002: 79,80). Soğuk savaş sonrası dönemde en radikal çıkış 28 Şubat sürecinde yapılmıştır. Bu süreç bir taraftan deklaratif bir bürokrat - aydın tavrı ve halka rağmen halkçı bir yönetimle iç siyasi kültürü yeniden tanımlama ve şekillendirme iddiasına yönelirken diğer taraftan Batıya rağmen Batıcı bir tavırla politika üretmeye çalışmıştır (Davutoğlu, 2001: 88).

Türkiye gelişmiş demokratik ülkelerin arkasından biraz geç de olsa toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel değişim veya dönüşümden nasibini almaya başlamıştır. Bu gecikmenin sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasal alanı kapsayan tarihsel bir arka planı bulunmaktadır. Türkiye’de kamu bürokrasisinin devlet ve toplum üzerindeki etkinliği ve değişime karşı tutuculuğu bu gecikmede önemli bir etkiye sahiptir. Ancak, küreselleşme süreci öncesinde kamu bürokrasisiyle sivil toplum kuruluşları arasındaki etkileşimde kamu bürokrasisi lehine olan durum küreselleşmenin hızlandığı 1980 sonrası dönemde sivil toplum kuruluşları lehine dönmeye başlamıştır.

Türkiye’nin ekonomik ve sosyal alandaki değişim ve dönüşümün bir sonucu olarak ülkedeki sivil toplum kuruluşları önemli kaynaklara sahip olmaya başlamıştır. Sivil toplum kuruluşlarının sahip olduğu kaynakların büyümesi, bu kuruluşların faaliyet alanlarının genişlemesine ve yaptıkları faaliyetlerin sayısının artmasına neden olmuştur. Yerel ve ulusal ölçekte faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları uluslar arası alandaki örgütlerden yaptıkları sermaye aktarımı aracılığıyla siyasal, sosyal ve kültürel alanda önemli projeleri hayata geçirmeye başlamıştır. Siyasal alanda yapılan projeler ayrı bir değerlendirmeye tabi tutulmak koşuluyla, sosyal ve kültürel alanda yapılan birçok projenin gerçekleşmesinde kamu bürokrasisi – sivil toplum kuruluşları birlikteliğinin ortaya çıktığı görülmüştür. Bu birliktelik, kamu bürokrasisinin sivil toplum kuruluşlarına yönelik klasik düşüncesinin yıkılmasına önemli bir katkı sunabilecek bir

potansiyel taşımaktadır. Kamu bürokrasisinin siyasi ve idari alanda sivil toplum kuruluşlarının yaptığı çalışmalara önyargılı yaklaşıma devam ettiği gözlenmiştir.

İnsan hak ve özgürlükleri konusunda evrensel kabul gören yaklaşımların Türkiye’de hayat bulması hususunda faaliyet gösteren Liberal Düşünce Topluluğu, TESEV, İnsan Hakları Derneği, Mazlum- Der vb. kuruluşlara karşı kamu bürokrasisinin olumsuz bir tutum içerisinde olduğu görülmüştür. Kamu bürokrasisi bu olumsuz tutumunu laiklik ve ulusal bütünlük kavramlarıyla temellendirmiştir. Rejim için yıkıcı bir tehdit unsuru olarak algılanan din ile ülkenin bölünmesi hususunda önemli bir güce sahip olan Kürtlerin varlığı, kamu bürokrasisinin siyasal alanda yapılan veya yapılacak çalışmaları güvenlik konsepti çerçevesinde değerlendirmesine neden olmuştur.

Sivil toplum kuruluşlarının devletle olan ilişkisinin yönünü belirlemede önemli bir rol üstlenmesi gereken entelektüellerin Türkiye’deki durumu demokratikleşme açısından hiç de iç açıcı değildir. Türkiye’de entelektüellerin bağımsız ve özerk bir kişiliğe sahip olmadığı yargısı birçok düşünür tarafından genel kabul görmektedir. Aslında bu kesimin bağımsızlık ve özerklik arzusu taşıyıp taşımadığının belirsiz olduğu sıklıkla dile getirilmektedir. Zira, bu sınıf söz ve statü sahibi olmak için, iktidara yakın olmayı öncelikli olarak hedeflemektedir. Bu sınıfın toplumu aydınlatıyormuş gibi görünüp, resmi ideolojinin ve üst kamu bürokrasisinin istekleri doğrultusunda düşünmeyi, yazıp çizmeyi ve hareket etmeyi görev bilen bir devlet misyoneri gibi çalıştığı (Vergin, 2006: 11) gözlenmiştir.

İdari alanda Türkiye’de kamu yönetiminin hantal bir yapıda ve verimsiz bir faaliyet içerisinde olduğu genel kabul gören bir olgudur. Kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması konusunda MEHTAP ve KAYA olarak kısaltılan çalışmalar yapılmış ancak çok başarılı olunamamıştır. 1990’lı yıllardan sonra merkezi idarenin bazı görev ve yetkilerinin yerel yönetimlere aktararak yerel yönetimlerin güçlendirilmesi konusu sürekli gündeme gelmiştir. 2000’li yıllarda yerel yönetimlerin görev ve yetki alanlarının genişletilmesi konusunda yapılan çalışmaların ülkenin bölünmesine neden olabileceği düşüncesi nedeniyle bütünüyle gerçekleştirilememiştir. Bu konuda kamu bürokrasisinin ülke güvenliğini ön plana çıkaran yaklaşımının etkili olduğu açıkça görülmüştür.

5. KAMU BÜROKRASİSİ – SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI ARASINDAKİ ETKİLEŞİMİN GELECEĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

19. yüzyılda ülke için önemli politikaların oluşumunda Fransa’da hükümet, İngiltere’de soylular, ABD’de ise sivil örgütler önemli görevler üstlenmiştir (Tocqueville, 1994: 172). Osmanlı’da ise, 19. yüzyılın ortalarından itibaren kamu bürokrasisi devlet yönetiminde önemli bir konuma sahip olmaya başlamış ve 1908 yılında İttihat ve Terakki’nin iktidarı ele geçirmesi ile kamu bürokrasisi ülke yönetimini bütünüyle ele geçirmiştir. Osmanlı’nın son dönemlerinde askeri kamu bürokrasisinde önemli bir konumda bulunan kişilerin yeni kurulan Cumhuriyet rejiminde lider kadroyu oluşturması, kamu bürokrasisinin Türkiye Cumhuriyeti’nde de etkin olmasını beraberinde getirmiştir.

Cumhuriyetin kuruluş aşamasında toplumun farklı kesimlerinin katılımıyla oluşturulmaya çalışılan yönetim anlayışı Birinci Meclise yansımış olmasına karşın İkinci Mecliste toplumsal farklılıkların temsilinden söz etmek oldukça zordur. 1923 sonrası dönemde kökeni askeri bürokrasiye dayanan lider kadro yeni rejimi dayandıracığı toplumsal bir sınıf veya grup bulamadığı için bu rejime uygun bir ulus ortaya çıkarmaya karar vermiştir. Yeni bir ulus ortaya çıkarma görevi kamu bürokrasisine verilmiştir. Kamu bürokrasisi üstlendiği bu görevle yeni rejimin sahibi ve koruyucusu olmuş ve kamu bürokrasisinin ülke içerisindeki konumu iyice güçlenmiştir. Yeni rejime ve dolayısıyla kamu bürokrasisine karşı toplumsal muhalefeti harekete geçirebilecek potansiyele sahip tek gücün din olduğunu düşünen kamu bürokrasisi dinin toplum üzerindeki etkinliğini kırabilecek kararlar almaya başlamıştır. Toplum üzerinde dinin gelenekselleşmiş bir etkisi olmasına karşın devlete rağmen varlığını sürdürmüş örgütlü bir dini toplumdaki bahsedilemezdi. Örgütlü bir toplumun olmamasına rağmen uluslaşma süreci önündeki en önemli engelin din olduğu düşüncesi, kamu bürokrasisinin dini toplumdaki tamamen uzaklaştırma faaliyetlerine girmesini sağlamıştır.

1923- 1930 dönemi kamu bürokrasisinin yeni rejimi topluma benimsetilmesi konusunda yaptığı çalışmalarla geçmiştir. Bu dönemde Osmanlı’dan gelen geleneksel kural ve kurumlar bütünüyle ortadan kaldırılmaya, bu kurumların yerine büyük bir çoğunluğu Avrupa’dan alınan kural ve kurumlar ikame edilmeye çalışılmıştır. Yeni

kural ve kurumların topluma benimsetilmesi sürecinde toplum baskı altında tutulmuştur. Uluslaşma sürecine engel olabileceği düşünülen toplumsal farklılıkların ortadan kaldırılması konusunda ciddi önlemler alınmıştır. Bu dönemde siyasal ve sosyal alanda ortaya çıkması muhtemel sivil örgütlenmeler, yeni rejimi ortadan kaldırmayı amaçladığı düşüncesi çerçevesinde, daha ortaya çıkmasına fırsat verilmeden engellenmiştir. Ülke ekonomisinin gelişmemiş olması siyasal ve sosyal alanlarda etkili olabilecek burjuva ve işçi sınıfının ortaya çıkmasını engellediği için, toplumsal muhalefet kaynağı olabilecek bir sınıf ortaya çıkmamıştır. Toplumsal muhalefetin kaynağı olabilecek bir sınıf olmaması ve bu muhalefete kaynaklık edebilecek din kurumunun baskı altına alınarak toplumsal hayattan uzaklaştırılması, ülkedeki kamu bürokrasisinin toplum üzerindeki etkisini artırmıştır. Bu dönemde kamu bürokrasisini dengeleyebilecek veya etkileyebilecek örgütlü bir sivil toplumun olmamasından dolayı kamu bürokrasisi ile sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişki kamu bürokrasisinin belirleyiciliği doğrultusunda gelişmiştir.

1930- 1946 yılları arasındaki dönemde kamu bürokrasisinin öncelikli amacı yeni rejimin kural ve kurumlarının topluma benimsetilmesi olmuştur. Daha önceki dönemde elde edilen yeni rejimin toplumsal kazanımlarının korunması, kamu bürokrasisinin önemli görevleri arasında yerini almıştır. Dünyada 1929 yılında ortaya çıkan ekonomik buhran Türkiye'yi de büyük ölçüde etkilemiştir. Ülkenin ekonomik şartlarının kötüleşmesi lider kadroyu arayışlar içerisine itmiş ve siyasal alanda yeni bir parti kurularak toplumda meydana gelebilecek tepkilerin, büyük bir soruna neden olmadan burada toplanması amaçlanmıştır. Ancak, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın CHP karşısında güç kazanması ve toplumsal muhalefetin bu partinin çatısı altında canlandırılması endişesi, bu partinin Menemen Olayı bahane edilerek kapatılmasına neden olmuştur.

II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği döneme kadar dünyadaki faşist yönetimlerden etkilenen tek parti iktidarı topluma yönelik baskıyı daha da arttırmıştır. Bu dönemde parti- devlet- millet bütünleşmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Uluslaşma süreci çerçevesinde her yönüyle tektipleştirilmiş bir yurttaş ortaya çıkartılması için halk evleri ve köy enstitüleri kurulmuştur. Toplumun büyük bir kısmı için bu dönem kamu bürokrasisinin sosyal hayatın her alanına baskı yaptığı bir dönem olmuştur. II. Dünya

Savaşı'ndan demokratik liberal yönetim sistemini savunan kanadın galip çıkması ve ülkede gelişmekte olan ulusal burjuvazinin varlık vergisi nedeniyle mevcut yönetimden rahatsızlık duyması, ülkenin çok partili hayata geçmesini sağlamıştır. Kamu bürokrasisinin yeni rejimi korunma bahanesiyle çok partili hayata geçme hususunda daha önce iki başarısız deneme girişimi yaşayan Türkiye 1946 yılında iç ve dış konjonktürün etkisiyle fiilen çok partili hayata geçmiştir. 1946 seçimleri kamu bürokrasisinin demokratik kurallara bakışını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu seçimde açık oy gizli tasnif yapılmıştır. Tek parti iktidarı ve onun uygulayıcısı olan kamu bürokrasisinin toplum üzerindeki baskısı bu dönemde siyasal ve sosyal alanda örgütlenmelere çok fazla imkan tanımamıştır. Uluslar arası şartlar bu dönemde sadece sosyal alanda faaliyet gösterecek sendikanın kurulmasına müsaade etmiştir.

Toplumsal muhalefetin büyük bir kısmı bu dönemde örgütlenme imkanı bulamadığı için toplumun değişik kesimleri yeni kurulan partiyi destekleyerek bu partinin kuruluş amacı dışına çıkmasını ve kamu bürokrasisine karşı muhalefetin merkezi olmasını sağlamıştır. 1946 yılında yapılan seçimler sivil toplumla kamu bürokrasisi arasındaki ilişkinin farklı bir boyut kazanmasını sağlamıştır. Kamu bürokrasisi ile mücadele edecek bir güce sahip olmayan sivil toplum, çok partili hayata geçilmesi sonrasında siyasi partiler aracılığı bu mücadeleye katılma imkanı bulmuştur. 1950 seçimlerinde toplumun büyük bir kısmının desteğini alarak iktidara gelen DP, kamu bürokrasisinin ülkedeki konumunun büyük bir sarsıntı geçirmesine neden olmuştur. Kamu bürokrasisi CHP'yi kendisiyle özdeşleştirdiği için siyasi iktidarın el değiştirmesini, siyasi iktidarın kendi elinden gitmesi olarak değerlendirmiştir. Hatta bu iktidar değişikliğini kamu bürokrasisine karşı yapılmış bir karşı devrim olarak algılamıştır.

Kamu bürokrasisi ülkede kendi kontrolü dışında bir alanın olmasını kabul edememiş ve siyasal alanın kendi kontrolünde işlevini yerine getirmesini sağlayabilmek için, 27 Mayıs 1960 tarihinde askeri bürokrasi ülke yönetimine el koymuştur. Askeri bürokrasi darbe öncesinde ve sonrasında toplumun değişik kesimlerinin desteğini almayı ihmal etmemiştir. 1960 darbesi sonrasında askeri bürokrasi siyasal alanın faaliyet alanını büyük ölçüde daralttığı gibi, toplumun değişik kesimlerinin sosyal alanda örgütlenmelerini sağlayacak özgür bir ortamın hazırlanmasını da sağlamıştır.

Sosyal alanda toplumsal örgütlenme için özgür bir ortamın oluşturulması, faaliyet alanı daraltılan siyasi iktidarların bu ortamda ortaya çıkacak sivil toplum örgütleri aracılığıyla işlevsizleştirilmesini sağlamayı amaçlamıştır. 1961 Anayasası siyaset kurumunun bir taraftan Anayasa Mahkemesi ve MGK aracılığıyla kamu bürokrasisi tarafından kontrol altında tutulmasını sağlarken diğer taraftan sosyal ve siyasal alanda kurulan örgütler kullanılarak toplumsal baskı altında kalması sağlanmıştır.

1960 sonrası dönemde siyasal ve sosyal alanda toplumun değişik kesimlerine örgütlenme hakkı verilmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan sivil toplum kuruluşlarının sayısı artarken diğer taraftan faaliyet alanları genişlemiştir. Kamu bürokrasisinin siyasi iktidarın hareket alanını daraltması açısından önemli bir işlev gören sivil toplum kuruluşlarının gelişimi ülkede kamu bürokrasisinin beklemediği sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1960'ların sonlarına yaklaşıldığında dünyanın birçok ülkesini etkisi altına alan ve "68 Olayları" olarak adlandırılan sosyal ve siyasal hareketler Türkiye'yi de etkilemeye başlamıştır. Sosyal ve siyasal alandaki bu hareketlilik kamu bürokrasisini endişelendirmiş ve siyasi iktidarın hareket alanını sınırlandırması amacıyla müsaade edilen sivil toplum örgütlerinden bazılarının kamu bürokrasisinin kontrolü dışına çıktığı görülmüştür. 1971 yılında askeri bürokrasi yeniden yönetime müdahale ederek 1961 Anayasası'nda verilen örgütlenme hak ve özgürlüğünün ülkeye bol geldiğini belirtmiştir. Bu nedenle siyasal ve sosyal alanda var olan özgürlük ortamı kısıtlanmıştır. Kısaca kamu bürokrasisi o zaman öyle gerektiği için sivil toplum örgütlerine verdiği hakları, bugün böyle gerektiği için geri almıştır.

Daha önce siyaset kurumu üzerinde kamu bürokrasisinin var olan baskısı, 1971 Askeri Müdahalesi sonrasında diğer toplumsal unsurlar için de geçerlilik kazanmıştır. Ülkede siyasal ve sosyal alanda kendisini özgürce ifade imkanı bulamayan toplumun değişik kesimleri, kendilerini şiddet kullanarak ifade etmeye ve yine şiddet aracılığıyla amaçlarına ulaşabileceklerini düşünmeye başlamıştır. 1971 Askeri Müdahalesi sonrasında siyasal ve sosyal alandaki özgürlüklerin kısıtlanması ve verilen hakların geri alınması toplumun büyük kısmında devletin kurum olarak daha da yüceltilmesini sağlamıştır. Toplumsal kesimler amaçlarına ulaşmanın tek yolunun devleti ele geçirmek olduğu düşüncesinin bu dönemde yaygınlaşması birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1971- 1980 dönemi, toplumda devleti ele geçirmek isteyenlerle devleti

korumak isteyenler arasındaki mücadeleye geçmiştir. Bu mücadelede şiddetin yaygın bir şekilde kullanılması sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanlarını iyice daraltmıştır. Bu dönemde siyasal alandaki istikrarsızlık bir taraftan toplumsal şiddeti artırırken diğer taraftan kamu bürokrasisinin toplum üzerindeki etkisinin artmasına neden olmuştur.

Askeri bürokrasi 12 Eylül 1980 tarihinde ülkede şiddetin yaygınlaşması bahanesiyle yönetime el koymuştur. Askeri bürokrasinin ülke yönetimine el koyması sonrasında yaklaşık üç yıl sürecek olan olağandışı rejim kurallarının uygulandığı ve askeri bürokrasinin fiilen yönetimde olduğu bir dönem yaşanmıştır. Bu olağandışı dönemde ülkenin siyasal, sosyal ve kültürel hayatı olabildiğince yasaklarla donatılmıştır. Ülkede şiddetin yaygınlaşmasının müsebbipleri olduğu gerekçesiyle bütün siyasi partiler kapatılmış yöneticileri ise hapse atılmıştır. Askeri bürokrasi, toplumda fesadın kaynağı olduğu gerekçesiyle, TÜSİAD ve Türk İş gibi bazı sivil toplum kuruluşları hariç, bütün sivil toplum kuruluşlarını kapatmış ve bu kuruluşların birçoğunun yöneticisi hakkında uzun yıllar sürecek olan davalar açmıştır. Toplumun her alanda baskı altında tutulduğu bu dönem, 1983 yılında yapılan seçimler sonrasında siyasi iktidar seçilmiş sivillerin eline geçene kadar sürmüştür.

1980 Askeri Müdahalesi sonrasında yapılmış olan 1982 Anayasası Cumhuriyet dönemindeki diğer anayasalara göre merkezi kamu bürokrasisini daha fazla güçlendirirken ülkenin siyasal, sosyal ve kültürel hayatını daha fazla sınırlandırmıştır. Olağandışı rejim kurallarının uzun bir dönem uygulanması ve bu dönem içerisinde yapılan anayasanın daha önceki anayasalardan daha katı ve daha merkeziyetçi olmasına rağmen 24 Ocak 1980 tarihinde alınan ekonomik kararların uygulanmaya başlaması, 1980 sonrasında ülkenin ekonomik ve sosyal alanda büyük değişim ve dönüşüm yaşamasını sağlamıştır. 1983 yılında yapılan genel seçimler sonucu Özal'ın başında bulunduğu ANAP'ın siyasi iktidara gelmesi de bu değişim ve dönüşüme önemli bir katkı sunmuştur.

Türkiye'nin 24 Ocak Kararları sonrasında ekonomik alanda dünyaya açılmaya başladığı süreçte ülkenin sosyal ve kültürel hayatı da önemli değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Ülke içerisinde yaşanan yoğun bir göç dönemi sonrasında ülkedeki nüfus dağılımının kentli nüfus lehine değişmesiyle ülkede kentleşme ve kentlileşme süreci yaşanmıştır. 1980 sonrasında dünyanın büyük bir kısmında etkisini gösteren

küreselleşme süreci ülke içindeki ekonomik ve sosyal alandaki dönüşüm süreçleriyle birleşince ülkede daha önceki dönemlerle kıyaslanamayacak büyüklükte bir değişim yaşanmasını sağlamıştır. Ekonomik alandaki gelişmeler kamu bürokrasisinin istemediği ve öngörmediği kentli yeni bir orta sınıfın ortaya çıkmasına ve güçlenmesine neden olmuştur. Ülkede kırdan kente göç olgusunun yaygınlaşması sürecinde ortaya çıkan bu sınıf, ekonomik ve sosyal alandaki etkinliğini siyasal alana taşımaya başlamasıyla, kamu bürokrasisiyle sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkinin yönü ve boyutu değişmeye ve dönüşmeye başlamıştır. Daha önceleri kamu bürokrasinin tek taraflı belirleyiciliği çerçevesinde sürdürülen bu ilişki, 1980 sonrasında sivil toplumun ekonomik ve sosyal altyapısının güçlenmesiyle dengelenme sürecine girmeye başlamıştır. 1990'lı yıllara gelindiğinde yeni sınıfın gelişmiş Batı demokrasilerini yakından tanımaya ve ekonomik, siyasal ve sosyal alanda evrensel kabul gören normları benimsemeye başlaması bu ilişkiye uluslar arası sistemin de dahil olmasını sağlamıştır. Bu dönemde dünya gündemine giren yerelleşme ve yerel kimlikler ülkenin siyasal ve sosyal hayatını ve dolayısıyla kamu bürokrasisi- sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkiyi önemli ölçüde etkilemiştir.

Sivil toplumun güçlenme sürecine girdiği bu dönemdeki siyasal istikrarsızlıklar, 1993- 2002 yılları arasındaki kısa ömürlü koalisyon hükümetlerinin varlığı, kamu bürokrasisinin toplum üzerindeki etkinliğini artırmasına neden olmuştur. Siyasal istikrarsızlığın yaşandığı süreçte dinin siyasallaşarak rejimi ortadan kaldıracağı endişesi taşıyan kamu bürokrasisi, toplumun büyük bir kesimi ve özellikle sivil toplum kuruluşları üzerinde büyük bir baskı kurmuştur. Kamu bürokrasisinin siyasal ve sosyal hayata yönelik bu baskısı kamu bürokrasisi açısından beklenen neticeyi vermemiştir. 2002 yılında muhafazakar yapısıyla ön plana çıkan AKP'nin mecliste büyük bir çoğunluğu sağlayarak iktidara gelmesi, kamu bürokrasisi ile sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkinin yönünü değiştirmiştir. Siyasi iktidarın değişmesi, bu ilişkide sivil toplum kuruluşlarının etkinliğinin ve belirleyiciliğinin artmasını sağlayıcı bir etki yapmıştır.

AB giriş sürecindeki hareketlenmeler ve AB'ye giriş için Türkiye'ye verilen yol haritasının somutlaşmaya başlaması ülkedeki ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel yapının demokratikleşme süreci çerçevesinde değişimini sağlamaya başlamıştır. AB

tarafından istenen reformların belirlenmesi, uygulanması ve denetlenmesi süreçlerinde ülkedeki sivil toplum kuruluşlarının önemli bir rol üstlendikleri görülmüştür. Bu reformların hayata geçirilmesi ülke yönetiminde kamu bürokrasisinin konumunun yeniden belirlenmesine büyük bir katkı sağlamıştır. Kamu bürokrasisinin yetkisi dışına çıkması ve yasadışı örgütlenmeyi alışkanlık haline getirmesi hususuna yönelik demokratik yaklaşımlarıyla sivil toplum kuruluşları ülkenin demokratikleşme sürecine önemli bir katkı sunmuştur.

Türkiye’de kamu bürokrasisinin sivil toplum kuruluşlarıyla olan ilişkisini uluslar arası sistemin güçlü aktörleri ve ülkedeki siyasi iktidarlar süreç içerisinde dengelemiştir. Bu ilişkinin dengelenmesi, bundan sonraki süreçte ülke demokrasisinin daha sağlıklı bir yapıya kavuşmasını sağlayacaktır. Sivil toplum kuruluşlarının güçlü bir altyapıya kavuşması ve özgür bir ortamda faaliyet göstermesinin ülkenin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel hayatına büyük bir zenginlik katacağı da gözden kaçırılmamalıdır.

5.1. Kamu Bürokrasisi Açısından Değerlendirilmesi

Türkiye’de kamu bürokrasisinin konumunun ve toplum üzerindeki etkinliğinin tarihsel bir geçmişi bulunmaktadır. Osmanlı’da kamu bürokrasisinin konumu, Tanzimat döneminde güçlenmeye başlamış ve 1908 yılında İttihat ve Terakki’nin yönetimi ele geçirmesiyle zirveye çıkmıştır. Birçok açıdan Osmanlı bakiyesi bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecinden itibaren kamu bürokrasisi ülke yönetimindeki güçlü konumunun sürmeye devam etmiştir. Bu bürokratik sınıf içerisinde askeri bürokrasinin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Cumhuriyet yönetiminin kurulması sürecine önderlik eden kadronun birçoğunun İttihat ve Terakki’nin üst kademe askeri bürokratlarından oluşması, Türkiye Cumhuriyeti’nde askeri bürokrasinin önemini daha da arttırmıştır.

Bürokrasi, siyasetçiler ve halkla sürtüşme içerisine girerek çoğu zaman kuruluş amacından uzaklaşmış ve bu sürtüşmelerin kendi lehine sonuçlanmasını sağlamak için büyük bir çaba sarf etme eğiliminde olmuştur (Duvarger, 2004: 189). Osmanlı’nın son dönemlerinden 2000’li yıllara kadarki dönemde Türk siyasal yaşamına bakıldığında bürokratik merkez ile çevre arasında kısır döngülü bir yapıdan söz edilebilir (Davutoğlu, 2000: 77). Cumhuriyet döneminde bürokratlar için istikrarlı bir sistem oluşturulamaması ürkek, inisiyatiften yoksun, hiyerarşiye aşırı saygılı bir bürokrasi oluşmasına neden

olmuştur. Tek parti iktidarı döneminde toplumun dönüştürülmesi hedefi doğrultusunda siyasal ve bürokratik elitin birlikte hareket ettiği gözlenmiştir. Sivil ve askeri bürokrasinin çıkarlarını temsil ettiği söylenen 1960 darbesinden sonra, bürokrasiye kariyer güvencesi sağlayan kanun değişikliği yoluna gidilmiştir (Buğra, 1997: 223,225).

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalan toplumun güçlü ve etkili bir yönetim dışında ayakta kalmasının mümkün olmadığı düşüncesi kamu bürokrasisine hakim olmuştur. Ülkede yaşanan tarihsel olayların halkın sadakat duygusu taşımadığını gösterdiği düşüncesinde olan kamu bürokrasisi (Özipek, 2004: 136) devlet yönetimini bütünüyle siyasetçilere vermeme eğiliminde olmuştur. 1923- 1946 yılları arasında askeri bürokrasi Cumhuriyet'in lider kadrosunun, gerek cumhurbaşkanı ve gerekse başbakanın, askeri bürokrasiden gelmesi ve Cumhurbaşkanı olarak görev yapan Mustafa Kemal'in karizmatik kişiliği askeri bürokrasinin ülkenin genel siyasetine ve idari yapılanmasına müdahil olmasını engellemiştir. Tek parti döneminde uygulanan politikalar, askeri bürokrasinin beklentileriyle örtüştüğü için askeri bürokrasinin ülke gündemine çok fazla girmediği görülmüştür. Bu dönemde askeri bürokrasi siyasi iktidarın veya lider kadronun isteği doğrultusunda bir taraftan uluslaşma sürecine katkıda bulunmuş diğer taraftan da bu sürecin önündeki engellerin kaldırmaya çalışmıştır.

Türkiye'de Osmanlı'dan beri devlete, moral teslimiyet, sadakat, şahsi yakınlık sevgi, şeref vb. kavramlar etrafında oluşan duygusal derinliğin ağır bastığı cemaatçi bir düşünce söz konusudur. Türkiye'de devletten söz edilirken çoğunlukla cemaatin belirtilen kavramsal öğelerine atıfta bulunulur. Türkiye'de devlet sevilir; devlete sadık olunur, devletin şerefi her şeyin üzerindedir ve devletin dostu olmayanlar vardır (Sarıbay, 1997: 97). Türk siyasal kültüründeki muhalefet kavramına olumsuz anlam yüklenmesi, yöneten yönetilen ilişkisinde yönetenin salt emir veren yönetilenin ise verilen bu emre itaat eden kesim olarak anlaşılmasını sağlamıştır. Bu durum beraberinde, muhalefete karşı hoşgörüsüzlüğü ve muhalefetin devlet düşmanlığı ile eş anlamlı kullanılmasını getirmiştir.

1946'da çok partili hayata geçişle beraber askeri bürokrasi, devletin sahibi ve rejimin koruyucusu olarak DP'yi, yeni rejime ve dolayısıyla kendisine karşı cephe almış örgütlü bir muhalif hareket olarak görmüştür. 1950 seçimleriyle siyasi iktidarın el

değiştirmesini karşı devrim olarak nitelemiştir. Bu düşünce çerçevesinde DP iktidarını sürekli denetim altında tutmaya çalışmıştır. DP iktidarının askeri bürokrasinin denetim alanı dışına çıkma eğilimi göstermesi 1960 askeri müdahalesini doğurmuştur. Askeri bürokrasinin devlet yönetimini uluslar arası konjonktür gereği fiili olarak elinde tutması mümkün görünmediğinden gerekli yasal ve yapısal düzenlemeleri yaparak veya yaptırarak siyasi iktidarları dar bir alana hapsedmeye çalışmıştır. Bu dönemde sosyal alanda sivil örgütlenmelerin kurulmasına ve faaliyet göstermesine müsaade edilmiştir.

Askeri bürokrasi, 1990'lı yıllara kadar ülke yönetiminde tartışmasız bir güce ve konuma sahip olmuştur. Askeri bürokrasi 1950- 1990 arası dönemde siyasal hayata bazen doğrudan müdahale ederek yönetimi bütünüyle ele almış veya cumhurbaşkanı seçimlerinde doğrudan belirleyici olmuş, bazen de hükümetlerin düşürülmesi için ortamın oluşmasını sağlayacak adımlar atmıştır. Askeri bürokrasi ekonomik, siyasal ve sosyal alandaki gelişmeleri güvenlik konsepti çerçevesinde ele aldığı gibi, bu konseptin ülkedeki kamu bürokrasisinin sivil kanadı tarafından birinci öncelik olarak kabul görmesi konusunda önemli bir etki yapmıştır. Askeri bürokrasinin, sivil kamu bürokrasisi üzerinde bu türden faaliyetler içerisine girmesi, askeri bürokrasinin ülke ve toplum üzerindeki etkisinin artmasına ve süreklilik kazanmasına neden olmuştur. Bu çerçevede sivil toplum kuruluşları doğrudan olmasa da dolaylı olarak askeri bürokrasinin etki alanı içerisinde kalmıştır. Türk kamu yönetiminin genel özelliklerinden kaynaklanan nedenlerden dolayı sivil topluma ve farklılığa karşı olumsuz bir tutum içinde bulunduğu söylenebilir. 1970'li yıllarda yapılan bir araştırmada, bürokratların yarısına yakın bir oranının çok partili siyasal sisteme karşı çıktığını ortaya koymuştur. Bu araştırma bürokratların çoğunun siyasi partilerin olmadığı bir siyasi sistemi istediğini ortaya koymuştur (Şaylan, 1974: 177).

1980 sonrasında ülkenin ekonomik gelişmesi ve uluslararası sistemde küreselleşme sürecinin etkisinin artması askeri bürokrasinin sahip olduğu düşüncenin ve ülke yönetimindeki konumunun aşınmasına neden olmuştur. Sivil toplum kuruluşlarının ekonomik olarak güçlenmesi ve uluslararası sistemin güçlü aktörleri tarafından desteklenmeye başlamasıyla, askeri bürokrasinin ülkedeki konumu tartışılmaya ve gücü sarsılmaya başlamıştır. 1992- 2002 yılları arasında siyasi istikrarın sağlanamaması askeri bürokrasinin etkinliğini artırmışsa da bu etkinlik süreklilik arz etmemiştir. AB

giriş süreciyle ülkedeki askeri bürokrasinin gelişmiş Batı demokrasilerdeki konumuna uygun bir konumda faaliyetlerini sürdürmesi için önemli adımlar atılmıştır. Bu süreçte en önemli katkıyı sağlayan unsurlardan birisinin sivil toplum kuruluşları olması, ülkenin demokratikleşmesi açısından oldukça önemli bir gelişmedir.

Yargı bürokrasisi ile sivil toplum kuruluşları ilişkisine bakıldığında, yargı bürokrasisinin ülkede her yönüyle özgür bir ortamın oluşması için çalışan sivil toplum kuruluşlarına karşı rejimin korunması düşüncesini önceleyen önyargılı bir bakış açısına sahip olduğu görülmektedir. 1960 Askeri Müdahalesine kadar toplumda, İstiklal Mahkemeleri çerçevesinde oluşmuş bir yargı imajı bulunmuştur. 1961 Anayasası siyaseti MGK aracılığıyla askeri bürokrasinin kontrolüne verirken siyasetin belirlenen sınırlar dışına çıkması durumunda, Anayasa Mahkemesi aracılığıyla yargı bürokrasisi tarafından kontrolünü sağlamayı amaçlamıştır. Anayasa Mahkemesi kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemeyle görevlendirilmiştir. Bu kurum yaptığı iş gereği yarı siyasi yarı hukuki bir mahkemedir. Bu durum Anayasa Mahkemesi'ne muazzam bir güç verdiği için dava açma yöntemleri ve süreleri vb. durumlarla bu yetkisi sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca yasama ve yürütme organı yerine yeni bir hüküm tesis etme yetkisinin olmadığı da ayrıca belirtilmiştir. Ancak uygulamada bu mahkemenin dava açma yetkisi bulunan organların dışında kendi başına hareket ederek bazı düzenlemeleri iptal ettiği ve yasaklayıcı hükümler tesis ettiği gözlenmiştir (Yayla, 2007: 212).

Anayasa Mahkemesi aracılığıyla bir taraftan yargı bürokrasisi siyasi iktidarları sınırlandırmaya çalışırken diğer taraftan siyasal partileri kapatma yetkisiyle yargı bürokrasisinin siyasal alanın sınırlarını belirlemesi sağlanmıştır. Yargı bürokrasisi yetkili olduğu her iki konuda çoğu zaman zorlama yorumlar aracılığıyla hukuk kurallarını özgürlükleri kısıtlama amacıyla kullanmıştır. Yargı bürokrasisinin siyasal alana yönelik olumsuz yaklaşımı, ülkedeki siyaset alanın daralmasına ve siyasi iktidarların dar bir alanda faaliyet göstermesine neden olmuştur. Yargı bürokrasisinin bu tutumu ülkede bazı siyasal sorunlara siyasi partilerin ve siyasi iktidarların resmi ideoloji dışında farklı bir yaklaşımla yaklaşılmasını imkansız bir hale getirme eğilimi taşımıştır.

Yargı bürokrasisinin siyasal partilere ve siyasi iktidarlara yönelik olumsuz tutumu, sivil toplum kuruluşlarıyla olan ilişkisinin yönünü belirleyici bir etki yapmıştır.

Siyasal parti veya siyasi iktidarlar kendileri tarafından dillendirilmesinden çekindikleri konuları sivil toplum kuruluşları aracılığıyla kamuoyu gündemine taşıma eğiliminde olmuştur. 1990'lı yılların başından itibaren siyasal alanda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının sayılarının artması ve evrensel hukuk ilkelerinin ortaya konmaya başlamasıyla, sivil toplum kuruluşlarının yargı bürokrasisi ile olan ilişkisi daha da yoğunlaşmıştır. Sivil toplum kuruluşları bir taraftan yargının yapısal anlamda demokratikleşmesi için çalışırken, diğer taraftan yasal ve idari düzenlemeler aracılığı ile iç hukukun evrensel ilkeler çerçevesinde yeniden düzenlenmesi için çalışmıştır. Sivil toplum kuruluşları ülkedeki yargı düzeninin demokratikleşmesi sürecine önemli katkılar sunmuştur. Ancak, yargı bürokrasisi ile ilgili yeni bir yasal düzenleme veya yargı reformu gündeme geldiğinde yargı siyasallaşıyor söylemi sürekli gündeme getirilmiştir (Yayla, 2007: 15). Bu söylemle yargıdaki var olan bürokratik geleneğin ve yapının korunması sağlanmaya çalışılmaktadır.

Türkiye'de siyasal ve sosyal alandaki yasakların çoğunun, konjoktürel bir tehlike psikozundan kaynaklandığı rahatlıkla söylenebilir. Bu açıdan 1971 veya 1980 askeri müdahalesi sonrasında önemli bir tehlike olarak görülen sol ideoloji 2000'li yıllara gelindiğinde tehlike arz etmediği için, ploretarya diktatörlüğünü savunan siyasi örgütlenmelere izin verilmiştir. Ancak bu dönemde potansiyel anlamda etnik ve dinsel düşünceden kaynaklanan siyasi örgütlenmelerin önüne geçilmesi gerekliliği sıklıkla (Öktem, 2002: 199) vurgulanmıştır. Kamu bürokrasisinin bu tür bir yaklaşım içerisinde olması sivil toplum kuruluşlarının devletten bağımsız bir gelişim süreci geçirmesini büyük ölçüde engellemektedir.

Osmanlı'nın duraklama dönemine girmesi sonrasında ülke yönetiminde güçlü bir konum edinmeye başlayan hariciye bürokrasisi, Osmanlı'dan başlayarak Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde devam eden Batılılaşma temeline dayanan modernleşme sürecinde önemli bir rol üstlenmiştir. Bu çerçevede dışişleri bürokrasisi ülkenin dış ilişkilerini yürüten bir kurum olarak kalmamış, aynı zamanda iç siyasetin de en önemli aktörlerinden birisi olmuştur. Yeni kurulan rejim dış siyaseti, "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesi çerçevesinde oluşturmak istediğini beyan etse de fiili durum bu ilkedden bazı sapmalar olduğunu göstermiştir. Yeni kurulan rejimin toplum içerisinde genel kabul görmesi için uluslaşma faaliyetlerini sürdüren kamu bürokrasisi, ülke bütünlüğünü

sağlamak için topluma komşularını düşman olarak lanse etmeye çalışmıştır. Komşularına yönelik bu olumsuz düşüncenin oluşmasında Osmanlı'nın dağılma sürecindeki toprak kayıplarının büyük bir payı bulunduğu düşünülebilir. Ülke içinde komşulara yönelik bu olumsuz söylem, I. Dünya Savaşı sonrasında komşularla yapılan anlaşmalarda bazı ihtilafli konuların kalmasıyla birleşince dış siyasetin sadece güvenlik konsepti gölgesinde gelişim göstermesini sağlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti merkezdeki bürokratik elit sınıfın dışında, toplumun büyük bir kesiminin bilgi sahibi olmadığı bir dış politika yürütmüştür. Türkiye'nin 1990'lı yıllara kadar yürüttüğü dış politikada kamu bürokrasisinin olaylara tepkisel yaklaşımı ağırlığını hissettirmiştir. Bu tepkiselliğin oluşmasında, Osmanlı'dan devralınan siyasal sorunların yanında ulus devlet oluşturma sürecinde kamu bürokrasisinin dine, gayrimüslim azınlığa ve etnik farklılıklara karşı olumsuz tutum ve davranış içerisine girmesinin önemli bir etkisi olmuştur. Ülkenin iç meselesi gibi görünen bu konular zaman içerisinde Türkiye'nin dış politikasının önündeki en önemli sorunlar olmuştur. Türkiye'nin kendi sınırlarını koruma ve ülkedeki toplumsal farklılıkların ortadan kaldırılmasına yönelik faaliyetler içerisinde bulunması, bölge ülkelerindeki siyasi gelişmelerin geri plana itilmesine neden olmuştur. Ülkenin dış ve iç güvenliğinin sağlanması hususunda 1930'larda faşizmle yönetilen ülkelerden etkilenilmiş, 1940'lı yılların sonlarında II. Dünya Savaşı'ndan galip ayrılan bloğa yanaşmış ve SSCB'nin güçlenmesi ülkenin NATO'ya üye olmasına neden olmuştur. Türk dış politikasının belirleyici faktörlerinden birisi de Yunanistan'la olan ilişkiler olmuştur. BM, AET ve AB gibi ulus üstü örgütlenmelere giriş sürecinde komşu ülke Yunanistan'la askeri ve siyasi alanda yaşanan rekabetin büyük bir payı olmuştur.

Küreselleşme sürecinin etkisi ve 24 Ocak Kararlarıyla ülkenin dışı kapalı olan yapısı değişmeye başlamıştır. Ülke ekonomisinin dışı açılması ülkenin dış politikasında önemli bir değişimi beraberinde getirmiştir. Bu döneme kadar ülke güvenliğinin sağlanması dış politikanın en önemli belirleyicisi konumunda iken, bu dönemden sonra güvenlik harici, ekonomi ve siyasi konular dış politika yapım sürecinin önemli konuları arasına girmeye başlamıştır. Bu konuların dış politikadaki öneminin artması uluslar arası sistemdeki değişikliklere bağlı olduğu kadar, ülkedeki sivil toplum kuruluşlarının gelişmesiyle de yakından ilgilidir. Siyasal ve ekonomik alanda faaliyet gösteren sivil

toplum kuruluşları bölgesel ve küresel alandaki konularla ilgili olarak dışişleri bürokrasisiyle yakın bir ilişki içerisine girmeye başlamıştır.

1990 sonrasında ülkenin serbest pazar ekonomisinin önündeki engellerin kaldırılması konusunda kamu bürokrasisinin direnç gösterme eğilimi taşıdığı gözlenmiştir. Ancak kamu bürokrasisinin bu konudaki direnci uluslar arası sistemdeki aktörlerin desteğini bütünüyle arkasına alan siyasi iktidarlar tarafından kırılmıştır. Ülkenin siyasi alanda çoğu kronikleşmiş sorunların çözümüyle ilgili çalışmalara karşı, kamu bürokrasisi ekonomik alanda gösterdiği dirençten, daha güçlü bir direnç göstermiştir. Bu direncin güçlü olması; genel anlamda ulus devlet refleksiyle açıklanabileceği gibi, kamu bürokrasisinin cumhuriyetin kazanımlarının ortadan kaldırılabileceği endişesi taşımasıyla da açıklanabilir.

1990'lı yıllara gelindiğinde kamu bürokrasisinin iç politika konusunda taşıdığı endişelerin ülkenin dış politikasındaki gücünü zayıflattığı görülmüştür. Kamu bürokrasisi ekonomik ve sosyal alanda Türk girişimcilerinin uluslararası alanda yürüttüğü faaliyetleri sahiplenmediği ve hatta sahiplenmek bir yana bu girişimlere karşı olumsuz bir tutum takındığı gözlenmiştir. Bu olumsuz tutum, kamu bürokrasisinin ülkedeki sivil topluma karşı mesafeli duruşuyla ve dışişleri bürokrasisinin gelenekselleşmiş statükocu yapısıyla açıklanabilir. Dışişleri bürokrasisi ülke güvenliğini ilgilendiren konularla ilgili faaliyetleri dışında etkin bir dış politika izlemek yerine seramonik alanda ülkenin temsiline odaklanmıştı. 2000'li yıllara gelindiğinde dışişleri bürokrasisinin geleneksel düşünce yapısı ve siyasal, ekonomik ve sosyal olaylara yaklaşımı değişim ve dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Bu değişim ve dönüşümde sivil toplum kuruluşlarının doğrudan veya dolaylı yönden önemli bir katkısı olmuştur.

Türkiye'nin etkin bir dış politika üretmeye başladığı bu dönemde sivil toplum kuruluşları ülke çıkarlarının savunulmasından, ülkenin tanıtımına kadar pek çok konuda önemli bir rol üstlenmiştir. Sivil toplumun bu tür faaliyetler içerisine girmesi dışişleri bürokrasisi ile olan geleneksel ilişkinin olumlu yönde gelişmesine neden olmuştur. Önceleri başka bir ülkede ekonomik alanda herhangi bir sorunla karşılaşan Türk girişimcisine yardımcı olma konusunda oldukça çekingen davranan dışişleri bürokrasisi son dönemlerde büyük bir değişim geçirerek bu konularda Türk girişimcisinin yanında olduğunu göstermeye başlamıştır. Yine son dönemlerde sivil toplum kuruluşları dış

politika alanında dışişleri bürokrasisine öncü, aracı ve ortak olarak yardımcı olmaya çalışmaktadır.

Türkiye'deki İçişleri Bakanlığı'na bağlı kamu bürokrasisi açısından sivil toplumla olan ilişkisinde siyasi iktidarların önemli bir rol oynadığı gözlenmiştir. Emniyet bürokrasisi yetkisi çerçevesinde iç güvenliğin ve asayişin sağlanması görevini yerine getirmeye çalışmaktadır. İnsan hakları ihlalleri konusu, emniyet ve jandarma bürokrasisi ile sivil toplum kuruluşlarının ilişkilerinin en önemli belirleyicilerinden birisi olmuştur. Emniyet mensupları suçun önlenmesi ve suçluların kovuşturulması görevini yerine getirirken kendilerine yasal ve idari düzenlemelerle verilen yetkilerinin dışına çıkma eğilimi göstermekle itham edilmiştir. 1980'li yıllara kadar insan hakları ihlali ülke gündemini çok fazla meşgul etmemiştir. Bunun nedeni ülkede insan hakları ihlalinin olmaması değil, aksine bu ihlalleri gündeme getirecek gücü kendinde gören sivil örgütlenmenin olmamasıdır.

1980 sonrası dönemde insan hakları ihlalleri konusunda faaliyet gösteren ulus üstü örgütler ve uluslar arası hükümet dışı örgütlerin, uluslar arası sistemde etkin olmaya başlamasıyla ülkedeki insan hakları ihlallerinin denetimi sivil toplum kuruluşlarının gözetimi altına alınmıştır. Devlet insanın doğal yaşamdan gelen haklarını kısıtlama ve yok etme hakkını kendinde görmemelidir (Locke, 2002: 20) düşüncesi bu tür faaliyetlerin temelini oluşturmuştur. Siyasi istikrarsızlık dönemlerinde bu kuruluşların kamu bürokrasisinin baskısı altında kaldıkları ve faaliyetlerini zor şartlar altında sürdürmeye çalıştıkları gözlenmiştir. AB'ye giriş süreci içerisinde bulunan Türkiye'nin insan hakları ihlalleri konusunda sivil toplum kuruluşlarınca yakından takip edildiğinin bilinmesi, kamu bürokrasisinin görev yaparken bu konuda daha hassas olmasını sağlamıştır.

5.2. Sivil Toplum Kuruluşları Açısından Değerlendirilmesi

Osmanlı'da, Batı toplumunda ortaya çıkmış olan sivil toplum kuruluşlarından beslendiği kaynak ve gördüğü işlevler yönünden oldukça farklı bir sivil örgütlenmenin varlığından bahsedilebilir. Osmanlı'da sosyal alanda faaliyet gösteren vakıf, ahilik ve lonca türü örgütler dini bir temele dayalı olarak toplumsal dayanışma ve bütünlüğü sağlama amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu türden sivil örgütlenmelerin ülkedeki siyasal

gelişmelere müdahale etmesi veya idareye karşı muhalefetin kaynağı olması söz konusu değildi. Batı'da ortaya çıkan sivil toplum kuruluşları toplumsal farklılıklardan beslenmiş ve devlete rağmen var olmuştur. Sivil toplum kuruluşlarının Batıdaki gelişim süreci Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde çok farklı bir seyir izlemiştir. Sivil toplum kuruluşlarının devletle olan ilişkisinin kapsamı ve yönü Batı ile Türkiye arasındaki farklılığın en önemli nedeni olmuştur. Türkiye'de sivil toplumun kırılabilirliği konusunda birçok düşünür ve bilim adamı hemfikirdir. Bu kırılabilirliğin nedeni tarihsel önkoşulların eksik olmasının yanında, güçlü bir devlet yapısında ve derin kültürel ayrışmalarda aranmaktadır (Seufert, 2001: 25). Küçükömer; Osmanlı- Türk siyasal, ekonomi ve sosyal tarihinde Batı toplumlarından farklı olarak sivil toplum olgusunun gelişmemesinin kökenlerini, klasik Osmanlı dönemindeki biri düşünce ile, diğeri kurumsal yapılanma ile ilgili iki özelliğe indirgemektedir (Davutoğlu, 2000: 61).

Osmanlı'nın son dönemlerinde, Batıdaki sivil oluşumların siyasal alandaki işlevlerini yerine getiren sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkmaya başladığı görülmüştür. Batıda güçlü bir ekonomik ve sosyal altyapıya sahip bu kuruluşların aksine Osmanlı'daki sivil toplum kuruluşları siyasal ortamın mevcut şartlarına dayanarak ortaya çıkmıştır. Ekonomik altyapı yetersizliğinden dolayı devlete rağmen varlığını devam ettirmesi mümkün olmayan sivil toplum kuruluşlarının istikrarsız bir gelişim süreci geçirdiği görülmüştür. Cumhuriyetin kuruluş aşamasında cumhuriyetin lider kadrosuyla işbirliği içerisinde olan toplumun değişik kesimleri ve bu kesimlerin kurmuş olduğu örgütlerin ülkedeki konumu ve durumu cumhuriyet kurulduktan sonra önemli ölçüde değişmiştir. 1923 sonrasında ülkede ulusal birlik oluşturmayı amaçlayan kamu bürokrasisi ülkedeki farklılıkların ortadan kaldırılması için topluma yönelik baskısını artırmıştır. Bu dönemde köylüler üzerindeki tahsildar ve jandarma baskısı DP'ye oy kazandırmıştır (Steinhaus, 1999: 68). 1950'ye kadar ülke yönetimini elinde bulunduran bürokratik seçkin sınıfın müsaadesi dışında oluşan sivil örgütlenmeden bahsetmek oldukça güçtür. Tek partili dönemde devlet ulus bütünleşmesi çalışmaları doğrultusunda, farklılaşan çıkarlara, toplumsal güçlere ve kuruluşlara fazla yaşam alanı bırakılmamıştır. Tek parti sistemi bu tarz bir siyaset için gerekli olan kurumsal iskeleti kurmuştur. Bu çerçevede rakip olarak görülen siyasi görüşlerin örgütlenmelerinin siyasal yaşamdan uzaklaştırma çalışması yapılmakla yetinilmemiş, Cumhuriyetle

birlikte kendini aynı medenileşme ve uluslaşma projesine adanmış bazı örgütler de kapatılmıştır. Bunların arasında, 1932’de kapatılan Türk Ocakları ve 1934’te kapatılan Türk Kadınlar Birliği örnek olarak verilebilir (Seufert, 2001: 29). Sivil toplum örgütlenmelerini ekonomik ve idari açıdan destekleyecek toplumsal bir sınıfın olmaması kamu bürokrasisinin bu sürecin tek hakimi olmasını sağlamıştır. Gayrimüslimlerin zorunlu göçe tabi tutulmaları ve varlık vergisi ülkede sermaye birikiminin oluşmasını ve toplumsal farklılıkların gündeme gelmesini uzunca bir süre engellemiştir.

1950 sonrasında ekonomi alanında güçsüz de olsa ulusal bir burjuva sınıfının ortaya çıkmaya başlaması ve toplumun büyük bir bölümünün kamu bürokrasisinin baskıcı uygulamalarından rahatsız olması, uluslararası şartların ülkenin çok partili hayata geçişine müsait bir hale gelmesiyle birleşince, kamu bürokrasisinin isteksiz olmasına rağmen ülkede çok partili hayata geçilmiştir. Siyasal alandaki bu gelişme sivil toplumun ekonomik altyapısının güçlenmesine ve tecrübe kazanmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Siyasi iktidarın merkezden çevreye geçmesi, kamu bürokrasisinin etki alanı dışında bir alanın oluşmasını sağlamıştır. Kamu bürokrasisinin etki alanı dışında bir alanın oluşması sivil toplum kuruluşları adına önemli bir şans olmuştur. Ancak, bu alana hakim olan siyasi partinin demokrasiyi içselleştirememiş olması sivil toplum örgütlerinin gelişimi için uygun bir ortamın bu alanda da sağlanamamasına neden olmuştur.

Batıda sivil toplum, devletin belirleyiciliğinde kurulmamış, aksine devlete karşı direnerek ve kendi özerkliğini kabul ettirerek bir gerçeklik haline gelebilmiştir. Türkiye’nin yaşadığı Batılılaşma süreci sivil bir topluma ulaşma isteği olarak ele alınacak olursa, bu sürecin çelişki içerisinde sürdürülmekte olduğu görülmektedir. Sivil toplumun hukukla veya yasalarla oluşturulması söz konusu değildir. Türkiye’nin kendi özgül biçimlenmesinde sürekli olarak yasal süreç işletilmiştir. Bunun bir sonucu olarak, yasalar ve genel olarak hukuk, Türkiye’de yetişen insanların biçimlenmesinde önemli ve belirleyici bir güç olmuştur. Bu da sivil bir toplum yerine bürokratik bir toplum modelini ortaya çıkarmıştır. Örneğin Türk siyasal yaşamında çok partili yaşama geçiş, sendikaların kurulması vb. önemli olaylar yasal düzenlemelerle oluşmuştur.

1960 sonrasında kamu bürokrasisi ile sivil toplum örgütleri arasındaki ilişkinin yönü farklılaşmıştır. Bu döneme kadar toplumsal fesadın kaynağı olarak görülen sivil

toplum kuruluşlarının sosyal alanda faaliyet göstermeleri hususunda kamu bürokrasisi kendinden beklenmeyecek ölçüde özgürlükçü bir yaklaşım sergilemiştir. Kamu bürokrasisinin bu hususta özgürlükçü bir yaklaşım sergilemesinin asıl nedeni sivil toplum kuruluşlarını siyasi iktidarı dengeleyebilecek bir güç olarak kullanılmak istemesiydi. Siyasi iktidara muhalefet etme dışında, sadece sosyal alanda faaliyet göstermeleri istenen sivil toplum kuruluşlarının kamu bürokrasisinin kendisine çizdiği sınırların dışına çıkmaya başlamasıyla sivil toplum kuruluşlarıyla kamu bürokrasisi arasındaki ilişki beklenen, eski haline dönmüştür. 1971 Askeri Müdahalesi sonrasında sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanı oldukça sınırlandırılmıştır. Geçmiş on yılda geniş bir faaliyet alanına sahip olan sivil toplum kuruluşları bu yeni dönemde kendilerini yasal bir zeminde ifade etme imkanı bulamayınca yasa dışı yollara ve şiddete yönelmiştir. İdeolojik açıdan oldukça zengin bir birikime sahip olmaya başlayan sivil toplum örgütlerinin şiddete bulaşmasıyla kamu bürokrasisi ile olan ilişkisi, şiddet ekseninde sürdürülmeye başlanmıştır.

24 Ocak Kararları ve 1980 Askeri Müdahalesi ülkedeki sivil toplum kuruluşları için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Ülkenin önce ekonomik açıdan sonrasında da sosyal ve kültürel açıdan dışa açılması sivil toplum kuruluşlarının o döneme kadar içi boş olan altyapılarının yavaş ve istikrarsız da olsa dolmasını sağlamıştır. Ülkedeki ekonomik gelişmeye ve dışa açılmaya paralel seyreden sosyal ve kültürel değişim ve dönüşüm, örgütlü bir sivil toplumun oluşmasına yönelik önemli bir adım olmuştur. Ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısındaki bu dönüşümün ortaya çıkarttığı yeni muhafazakar orta sınıfa dayanan sivil toplum kuruluşları, kamu bürokrasisi karşısındaki konumunu güçlendirmiştir. 1990'lı yılların başında sivil toplum kuruluşlarının sayısının büyük bir artış göstermesi, bu kuruluşların faaliyet alanlarının genişlemesi ve uluslar arası sistemde meydana gelen gelişmeler sivil toplumu devlet karşısında daha da güçlendirmiştir.

2000'li yıllara gelindiğinde Türk siyasal yaşamında yeni bir sembol olarak kullanılmaya başlanan sivil toplum kavramı Türk siyaset ve yönetim yaşamını yeniden yapılandırmaya aday bir aktör (Çınar, 1997: 226) olmuştur. Siyasi amaçlar için kurulmuş sivil toplum kuruluşlarının yanında, ekonomik ve sosyal amaçlar için kurulmuş sivil toplum kuruluşları ülkenin demokratikleşme sürecine önemli katkılar

sunmaya başlamıştır. Ülkenin demokratikleşme sürecine sağladığı bu önemli katkılara rağmen sivil toplum kuruluşlarının devlete rağmen varlığını sürdürme konusunda eksikliklerinin olduğu gözden kaçmamaktadır.

5.3. Türkiye Siyasetinin Geleceği Açısından Değerlendirilmesi

Sivil toplum kuruluşlarının güçlenmesi ve kamu bürokrasisine rağmen varlığını sürdürmesi ülkedeki siyasal hayatın istikrar kazanmasına önemli katkı sunacaktır. Örgütlü ve güçlü bir sivil toplumun varlığı, ülkedeki siyaset kurumunun kamu bürokrasisi karşısında güçlenmesini ve kamu bürokrasisinin etki alanı dışında kalan sivil bir alanın oluşmasını sağlayacaktır. Sivil toplum kuruluşları ülkedeki siyasal yapının demokratikleşme süreci kapsamında değişim ve dönüşüm yaşamasında doğrudan ve dolaylı olarak rol almıştır. Ülkede siyaset kurumunun kamu bürokrasisi karşısında konumunu güçlendirmesi hususunda sivil toplum kuruluşlarının düşünsel, yasal ve yapısal alanda yoğun bir faaliyet içerisine girdiği gözlenmiştir.

Sivil toplum kuruluşlarının bu tür faaliyetler içerisine girmesi siyasi iktidarın halka ve dolayısıyla kendilerine karşı sorumlu olması açısından oldukça önemlidir. Kendilerine karşı doğrudan sorumluluğu bulunmayan kamu bürokrasisinin siyasi iktidar karşısında güçlü olması durumunda, ülkede kamu bürokrasisini sınırlayabilecek bir gücün varlığından söz etmek mümkün değildir. Kamu bürokrasisinin gücünün sınırlandırılmaması ve yaptığı faaliyetlerden dolayı kimseye karşı sorumlu olmaması ülkedeki sivil toplumun güçlenmesini ve kamu bürokrasisinden bağımsız özerk bir alan ortaya çıkarmasını imkansız bir hale getirmiştir. Bu tür bir olumsuzluğun farkında olan sivil toplum kuruluşları seçimle gelen siyasi iktidarların güçlü olmasını ister. Ancak, Türk siyasal hayatında düşünsel, yasal ve yapısal anlamda demokratik bir yönetim anlayışının yerleşmemiş olması, sivil toplumun kamu bürokrasisini siyaset kurumuna, statükoyu toplumsal değişim ve dönüşüme tercih etmesine neden olmuştur.

Cumhuriyet rejiminin kurucu iradesinin çoğunlukla askeri bürokrasiden olması ve ülkenin sosyo- ekonomik koşullarının bu sınıfı dengeleyebilecek bir gücü ortaya çıkaracak durumda olmaması, Türkiye’de siyasal hayatın istikrarsız bir gelişim süreci geçirmesine neden olmuştur. 1950’ye kadar süren tek parti iktidarı döneminde cumhuriyeti kuran lider kadronun ve kamu bürokrasinin toplumsal farklılıkların

kaynaklarını ortadan kaldırmaya ve siyasal hayata bütünüyle hakim olmaya çalıştığı görülmüştür. 1950’de siyasal iktidarın el değiştirmesiyle beraber tolumdaki beklentinin aksine siyasal ve sosyal alanda simgesel bazı değişiklikler dışında kapsamlı değişiklikler yapılmamıştır. DP’nin siyasi iktidara gelmesini askeri bürokrasinin karşı devrim olarak algılaması ve DP’nin geçmişte CHP’nin yaptığı gibi kendi sivil bürokrasisini oluşturmaya çalışması, siyasi iktidara olan şüphelerin artmasını beraberinde getirmiştir. Bu dönemde sivil toplum açısından özgür bir ortamın sağlanmadığı, aksine siyasal ve sosyal alanda siyasi iktidar toplumun bazı kesimlerine karşı tak parti dönemini andıran tutum ve davranışlar içerisinde olduğu gözlenmiştir.

Askeri bürokrasinin siyasi iktidarı denetleyecek ve etki alanını daraltacak araçlara sahip olmaması 1960 askeri müdahalesini getirmiştir. 1960 müdahalesinden sonra ülkenin siyasal ve sosyal hayatı askeri bürokrasi tarafından yeniden düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu düzenlemelerin asıl amacı, siyasi iktidarın etki alanının daraltılmasını ve kamu bürokrasisi tarafından kontrol edilmesini sağlamaktır. Kamu bürokrasisi bu amaca ulaşabilmek için siyasi iktidarı kontrol altında tutacak iki bürokratik kurum ihdas etmiştir. Bu iki kurum bundan sonraki süreçte Türkiye’nin siyasal hayatının kamu bürokrasisinin istekleri doğrultusunda yönlendirilmesini sağlayacak olan Anayasa Mahkemesi ile Milli Güvenlik Kurulu’dur. Kamu bürokrasisi, siyasi iktidarı kontrol altında tutmanın ikinci yolu olarak siyasi ve sosyal alanda siyasi iktidara muhalefetin kaynağı olabilecek sivil toplum kuruluşlarına faaliyet alanı açmak olmuştur. Siyasi iktidarın denetim altına alınması için kendilerine faaliyet alanı açılan bu kuruluşların zamanla kendileri için sınırları belirtilmiş alanın dışına çıkmalarından dolayı 1971 yılında askeri bürokrasi yönetime müdahil olmuştur. Bu müdahale sonrası sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri için hazırlanan özgürlük ortamı daraltılmış ve bazı kuruluşların faaliyetine son verilmiştir.

1971- 1980 dönemi toplumda her alanda kamplaşmanın üst düzeye çıktığı ve şiddetin bir siyaset aracı olarak yaygın bir şekilde kullanıldığı bir dönem olmuştur. Siyasi hareketler amaçlarını gerçekleştirmenin tek yolunun devleti ele geçirmek olduğu düşüncesine sahip oldukları için bu dönemde toplumdaki siyasi mücadele çok boyutlu bir hal almıştır. Siyasi partiler veya yasa dışı faaliyet gösteren siyasi unsurlar, bir taraftan siyasi iktidarı ele geçirmek için çaba sarf ederken diğer taraftan kamuoyunu

yönlendirebilmek için sivil alanda örgütlenme yolunu seçmişlerdir. Bu dönemde sivil ve bürokratik alanda dernek veya birlik türü birçok güdümlü örgüt faaliyet göstermiştir. Şiddetin yaygınlaşması bu örgütlerin demokratik bir faaliyet alanı bulmalarını engellemiştir. 1980 yılında da şiddetin yaygınlaşmasını bahane eden askeri bürokrasi yönetime el koymuş ve bu örgütlerin tümünü kapatmıştır.

1980 Askeri Müdahale sonrasında ülkedeki siyasal ve sosyal alanı oldukça daraltan bir anayasa yapılmış ve insanların sosyal ve siyasal alanda örgütlenmelerinin önüne büyük ölçüde geçilmiştir. Ancak bu dönemde uluslararası sistemde meydana gelen değişiklikler ülkedeki toplumsal değişim ve dönüşümle birleşince sivil toplum kuruluşlarına altyapı desteği sunma potansiyeline sahip yeni bir sınıf ortaya çıkmıştır. Bu yeni sınıf, cumhuriyet döneminde eksikliği hissedilen burjuva sınıfının yerini doldurmaya aday bir sınıftı. Bu yeni sınıf, ekonomik bir güce sahip olmanın ötesinde Türk toplumunda önemli bir yeri olan dine bağlı muhafazakar bir sınıftı.

Ekonomik gücü olan muhafazakar bir sınıfın ortaya çıkması ülkede var olan sosyal ve siyasal hayatın dönüşümüne önemli bir katkı sunmuştur. Bu yeni sınıfın güçlenmesi devlet dışında ve devlete rağmen sivil bir alanın oluşmasını sağlamıştır. Ortaya çıkan bu alanda sivil toplum kuruluşları ortaya çıkmaya başlamış ve bu kuruluşlar toplumun her alanında merkez- çevre mücadelesinin yoğun bir şekilde sürmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu yeni sınıfın ve onun desteğini alarak güçlenen sivil örgütlenmelerin merkezdeki seçkin bürokratik sınıfla iktidar mücadelesine girmesi, 1997 yılında askerin dönemin şartlarına uygun postmodern bir müdahaleyle ülkenin siyasal ve sosyal hayatını yeniden dizayn etme gayretini ortaya çıkarmıştır.

28 Şubat Süreci olarak adlandırılan 1997 yılındaki askeri müdahale sonrası ülkede kamu bürokrasisinin beklentilerinin aksine gelişmeler ortaya çıkmıştır. Ülkede ekonomik, sosyal ve siyasal alanda var olan toplumsal potansiyel, 2001 yılında ortaya çıkan krizin de etkisiyle, ülke siyasetinde yeniden etkili olmaya başlamıştır. 2002 yılında kendisini muhafazakar demokrat bir parti olarak tanımlayan AKP'nin iktidara gelmesiyle merkezi temsil eden kamu bürokrasisiyle çevreyi temsil eden yeni muhafazakar sınıf arasındaki mücadele yeni bir boyut kazanmıştır.

5.3.1. İç Siyaset Açısından Değerlendirilmesi

Sivil toplum kuruluşlarının kamu bürokrasisi ile olan etkileşiminin düzeyi ve yönü ülkede demokrasinin yerleşmesi açısından oldukça önemli bir konudur. Sivil toplum kuruluşlarının güçlenmesi ve varlığını devlete rağmen sürdürebilmesi, siyasi iktidarın kamu bürokrasisi karşısındaki konumunu güçlendirici bir etki yapacaktır. Sivil toplumun devlet ve kamu bürokrasisinin etkisi dışında kalan sivil bir alan ortaya çıkarması ve bu alanı olabildiğince genişletmesi siyasi iktidarların hareket alanını genişletecektir. Sivil toplumun ortaya çıkaracağı bu alan her şeyi devletten bekleyen vatandaşların düşünce yapılarını değiştirecek ve ekonomik, sosyal ve kültürel alanda devletten bağımsız birçok faaliyetin yapılmasını sağlayacaktır.

Sivil toplum kuruluşları vatandaşın siyasete ve yönetime katılmasını sağlayacak kanallar olarak işlev görerek demokratik sistemin daha işler hale gelmesine önemli bir katkı sunacaktır. Vatandaşın siyasal sisteme katılacak kanallara sahip olması siyasal ve sosyal alanda birçok sorunun ortaya çıkmasını engelleyecektir. Siyasal ve sosyal alandaki toplumsal farklılıkların sisteme dahil olması sağlanarak bu farklılıklara sahip kişi, grup veya örgütlerin yasadışı faaliyetlere ve şiddete yönelmesini engelleyecektir. Sivil toplum kuruluşlarının güçlenmesi ülkenin kronikleşmiş siyasi ve sosyal sorunlarına güvenlik perspektifi dışından da bakılabileceği konusunda kamuoyunun yönlendirmesini sağlayacaktır.

Sivil toplum kuruluşları toplumun siyasal kültürünü geliştirerek veya dönüştürerek ülkedeki siyasal hayatın demokratikleşme sürecini olumlu yönde etkileyebilir. Siyasal hayatta kullanılan sert ve suçlayıcı milliyetçi dilin yumuşatılması hususunda önemli bir rol üstlenebilir. Ülke siyasetinin aşırı ucunda yer alan siyasi oluşumlar ve bunların destekçileri bu türden bir söylem içerisine girerek toplumun gerilmesine ve kamplaşmasına neden olabilmektedir. Toplumun büyük bir kısmını ilgilendiren konularda veya sorunlarda kamu bürokrasisinin de bu türden söylemler içerisine girdiğine sıklıkla rastlanmıştır. Bu tür söylemler, birçok sorunun çözümünü zorlaştırdığı gibi sorunların daha da derinleşmesine sebep olmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla ortaya çıkan ve dönemsel olarak önceliği değişen siyasi bazı sorunlar bulunmaktadır. İslamcılık, azınlıklar, sol ideoloji ve Kürt sorunu bu sorunların en önemlileridir. Cumhuriyetin kurulması sonrasında kendisini

devletin sahibi ve koruyucusu konumunda gören kamu bürokrasisi, yeni rejimi koruyabilmek için kendisinin sahip olduğu siyasi düşünce dışında kalan ülkedeki her türlü siyasi düşünceyi düşman olarak nitelendirmiş ve ortadan kaldırmaya veya baskı altında tutmaya çalışmıştır.

1923- 1940 arası dönemde rejime yönelik muhalefetin kaynağı olma potansiyeli bulunduğu düşüncesiyle dinin toplumsal hayattaki etkisi ortadan kaldırılmaya çalışılmış ve devletin kontrolünde bir din oluşturulabilmesi için Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Dinin medrese, tarikat, tekke ve zaviye gibi sivil örgütlenmeler aracılığıyla toplumsal hayatta etkili olmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Dönemsel olarak kamu bürokrasisi tarafından, rejim için birinci öncelikli tehdit olma sıralaması değişse de siyasal İslam sürekli bir tehdit unsuru olarak görülmüştür. 1950- 1980 arası dönemde yeni bir oluşum içerisine giren dini akımlar düşünsel ve örgütsel anlamda önemli atılımlar yapmıştır. Kamu bürokrasisi tarafından sürekli baskı altında tutulan bu akımlar, kamu bürokrasisinin bu baskısını kırabilecek bir güce sahip değildi. 1980 sonrası dönemde uluslar arası sistemdeki değişim, göç nedeniyle ülkedeki kentli nüfusun büyük bir artış göstermesi ve ülke ekonomisindeki değişim ülkede yeni bir muhafazakar sınıfın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ülkede ortaya çıkan bu yeni sınıf kamu bürokrasisinin katı ve jakoben laiklik anlayışını değiştirmese de ülkenin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel hayatının değişmesinde ve dönüşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Türkiye’de kamu bürokrasisinin muhalefetine rağmen, dindar kesimin değişik yollarla ekonomik, siyasal ve sosyal hayata katılımının sağlanması ülkede demokrasinin yerleşmesi açısından oldukça önemli bir gelişmedir. 1990’lardan itibaren dindar kesim veya cemaatler, siyasi partiler ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla siyasal ve sosyal hayatta önemli bir rol oynamaktadır. Son dönemlerde siyasi iktidarın askeri ve yargı bürokrasisi ile girdiği iktidar mücadelesinde bu tür örgütlerin siyasi iktidara önemli bir destek sağladığı da gözden kaçmamaktadır.

Yeni rejimin dayanacağı bir ulus oluşturma düşüncesi çerçevesinde ülkedeki gayrimüslim azınlığın Balkanlardaki Müslüman nüfusla değişimi sağlanmıştır. Siyasi endişelerle yapılan bu uygulama ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel alandaki zenginliklerinin büyük bir kısmının ortadan kaybolmasına neden olmuştur. Osmanlı’dan beri ekonomik ve sosyal alanda oldukça etkin olan azınlıkların zorunlu göçe tabi

tutulması ülkede sivil topluma kaynaklık etme potansiyeli taşıyan bir zeminin ortadan kalkması anlamını taşımıştır. Ülkedeki gayrimüslim azınlığa ikinci darbe 1939 yılında çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu ile vurulmuştur. Bu kanunla ülke ekonomisine önemli bir katkısı olan azınlıklar ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında hayata geçirilen her iki uygulama da ülkedeki siyasal ve kültürel farklılıkların ortadan kalkmasına neden olduğu gibi Türkiye'nin uluslararası imajını da olumsuz yönde etkilemiş ve bundan sonraki süreçte Türk dış politikasının yumuşak karnını oluşturmuştur.

Osmanlı'dan başlayarak 1990'lı yıllara kadar rejim için tehdit unsuru olarak kabul edilen sol örgütlenmeler dönemselsel olarak yasaklanmış veya baskı altında tutulmuştur. Ülkede burjuva sınıfını ortaya çıkaracak derecede büyük sanayi ve ticari gelişmeler olmadığı için solun devleti ve kamu bürokrasisini dengeleyecek bir güç haline gelmesini sağlayacak işçi sınıfı ortaya çıkmamıştır. İşçi sınıfına dayanmayan sol, Türkiye'de toplumun değişik kesimlerinden destek bulmaya ve ülkenin siyasal ve sosyal hayatında etkili olmaya çalışmıştır. 1960 Askeri Müdahalesi'ne kadar Kadro Dergisi'ndeki etkinliği dışında sol yasal bir zeminde faaliyet gösterme imkanına sahip olmamıştır. 1961 Anayasası'nın ortaya çıkardığı özgürlük ortamında faaliyet imkanı bulan sol örgütler devletle olan ilişkilerinin yönü konusunda ihtilafa düşerek yol ayrımına girmiştir. Yön Dergisi'nin devamı niteliğindeki Milli Demokratik Devrim Örgütü ile İşçi Partisi yöntem konusunda oldukça farklı bir düşünce yapısına sahip olmuştur. Milli Demokratik Devrim taraftarları klasik sosyalist düşünceden farklı olarak, askeri bürokrasiyi maniple ederek siyasi iktidarı ele geçirmeyi amaçlamış, ancak bunda başarılı olamamıştır.

1971 Askeri Müdahale sonrasında sol örgütler yasaklanmış ve taraftarlarının büyük bir kısmı hapse atılmıştır. Bu dönemde kamu bürokrasisinin sola karşı sert bir tutum sergilemesinin en önemli nedeni ülkeye yönelik SSCB tehdidiydi. Yasal zeminde siyaset yapma imkanı bulamayan sol örgütler yasa dışı yollarla ve şiddet kullanarak kendilerini ifade etmeye çalışmıştır. TİKKO ve DHKP-C bu dönemde ortaya çıkan ve şiddeti siyasal amaçlarına ulaşma aracı olarak kullanan iki faal örgüt olmuştur. 1980 askeri müdahalesi sonrasında sol ideolojiye mensup birçok kişi hapse atılmış, işkence görmüş ve haklarında yıllarca sürecek davalar açılmıştır. Türkiye'de sol örgütler,

devletçi ve milliyetçi bir söylemi benimsediği ve çoğu zaman kamu bürokrasisinin baskısı altında kaldığı için, gelişmiş Batı ülkelerinde solun siyasal, sosyal ve kültürel alana yapmış olduğu katkıyı sunamamıştır. 1982 Anayasası'nın toplumun büyük bir kısmına siyaset yapma yasağı getirmesi ve uluslar arası gelişmeler Türkiye'de solun etkisini azaltmıştır. 1990'lı yıllardan sonra sol ideolojiye mensup kişiler kendilerini çevreci, feminist ve kültürel hareketlerde ifade etmeye başlamışlardır. 1980 sonrası dönemde sol kamu bürokrasisinin rejim karşıtı tehdit unsurlar sıralamasından çıkartıldığı söylenebilir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde yeni rejimi ve daha sonraki süreçte de ülkenin toprak bütünlüğünü tehdit ettiği düşünülen Kürt sorunu ülke siyasetinin en önemli sorunlarından birisi olarak var olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yıkılışının en önemli nedenlerinden biri olan milliyetçilik düşüncesi, yeni rejimi Türklük temeline dayalı milliyetçi bir düşünce çerçevesinde oluşturacağı yeni bir ulusa dayandırmak isteyen kamu bürokrasisi üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Kamu bürokrasisinin sahip olduğu milliyetçilik düşüncesi, ırkçılık temeline dayanmasa da tek tip bir vatandaş tipine ve bütünlükçü bir toplum yapısına sahip olma düşüncesi pek çok farklılığı bünyesinde barındıran Anadolu coğrafyasında önemli sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte ortaya çıkan sorunların en önemlilerinden birisi de Kürt sorunu olmuştur. Nüfusun büyük bir kısmını Kürt nüfusun oluşturduğu ülkenin güney ve doğu bölgelerinde Cumhuriyetin kuruluşundan hemen sonra Şeyh Said Ayaklanması çıkmıştır. Bu ayaklanma bastırılmış ve bu ayaklanma bahane edilerek ülkenin sosyal ve siyasal alanı daraltılmıştır. Bu süreçte kurulan İstiklal Mahkemeleri adil bir yargılama sürecine tabi tutmadığı birçok insanın idam edilmesine neden olmuştur. Bu bölgede toplumsal yapının en önemli aktörü olan toprak ağaları ve beyler bundan sonraki süreçte dönemsel olarak nedenli farklı da olsa ayaklanmıştır. Bu ayaklanmaları bastıran devlet, ayaklanmalara katılanları ülkenin değişik yerlerine sürmüş ve kısa bir süre sonra da kendi otoritesine karşı ayaklanan bu güçlerle işbirliği yapmayı ihmal etmemiştir. Kente göçen Kürt nüfus ve eğitim amacıyla büyük kentlere giden Kürt gençliği kendilerini daha çok sol gelenek içerisinde ifade etmeye çalışmıştır.

1980'li yıllarla birlikte ülkede ve uluslararası sistemde meydana gelen gelişmeler ülkedeki kürt sorununu farklı boyutlara taşımıştır. 1982 Askeri Müdahalesi

sonrası siyasal, sosyal alandaki yasaklama ve kısıtlamalar; ülkenin toplumsal yapısındaki değişiklikler, dünyada ortaya çıkan küreselleşme ve yerelleşme süreçleri, bunlardan daha önemlisi kamu bürokrasisinin bu sorunu sadece güvenlik sorunu olarak görmesi ve çözümü güvenlik güçleriyle çözmeye çalışması bu sorunun daha da büyümesine neden olmuştur. 2000’li yıllara kadar ülkedeki siyasi iradenin ve sivil toplum kuruluşlarının bu sorunun çözüm sürecine dahil edilmediği görülmüştür. Kamu bürokrasisi ve siyasal alandaki bazı aşırı uçlar, bu sorunun ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel altyapısına inilmesini öneren kişi, kurum ve kuruluşları suçlayıcı ve vatan hainliğiyle itham edici bir söylem içerisinde olmuştur. Bu suçlayıcı yaklaşım, Kürtlerin devletten beklentilerinin ve taleplerinin ne olduğunun etraflıca tartışılıp, belirlenmesi konusunda önemli bir engel oluşturmuştur. 2000’li yıllara gelindiğinde AB’ye giriş sürecinin etkisi ve sivil toplum örgütlerinin büyük katkısıyla siyasi iradenin bu konuda inisiyatif alması sağlanmıştır. Kamu bürokrasisinin bu konuda siyasi iradenin etkin bir rol oynamasından rahatsız olduğu, süreç içerisindeki tutum ve davranışlarından açıkça anlaşılmaktadır. Kürt sorununun çözümü konusunda siyasi iradenin kamu bürokrasisi karşısında başarılı olabilmesi için sivil toplum kuruluşlarının desteğini arkasına alması gerekmektedir. Kürt sorununu esas alarak hareket eden siyasi partilerin ve bölgedeki sivil toplum kuruluşlarının özgür bir ortamda faaliyet göstermeleri konusunda gerekli hassasiyetin gösterilmesi bölge insanının siyasal sisteme dahil olmasında önemli bir işlev göreceği öngörülmektedir.

5.3.2. Dış Siyaset Açısından Değerlendirilmesi

Türkiye’nin tarihsel geçmişi, kamu bürokrasisinin dış politikaya resmi ideoloji çerçevesinde biçimlenen güvenlik penceresinden bakmasına neden olmuştur. 1990’lı yıllara kadar Türkiye’nin bölge ülkelerine ve uluslararası sisteme yaklaşımı güvenlik temeline dayalı siyasal bir yaklaşım olmuştur. Bunun en önemli nedenlerinden birisi ülkenin dış politikasının belirlenme sürecinde kamu bürokrasisi içerisindeki küçük bir azınlık harici toplumsal bir unsurun dahil edilmemesidir. Türkiye Batıyla olan ilişkilerinde Yunanistan’ı kendisine siyasal bir rakip olarak görmüş ve uluslararası sisteme bu yaklaşım kapsamında dahil olmaya çalışmıştır. Türk dış politikasındaki bu yaklaşım ülkenin dış ilişkilerinin tepkisel bir süreçte gelişmesine neden olmuştur. Bu

tepkisellik Türkiye'nin ekonomik bir örgüt olan AET'ye siyasi, siyasi bir örgüt olan AB'ye de ekonomik nedenlerle girmek istemesine neden olmuştur.

24 Ocak Kararları'ndan sonra ülkenin ekonomik alandaki dinamikleri sosyal ve siyasal alanda olduğu gibi dış politikada da etkin bir rol oynamaya başlamıştır. 1980 sonrası süreçte ülkede serbest pazar ekonomisinin uygulanabilmesi konusunda kamu bürokrasisinin büyük bir direnç göstermediği gözlenmiştir. Ancak konu siyasal ve sosyal alanda ülkenin demokratikleşmesi olunca kamu bürokrasisinin yaklaşımının oldukça değiştiği gözlenmektedir. 1990'lı yıllardan sonra sivil toplum kuruluşları ülkedeki diğer alanlarda olduğu gibi dış politika konusunda da önemli bir dönüşümün yaşanmasına önemli bir katkıda bulunmuştur.

Türkiye'nin AB'ye giriş sürecinde ülkede faaliyet gösteren birçok sivil toplum kuruluşunun siyaset kurumuna ve kamu bürokrasisine önemli bir destek sağladığı gözlenmiştir. AB müktesebatının içeriğini oluşturan siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel alandaki taleplerin oluşturulması ve uygulamaya geçirilmesi sürecinde sivil toplum kuruluşları devletle AB'nin ilgili organlarıyla olan ilişkisinde aracı bir kurum olarak görev yapmıştır. Ekonomik alanda ülkede serbest piyasa koşullarının oluşturulmasında, uluslararası şirketlerin ülke içindeki ticari anlaşmazlıklarının tahkime gitmesine imkan tanıyan yasal düzenlemelerin çıkmasında ve yabancılara mülk satışına müsaade edilmesinde TÜSİAD, TİSK, MÜSİAD, Liberal Düşünce Topluluğu önemli bir görev üstlenmişlerdir.

Siyasi alanda Kıbrıs sorunu, Ermeni meselesi, gayrimüslim azınlıkların hakları ve vakıf mülklerinin iade edilmesi, insan hakları ihlalleri, siyasi ve sosyal hak ve özgürlüklerin korunması, Kürt sorunu, askeri vesayet, dini alandaki yasakların kaldırılması (bu konuda daha çok Heybeliada Ruhban Okulu, misyonerlik faaliyetleri ve azınlık vakıflarının mülkiyetleri) gündeme getirilmiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde ülkenin Batıyla ilgili dış politikasında sıklıkla gündeme gelen bu sorunların çözümü konusunda siyasi irade ve sivil toplum kuruluşları kamu bürokrasisinden farklı bir yaklaşım içerisinde olmaya çalışmıştır. Ülkede yıllardır dış politikayı tekelinde bulunduran kamu bürokrasisinin ülkenin içi ve dış meselelerini tehdit algısı çerçevesinde oluşan siyasi bir perspektiften ele almaya çalıştığı gözlenmiştir.

Ekonomik ve sosyal alandaki gelişmeler, ülkedeki hemen her meseleye veya toplumsal talebe güvenlik merkezli bir siyasi yaklaşımla bakılması alışkanlığının etkisini azaltmaya başlamıştır. Ülkede kamu bürokrasisinin etki alanı dışında ortaya çıkan ekonomik alan 1980 sonrasında genişleme eğilimi göstermiştir. Ekonomik alandaki bu genişleme ve gelişme ülkedeki sosyal alanın da genişlemesine altyapı hazırlamıştır. Genişleyen ekonomik ve sosyal alanda var olan sivil toplum kuruluşları kamu bürokrasisinin doğrudan etkisi olmadan bu alanda faaliyetlerini geliştirmiştir. Ekonomik ve sosyal gelişme siyasi iktidar ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla dış politikayı da önemli ölçüde etkilemeye başlamıştır. Ülkenin dış politikasındaki aktör ve yaklaşım değişimi ekonomik, sosyal ve güvenlik dışı siyasal ilişkileri ön plana çıkarmaya başlamıştır. Bütün bu gelişmelerin ülkenin iç dinamikleriyle açıklanması mümkün değildir. Uluslararası sistemin güçlü aktörleri olan çok uluslu şirketler, ulus üstü örgütler ve sivil toplum kuruluşları küreselleşme süreciyle, ulus devlet yapılarını birçok konuda baskı altına almaya başlamıştır. Ülke içindeki ve dışındaki dinamiklerin pek çok konuda birlikte hareket etmesi dünya genelindeki ulus devletleri etkilediği gibi Türkiye’yi de önemli ölçüde etkilemiştir.

1980 sonrasında ülkedeki ekonomik gelişme ve ticari faaliyetlerin artması, ülke dışındaki Türk nüfusun ve Türk girişimcilerin yatırımlarının artması sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanlarının ve ilgilendikleri konuların genişlemesine neden olmuştur. Ekonomik ve sosyal alanlarda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları, uluslar arası alanda faaliyet gösteren girişimcilere yardımcı olabilmek için yeniden yapılanmaya ve faaliyet alanlarını genişletmeye başlamıştır. Bu süreçte ülke içindeki ekonomik ve sosyal alanda faaliyet gösteren kuruluşlardan ayrı asıl amacı bu tür girişimcilerin dayanışmasını ve gelişimini sağlamak olan yeni sivil toplum örgütleri de kurulmuştur. Bu tür örgütlenmelerin yaygınlaşması dış politika ilişkilerinde ağırlığın güvenlikten ekonomiye kaymasını sağlamıştır. Ayrıca bu tür örgütlenmelerin artması, faaliyet ve etki alanlarını genişletmesi, dış işleri merkez bürokrasisinin ve dış ülkelerde görev yapan büyükelçilerin, seramonik görevler harici, yoğun bir çalışma temposuna girmesini sağlamıştır.

Kamu bürokrasisinin rejim muhalifi hareketler olarak değerlendirdiği dini hareketlerin uluslar arası alanda yapmış olduğu sosyal ve kültürel faaliyetler ülkenin dış

politikasına önemli katkılar sunmaya başlamıştır. Türk girişimcilerin dünyanın birçok yerinde açtığı okullar, ülkenin dış politikada daha etkin bir konuma yükselmesine önemli bir katkı sunmaya başlamıştır. Türkiye’de kurulan veya başka bir ülkede Türkler tarafından kurulmuş olan insani yardım dernekleri bulunmaktadır. İHH, Deniz Feneri, Kimse Yok mu, Can Suyu, Yardım Eli vb. yardımlaşma amacıyla kurulmuş olan sivil toplum kuruluşları dünyanın birçok yerinde faaliyette bulunmaktadır. Bu kuruluşlar Türkiye’nin uluslar arası alanda tanıtımına önemli bir katkı sunmaktadırlar. Türkiye insanı ile yardım yapılan ülkelerin insanları arasında manevi bir bağ oluşmasını sağlayarak Türkiye’nin dış politikasına önemli bir güç katmaktadır. Bu kuruluşların faaliyetlerinin artması dış işleri bürokrasisinin iş yükünü artırarak bu sınıfın daha dinamik bir hale gelmesini sağlamaktadır.

5.4. Türkiye’nin Sosyo- Kültürel Yaşamı Açısından Değerlendirilmesi

Siyasi alanda devlet ile sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkide iki tarafın birbirini rakip hatta düşman gibi algılaması gibi önemli bir sorun ortaya çıkmaktadır. Oysa her iki kesimde toplum için madalyonun bir yüzünü oluşturduklarının (Sarıbay, 2001: 147,148) farkına varamamaktadır. Sosyal alanda yürütülen faaliyetler her iki tarafın amacının toplumun iyiliğini ve esenliğini sağlamak olduğunu ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Osmanlı döneminde sosyal ve kültürel alanın kaynağı din olmuştur. Bu dönemde ülkede faaliyet gösteren tarikatlar, tekke, zaviye, lonca ve vakıflar sosyal alanın en önemli unsurları olmuştur. Cumhuriyetin ilanı sonrasındaki süreçte kamu bürokrasisinin dini sosyal hayattan koparmaya yönelik faaliyetleri bu tür örgütlenmelerin yasaklanması ve ortadan kaldırılmasına neden olmuştur. Toplumun sosyal ve kültürel hayatında önemli bir yer tutan bu örgütlenmelerin yerine yenisi ikame edilemediği için Cumhuriyet dönemi içerisinde uzunca bir süre sosyal ve kültürel hayat oldukça sönük geçmiştir. Tek parti iktidarı döneminde uluslaşma sürecinin yoğunluk kazanması, toplumsal farklılıkların ortadan kaldırılmaya çalışılması ve gayrimüslim azınlığın ülkeyi terk etmek zorunda kalması, ülkenin sosyal ve kültürel hayatının sönük kalmasının diğer önemli nedenleri olmuştur.

Kamu bürokrasisinin etki alanı dışında ve ona rağmen varlığını sürdürebilen ekonomik, siyasal ve sosyal alanın ortaya çıkmaya başladığı 1980’li yıllara kadar

ülkedeki sosyal ve kültürel alanda kurumsal anlamda önemli gelişmeler olmamıştır. Bu dönemde gayriresmi kişisel ilişkiler çerçevesinde istikrarsız bir sosyal ilişkiler ağı ortaya çıkmıştır. Bu ilişkiler ağına çoğunluğunu geniş aile tipinin oluşturduğu geleneksel tarım toplumlarında rastlanmıştır. Ülkede kırdan kente göçün yoğunlaştığı ve kentli nüfusun aşırı bir artış yaşadığı dönemlerde gayriresmi kişisel ilişkiler ortadan kalkmaya başlamıştır. Kentte yaşayan insanlar geleneksel toplumdaki ilişkilerden yoksun kaldıkları için yeni aidiyet kapıları aramaya başlamıştır. Sosyal alanda yardımlaşma ve dayanışmayı sağlamak amacıyla hemşehri dernekleri türü örgütler kurulmuştur. Bu tür dernekler kent yaşamında birliktelik sağlayacağı gibi yerel kültürlerin yaşatılması ve sonraki kuşaklara aktarılması sürecinde önemli bir rol oynamıştır.

1990'lı yıllara gelindiğinde ülkedeki ekonomik ve sosyal koşullar, insani duygular ve sosyal sorumluluk düşüncesi temelinde faaliyet gösteren yeni yardım kuruluşlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Türk toplumunun sosyo- kültürel geçmişinde önemli bir yeri olan yardımlaşma ve dayanışma duygusu, yardım kuruluşlarının kısa süre içerisinde sayılarının artarak ülke çapında örgütlenmesini sağlamıştır. Bu kuruluşlar ülkedeki gelir dağılımındaki dengesizliğin neden olduğu sorunların bir kısmının engellenmesi hususunda önemli bir rol oynamıştır. Suç ve suçlunun kaynağını ortadan kaldıracak faaliyetler gösteren bu kuruluşlar, marjinalleşme eğilimi olan toplumun alt kesimlerinin sisteme dahil olmasını da sağlayacak potansiyel taşımaktadır.

Kültürel amaçlar için kurulan sivil toplum kuruluşları demokratik ortamlarda sosyal alanda var olan bazı kültürel değerlerin kamusal alana taşınmasını sağlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında 1990'lı yıllara kadar geçen sürede ülkedeki Alevilerin toplumsal hayata kendi kültürel değerleriyle girişi kamu bürokrasisinin baskısı nedeniyle mümkün olmamıştır. Dönemsel olarak kamu bürokrasisinin yaptığı baskının şiddeti değişmekle beraber bu baskının sürekli bir hal aldığı görülmüştür. 1990'lı yıllarla birlikte Aleviler kurdukları sivil toplum kuruluşları aracılığıyla devletten istek ve taleplerini ve toplumdan beklentilerini açıkça dile getirmeye başlamıştır. Alevilerin kendilerini özgürce ifade etme imkanı bulması, daha önceki süreçte şiddete eğilimli olan Alevi gençliğinin sisteme entegre olmasına katkı sağlayacağı beklenen bir durumdur.

Sivil toplum kuruluşları ÷lkedeki demokratikleşme sürecine katkı sunma yanında ÷lkede var olan kültürel zenginliklerin ortaya çıkartılması ve bu zenginliğin korunarak sürdürülebilir olması konusunda önemli bir rol oynayacaktır. Kültürel zenginlikler demokrasinin topluma daha fazla yerleşmesine ve sosyal alandaki ilişkilerin daha seviyeli bir şekilde sürdürülmesine katkı sunacaktır.

6. BULGULAR, ÖNERİLER, GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu başlık altında yapılan bu araştırma sonunda ortaya çıkan bulgular, bulgulara karşılık ortaya konulacak öneriler ve genel değerlendirme ve sonuç kısmı yer almaktadır.

6.1. Bulgular

B.1. Türkiye’de ortaya çıkan sivil toplum kuruluşlarının beslendiği toplumsal kaynaklar Batıdaki toplumsal kaynaklardan nitelik ve nicelik olarak oldukça farklı özellikler taşımaktadır.

B.2. Türkiye’de işçilerin tarihsel süreç içerisinde sayısı büyük bir artış gösterse de işçilerde sınıf bilincinin yerleşmemesi ülkede işçi sınıfının kamu bürokrasisini dengeleyebilecek bir güce ulaşamamasına neden olmuştur. Kamu bürokrasisini dengeleyecek bir işçi sınıfının olmaması sivil toplum kuruluşlarının siyasal alandaki etkisini azaltıcı bir etki yapmıştır.

B.3. Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının kamu bürokrasisinin etki alanı dışında faaliyet yürütmeye başlaması oldukça yeni bir durumdur.

B.4. Türkiye’de kamu bürokrasisinin belirleyiciliğinde devam eden kamu bürokrasisi sivil toplum ilişkisi 1980 sonrasında karşılıklı etkileşim sürecine girmiştir. Bu sürece girilmesinde ekonomik alanda alınan 24 Ocak Kararları’nın ve uluslar arası sistemde meydana gelen değişimin önemli bir payı bulunmaktadır.

B.5. Türkiye’de demokrasinin yerleşmesi ve sürdürülebilir olması hususunda sivil toplum kuruluşlarına önemli görevler düşmektedir.

B.6. Ülkede var olan siyasi sorunlara kamu bürokrasisinin güvenlik merkezli yaklaşımı bu sorunların çözülmesi önünde büyük bir engel oluşturduğu gibi, bu yaklaşım çoğu zaman sorunların daha da derinleşmesine ve bu sorunlarla bağlantılı başka sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

B.7. Sivil toplum kuruluşlarının sosyal ve kültürel alanda yürüttüğü faaliyetler, siyasal alanda bozulan kamu bürokrasisi sivil toplum kuruluşları ilişkisini düzeltici bir etki yapmıştır.

B.8. Türkiye’de 1980 sonrası ortaya çıkan yeni muhafazakar orta sınıf sivil toplumun kamu bürokrasisi karşısındaki etkinliğini artırması sürecinde önemli bir katkı sağlamıştır. Bu durumdan Avrupa’da sivil toplumun ortaya çıkmasına ve gelişmesini sağlayan burjuva ve işçi sınıfının yerini Türkiye’de din kurumunun almaya çalıştığı sonucu çıkartılabilir.

B.9. Uluslar arası sistemde meydana gelen değişimler Türkiye’nin ekonomik, sosyal ve siyasal hayatında büyük çaplı bir dönüşümün oluşmasında ve sivil toplum kuruluşlarının gelişim sürecinde önemli bir rol oynamıştır.

B.10. Uluslar arası sistemin aktörlerine karşı olumsuz bir düşünceye sahip olan Türkiye’deki muhafazakar sınıf, son yıllarda bu aktörler aracılığıyla kamu bürokrasisinin ülkedeki hakimiyetini zayıflatmaya çalışmaktadır.

B.11. Sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini sürdürmesi ve toplum devlet arasında iletişim kanalı olarak işlev görmesi için özgür bir ortam hazırlanması durumunda, ülkedeki marjinal grupların siyasal sistem karşısı bir düşünceyle siyasal sürecin dışında kalma eğilimleri ortadan kalkacaktır.

B.12. Sivil toplum kuruluşlarının güçlenmesi; devletin ekonomik, sosyal ve kültürel alanda yapmakta olduğu bazı hizmetlerin bu kuruluşlar tarafından yerine getirilmesini sağlayacaktır. Devletin yaptığı bazı hizmetlerin bu kuruluşlar tarafından yerine getirilmesi devletin dolaylı olarak küçülmesine neden olacaktır. Sivil toplumun etki alanının genişlemesi ve buna karşın devletin etki alanının daralması ülkenin demokratikleşmesi açısından oldukça faydalı bir gelişme olacaktır.

B.13. Türkiye’de kamu bürokrasisi ile sivil toplum kuruluşları arasındaki etkileşim süreci siyaset kurumu üzerinden yürütülmektedir. Bundan dolayı kamu bürokrasisi ile sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkinin gelişim sürecinde siyasi iktidarların önemli bir rolü olmuştur.

B.14. Türkiye’de siyasi alanda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları insan hakları konusu üzerinde ısrarla durarak kamu bürokrasisinin bu konudaki olumsuz imajının düzeltilmesine önemli bir katkı sunmuştur.

B.15. Türkiye’de çevre alanında ortaya çıkan sivil toplum kuruluşlarının sermaye çevreleri tarafından kurulması ve yönlendirilmesi, bu örgütlerin siyasi bir harekete dönüşmesini engellemiştir.

B.16. Türkiye’de 1980 sonrasında solun toplumsal muhalefet kaynağı gücünü kaybetmeye başlaması din kurumunu öne çıkartmıştır. Bu gelişme dini, sivil toplum kuruluşlarını besleyen en önemli kaynak durumuna getirmiştir.

B.17. Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının dine ve Kürt meselesine yaklaşımı, bu kuruluşların kamu bürokrasisiyle olan ilişkilerinin yönünü belirleyen en önemli etken olarak kabul edilebilir.

6.2. Öneriler

Ö.1. Sivil toplum kuruluşlarının güçlenmesi ve faaliyetlerini süreklileştirebilmesi için ülkede kamu bürokrasisinin etkisinden olabildiğince uzak ekonomik ve sosyal alan oluşturulmaya çalışılmalıdır.

Ö.2. Türkiye’de demokratikleşme sürecine katkı sunan ve sunma potansiyeline sahip dinamiklerin Batı toplumunda ortaya çıkan dinamiklerden farklı özellikler gösterebileceği gözden kaçırılmamalıdır. Kamu bürokrasisinin baskıcı uygulamalarına muhalefet edebilecek potansiyele sahip kaynaklardan birinin de din olduğu bilinmeli ve ona göre değerlendirmeler yapılmalıdır.

Ö.3. Türkiye’deki sivil toplum kuruluşlarının gelişim sürecini doğrudan etkilemiş olan serbest piyasa koşullarının sürdürülebilir olması konusunda siyaset kurumu azami gayret göstermek durumundadır.

Ö.4. Türkiye’de demokrasinin gelişimi bir bakıma sivil toplum kuruluşlarının gelişimi anlamına geldiği için, sivil toplum kuruluşlarının gelişmesini ve güçlenmesini sağlayacak ortamların oluşturulması, toplumda demokrasinin gelişmesini ve yerleşmesini sağlayacak ortamların oluşturulması anlamına gelecektir. Bundan dolayı ülkedeki sivil toplumun güçlenmesine büyük önem verilmelidir.

Ö.5. Sivil toplum kuruluşları kamu bürokrasisinin ülke sorunlarının birçoğuna güvenlik merkezli yaklaşımını değiştirme ve dönüştürme hususunda önemli bir rol oynamıştır. Bu konuda sivil iradenin sivil toplum kuruluşlarına destek olması ve kamuoyunu bilgilendirmesi gerekmektedir. Siyasi iradenin bu konuda sivil toplum kuruluşlarına destek olması ülkedeki birçok sorunun çözülmesine önemli bir katkı sunacaktır.

Ö.6. Sivil toplum kuruluşlarının sosyal ve kültürel alanda yaptığı faaliyetler küçümsenmemeli ve göz ardı edilmemelidir. Bu kuruluşların sosyal alanda yaptığı faaliyetlerin ülkenin ekonomik ve siyasal hayatına önemli katkı sunduğu sıklıkla ifade edilmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının sosyal ve kültürel alanda yaptığı faaliyetlerin desteklenmesi ülkedeki sosyal barışın korunmasını ve suç oranının düşmesini sağlayacaktır.

Ö.7. Sivil toplum kuruluşları ülkenin demokratikleşmesi ve özgürleşmesi sürecini sürdürebilme konusunda ülke içi toplumsal dinamiklerin yeteriz kaldığı durumlarda uluslar arası sistemin güçlü aktörlerinden yararlanmıştır. Uluslar arası sistemin aktörlerinden yararlanarak demokratik süreci sürdürülebilir kılmak, her zaman geçerli olamayacağı için ülkedeki toplumsal dinamiklerin güçlenmesi konusunda çalışılması gereklidir.

Ö.8. Türkiye'nin daha yaşanılabilir bir ülke olması için ülkedeki toplumsal farklılıkların zenginlik olarak kabul edilmesi, farklı siyasi düşünce yapısına sahip kişi, grup ve kuruluşların da pragmatik olmak yerine daha geniş kapsamlı bir düşünceyi benimsemesi gerekmektedir.

Ö.9. Ekonomik ve sosyal alanda devletin yürüttüğü faaliyetlerin azaltılması toplumdaki siyasal iktidarı ele geçirme düşüncesini de geriletecektir. Bu düşüncenin gerilemesi ülkede demokrasinin kök salmasına ve kurumsallaşmasına katkı sağlayacaktır. Bundan dolayı ekonomik ve sosyal alanda devletin küçültülmesi demokratik bir topluma ulaşılması sürecinde önemli bir adım olarak değerlendirilmelidir.

Ö.10. Ülkedeki siyasi iktidarların istikrar kazanması, kamu bürokrasisinin toplum üzerindeki etkisini azaltması sivil toplum kuruluşlarının daha özgür bir faaliyet alanına kavuşmasını sağlayacaktır. Sivil toplum kuruluşları daha özgür bir ortamda faaliyet gösterebilmek için siyasi istikrarı sağlayacak ve sürdürecektir politikalara destek olmalıdır.

Ö.11. Siyasal alanda faaliyet yürüten sivil toplum kuruluşları, ülkedeki demokratikleşme sürecinin öncüleri oldukları için kamu bürokrasisinin baskısına diğer sivil toplum kuruluşlardan daha fazla maruz kalmışlardır. Ülkede siyasal ve sosyal alanda daha özgür bir ortam ortaya çıktıkça siyasal alanda faaliyet yürüten bu

kuruluşların değeri daha fazla anlaşılacaktır. Ülkede hemen her meseleyi tartışma ortamına taşıyan bu kuruluşlara toplumun sahip çıkması ve destek vermesi ülkenin demokratikleşmesi açısından oldukça önemlidir.

Ö.12. Türkiye’de kamu bürokrasisi ve toplumun bazı kesimlerinin ülke meselelerini güvenlik merkezli tepkisel bir yaklaşım çerçevesinde ele alması bu meselelerin gerçek nedenlerine inilmemesine neden olmuştur. Ülke sorunlarının ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel boyutlarıyla ele alınması durumunda bu meselelerin çözümü konusunda önemli bir adım atılmış olacağı göz ardı edilmemelidir.

6.3. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Batı toplumunda ekonomik üretim araçlarının gelişimi ve dağıtım sürecinde ortaya çıkan sivil toplum kavramı özünde farklılıkları barındırmaktadır. Türk toplumunda geçmişten gelen farklılığa ve ayrılığa karşı olumsuz tutum, sivil toplum kuruluşları için de söz konusu olmuştur. Ülke ekonomisinin gelişmesi, siyasal, sosyal ve kültürel alanda hakim olan paradigmalardan dönüşümüne zemin hazırlamıştır. Ülkede yaşanan bu toplumsal dönüşümün önemli aktörlerinden birisi olan sivil toplum kuruluşları, halkla devlet arasında aracı kurum olarak önemli işlevler görmeye başlamıştır. Ekonomik alanda serbest piyasa koşullarının oluşması, siyasi alanda temel insan haklarına saygılı, sınırlı ve sorumlu bir idarenin olması, sosyal alanda yardımlaşma ve dayanışmanın topluma benimsetilmesi ve kültürel alanda farklılıkların toplumsal bir zenginlik olarak kabul edilmesi hususunda sivil toplum kuruluşlarının önemli bir rol üstlendiği gözlenmiştir.

Sivil toplum kuruluşları üstlendiği bu rolün gereklerini yerine getirirken ülke yönetiminde önemli bir konumu olan kamu bürokrasisiyle yakın ilişki içerisine girmek durumunda kalmıştır. Sivil toplum kuruluşlarının kamu bürokrasisi ile olan ilişkisinin yönü, ülkenin demokratikleşme sürecinde belirleyici olmuştur. Sivil toplum kuruluşlarının güçlenmesi, ülkede örgütlü bir toplum yapısının oluşmasını sağlamıştır. Örgütlü toplumun oluşması idarenin sorumluluk bilinciyle hareket etmesini sağlamıştır. Sorumluluk bilinci taşıyan bir idarenin bulunduğu toplumda hukuk işlemeye başlar, hukukun işlemesi özel alanın korunmasına, devletin etki alanı dışında kalan sivil alanın

genişlemesine, sivil alanın genişlemesi devletin iş yükünün azalmasına, devletin iş yükünün azalması da devlet yönetimine olan talebin azalmasına neden olacaktır.

Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının sosyal ve kültürel alanda yaptığı faaliyetler, ülkenin ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel hayatında belirleyici bir etkiye sahip olma yolunda ilerlemektedir. Bu alanda yapılan faaliyetlerin Türkiye toplumunun kültürel yapısıyla uyumlu olması, kamu bürokrasisi ve toplum tarafından kolayca sahiplenilmesi nedeniyle, bu alanda yapılan faaliyetler ülkenin ekonomik ve siyasal alandaki geleceğiyle ilgili yapılacak araştırma ve planlamalarda göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

- ABADAN, Nermin (1959), Bürokrasi, Ankara: A.Ü. SBF Yayınları
- AHMAD, Feroz (1996), Demokrasi Sürecinde Türkiye, İstanbul: Hil Yayınları
- AHMEDİ, Hamid (2009), İran: Ulusal Kimlik İnşası, (Çev. Hakkı Uygur), İstanbul: Küre Yayınları
- AĞIRMAN, Mustafa (1997), Mescid ve Fonksiyonları, İstanbul: Ravza Yayınları
- AKAT, Mehmet (1979), Çoğulcu Demokrasilerde Siyasal İktidar ve Baskı Grupları, İstanbul
- AKAY, Ali (2006), “Türk Aydını ve Tarihle Barışmak”, **Doğu Batı Dergisi**, Entelektüeller III, Sayı: 37 (s.37- 60)
- AKGÜNDÜZ, Hasan (1992), “Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Osmanlı Medrese Sistemi: Klasik Dönem”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Ekim 1992, Sayı:80
- AKŞİT, Bahattin, Ayşe SERDAR, Bahar TABAKOĞLU (2005), “İslami Eğilimli Sivil Toplum Kuruluşları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce** Cilt 6 İslamcılık, İstanbul: İletim Yayınları, (s.664- 681)
- AKYOL, Taha (2005), Politikada Şiddet, İstanbul. Truva Yayınları
- ALKAN, Mehmet Ö. (1998a), Sivil Toplum Kuruluşlarının Hukuksal Çerçevesi 1839- 1945”, (Der. YÜCEKÖK, Ahmet N., İ. TURAN), Tanzimattan Günümüze İstanbul’da STK’lar, İstanbul: Tarih Vakfı Yayını, (s.45- 73)
- ALKAN, Mehmet Ö. (1998b), “1856 - 1945 İstanbul’da Sivil Toplum Örgütlenmelerinin Gelişimi (Devlet- Toplum İlişkisi Açısından Bir Tarihçe Denemesi)”, (Der. YÜCEKÖK, Ahmet N., İ. TURAN), Tanzimattan Günümüze İstanbul’da STK’lar, İstanbul: Tarih Vakfı Yayını, (s.79- 147)
- ANDERSON, Perry (2003), Tarihten Siyasete Eleştiri Yazıları, (Çev. Simten Coşar), İstanbul: İletişim Yayınları
- ANDERSON, Perry (2004), Tarihsel materyalizmin İzinde, (Çev. Mehmet Bakırcı, H. Gürvit), İstanbul: Belge Yayınları
- ANDERSON, Perry (2007), Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler, (Çev. Bülent Aksoy), İstanbul: Birikim Yayınları

- ARAI, Masami (2003), Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği, (Çev. Tansel Demirel), İstanbul: İletişim Yayınları
- ARN, Micheal Nohn (1994), “Türkiye’de Hükümet Dışı Örgütlerde Ekoloji Sorunsalı”, **Birikim Dergisi**, Sayısı: 57- 58, (s.23- 27)
- ARON, Raymond (1994), Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, (Çev: Korkmaz Alemdar), Ankara: Bilgi Yayınevi
- ARSLAN, Zühtü (2002), “Rousseau’nun Hayaletleri: Yeni Devlet Eski Söylem”, **Doğu – Batı Dergisi**, Yeni Devlet Yeni Siyaset, Sayı:21, (s.11-29)
- ATAUZ, Akın (1994), “Çevreci Hareketlerin Türkiye’yi Sarsmayan On Yılı”, **Birikim Dergisi**, Syı: 57- 58, (s.17- 22)
- ATILGAN, Gökhan (2006), “Mihri Belli”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt:8 Sol, İstanbul: İletişim Yayınları, (s.548- 570)
- AVCI, Güven (2000), “Türkiye’de Arayışlara Bir Örnek İdris Küçükömer”, İdris Küçükömer Anısına Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları (Der. Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi WALD), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı (s.33- 47)
- AVCIOĞLU, Doğan (1963), “Tepesi Üstü Duran Ağaç”, **Yön Dergisi**, Sayı 48, Nisan 1963
- AYYILDIZ, Ali (2006), Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, İstanbul: İletişim Yayınları
- BARLAS, Mehmet (2002), “Genelkurmay ve Halkla Yanlış İlişkiler”, 25 Nisan 2002 Yenişafak Gazetesi
- BARRY, Norman P. (2004), Modern Siyaset Teorisi, (Çev. Mustafa Erdoğan, Yusuf Şahin), Ankara: Liberte Yayınları
- BAŞGİL, Ali Fuad (1991), Din ve Laiklik, İstanbul: Yağmur Yayınları
- BAŞKAYA, Fikret (2007), “Türkiye’de Sol Hareketin İdeolojik Geri Planı Üzerine Bazı Gözlemler”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt: 8, Sol, İstanbul: İletişim Yayınları, (s. 73- 77)
- BAYRAMOĞLU, Ferzan (2000), İdris Küçükömer Anısına Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları (Der. Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi WALD), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı (s.17- 18)

- BELGE, Murat (2000), “Sivil Toplumda Politika”, İdris Küçükömer Anısına Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları (Der. Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi WALD), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı (s. 80- 87)
- BELGE, Murat (2007), “Türkiye’de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt: 8, Sol, İstanbul: İletişim Yayınları, (s. 19- 48)
- BENER, Erhan (1998), Bürokratlar I-II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını
- BERKES, Niyazi (2002), Türkiye’de Çağdaşlaşma, İstanbul: YKY
- BERMAN, Marshall (2006), Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor, (Çev.Ümit Altuğ, Bülent Peker), İstanbul: İletişim Yayınları
- BİRAND, M.Ali (1984), 12 Eylül Saat: 04.00, İstanbul: Karacan Yayınları
- BORA, Tanıl (2001), “Türkiye’de Meslek Kuruluşları: Kamu, Sivil ve Milli’nin Muğlak Kesişim Alanı”, **Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**, İstanbul: İletişim Yayınları (s.265-310)
- BRATTON, Michael (1994), “Civil Society and Political Transition in Africa” , Harbeson, Rothchild, Chazan, ibid.,(pp.51-81)
- BUĞRA, Ayşe (1997), Devlet ve İşdamları, (Çev. Fikret Adaman), İstanbul: İletişim Yayınları
- BULUT, Yücel (2005), “Türkiye’nin Çağdaş Tarihine İlişkin Bazı Gözlemler”, **Divan Dergisi**, Sayı: 19, (s.1- 34)
- BUMİN, Kürşat (2000), İdris Küçükömer Anısına Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları (Der. Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi WALD), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı (s.18- 19)
- BURAN, Hasan (2005), Seçim Sistemleri ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Sistemi Önerisi, Ankara: Siyasal Kitabevi
- CANGIZBAY, Kadir (1997), Sosyolojik Praksis, Ankara: Ötüken Yayınevi
- CANGIZBAY, Kadir (2006), Çok – Hukukluluk Laiklik ve Laikrasi, Ankara: Liberte Yayınları
- CANGIZBAY, Kadir (2007), Hiçkimsenin Cumhuriyeti, Ankara: Ütopya Yayınları

- CASTELLS, Manuel (2006), Enformasyon Çağı: Ekomi, Toplum ve Kültür İkinci Cilt, Kimliğin Gücü, (Çev. Ebru Kılıç), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- CENGİZ, Orhan Kemal (2008), Turkey and The World Araound It, Ankara: Liberte Yayınları
- CİZRE, Ümit (2006), “Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2**, Kemalizm, İstanbul: İletişim Yayınları (s.156- 179)
- CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE ANSİKLOPEDİSİ, 7. Cilt, İletişim Yayınları
- ÇAHA, Ömer (1998), “1980 Sonrası Sivil Toplum Arayışları”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Eylül - Aralık 1998, Sayı: 23-24 (s.860-885)
- ÇAHA, Ömer (1999), Sivil Toplum Aydınlar ve Demokrasi, İstanbul: İz Yayıncılık
- ÇAHA, Ömer (2000), Aşkın Devletten Sivil Topluma, İstanbul: Gendaş Kültür Yayını
- ÇAHA, Ömer (2004), Açık Toplum Yazıları, Ankara: Liberte Yayınları
- ÇAĞLAR, Bakır (1998), “Parlamentar Patoloji”, 25.12.1998 Tarihli Milliyet Gazetesi
- ÇAYIR, Kenan (1999), Yeni Sosyal Hareketler, İstanbul: Kanküs Sosyoloji Yayınları
- ÇEKÜL Vakfı (2007), 2007 Yılı Çalışma Raporu, İstanbul
- ÇEVKO (2008), 2008 Yılı Faaliyet Raporu
- ÇINAR, Menderes (1997), Çok Hukuklu Toplum: Kamusal Alana Veda mı? Otantik Kimlik Politikası mı?, Türk Siyasal Hayatı: Değişim ve Süreklilik, İstanbul: Der Yayınları (s.226- 253)
- DAĞI, İhsan D. (2003), Batılılaşma Korkusu, Ankara: Liberte Yayıncılık
- DAVUTOĞLU, Ahmet (2000), “Tekerrür Eden Tarihsizlikten Kendini Fethe: İdris Küçükömer ve Sivil Toplum Arayışı”, İdris Küçükömer Anısına Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları (Der. Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi WALD), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı (s.48- 80)
- DAVUTOĞLU, Ahmet (2001), Stratejik Derinlik, İstanbul: Küre Yayınları
- DİAMOND, Lary (1991), “Demokrasinin Üç Paradoksu”, **TDV Bülteni**, Aralık 1991

- DOĞAN, İlyas (2007), “Türkiye’de Çok Partili Dönemde Sivil Toplumun Gelişimi (1945- 2000)”, http://www.akader.info/KHUKA/2007_eylul/1.pdf (s.83- 98)
- DOĞAN, İsmail (2000), Sivil Toplum Ondan Bizde de Var, İstanbul: Sistem Yayıncılık
- DREYFUS, Françoise (2007), Bürokrasinin İcadı, İstanbul: İletişim Yayınları
- DURSUN, Çiler (2002), “Türkiye’de Askeri Darbelerin Simgesel Ekonomisi”, **Doğu - Batı**, Yeni Devlet Yeni Siyaset, Sayı:21, (s.119-140)
- DURSUN, Davut (1992), Din Bürokrasisi, İstanbul: İşaret Yayınları
- DURSUN, Davut (1993), “**Din-Devlet İlişkilerinin 70 Yıllık Macerası**”, Yeni Zemin, Şubat 1993, S.2
- DUVARGER, Maurice (2004), Siyaset Sosyolojisi, (Çev. Şirin Tekeli), İstanbul: Varlık Yayınları
- ERDOĞAN, Mustafa (1997), Anayasal Demokrasi, Ankara. Siyasal Kitabevi Yayını
- ERDOĞAN, Mustafa (1998), “Sivil Toplum: Bir Kavramın Anatomisi”, Liberal Düşünce, Sayı: 10-11, (s.5-21)
- ERDOĞAN, Mustafa (2005), “Liberalizm ve Türkiye’deki Serüveni”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt: 7, Liberalizm, İstanbul: İletişim Yayınları, (s. 23- 40)
- ERGÜDER, Üstün, Yılmaz ESMER, Ersin KALAYCIOĞLU (1991), Türk Toplumunun Değerleri, İstanbul: TÜSİAD yayınları
- ERYILMAZ, Bilal (2002a), Kamu Yönetimi, İstanbul: Erkam Matbaası
- ERYILMAZ, Bilal (2002b), Bürokrasi ve Siyaset, İstanbul: Alfa Yayınları
- FAZLIOĞLU, İhsan (2005), “Türk Felsefe- Bilim Tarihinin Seyir Defteri”, **Divan Dergisi**, Ocak 2005, Sayı: 18, (s.1- 57)
- FINDLEY, Carter Vaughn (2007), “Osmanlı’nın İdari Mirası ve Modern Ortadoğu”, **İmparatorluk Mirası**, (Der. L. Carl Brown), İstanbul: İletişim Yayınları, (s.222- 245)
- GEMALMAZ, Mehmet Semih (1995), Anayasada Olağanüstü Rejim Demokratikleşmede Sivil Toplum, İstanbul: İnsan Hakları Yayını
- GÖKALP, Ziya (2005a), Türkçülüğün Esasları, İstanbul: Akvaryum Yayınevi

- GÖKALP, Ziya (2005b), *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, İstanbul: Akvaryum
Yayınevi
- GÖLE, Nilüfer (1991a), *Modern Mahrem*, İstanbul: Metis Yayınları
- GÖLE, Nilüfer (1991b), “Türk Toplumunu ve Pozitivist Elitin Etkinliği”, Sadettin
ELİBOL Sosyoloji Konuşmaları, Ankara: Ercan Yayıncılık
- GÖLE, Nilüfer (1992), “80 Sonrası Politik Kültür”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı:21,
Ankara
- GÖNEL, Aydın, Hasan ACILAR (1998), *Önde Gelen STK’lar*, İstanbul: Türkiye
Ekonomik ve Sosyal Tarih Vakfı Yayını
- GÖRMEZ, Kemal (1997), *Yerel Demokrasi ve Türkiye*, Ankara: Vadi yayınları
- GÜNDOĞAN, Ali Osman (2002), “Devlet ve Milliyetçilik”, **Doğu – Batı Dergisi**, Yeni
Devlet Yeni Siyaset, Sayı:21, (s.181-193)
- GÜREL, Burak, Can NACAR (2007), “Şefik Hüsnü (Değmer”, **Modern Türkiye’de
Siyasi Düşünce**, Cilt: 8, Sol, İstanbul: İletişim Yayınları, (s. 118-133)
- GÜZEL, Cemal (2007), “Türkiye’de Maddecilik İle Maddecilik Karşıtı Görüşler”,
Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt: 8, Sol, İstanbul: İletişim Yayınları,
(s. 49- 67)
- HACIFETTAHOĞLU, İsmail (2007), *Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer*, Ankara: Türk
Kızılayı Tarih Dizisi- 1
- HALİMPAŞA, Said (2006), *Buhranlarımız*, İstanbul: İz Yayıncılık
- HARDT, M., A. NEGRİ (2001), *İmparatorluk*, (Çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul:
Ayrıntı Yayınları
- HASPOLAT, M. Emin (2001), *Kamu Yönetimi*, Malatya: Özmert Matbaası
- HEPER, Metin (1973), *Modernleşme ve Bürokrasi*, Ankara: Sosyal Bilimler Derneği
Yayınevi
- HEPER, Metin (1981), *Türkiye’de Kent Göçmeni ve Bürokratik Örgütler*, İstanbul:
Boğaziçi Yayınları
- HEPER, Metin, Ersin KALAYCIOĞLU (1983), “Organizational Socialization as
Reality - Testing: The Case of the Turkish Higher Civil Servants,
International Journal of Political Education, Vol.6

- HEPER, Metin (2002), “Demokrasimizin Sorunları”, **Doğu – Batı Dergisi**, Yeni Devlet
Yeni Siyaset, Sayı: 21, (s,157-168)
- HEPER, Metin (2008), Devlet ve Kürtler, İstanbul: Doğan Kitap Yayını
- HEYWOOD, Andrew (2007), Siyaset, (Çev. Bekir Berat Özipek ve Diğerleri), Ankara:
Adres Yayınları
- İNALCIK, Halil (1997), “Tarihsel Bağlamda Sivil Toplum ve Tarikatlar”,
Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam, Ankara: Vadi Yayıncılık, (s.74-87)
- İNALCIK, Halil (2005), “Osmanlı İmparatorluğu’nda İslam”, **Tarih Risaleleri**, (Der.
Mustafa Özel, İstanbul: Vadi Yayınları, (s.17-33)
- İNALCIK, Halil (2005), “Osmanlı İktisat Zihniyeti ve Osmanlı Ekonomisi”, **Tarih
Risaleleri**, (Der. Mustafa Özel, İstanbul: Vadi Yayınları, (s.35-53)
- JAREG, Pal, Dan C. KASEJE (1998), “Groeth of Civil Society in Developing
Countries: Implications for Health”, Lancet, Cilt:351, No:9105 (s.819-822)
- JASCHKE, Gotthard (1972), Yeni Türkiye’de İslamcılık, (Çev.Hayrullah ORS),
Ankara: Bilgi Yayınevi
- KADIOĞLU, Ayşe (2000), İdris Küçükömer Anısına Türkiye’de
Sivil Toplum Arayışları (Der. Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi
Akademisi WALD), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı (s.127- 137)
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem (1990), İnsan Aile Kültür, İstanbul: Remzi Kitabevi
- KAHRAMAN, Hasan Bülent (2002), “Post-Fenomenolojik Devlet Tasavvuru Hegelci
ve Arendçi Kısıtlamalar ve Yeni Bir Sivil Toplum İnşa Olanağı”, **Doğu-
Batı Dergisi**, Yeni Devlet yeni Siyaset, Sayı:21, (s.45-60).
- KALAYCIOĞLU, Ersin (1992), “1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bakış”, Tarih
ve Demokrasi, İstanbul: Tarık Zafer TUNAYA’ya Armağan
- KALAYCIOĞLU, Ersin, Ali Yaşar SARIBAY (1995), “Tanzimat: Modernleşme
Arayışı ve Siyasal Değişme”, Türk Siyasal Hayatı: Değişim ve
Süreklilik, İstanbul: Der Yayınları (s.23- 43)
- KALAYCIOĞLU, Ersin (1997), “Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset”,
Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam, Ankara: Vadi Yayıncılık,
(s.111-135)

- KAMENKA, Eugene (1989), Bureaucracy, Oxford: Basil Blackwell
- KARA, İsmail (2004), “Çağdaş Türk Düşüncesi Nasıl Ele Alınabilir?”, **Kutadgubilig Felsefe Bilim Dergisi**, Ekim 2004, Sayı: 4, (s.159- 227)
- KARADAĞ, Ahmet (2003), “Demokratikleşme ve Sivil toplum: Liberal Düşünce Topluluğu Örneği”, **Sivil Toplum Dergisi**, Sayı: 4, (s.45- 58)
- KARAÖMEROĞLU, M. Asım (2006), “Tek Parti Döneminde Halkçılık”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt II, Kemalizm, İstanbul: İletişim Yayınları, (s.272- 283)
- KARAÖMEROĞLU, M. Asım (2006), “Köy Enstitüleri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt II, Kemalizm, İstanbul: İletişim Yayınları, (s.286- 293)
- KARATEPE, Şükrü (2008), Yeni Bir Anayasa İçin Görüş ve Öneriler, Müsiad Araştırma Raporları Ocak 2008 , İstanbul: Müsiad Yayınları
- KARPAT, Kemal H. (1995), Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul: Afa Yayıncılık
- KAYA, A.Reşit (2002), “Siyasetsiz Seçimler Üzerine Tartışma Ögeleri”, **Doğu - Batı**, Yeni Devlet Yeni Siyaset, Sayı:21,(169-177)
- KEANE, John (1994), Demokrasi ve Sivil Toplum, İstanbul Ayrıntı
- KEYDER, Çağdaş (1990), Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, İstanbul: İletişim Yayınları
- KEYMAN, E. Fuat ve Ali Yaşar SARIBAY (1997a), “Önsöz”, Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam, Ankara: Vadi Yayıncılık, (s.7-13)
- KEYMAN, E. Fuat ve Ali Yaşar SARIBAY (1997b), “Globalleşme ve Türkiye: Radikal Demokrasi Örneği”, Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam, Ankara: Vadi Yayıncılık, (s.34-55)
- KEYMAN, E. Fuat (2003), “Türkiye’de Laiklik Sorunu Düşünmek: Modernite, Sekülerleşme, Demokratikleşme”, **Doğu Batı Dergisi**, Kimlikler, Sayı: 23, (s.114- 130)
- KIŞLALI, Ahmet Taner (1968), Force Politiques Dans La Turquie Moderne, Publication de la Faculte des Sciences de l’Universite d’Ankara, No: 261, Ankara
- KIŞLALI, Ahmet Taner (1996), Siyaset Bilimi, Ankara: İmge Kitapevi

- KORAY, Meryem (1994), Değişen Koşullarda Sendikacılık, İstanbul: TÜSES Yayınları
- KÖKER, Levent (1990), Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, İstanbul: İletişim Yayınları
- KÜÇÜK, Adnan (2008), “Anayasa Mahkemesi Sorununu Aşmak”, 10.11.2008 Tarihli Taraf Gazetesi
- KÜÇÜKÖMER, İdris (1994), Sivil Toplum Yazıları, İstanbul: Bağlam Yayınları
- LAROUİ, Abdullah (1998), Tarihselcilik ve Gelenek, (Çev. Hasan Bacanlı), Ankara: Vadi Yayınları
- LOCKE, John (2002), Sivil Toplumda Devlet, (Çev. SerdarTaşçı, Hale Akman), İstanbul. Metropol Yayınları
- MAGA, İlker (2001), Sivil Toplum: Devletin Büyümesi, İstanbul: YGS yayınları
- MAHÇUPYAN, Etyen (1999), Yönetemeyen Cumhuriyet, İstanbul: Patika Yayınları
- MAHÇUPYAN, Etyen (2000), İdris Küçükömer Anısına Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları (Der. Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı (s.123- 126)
- MAHÇUPYAN, Etyen (2002), “Demokrasinin Alacakaranlık Kuşağı”, Doğu - Batı, Yeni Devlet Yeni Siyaset, Sayı:21, (s.95-101)
- MARDİN, Şerif (1983), “Yenileşme Dinamiğinin Temelleri”, Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk”, İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları
- MARDİN, Şerif (1986), “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez Çevre İlişkileri”, (Çev: Şeniz GÖNEN), Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, İstanbul: Beta Yayınları
- MARDİN, Şerif (1992), Türkiye’de Toplum ve Siyaset, İstanbul: İletişim Yayınları
- MARDİN, Şerif (1991), Türkiye’de Din ve Siyaset, İstanbul: İletişim Yayınları
- MARDİN, Şerif (1995), Türk Modernleşmesi, İstanbul: İletişim yayınları
- MARDİN, Şerif (1995), “Civil Society and Islam”, Hall (ed.), ibid., (pp.301-325)
- MARSHALL, Gordon (1999), Sosyoloji Sözlüğü, (Çev. Osman AKINHAY- Derya KÖMÜRCÜ), Ankara: Bilim Sanat Yayınları
- MARX, K.,F. ENGELS (2004), Alman İdeolojisi, (Çev. Sevim Belli), Ankara: Sol Yayınları

- MİSES, Ludwing Von (2008), İnsan Eylemi, (Çev. İsmail Aktar), Ankara: Liberte Yayınları
- OCHSENWALD, William (2007), “Modern Ortadoğu’da İslam ve Osmanlı Mirası”, **İmparatorluk Mirası**, (Der. L. Carl Brown), (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: İletişim Yayınları, (s.384- 411)
- ORTAYLI, İlber (2005), İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul: Alkım Yayınları
- ÖKSÜZ, Hikmet (2000), “Türk- Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 48, Cilt: XVI
- ÖKTE, Faik (1951), Varlık Vergisi Faciası, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi
- ÖKTEM, Niyazi (2002), “Din-İnanç Özgürlüğü ve Site”, **Doğu-Batı Dergisi**, Yıl:6 Sayı:21, (s.197-210)
- ÖNDER, Tuncay (2003), Ekoloji, Toplum ve Siyaset, Ankara: Odak Yayınları
- ÖRNEK, Acar (1994), Kamu Yönetimi, İstanbul: Meram Yayıncılık
- ÖZBUDUN, Ergun (1993), Türk Anayasa Hukuk, Ankara: Yetkin Yayınları
- ÖZDEMİR, Hikmet (1994), Ordunun Olağandışı Rolü, İstanbul: İz Yayıncılık
- ÖZEL, Soli, Ali SARIKAYA (2005), “Türkiye’de Liberalizmin Prangaları” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt: 7, Liberalizm, İstanbul: İletişim Yayınları, (s. 452- 472)
- ÖZEN, Şükrü (1996), Bürokratik Kültür I, Ankara: TODAİE Yayını No: 272
- ÖZGÜR, A. Faruk (2004), Tek Parti İdeolojisiyle Demokrasi, Ankara: Liberte Yayınları
- ÖZGÜR, A. Faruk (2008), Ne Laik, Ne Demokratik Ne de Hukuk Devleti, Ankara: Liberte Yayınları
- ÖZİPEK, Bekir Berat (2004), Muhafazakarlık Akıl Toplum Siyaset, Ankara: Liberte Yayınları
- ÖZİPEK, Bekir Berat (2005), “Liberal Düşünce Topluluğu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt: 7, Liberalizm, İstanbul: İletişim Yayınları, (s.620- 628)
- POPPER, Karl (2008), Açık Toplum ve Düşmanları II. Cilt Hegel, Marx ve Sonrası, (Çev. Harun Rızatepe), Ankara: Liberte yayınları
- ROUSSEAU, J.J. (2005), Toplumsal Mukavele, (Çev. Cenap Karakaya), İstanbul: Sosyal Yayınları

- RUMELİLİ, B. (2005), "Civil Society and the Europeanization of Greek-Turkish Cooperation", **South European Society and Politics**, 10(1), 45-56.
- RUSTOW, Dankwart A. (2007), "Askeri Miras", **İmparatorluk Mirası**, (Der. L. Carl Brown), (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: İletişim Yayınları, (s.360- 380)
- RYFMAN, Philippe (2006), Sivil Toplum Kuruluşları, (Çev. İsmail Yerguz), İstanbul: İletişim Yayınları
- SABİNE, George (1991), Yakın Çağ Siyasi Düşünceler Tarihi, (Çev. Özer OZANKAYA), Ankara
- SAKALLI, Bayram (1994), "**Tekke ve Zaviyelerin Türk Toplumundaki Rollerini, Kapatılmaları ve Tepkileri**", Türkiye Günlüğü Temmuz – Ağustos 1994 Sayısı
- SALAMON, Loster M., Helmut K. ANHERIER (1997), " Non- Governmental Organizations", *Society*, Cilt:34, No:2 (s.60-65).
- SAMUELS, J. Warren (1993), "The Chicago School of Economy: A Constructive Critique", **The Chicago School of Economy**, New Brunswick: Transaction Publishers
- SARIBAY, Ali Yaşar (1997), "Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum", Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam, Ankara: Vadi Yayıncılık, (s.88-110)
- SARIBAY, Ali Yaşar (2000), Kamusal Alan Diyalojik Demokrasi Sivil İtiraz, İstanbul: Alfa Yayınları
- SARIBAY, Ali Yaşar (2001), Postmodernite Sivil Toplum ve İslam, İstanbul: Alfa Yayıncılık
- SCHMİDT, Manfred G. (2002), Demokrasi Kuramlarına Giriş, (Çev. M. Emin Göktaş), Ankara: Vadi Yayınları
- SELÇUK, Sami (1999), Zorba Devletten Hukukun Üstünlüğüne, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- SEUFERT, Günter (2001), "Milliyetçi Söylemlerin Sivil Toplum Üzerindeki Etkisi", Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik, İstanbul: İletişim Yayınları (s.25-44)
- SEVİL, Muharrem (1999), Türkiye'de Modernleşme ve Modernleştiriciler, Ankara: Vadi Yayınları
- SEZAL, İhsan (2003), Sosyolojiye Giriş, Ankara: Martı Yayınevi

- SİTEMBÖLÜKBAŞI, Şaban (1995), Türkiye’de İskam’ın Yeniden İnkişafı (1950-1960), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- SMİTH, Anthony D. (1999), Milli Kimlik, (çev. Bahadır Sina Şener), İstanbul: İletişim Yayınları
- SONER, Kenan (2000), “İdris Küçükömer’de Sivil Toplum Arayışları”, İdris Küçükömer Anısına Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları (Der. Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi WALD), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı (s.19- 32)
- SOYSAL, Mümtaz (1986), 100 Soruda Anayasa’nın Anlamı, İstanbul: Gerçek Yayınevi
- SÖKMEN, Polat (2000), “Dünya Sistemine Eklemlenme Çağında Yeni Gelişme Anlayışları, Yeni Yönetim Biçimleri”, **Yerel Yönetimler Sempozyumu**, 1-2 Kasım 2000, Ankara: TODAİE Yayını, (s.597-609).
- STEİNHAUS, Kurt (1999), Atatürk Devrimi Sosyolojisi II, (Çev. Necdet Sander), İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayını
- SZYLIOWICZ, Joseph S. (2007), Osmanlı’nın Eğitsel Mirası: Efsane Mi Yoksa Gerçek Mi?”, **İmparatorluk Mirası**, (Der. L. Carl Brown), (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: İletişim Yayınları, (s.412 – 433)
- ŞAHİN, Ümit (2007), “Bir Sivil Toplum Teması Olarak Çevrecilik: Ekoloji Hareketlerinin Siyaset Dışına İtilmesi”, **Sivil Toplum Dergisi**, Ekim- Aralık 2007, 20. Sayı
- ŞAYLAN, Gencay (1974), Türkiye’de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji, Ankara: TODAİE Yayını
- ŞEKER, Mehmet (2007), İslam’da Sosyal Dayanışma Müesseseleri, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
- TANİLLİ, Server (1999), Uygarlık Tarihi, İstanbul: Adam Yayıncılık
- TANNENBAUM, Donald, David SCHULTZ (2007), Siyasi Düşünce Tarihi, (Çev. Fatih Demirci), Ankara: Adres Yayınları
- TEKELİ, İlhan (2000), İdris Küçükömer Anısına Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları (Der. Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi WALD), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı (s.87- 94)

- TEMA Vakfı (2008), 2008 Faaliyet Raporu
- THOMSON, David (1997), Siyasi Düşünce Tarihi, (Çev. A. Yaşar Aydoğan ve Diğerleri), İstanbul: Şule Yayınları
- THOREAU, h. David ve Mohandas K. GANDHİ (1999), Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş, (Çev.Hakan ARslan ve Diğerleri), Ankara: Vadi Yayınları
- TKİB, (Toplu Konut İdaresi Başkanlığı) (1993), Yerel Yönetim ve Demokrasi, İstanbul: ULA- EMMME Yayını
- TODOROVA, Maria (2007), “Balkanlardaki Osmanlı Mirası” **İmparatorluk Mirası**, (Der. L. Carl Brown), (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: İletişim Yayınları, (s.70- 112)
- TOSUN, Gülgün Erdoğan (2001), Demokratikleşme Perspektifinden Devlet - Sivil Toplum İlişkisi, İstanbul: Alfa Yayınları
- TOCQUEVİLLE, Alexis de (1994), Amerika’da Demokrasi, (Çev.İhsan SEZAL,Fatoş DİLBER), Ankara: Yetkin Yayınları
- TOFFLER, Alvin, /1996), Üçüncü Dalda, (Çev.Ali Seden), İstanbul: Altın Kitaplar
- TOURAINÉ, Alain (1997), Demokrasi Nedir?, (Çev: Olcay KUNAL), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- TOURAINÉ, Alain (1998), “**Öznel ve Aktörler**”, Cogito, 68 Özel Sayısı, (s.253 – 266)
- TUNAYA, Tarık Zafer (1984), Türkiye’de Siyasal Partiler, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları
- TUNÇAY, Mete (2006), Eleştirel tarih Yazıları, Ankara: Liberte Yayınları
- TURAN, İter (1998), “1972 - 1996 Döneminde İstanbul’da Derneksel Hayat”, (Der.YÜCEKÖK, Ahmet N., İ. TURAN), Tanzimattan Günümüze İstanbul’da STK’lar, İstanbul: Tarih Vakfı Yayını, (197- 227)
- TURAN, İter (1998), “Cumhuriyet’in 75. Yılında Türkiye’de Siyasal Kültür”, Yeni Türkiye Dergisi, Eylül - Aralık 1998, Sayı: 23-24 (s.826-832)
- TURHAN, Mehmet (1991), Siyasal Elitler, Ankara: Gündoğan Yayınları
- TÜRKBAĞ, Ahmet Ulvi (2002), “Bir Demokrasi Klasığı: Alexis De Tocqueville’de Demokrasi Kültürünün Temel Kurumları Olarak Yerel Yönetimler” **Doğu-Batı**, Yeni Devlet Yeni Siyaset, Sayı:21, (s.61-68)

- TÜRKÖNE, Mümtaz'er (1994), *Modernleşme, Laiklik ve Demokrasi*, Ankara: Ark Yayınları
- TÜRKÖNE, Mümtaz'er (2008), "Bir Başka Cumhuriyet", *Zaman Gazetesi*, 14.11.2008
- UĞUR, Aydın (1988), "Yeni Demokrasinin Yeni Aktörleri: STK'lar", *Merhaba Sivil Toplum*, (Der. Ulaş TECİSER), İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği
- ÜLGNER, Sabri F. (1983), *Zihniyet, Aydınlar ve İzmler*, Ankara: Mayas Yayınları
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (2007), *Türk Tefekkürü Tarihi*, İstanbul: YKY
- ÜSTÜNER, Fahriye (2000), "Türkiye'de Demokrasi Tartışmalarının Düşünsel Arka Planı: 1945 – 1950", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Ankara (183 – 206)
- VERGİN, Nur (2006), "Entelektüel Olmak Ya da Olmamanın Sosyolojik Belirlemeleri Üzerine Bir Deneme", **Doğu Batı Dergisi**, Entelektüeller III, Sayı: 37, (s.9- 35)
- VERSAN, Vakur (1990), *Kamu Yönetimi*, İstanbul: Der Yayınları
- WALLER, Micheal (1992), "Sivil Toplum Düşüncesi: Toplumsal Yaşamaya Doğru Bir Adım", *Birikim*, Sayı: 37, (s.33-41)
- WALLERSTEİN, İmmanuel (1998), "Ulusal ve Evrensel: Dünya Kültürü Diye Bir Şey Olabilir Mi?", **Kültür, Küreselleşem ve Dünya – Sistemi**, (Der. Anthony D. King), (Çev. Gülcan Seçkin, Ümit Hüsrev Yolsal), Ankara: Bilim Sanat Yayını, (s.121-128)
- WEBER, Max (1986), *Sosyoloji Yazıları*, (Çev. Taha PARLA), İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları
- YALÇIN, Aydın (1993), *Çağdaş Muhafazakarlık ve Siyasi İstikrar*, Sosyal ve Siyasi Teori, Ankara
- YAMAN, Yücel (2000), "Tek Dikenli Deniz Kestanesi Topal mıdır, Kel mi?", İdris Küçükömer Anısına Türkiye'de Sivil Toplum Arayışları (Der. Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi WALD), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı (s.7- 15)
- YAYLA, Atilla (1998), *Siyaset Teorisine Giriş*, Ankara: Siyasal Kitabevi
- YAYLA, Atilla (2007), *İki Cumhuriyetin Kavgası*, Ankara. Liberte Yayıncılık
- YAYLA, Atilla (2008), *Kemalizm Liberal Bir Bakış*, Ankara: Liberte Yayınları

- YAYLA, Atilla (2008), Siyasi Düşünce Sözlüğü, Ankara: Adres Yayınları
- YEŞİL, Ahmet (2001), Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını
- YERASİMOS, Stefanos (2001), “Sivil Toplum, Avrupa ve Türkiye”, Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik, İstanbul: İletişim Yayınları (s. 13-23)
- YEŞİLKAYA, Neşe G. (2006), “Halkevleri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt II Kemalizm, İstanbul: İletişim Yayınları, (s.113- 118)
- YILDIZ, Ayşe (1999), “Temsili Demokrasiden Doğrudan (Ortaklık) Demokrasiye Geçiş Sürecinde; Kamu Yönetiminde Açıklık ve Katılım Boyutuyla STK’ların Rolü”, **YGD**, Ankara: Sayı:6
- YILMAZ, Aytekin (2001), Çağdaş Siyasal Akımlar, Modern Demokraside Yeni Arayışlar, Ankara: Vadi Yayınları
- YÜCEKÖK, Ahmet N. (1971), Türkiyw’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo - Ekonomik Tabanı, Ankara: SBF Yayını
- YÜCEKÖK, Ahmet N. (1987), Siyasetin Toplumsal Tabanı, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları: 565
- YÜCEKÖK, Ahmet N. (1998a), Türkiye’de Sivil Toplum Örgütlerinin Toplumsal Aşamaları ve Süreci”, (Der. YÜCEKÖK, Ahmet N., İ. TURAN), Tanzimattan Günümüze İstanbul’da STK’lar, İstanbul: Tarih Vakfı Yayını, (s.13-43)
- YÜCEKÖK, Ahmet N. (1998b), Türkiye’de Derneklerin 14 Kategori Üzerinden Tasnifi ve Gelişme Süreçler”, (Der. YÜCEKÖK, Ahmet N., İ. TURAN), Tanzimattan Günümüze İstanbul’da STK’lar, İstanbul: Tarih Vakfı Yayını, (s.75-78)
- YÜCEKÖK, Ahmet N. (1998c), “Türk Hukukunda Tüzel Kişiler ”, (Der. YÜCEKÖK, Ahmet N. İ. TURAN), Tanzimat’tan Günümüze İstanbul’da STK’lar, İstanbul: Tarih Vakfı Yayını, (s.147-160)
- YÜCEKÖK, Ahmet N. (1998d), “1946 - 1971 Yılları Arasında İstanbul’da STÖ’ler”, (Der. YÜCEKÖK, Ahmet N., İ. TURAN), Tanzimat’tan Günümüze İstanbul’da STK’lar, İstanbul: Tarih Vakfı Yayını, (s.161-195)

ZİHNİOĞLU, Yaprak (2007), “Türkiye’de Solun Feminizme Yaklaşımı”,
Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt: 8, Sol, İstanbul: İletişim
Yayımları, (s. 1108- 1145)

www.mazlumder.org.tr, Erişim Tarihi 10.10.2009

www.tesev.org.tr Erişim tarihi 12.10.2009

www.tisk.org.tr Erişim Tarihi 12.10.2009

www.ltd.org.tr Erişim tarihi 14.10.2009

www.hakis.org.tr Erişim Tarihi 13.10.2009

www.tusiad.org.tr Erişim Tarihi 15.10.2009

www.musiad.org.tr Erişim Tarihi 15.10.2009